

DRAMA BASARABENILOR

**75 de ani
de la deportările staliniste
din RSS Moldovenească
în cadrul Operațiunii „Sud”
(5-6 iulie 1949)**

**PATRIMONIUL CULTURAL DE IERI –
IMPLICAȚII ÎN DEZVOLTAREA SOCIETĂȚII DE MÂINE**

**CULTURAL HERITAGE OF YESTERDAY –
CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT
OF A SUSTAINABLE SOCIETY OF TOMORROW**

Supliment al revistei științifice
„Authentication and Conservation of Cultural Heritage.
Research and Technique” (Iași, România), volumul VI, 2024
Editori: Liliana Condraticova, Ludmila D. Cojocaru & Lidia Pădureac

„Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății de mâine”, volumul VI „Drama basarabenilor: 75 de ani de la deportările staliniste din RSS Moldovenească în cadrul Operațiunii „Sud” (5-6 iulie 1949)”

Volumul VI „Drama basarabenilor: 75 de ani de la deportările staliniste din RSS Moldovenească în cadrul Operațiunii „Sud” (5-6 iulie 1949)” este realizat ca urmare a susținerii comunicărilor în cadrul secțiunii cu același generic a conferinței științifice internaționale „Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății de mâine” (ediția a IX-a) din 8-9 februarie 2024, precum și a materialelor pregătite pentru Masa rotundă din 4 iulie 2024.

Volumul este un supliment al revistei științifice „Authentication and Conservation of Cultural Heritage. Research and Technique” din Iași (editor-șef, profesor, dr. habil. Nicoleta Vornicu).

Toate contribuțiile autorilor au fost recenzate și recomandate pentru tipar în ședința comitetului științific și organizatoric în data de 23 iunie 2024.

Comitetul științific: dr. hab. Liliana Condraticova (Academia de Științe a Moldovei), dr. Ludmila D. Cojocaru (Muzeul Național de Istorie a Moldovei; Secția științe sociale, economice, umanistice și arte a AȘM), profesor, dr. habil. Nicoleta Vornicu (Centrul Mitropolitan de Cercetări TABOR, Iași), dr. Lidia Pădureac (Universitatea de Stat „Alecru Russo” din Bălți), mem. cor. Svetlana Cojocaru (Secția științe exacte și ingineresti a AȘM), mem. cor. Ion Hadârcă (Secția științe sociale, economice, umanistice și arte a AȘM), Claudia-Florentina Dobre (Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române, București), dr. hab. Zinaida Bolea (Universitatea de Stat din Moldova), dr. hab., prof. univ. Anatol Petrencu (USM), dr. Virgiliu Bîrlădeanu (Institutul de Istorie, USM), dr. Marius-Adrian Nicoară (Institutul European pentru Cercetări Multidisciplinare, Buzău), dr. Liudmila Chiciuc (Universitatea de Stat „Bogdan-Petriceicu Hasdeu” din Cahul), dr. Marina Miron (USM), dr. Diana Dementieva (USM).

Editori: dr. hab. Liliana Condraticova, dr. Ludmila D. Cojocaru, dr. Lidia Pădureac

Redactor științific: Ludmila D. Cojocaru, Liliana Condraticova

Design, concept, copertă, procesare imagini: Liliana Condraticova

Descrierea Camerei Naționale a Cărții

„Drama basarabenilor: 75 de ani de la deportările staliniste din RSS Moldovenească în cadrul Operațiunii „Sud” (5-6 iulie 1949)”. Supliment al revistei științifice „Authentication and Conservation of Cultural Heritage. Research and Technique” (Iași, România), Iași-Chișinău. 2024, volumul VI, 264 p. Bibliografie în subsol.

ISSN 2558 – 894X

© Editorii & autorii

**75 DE ANI DE LA DRAMA BASARABENILOR DEPORTAȚI
LA 5-6 IULIE 1949
În loc de Prefață**

DOI: 10.5281/zenodo.12540261

CZU:

La mai bine de trei decenii de la semnarea Declarației de Independență (1991), valorificarea complexă și sistematică a memoriei trecutului totalitar în Republica Moldova rămâne un deziderat al decomunizării și democratizării. Percepția trecutului totalitar în Republica Moldova mai este caracterizată prin „discrepanțe dramatice între opinia privată și cea publică, între biografie și istorie”¹, între politicile oficiale și practicile locale de comemorare. Contextul proceselor de integrare europeană și promovarea unei culturi comemorative europene comune îndeamnă la elaborarea cu rigurozitate și multă responsabilitate a unui spațiu public în care să se regăsească narațiuni, memorii și experiențe ale victimelor ocupației sovietice din Basarabia. În timp ce pentru regimul sovietic, însăși această memorie a fost o amenințare serioasă, ne(re)cunoașterea paginilor „incomode” și îndelung marginalizate de istoriografia perioadei sovietice prezintă astăzi simptome îngrijorătoare pentru dezvoltarea societății, alimentând memorii competitive, retrairi nostalgice și atitudini ambigue față de ceea ce a fost regimul totalitar-comunist în RSS Moldovenească.² Reconsiderarea relației între discursul istoric și noua percepție a memoriei îndeamnă spre o analiză minuțioasă a *structurilor memoriei*³, pasibilă să re-pună în valoare complexitatea memoriilor colective și să descurajeze tentativele manipulării politice prin intermediul mecanismelor comemorării sau uitării selective. Or, supraviețuitorii represaliilor politice, deportărilor în masă, muncii forțate sau foamei organizate continuă să insiste asupra recunoașterii acțiunilor criminale ale ideologiei sovietice și traumelor suportate de victime la scara întregii societăți, indiferent de apartenența etnică, confesională, socială.

Trauma produsă în memoria colectivă de deportările în masă din 5-6 iulie 1949 este un subiect deloc ușor de discutat, și în prezent. Caracterul selectiv al memoriei traumatizante poate, încă, prilejui perpetuarea din generație în generație a unor evocări concurente, predispușe manipulării și abuzului. În acest context, experiența statelor europene se referă la oportunitățile oferite de memoria colectivă în condițiile când aceasta este pusă în valoare prin aspecte relevante cunoașterii istorice și, respectiv, reconcilierii sociale – monumente, troițe, locuri comune, opere de artă, comemorări care să dea dimensiune colectivă durerii private și care să poată asista societatea în parcurgerea procesului de reconciliere până la

¹ Alessandro Portelli, *The Battle of Valle Giulia Oral History and the Art of Dialogue*, London: University of Wisconsin Press, 1997.

² Virgiliu Bîrlădeanu, De la practici de comemorare la nostalgie după URSS: dilemele memoriei colective în epoca post-totalitară, in: *In honorem Alexandru Moșanu: studii de istorie medievală, modernă și contemporană a românilor*, (coord.) Nicolae Enciu, Cluj-Napoca: Ed. Academia Română, 2012, pp. 693-700.

³ Kerwin Lee Klein, On the Emergence of Memory in Historical Discourse, in: *Representations*, nr. 69, 2000, p. 129.

capăt. Coroborarea acestor eforturi determină percepția societății față de politica reconcilierii drept proces social și nicidecum drept scop dictat de interesele politice. Acțiunile conjugate ale structurilor oficiale și locale din Republica Moldova demonstrează potențialul benefic asupra atitudinilor și comportamentelor societății în direcția reconcilierii.⁴ Crearea unui climat care să încurajeze inițiativele la nivelul structurilor locale – asociații ale oamenilor simpli, societăți nonguvernamentale, comunități locale este spre beneficiul întregii societăți. În așa fel, dimensiunea simbolică a acțiunilor comemorative vine să constituie pentru memoria stigmatizată a victimelor regimului comunist una din formele principale de (re)cunoaștere și de asumare cu inteligență a trecutului traumatizant.

Este bine de luat aminte că la 8 și 9 februarie 2024, Academia de Științe a Moldovei, Centrul Mitropolitan de Cercetări Științifice TABOR (Iași, România), Institutul de Etnologie al Academiei Naționale de Științe a Ucrainei (Lviv, Ucraina), Institutul European pentru Cercetări Multidisciplinare (Buzău, România), Universitatea Liberă din Berlin (Germania), Școala Doctorală Științe Umanistice și ale Educației a Universității de Stat din Moldova în colaborare cu Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău, Muzeul Național de Istorie a Moldovei, Institutul de Chimie Macromoleculară „Petru Poni”, Iași, Institutul Național de Cercetare în Medicină și Sănătate al Universității de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu” au organizat conferința științifică internațională „Patrimoniul de ieri – implicații în dezvoltarea societății de mâine”⁵.

Cea de-a IX-a ediție a conferinței a fost dedicată Zilei Internaționale a Femeilor și fetelor cu activități în domeniul științei, marcată anual la 11 februarie, având genericul „Femeile în cercetare: destine, contribuții, perspective” (Women in research: destinies, contributions, perspectives)⁶. Evenimentul a fost transmis live-stream de către Institutul de Dezvoltare a Societății Informaționale⁷.

Drama și rezistența basarabenilor deportați în noaptea din 5 spre 6 iulie 1949 a fost abordată în cadrul secțiunii cu același nume „The drama of a people: 75 years since the second wave of the stalinist deportations from the Moldavian SSR (July 5-6, 1949), organizată și moderată de dr. conf. univ. Ludmila D. Cojocaru (Muzeul Național de Istorie a Moldovei; Secția Științe Sociale, Economice, Umanistice și Arte a AȘM) și dr. conf. univ. Lidia Pădureac (Universitatea de Stat „Alec Russo” din Bălți).

În cadrul ședinței plenare a fost vernisată Expoziția foto-documentară „Copilăria în GULAG”, care reflectă viața copiilor basarabeni condamnați la deportare, foamete, rusificare, îndoctrinare și rupere forțată din propriile familii în anii 1940–1941 și 1944–1953.

⁴ Ludmila Cojocaru, Memoria colectivă în societatea post-conflict: semnificația și căile reconcilierii, in: *ProMemoria*. Revista Institutului de Istorie Socială, vol. I, nr. 1-2, 2011, pp. 170-182.

⁵ Liliana Condraticova, Implicate în cercetare: doamnele cu activități în domeniul științei s-au întrunit într-o conferință științifică internațională, la Academia de Științe a Moldovei [online], <https://asm.md/implicate-cercetare-doamnele-cu-activitati-domeniul-stiintei-s-au-intrunit-intr-o-conferinta> (consultat 21 iunie 2024).

⁶ „Patrimoniul de ieri – implicații în dezvoltarea societății de mâine”, conferință științifică internațională = Yesterday's heritage – contribution to the development of a sustainable tomorrow's society, Iași-Chișinău-Lviv, 8-9 februarie 2024, 346 p. [online], https://asm.md/sites/default/files/2024-04/rezumat%20macheta_8%20februarie%202024_IBN.pdf

⁷ „Patrimoniul de ieri – implicații în dezvoltarea societății de mâine”, Conferință științifică internațională dedicată Zilei Internaționale a femeilor cu activități în domeniul științei „Femeile în cercetare: destine, contribuții, perspective” [online], <https://www.youtube.com/watch?v=C91gGn-JvPAI>.

Vernisajul Expoziției dedicată celor 75 de ani de la cel de-al doilea val al deportărilor staliniste din RSS Moldovenească (5-6 iulie 1949). Curatorul expoziției dr. în istorie Ludmila D. Cojocaru, membru al Secției Științe Sociale, Economice, Umanistice și Arte a AȘM, director al Muzeului Victimelor Deportărilor și Represiunilor Politice, filială a Muzeului Național de Istorie a Moldovei, a realizat descrierea expoziției, punctând cele mai importante aspecte din experiența de viață a copiilor basarabeni, marcați de atrocitățile regimului totalitar-comunist. La eveniment au participat reprezentanți ai comunității foștilor deportați, și anume Valentin Balmuș, Valeriu Darie și Victor Enachi, aceștia apreciind eforturile pe care le întreprinde Academia de Științe a Moldovei în cercetarea și valorificarea științifică a memoriei victimelor deportărilor staliniste.

Expoziția „Copilăria în GULAG” realizată de Academia de Științe în parteneriat cu Muzeul Național de Istorie a Moldovei, a fost în centrul atenției cercetătorilor, ambasadurilor⁸, reprezentanților mass-media⁹. La 26 februarie 2024, E.S. Tadas Valionis, ambasadorul Republicii Lituania în Republica Moldova, însoțit de atașatul militar colonelul Žilvinas Žiukas, a vizitat expoziția foto-documentară „Copilăria în GULAG”. Exprimăm și pe această cale întreaga recunoștință Ambasadei Republicii Lituania în Republica Moldova și Programului „The Development Cooperation and Democracy Promotion Programme” al MAE al Republicii Lituania pentru suportul financiar în editarea celor 20 de bannere de fotografii și documente, ce reflectă viața copiilor basarabeni condamnați la deportare, foamete, rusificare, îndoctrinare și rupere forțată din propriile familii în anii 1940–1941 și 1944–1953. Problema păstrării memoriei persoanelor deportate în Siberia și Kazahstan, chestiunea reabilitării bunului nume al intelectualilor, al celor care munceau pământul, care și-au păstrat verticalitatea în condițiile aprige ale perioadei totalitarismului constituie subiecte de discuție pentru cercetătorii din Republica Moldova și Lituania, care ar putea fi materializate în proiecte comune de cercetare, de promovare a adevărului istoric și științific.

Începând cu anul 1990, pe 6 iulie, în Republica Moldova este marcată Ziua comemorării victimelor stalinismului. În anul 2024, pentru a consemna 75 de ani de la cel de-al doilea val al deportărilor staliniste din RSS Moldovenească din 5-6 iulie 1949 și de a comemora victimele deportărilor și represiunilor politice, s-a decis editarea unui volum de studii, articole, interviuri, pe care și îl prezentăm în calitatea noastră de editori. Scopul principal al acestei colecții de studii, documentate plenar cu mărturiile ale supraviețuitorilor ocupației sovietice în Basarabia, este de a readuce în atenția publicului larg istoria și memoria deportărilor staliniste în RSS Moldovenească, aplecându-se cu precădere asupra deportărilor desfășurate în cadrul Operațiunii „Sud” din 5-6 iulie 1949. Cercetarea aspectelor complexe privind arestările, deportările, represiunile politice ale ocupației sovietice, precum și mișcarea de rezistență antisovietică din RSSM, vine să contribuie la cunoașterea

⁸ Liliana Condraticova, Vizita Ambasadorului Lituaniei la Academia de Științe a Moldovei [online], <https://asm.md/vizita-ambasadorului-lituaniei-la-academia-de-stiinte-moldovei> (consultat 21 iunie 2024).

⁹ [online] <https://www.jurnal.md/ro/news/flb2fc569a23f813/foto-copilaria-in-gulag-expozitie-la-asm.html>; <https://radiochisinau.md/la-chisinau-a-avut-loc-conferinta-cu-genericul-femeile-in-cercetare-destine-contributii-perspective---192488.html>; <https://www.facebook.com/institutul.promemoria/posts/pfbid0229A2qo6gsu8ib1ABKK2TjSbdKccTtR5vA1BaFsfM-d611XZG5oKX5nxs6ueYiRil>; https://www.nationalmuseum.md/ro/news/arhive/conferinta_stiintifica_internationala_femeile_in_cercetare_destine_contributii_perspective_sectiunea_arheologia_azi_probleme_si_solutii_2024/ (consultat 21 iunie 2024).

istorică a fenomenului totalitarismului și a impactului acestuia asupra societății de astăzi din Republica Moldova.

Volumul integrează 17 articole realizate în contextul consemnării celor 75 de ani de la deportările staliniste din RSS Moldovenească în cadrul Operațiunii „Sud”. Subiectele principale se referă la istorie și memorie: destinul basarabenilor deportați, amintirile dureroase, supraviețuirea în condiții inumane, aspectele psiho-emoționale, femeile și rezistența antisovietică, personalitățile politice și din domeniul culturii etc.

Contribuțiile autorilor cuprind un vast areal tematic, bazat pe documente de arhivă și istorie orală, culese de cercetătorii din Republica Moldova și România.

Vom menționa în mod special asocierea instituțiilor și a reprezentanților acestora, care și-au dat concursul în elaborarea volumului de față, dând dovadă de o conlucrare eficientă și colaborare productivă: cercetători științifici, cadre didactice, muzeografi de la Academia de Științe a Moldovei, Muzeul Național de Istorie a Moldovei, Universitatea de Stat din Moldova, Universitatea de Stat „Alec Russo” din Bălți, Universitatea de Stat „Bogdan-Petriceicu Hasdeu” din Cahul, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române, Muzeul Țării Crișurilor Oradea, care împreună au organizat editarea volumului de studii și Masa rotundă consacrată celor 75 de ani ai represiunilor staliniste din 5-6 iulie 1949.

În așa fel, volumul de față se pretează a fi un adevărat exercițiu al memoriei, un omagiu celor care au avut de suferit din cauza regimului totalitar stalinist, nu au cedat și au luptat, au avut putere de a reveni în RSS Moldovenească pentru a construi case, familii, a crește copii. A venit timpul să vorbim cu discernământ despre destinul acestor oameni ridicați în zori din propriile case, să consemnăm drama prin care au trecut basarabeni acum 75 de ani pentru a nu admite repetarea evenimentelor tragice ale regimului sovietic. Valoarea educațională, istorică, culturală a contribuțiilor autorilor este incontestabilă, volumul înscriindu-se în șirul publicațiilor științifice care reflectă plener problematică tragică a deportărilor staliniste.

Istoria și memoria represiunilor staliniste, precum și a rezistenței antisovietice, în diversele și variatele ei forme, este parte din memoria și istoria noastră comună. Reconsiderarea percepției trecutului printr-un spectru larg de opinii, edificarea în Republica Moldova a unei culturi comemorative de esență europeană prin studierea complexă a tuturor comunităților memoriei, crearea condițiilor de dialog în contextul comemorărilor oficiale, elaborarea și susținerea la toate nivelurilor a strategiilor de reconciliere între memoriile competitive privind trecutul totalitar constituie astăzi un act asumat de cunoaștere și de justiție simbolică pentru victimele regimului de ocupație sovietică în Basarabia.

Editorii:

dr. hab. în istorie, dr. hab. în studiul artelor Liliana Condaticova,
Secretar științific general al Academiei de Științe a Moldovei;

dr. în istorie Ludmila D. Cojocaru,
membru al Secției științe sociale, economice, umanistice și arte a AȘM,
director al Muzeului Victimelor Deportărilor și Represiunilor Politice,
filială a Muzeului Național de Istorie a Moldovei;

dr. în istorie Lidia Pădureac,
Prim-prorector pentru activitatea didactică
al Universității de Stat „Alec Russo” din Bălți

SUMAR

Liliana Condaticova, Ludmila D. Cojocaru, Lidia Pădureac, 75 de ani de la drama basarabenilor deportați la 5-6 iulie 1949. În loc de Prefață	3
Ludmila D. Cojocaru, Memoria remanentă a deportărilor staliniste: repere istoriografice și probleme de cercetare	11
Liudmila Chiciuc, Operațiunea „Sud” în istoria și memoria locuitorilor din județul Cahul	24
Claudia Florentina Dobre, Viața cotidiană a deportării în Bărăgan	49
Lidia Pădureac, Supraviețuirea în timp de foamete – parte a experienței traumatizante a deportaților din 1949	62
Zinaida Bolea, O perspectivă psihanalitică și psihosocială asupra traumatismului narcisic în cazul deportărilor din RSS Moldovenească	70
Elena Postică, Femei-martir în rezistența antisovietică din Basarabia	86
Cristina Pușcaș, Revoltele țărănești din 1949 din județul Bihor: colectivizarea forțată, opoziția țărănimii și represiunea disproporționată	102
Mariana Cojocaru, Între refugiu și deportare: basarabeni sub ocupația sovietică	112
Liliana Condaticova, Alexei Marco: din frigurile Siberiei ajuns bijutier celebru	121
Mariana Mihailevschi, Inga Cervaniuc, Personalități politice din Bălți, victime ale represiunilor din RSS Moldovenească	140
Olga Trandafilova, Stalinskiye deportatsii 6 iylya 1949 goda v sele Avdarma Moldavskoy SSR. Issledovaniya, publikatsii i prakticheskaya rabota Muzeya istorii sela Avdarma: 2011–2023 gody	155
Ana Molcosean, Alexandru Molcosean, Instaurarea administrației sovietice în județul Bălți: mărturiile familie Frunză	166
Maxim Avădăni, Istoria și memoria deportărilor staliniste în comuna Chișcăreni, raionul Sângerei	177

Ludmila D. Cojocaru, Virgiliu Bîrlădeanu, <i>Deportări și represiuni staliniste în comuna Parcova, raionul Edineț: mărturii ale oamenilor locului</i>	189
Marina Miron, <i>Locuitorii satului Stoianovca, raionul Cantemir în valul deportărilor din 5-6 iulie 1949</i>	229
Liliana Condricova, <i>Libertatea în creație și valoarea incomensurabilă a operei artistului plastic Elena Bontea</i>	243
Anatol Petrencu, <i>Memorii de neuitat: deportarea în masă a basarabenilor în Siberia (al doilea val, 5-6 iulie 1949)</i>	255
<i>Monumentul în memoria victimelor deportărilor regimului comunist</i>	262

CONTENT

Liliana Condricova, Ludmila D. Cojocaru, Lidia Pădureac, <i>75 years since the drama of the deported Bessarabians on July 5-6, 1949. Instead of Preface</i>	3
Ludmila D. Cojocaru, <i>The remanent memory of the Stalinist deportations: historiographical landmarks and research problems</i>	11
Liudmila Chiciuc, <i>The Operation "South" in the history and memory of the Cahul county's inhabitants</i>	24
Claudia Florentina Dobre, <i>Daily life of deportation in Bărăgan</i>	49
Lidia Pădureac, <i>Survival during famine – part of the traumatic experience of the deportees from 1949</i>	62
Zinaida Bolea, <i>A psychoanalytic and psychosocial approach on narcissistic trauma in the case of deportations from the Moldavian SSR</i>	70
Elena Postică, <i>Martyr-women in the anti-Soviet resistance in Bessarabia</i>	86
Cristina Pușcaș, <i>Peasant revolts of 1949 in Bihor County: forced collectivization, peasant opposition and disproportionate repression</i>	102
Mariana Cojocaru, <i>Between refuge and deportation: the Bessarabians under the Soviet occupation</i>	112
Liliana Condricova, <i>Alexei Marco: a famous jeweler from the cold of Siberia</i>	121
Mariana Mihailevschi, Inga Cervaniuc, <i>Political figures from Bălți, the victims of repressions in the Moldavian SSR</i>	140
Olga Trandafilova, <i>Stalinist deportations on July 6, 1949 in the village of Avdarma, Moldavian SSR. Research, publications and practical work of the Museum of the History of the village of Avdarma: 2011–2023</i>	155
Ana Molcosean, Alexandru Molcosean, <i>Establishment of the Soviet administration in Balti county: testimonies of the Frunză family</i>	166
Maxim Avădăni, <i>History and memory of the Stalinist deportations in Chișcăreni commune, Sângerei district</i>	177

Ludmila D. Cojocaru, Virgiliu Birlădeanu, <i>Deportations and Stalinist repressions in Parcova commune, Edineț district: testimonies of local people</i>	189
Marina Miron, <i>Residents of Stoianovca village, Cantemir district during the wave of deportations from July 5-6, 1949</i>	229
Liliana Condraticova, <i>Freedom in creation and the immeasurable value of the work of plastic artist Elena Bontea</i>	243
Anatol Petrencu, <i>Unforgettable memories: mass deportation of Bessarabians to Siberia (second wave, July 5-6, 1949)</i>	255
<i>Monument to the memory of the communist regime deportations' victims</i>	262

MEMORIA REMANENTĂ A DEPORTĂRILOR STALINISTE: REPERE ISTORIOGRAFICE ȘI PROBLEME DE CERCETARE*

DOI: 10.5281/zenodo.12540385
CZU: 94(478)

Ludmila D. COJOCARU

Dr. în istorie, conf. univ., Muzeul Național de Istorie a Moldovei
ORCID: 0000-0002-5025-6376
E-mail: ludmila.cojocaru@nationalmuseum.md

Preliminarii

Memoria deportărilor staliniste, una dintre cele mai traumatizante perioade ale istoriei moderne, rămâne un subiect de intensă cercetare și dezbateră. În Republica Moldova, de la afirmarea independenței până astăzi, publicarea colecțiilor de documente de arhivă¹, inaugurarea muzeelor², editarea lucrărilor cu caracter memorialistic³ și, nu în ultimul rând, acțiunile întreprinse la nivel politic⁴ s-au dovedit a fi eforturi plauzibile, dar

* Studiul prezintă varianta actualizată a publicației: Virgiliu Birlădeanu, Ludmila D. Cojocaru, Memoria victimelor regimului totalitar-comunist: de la dictatul tăcerii la statutul de patrimoniu cultural a fost publicată, în: *Akados*, nr. 3(54), 2019, pp. 19-24; Ludmila D. Cojocaru, Memoria victimelor regimului totalitar-comunist: de la dictatul tăcerii la statutul de patrimoniu cultural (II), în: *Akados*, 2020, nr. 4(59), pp. 93-99.

¹ *Cartea Memoriei. Catalog al victimelor totalitarismului comunist*, (coord. și red. șt.) Elena Postică, vol. I-IV, Chișinău: Ed. Știința, 1999–2005; Alexandru Moraru (ed.), *Basarabia antisovietică. Documente privind rezistența națională, blestemul deportărilor și al „justiției” staliniste*, Iași: Ed. Demiurg, 2009; Alexandru Moraru (ed.), *Victimele terorii comuniste în Basarabia. Rezistență ocupanților, arestări, torturi, întemnițări, uciși. Documente secrete sovietice, 1944–1954*, vol. I, Chișinău: Ed. Iulian, 2010; Gheorghe E. Cojocaru, *Operațiunea „Sud” Chișinău: culegere de documente*, Chișinău: Ed. Bons Offices, 2010; Ion Varta, Tatiana Varta, Igor Șarov, *Asasinările în masă din RASSM în perioada Marii Terori (1937–1938). Documente desecretizate din arhivele MAI și SIS ale Republicii Moldova*, vol. I, Chișinău: Ed. ARC, 2010; Ion Varta, *Deportările în masă din RSS Moldovenească din 5-9 iulie 1949. Operațiunea „Sud”. Studiu. Documente*, vol. 1, Chișinău: Ed. Litera, 2011; Ion Varta, *Deportările în masă din RSS Moldovenească din 13-16 iunie 1941. Studiu. Documente desecretizate din arhivele MAI și SIS ale Republicii Moldova*, Chișinău: Ed. Litera, 2011; Mihai Tașcă (ed.), *„Operațiunea Română” din RASS Moldovenească în Marea Teroare stalinistă: 1937–1938*, Chișinău: Ed. Serebia, 2014.

² Vezi: Muzeul Victimelor Deportărilor și Represiunilor Politice, mun. Chișinău; Muzeul „Siberiada”, s. Mereni, r-nul Anenii Noi; Muzeul „Memoria Neamului”, mun. Chișinău; etc.

³ Vezi: *Bibliografia Memoriei (1989–2013)*, în: (editori) Anatol Petrencu, Ludmila D. Cojocaru, Lidia Pădureac, *Românii în Gulag: memorii, mărturii, documente*, vol. I, Chișinău: Ed. Balacron, 2014, pp. 305-319; Ludmila D. Cojocaru, Lidia Pădureac, *Deportările staliniste în Basarabia: memorii împărtășite*, în: *Românii în Gulag. Memorii, mărturii, documente...*, vol. II, 2015, pp. 7-58.

⁴ Decretul prezidențial din 24 iunie 2010 privind declararea zilei de 28 iunie 1940 „Zi a ocupației sovietice și a comemorării victimelor regimului totalitar comunist”; dezvelirea „Pietrei Comemorative” în Piața Marii Adunări Naționale din Chișinău; constituirea „Comisiei pentru studierea

insuficiente pentru o detașare definitivă și ireversibilă față de trecutul totalitar. Perindarea unor guvernări hibride, fenomen caracteristic spațiului post-sovietic, „a determinat în mod ciclic nostalgii și salturi îndărăt, sporind distanța și multiplicând discrepanțele dintre comunitățile memoriei”⁵. În aceeași manieră, de la o guvernare la alta, clasa politică și-a elaborat o strategie oportunistă, preferând să treacă cu tăcerea teme grave ale trecutului⁶ și, mai curând, fiind interesată să-și „cârpească” propriile mitologii. Profesia istoricului în Republica Moldova, până acum câțiva ani, prin accesul restricționat la arhive, de rând cu insuficiența resurselor alocate cercetărilor istorice și editării lor, continua a fi înțeleasă de către demnitarii de stat doar ca o funcție ce trebuia să susțină și să legitimizeze „linia partidului” sau politicile oficialităților, istoricii fiind adesea sfătuiți să nu tulbure liniștea nomenclaturii (post)sovietice („să nu răscolească trecutul”) și să nu provoace răzburarea victimelor.⁷ De fapt, instituțiile statului post-totalitar, sugerau tacit ideea că vor păstra tăcerea, chiar dacă este vorba de cele crime comise în perioada regimului totalitar-comunist, acceptând doar discuția despre recunoașterea formală și compensarea parțială a costului averilor confiscate de statul sovietic. În aceste condiții, aprecierea nedocumentată, arbitrară sau tendențioasă a perioadei regimului totalitar-comunist și-a lăsat amprenta asupra interpretărilor, afectând în mod direct memoria, starea de spirit și statutul victimelor care, în mare parte, au ales să-și păstreze în tăcere amintirile și durerea.⁸

De altfel, chiar și după publicarea unei serii de monografii realizate în baza cercetărilor documentelor de arhivă⁹, partizanii curentului istoriografic care au moștenit tradiția de tristă pomină au continuat să interpreteze ororile sovietizării Basarabiei din anii 1940–1941 și 1944–1953 drept un fenomen regretabil, dar episodic și necaracteristic pentru regimul sovietic instaurat, în mare parte determinat de neprofesionalismul și abuzurile în serviciu,

și aprecierea regimului comunist totalitar din Republica Moldova”.

⁵ Virgiliu Bîrlădeanu, Lidia Pădureac, Cuvânt înainte, în: *Arhivele Memoriei. Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Memorii, documente, studii de caz. Cercetări realizate în localitățile din nordul Republicii Moldova* (editor) Lidia Pădureac, vol. III, tom 1, Chișinău: Ed. Balacron, 2017, p. 5.

⁶ Un fenomen cunoscut sub denumirea „historyless elite”, atestat și în societățile post-sovietice (vezi: Shari J. Cohen, *Politics without a Past: The Absence of History in Postcommunist Nationalism*, Durham: Duke University Press Books, 1999).

⁷ Virgiliu Bîrlădeanu, Lidia Pădureac, Cuvânt înainte..., p. 6.

⁸ Despre relația „memorie-tăcere-uitare”, vezi: Paul Ricoeur, *Memorie, istorie, uitare*, Timișoara: Ed. Amarcord, 2001; Luisa Passerini, „Memories between Silence and Oblivion”, în: *Contested Pasts: The Politics of Memory*, eds K. Hodgkin and S. Radstone, London: Routledge, 2003, pp. 238-254; Vered Vinitzky-Seroussi, Chana Teegeer, Unpacking the Unspoken: Silence in Collective Memory and Forgetting, în: *Social Forces*, nr. 88, March, 2010, pp. 1103-1122; Robyn Fivush, Speaking Silence: The Social Construction of Silence in Autobiographical and Cultural Narratives, în: *Memory*, nr. 18, 2010, pp. 88-98.

⁹ Valeriu Pasat, *Calvarul: Documentarul deportărilor de pe teritoriul RSS Moldovenești 1940–1950*, Institutul de Istorie, AȘM: Ed. ПООЦПЭН, 2006; Valeriu Pasat, *Pravoslavia v Moldavii: vlast', cerkov', verujuščie. 1940–1991*, Tom I: 1940-1953, Moskva: Izd. ROSSPEN, 2009; Valeriu Pasat, *RSS Moldovenească în epoca stalinistă (1940–1953)*, Chișinău: Ed. Cartier, 2011; Anatol Petrencu, *Teroarea stalinistă în Basarabia: studii, documente, memorii*, Chișinău: Ed. Balacron, 2013; Viorica Olaru-Cemîrtan, *Deportările din Basarabia: 1940–1941, 1944–1956*, Chișinău: Ed. Pontos, 2013; Igor Cașu, *Dușmanul de clasă. Represiuni politice, violență și rezistență în R(A)SS Moldovenească, 1924–1956*, Chișinău: Ed. Cartier, 2015.

comise de funcționarii de partid și administrația de rang local și republican.¹⁰ Or, este bine cunoscut că sistemul represiv și „teroarea roșie” au fost puse în acțiune de partidul-stat „în lupta contra dușmanilor de clasă” din primii ani de putere sovietică. Cercetătorii, analizând documentele de arhivă, au stabilit în cadrul celor 52 de campanii de deportare desfășurate în URSS în perioada anilor 1920–1952 un număr total de la 6 până la 14,5 milioane de persoane deportate¹¹, constatând amploarea fenomenului fără precedent în istoria universală și gravele consecințe pentru comunitățile și regiunile afectate de totalitarismul sovietic.¹²

Analizând esența stalinismului și consecințele lui sociale, cercetătorii au subliniat că însuși faptul supraviețuirii terorii staliniste a devenit o problemă dureroasă pentru cei care s-au întors din Gulag, la fel de dureroasă ca și pentru victimele lagărelor de concentrare naziste.¹³ Pentru o parte de victime, represiunile au fost o experiență atât de traumatică, încât până la sfârșitul vieții au continuat să se teamă, să-și ascundă trecutul, au refuzat să-l discute cu persoanele apropiate, au evitat întâlnirile cu alți supraviețuitori.¹⁴ Torturați de amintiri, regrete și sentimente de vinovăție, supraviețuitorii au găsit totuși puterea de a-și înfrunta memoria, de a începe să vorbească despre cele întâmplate. Despre dilemele memoriei traumatizate, găsim sugestivă contribuția semnată de Ștefan Ionescu, cu referire la trauma supraviețuitorilor Holocaustului: nereușind să îngroape în propria memorie trauma trăită cu ochii proprii, acești oameni „au încercat să înțeleagă, să dea un sens la tot ceea ce s-a întâmplat în acea perioadă de coșmar. Ei și-au găsit un rol important în cadrul societății, acela de martor – persoana care-și relatează experiența trăită celorlalți, în scopul comemorării victimelor dar și pentru a preveni repetarea tragediei. Astfel, ei și-au regăsit o parte din încrederea de sine și demnitatea umană pe care le pierduseră în Infern. Povestindu-și experiența lumii întregi și avertizând-o despre pericolul repetării ei, martorul a devenit în societatea contemporană o adevărată instituție de care nu se mai poate face abstracție.”¹⁵ Fără (re)cunoașterea și valorificarea acestor surse istorice de prima mână cu referire la fenomenul totalitarismului, în cazul de față – sovietizarea forțată a spațiului dintre Prut și Nistru în anii 1940–1941 și 1944–1953 – și prin amânarea unor studii interdisciplinare complexe și sistematice asupra temei, riscăm să alimentăm în continuare memoriile concurente asupra acestui trecut, și chiar trăiri și atitudini nostalgice față de ceea ce a fost regimul sovietic de ocupație în RSS Moldovenească.¹⁶

¹⁰ S.M. Nazaria (coord.), *Istoriya Moldovy*, Tom III: *Moldavija v novejšee vremea, 1917 – načalo XXI veka*, Kișinev, 2016, pp. 452-453; L.E. Repida, *Suverennaja Moldova*, Kișinev: IPF Centralnaja tipografija, 2008, pp. 146, 218.

¹¹ În funcție de categoriile luate în calcul.

¹² A.N. Jakovlev (red.), *Rossija. XX vek. Dokumenty. Stalinskie deportacii. 1928–1953*, Moskva: Fond „Demokratija”, 2005, pp. 9-10, 12; *Istoriya stalinskogo Gulaga. Konec 1920-h – pervaja polovina 1950-h godov: Sobranie dokumentaov*. Tom 5. *Specposelency v SSSR*, (red.) T.V. Carevskaja-Djakina, Moskva: Izd. ROSSPEN, 2004, p. 23.

¹³ Stephen F. Cohen, *The Victims Return: Survivors of the Gulag After Stalin*, London: I. B. Tauris, 2012, p. 26.

¹⁴ Ibidem, p. 57.

¹⁵ Ștefan Ionescu, *În umbra morții. Memoria supraviețuitorilor Holocaustului din România*, [online] http://www.idee.ro/holocaust/pdf/mem_supr.pdf (consultat 20.VI.2024).

¹⁶ Virgiliu Bîrlădeanu, De la practici de comemorare la nostalgie după URSS: dilemele memoriei colective în epoca post-totalitară, în: *In honorem Alexandru Moșanu: studii de istorie medievală, modernă și contemporană a românilor*, Nicolae Enciu (coord.), Cluj-Napoca: Ed. Academia Română, 2012, pp. 693-700; Ludmila Cojocar, Memoria colectivă în societatea post-conflict:

Studiul de față prezintă eforturile întreprinse de cercetătorii din Republica Moldova, antrenată în recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din RSS Moldovenească în vederea scoaterii din umbră și promovarea acestui subiect la nivelul întregii societăți. Documentarea teoretică, în pas cu publicațiile occidentale recente, și elaborarea unei metodologii racordate la contextul istorico-cultural al spațiului vizat a asigurat, pe parcursul anilor 2010–2020, colectarea unei baze de date complexe (interviuri de istorie orală, documente din arhiva de familie, jurnale, fotografii de epocă) întru abordarea interdisciplinară a memoriei.¹⁷

Între politicile memoriei și noile direcții de cercetare

După etapa de publicare a colecțiilor de documente, consemnată în anii 2001–2009, a devenit iminentă precaritatea crescândă a unui anumit fel de a face istoria națională. Schimbarea calitativă în abordarea fenomenului totalitar necesită, către începutul anilor 2010, implicarea unor noi metode, noi surse, care să deschidă noi direcții de cercetare a temei. Prin urmare, limitarea la izvoarele de arhivă emise de către structurile statului sovietic, fără aplecarea asupra felului în care era trăit acest regim în RSS Moldovenească chiar de subiecții săi, făcea imposibilă producerea schimbării. Rigiditatea, caracterul unilateral și penuria discursului oficial conținea informații insuficiente pentru elucidarea unei istorii sociale a represiunii, capabilă să dezvăluie realitățile totalitar-comuniste și să aducă în orizontul cercetării *istoriile* celor care au cunoscut personal această perioadă, „așa cum a fost”: fie că este vorba de victime sau de supraviețuitori, fie că ne referim la activiști și persoane loiale regimului. Acest gen de informații se regăsește superficial în documentele oficiale, autorii lor fiind parte din sistemul represiv și alegând mai curând să păstreze tăcerea sau să raporteze lucruri și fapte inexistente decât să compromită statisticele exemplare. Mai mult, informația din arhivă deseori apare ca una formală, siderată între deraierile birocratice și acțiunile abuzive din partea executorilor.

Transformările în domeniul politicilor memoriei, după evenimentele din 7 aprilie 2009, au încurajat subiecte de cercetare apropiate parcursului european al Republicii Moldova. Experiența acumulată în cercetările de la începutul anilor 2010 a atras atenția asupra statutului de *martor* al persoanelor intervievate și a *condiției de document istoric* privind narațiunile martorilor intervievați. Dincolo de povestea vieții (*life story*), au fost publicate colecții integrale cu mărturii ale supraviețuitorilor deportărilor staliniste – studii de caz (*case study*), constituite din nota introductivă care pune în relief „centre de interes ale povestirii care țin de personalitatea povestitorului, dar și de modalități comune de înțelegere a unor situații, de circumscriere a unor fapte, de interpretare a unor realități”¹⁸ și din relațiile propriu-zise ale persoanelor intervievate, acestea fiind fortificate cu documente din arhiva de familie, din presa timpului și cu documente din arhivele fostelor structuri de

semnificația și căile reconcilierii, in: *ProMemoria*. Revista Institutului de Istorie Socială, vol. I, nr. 1-2. Chișinău: USM, 2011, pp. 170-182.

¹⁷ Programul de Stat „Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din RSS Moldovenească în perioada anilor 1940–1941, 1944–1953” (cifru 15.857.06.02F); Proiectul „României în Gulag: recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist în Basarabia (1940–1941, 1944–1953)” (cifru U1-1/717/28.06.2013 MAE-DPRRP); etc.

¹⁸ Smaranda Vultur, Argument, in: *Istorie trăită, istorie povestită. Deportarea din Bărăgan, 1951–1956*, Timișoara: Ed. Amarcord, 1997, p. 15.

represiune sovietică.¹⁹ Prin extinderea fundamentelor teoretice și modernizarea instrumentelor de cercetare, mărturiile victimelor regimului totalitar-comunist pot fi înglobate în categoria surselor istorice cu valoare documentară, astfel conferind cercetărilor istorice o dimensiune mai complexă și mai convingătoare în restituirea trecutului totalitar. Activitatea de recuperare, cercetare și valorificare a memoriei a propus o nouă lectură a surselor tradiționale ale domeniului, confruntate, complementate și puse în dialog cu documentele de istorie orală, documente, fotografii, mărturii păstrate în arhivele de familie, studiile de caz de fiecare dată demarând cu consultarea, analiza și, la necesitate, complementarea datelor publicate în „Cartea Memoriei. Catalog al victimelor totalitarismului comunist”²⁰. Mărturiile persoanelor condamnate la represiune politică, foamete, deportare, colectivizare sau rusificare forțată din partea statului sovietic între anii 1940–1941 și 1944–1953 prezintă astăzi surse relevante cu valoare de document istoric în cunoașterea cauzelor, formelor de manifestare și a consecințelor fenomenului totalitar în societatea din Republica Moldova.

Cercetarea trecutului totalitar are implicații fundamentale și prezintă un element important în devenirea societății aflate în proces de democratizare. Memoria victimelor regimului totalitar-comunist, abordată prin metodele istoriei orale, susținute de metodele observației participative și metoda etnografică, cercetările documentelor de arhivă și studiul mărturiilor, actelor din arhivele de familie oferă noi perspective și elucidează multiple aspecte ale istoriei regimului totalitar-comunist în RSS Moldovenească.

Contexte metodologice

Valorificarea memoriei deportărilor staliniste din RSS Moldovenească rămâne a fi, în primul rând, un efort de recuperare istorică. Din punct de vedere metodologic, cercetarea implică coroborarea mărturiilor de istorie orală cu documente de arhivă, a publicațiilor din presa epocii și a materialelor apărute după reabilitarea deportaților, consultarea arhivelor de familie și a bibliografiilor de specialitate. Cercetările de teren au adus în atenția cercetătorului în special *oamenii simpli*, lipsiți de posibilitatea împărtășirii experienței de viață către un public larg, cuprinzând comunități ale memoriei din varii localități și comunități etnice din Republica Moldova. De asemenea, cercetătorii au păstrat în atenție rezultatele investigațiilor anterioare la tema culturii comemorative în Republica Moldova, acestea indicând asupra riscului de creare a unor memorii stereotipizate și preluarea lor de practicile discursului comemorativ.²¹ În plus, s-a ținut cont de faptul că memoria deportărilor staliniste în

¹⁹ *României în Gulag. Memorii, mărturii, documente*, (editori) Anatol Petrencu, Ludmila D. Cojocaru, Lidia Pădureac, vol. I, II, Chișinău: Ed. Balacron, 2014, 2015; *Arhivele memoriei: recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din RSSM. Memorii. Documente. Studii de caz. Cercetări realizate în localitățile din centrul Republicii Moldova*, (editor) Ludmila D. Cojocaru, vol. I, tom 1, 2, 3. Chișinău: Ed. Balacron, 2016–2019; *Arhivele memoriei: recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din RSSM. Memorii. Documente. Studii de caz. Cercetări realizate în localitățile din sudul Republicii Moldova*, (editor) Elena Postică, vol. II, tom 1, 2. Chișinău: Ed. Balacron, 2016–2018; *Arhivele memoriei: recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din RSSM. Memorii. Documente. Studii de caz. Cercetări realizate în localitățile din nordul Republicii Moldova*, (editor) Lidia Pădureac, vol. III, tom 1, 2. Chișinău: Ed. Balacron, 2017–2019.

²⁰ *Cartea Memoriei. Catalog al victimelor totalitarismului comunist*, (coord. și red. șt.) Elena Postică, vol. I-IV, Chișinău: Ed. Știința, 1999–2005.

²¹ Virgiliu Bîrlădeanu, Ludmila Cojocaru, *Memorie colectivă și practicile memoriei în Repu-*

Republica Moldova este încă sub influența sensibilităților colective și agendelor politice recente, unele partide adesea instrumentalizând sau marginalizând practicile comemorative la tema deportărilor staliniste în scopuri exclusiv electorale.

Cercetarea în cadrul proiectelor menționate anterior s-a desfășurat prin metoda interviului aprofundat semi-directiv, intervenindu-se discret în narațiunea persoanelor intervievate. Ghidul interviului semi-structurat a fost aplicat pe teren în funcție de situație, stilul de lucru și experiența intervievatorului. Interacțiunea dintre cercetător și intervievat s-a afirmat ca factor extrem de important în elucidarea trecutului, narațiunea fiind determinată de încrederea stabilită între cele două părți, de abilitățile cercetătorului în coordonarea dialogului și, nu în ultimul rând, de contextul în care se desfășoară interviul de istorie orală. La fel, dimensiunea trăirilor emoționale prin care sunt transmise amintirile s-a impus cu prioritate în valorificarea lor. Bineînțeles, acest gen de memorii, preponderent, are un caracter fracturat, dat fiind șirul de evenimente dramatice trăite de persoanele intervievate (înrolarea forțată la muncă, arestări, represalii, război, foamete) și mutațiile semantice intervenite în discursul puterii odată cu moartea lui Stalin, destrămarea URSS sau revenirea partidului comunist la guvernare.

În scopul obținerii unei imagini complexe, cercetătorii au pledat pentru extinderea limitelor cronologice (anticipând sau depășind perioada anilor 1940–1941 și 1944–1953) și geografice (incluzând arealul istoric, cultural, social din afara exilului). Au fost încurajate amintirile despre viața cotidiană, școlarizare, condiții sanitare, relația cu băștinașii, interacțiunea cu instituțiile puterii, restabilirea legăturii cu rudele, păstrarea tradițiilor identitare în perioada aflării în exil, dar și orice alte mărturii capabile să elucideze perioada interbelică, cea din timpul celui de-al Doilea Război Mondial și cea post-sovietică. Cercetarea narațiunilor de istorie orală ca sursă de studiu, dincolo de intensitatea emotivă și vitregia contextului istoric în care au fost trăite, relevă astfel informații generoase la nivel de percepții, trăiri și atitudini din momentul producerii evenimentelor.²²

Parte componentă a cercetărilor de teren rămân a fi tăcerile, inerente procesului de colectare și valorificare a mărturiilor la prima persoană.²³ Tăcerile la care recur de obicei supraviețuitorii regimului totalitar-comunist sunt profund articulate traumei generate în conștiința individuală și colectivă de mecanismele sovietizării forțate și, ca construct social, sunt instabile și imprevizibile.²⁴ La fel, cercetările au ținut cont de caracterul fracturat

blica Moldova: o perspectivă de cercetare istorică, in: *Revista de Istorie a Moldovei*, nr. 1, 2009, pp. 22-31; Ludmila Cojocaru, The Culture of Memory and Amnesia in the Borderland Societies: The case of the Republic of Moldova, in: (eds) H. Helfrich, A. Dakhin, E. Hölter, I. Arzhenovskiy, *Impact of Culture on Human Interaction: Clash or Challenge*, Göttingen: Hogrefe & Huber, 2008, pp. 233-247; Ludmila Cojocaru, Political Liturgies and Concurrent Memories in the context of Nation-Building Process in Post-Soviet Moldova: the case of Victory Day, in: *Interstitio. East European Review of Historical Anthropology*, vol. I, nr. 2(2), 2007, pp. 87-116.

²² Mary Jo Maynes et al., *Telling Stories: The Use of Personal Narratives in the Social Sciences and History*, London: Cornell University Press, 2008, p. 67.

²³ Ronald J. Grele, *Envelopes of Sound: The Art of Oral History*, Chicago: Precedent Publishing, 1985, p. 136; Robyn Fivush, Speaking Silence: The Social Construction of Silence in Autobiographical and Cultural Narratives, in: *Memory*, nr. 18, 2010, pp. 88-98; Nanci Adler et al. (eds), *Memories of Mass Repression: Narrating Life Stories in the Aftermath of Atrocity*, New Jersey: Transaction Publishers, 2011; Vered Vinitzky-Seroussi, Chana Teeger, Unpacking the Unspoken: Silence in Collective Memory and Forgetting, in: *Social Forces*, nr. 88, 2010, p. 1118.

²⁴ Ludmila D. Cojocaru, «My Parents were Dubbed Enemy of the People»: Issues and Perspectives

al acestui gen de memorii, dat fiind șirul evenimentelor dramatice și mutațiile semantice intervenite în discursul puterii.

Dimensiunea traumatizantă a memoriei deportărilor

Memoria deportărilor staliniste relevă experiențe traumatizante: calvarul unei călătorii „la capătul lumii”, frica de a fi exterminați („vor face săpun din oasele lor”, „vom fi aruncați în Volga”), frustrarea din cauza condițiilor inumane de transportare, reticența băștinașilor față de deportați în primele luni de exil („le-au spus că vin oameni care mănâncă oameni”, „credeau că suntem ca niște maimuțe”), condițiile unor munci epuizante („pe tata aproape că nu-l vedeam”, „mama era la lucru, undeva pe Syrdarija”), subnutriția cronică („fiecare număra câți cartofi pune în ceaun”), precaritatea mijloacelor și resurselor sanitare (barak, ploșnițe, păduchi), lipsa apei și frigul aspru din primii ani de exil („cartoful pentru ziua de mâine trebuia pus sub pernă, ca să nu înghețe”), regimul de supraveghere continuă („ne păzeau tot timpul! Să nu fugim...”). Răvășirea acestor amintiri produce suferință și durere, niciodată reușind a se cicatriza până la capăt („parcă s-au așezat toate, dar acum am răvășit aceste amintiri și iar sângerează”).

Majoritatea mărturiilor colectate se referă la procesul de implementare a politicilor de strămutare forțată a populației din RSS Moldovenească în regiunile de est ale Uniunii Sovietice ca la un *timp și loc al traumei* („eram în robie”, „când ne-am întors din exilul acela...”). *Memoria locurilor* deportării este articulată ca un spațiu trăit sub marca vieții cotidiene „ce memorează povestirile spuse și nespuse încă, ale raportului și confruntării dintre oameni și cadrele istorice și socio-culturale ale vieții lor”²⁵. Locul de dislocare „pe vecie” a basarabenilor deportați cu toată familia, așa cum erau în noaptea ridicării – doar cu hainele de pe ei („în cămășuici”) este relevant ca un loc străin, neprietenos, necunoscut („surghiun”, „siberii de gheață”, „hrană lupilor”, „la urșii albi”). Geografia Uniunii Sovietice a fost învățată pe viu, cu ochi de copil speriat ce priveau printre gratiile ferestruicii vagonului de marfă („aceștia-s munții Ural”, „am văzut Volga”, „se zăreau cătune rusești”, „am fost pe râul Irtyș”). Cei maturi au trăit în felul lor trauma trecerii hotarului dintre *libertate și surghiun*, ca dintr-un spațiu *al băștinei* în cel *al străiniei* („cum plângeau femeile când au trecut podul în Ucraina”, „cum cântau cântece de jale”). Primii ani de exil, în special prima iarnă, sunt redați ca perioada de intensitate maximă a traumei deportării („cel mai greu a fost în primii ani, mai ales în prima iarnă”). Chiar dacă în anii ulteriori, dinaintea eliberării, după ce reușesc cu prețul unor eforturi supraomenești să-și pună pe picioare gospodăria și familia, percepția lor față de timpul și locul deportării lasă să se întrevadă frumusețea naturii și bunătatea băștinașilor („cât de bogat sa fi fost eu, tot n-aș fi reușit să văd așa frumusețe a naturii”, „erau oameni tare buni la suflet”, „nu te trădau”); acestea răsună și azi în memorie cu plânsete, iz de vagon, sudalme rusești, bocete și, mai ales, cu rostirea sacadată, în limba rusă, a ordinelor și locului primei dislocări forțate („otdelenie nr. 1”, „barak nr. 8”, „Kurganskaja oblast”, „Kosynginskij raion, derevnja Konstantinovka”) – ca o adresă de închisoare pe viață.

tives on Approaching Silence in Oral History Research, in: (eds) Cosmin Budeanca, Dalia Bathory, *Histories (Un)Spoken: Strategies of Survival and Social-Professional Integration in Political Prisoners' Families in Communist Central and Eastern Europe in the '50s and '60s*, Berlin: LIT Verlag Münster, 2018, pp. 326-340.

²⁵ Doru Radosav, O „sensibilitate sudică” a memoriei și oralității, in: *Anuarul de Istorie Orală*, vol. VI, 2005, p. 10.

Sentimentul de *străinie* și de *exil* a fost intensificat prin noțiunea de *specpereseleny* (спецпереселенцы – rus.) sau *specposeleny* (спецпоселенцы – rus.) – în ambele cazuri, un eufemism care ascundea condamnarea „pe viață” a deportaților la muncă silnică, regim de forțat de reședință în regiunile de est ale URSS. Astăzi, o parte din așezările consemnate în topografia memoriei deportaților nu mai există în realitate, iar oamenii răpuși de teroarea bolșevică și rămași să zacă în pământul din preajma acestor așezări cu domiciliu forțat rămân să existe doar în memoria celor care i-au cunoscut. Organele sovietice de administrare locală au depus eforturi sistematice pentru întreținerea sentimentului de condamnat prin efectuare controalelor și intimidărilor sistematice și doar foarte rar, exercitându-și aceste funcții spre interesul celor aflați în supraveghere.

O altă dimensiune prin care se articulează trauma deportaților este aplicarea stigmatului „culac” și „dușman al poporului”. Acesta era motivul invocat de autoritățile administrative pentru condamnare în momentul ridicării. Introducerea în discursul puterii a noțiunii *culac* producea confuzie și nedumerire printre localnici („nici nu știam cei aceea *colac!*”). Mărturiile de teren relevă evoluția dramatică a sensului acestui cuvânt în contextul ascensiunii puterii sovietice în RSS Moldovenească. De curând, a fi *culac* slujea scopului de personificare a „dușmanului”²⁶ și desemna trăsături inumane („culacii își omoară rudele, copiii”, „sunt oameni care mănâncă oameni”). Astfel, calificativul *culac* articula formele „unei alterități absolute”²⁷ („canibali”, „tâlhari”, „șigani”) și servea instrument pentru inocularea sentimentului de vină colectivă.

În contrast cu imaginea *străiniei*, consemnăm în memoriile deportaților imaginea *baștinei* și a *casei părintești*. Menționarea lor se regăsește în toate amintirile deportaților, lăsând impresia unei vieți trăite concomitent în două lumi diferite: cea reală – a surghiunului, și cea imaginată – a baștinei. Aceste trăiri se manifestau prin diferite moduri, comună fiind ancorarea lor în calendarul de acasă: timpul sacru al sărbătorilor („azi la noi în sat e Crăciunul”, „acasă azi e Paștele”), hramului satului („dacă era hramul satului la cineva, chemau în ospetie și serbau”), obiceiurile de familie (botez, nunți, înmormântări). Dorul de *acasă* era în stare să-i facă pe deportați să înfrunte până și ciclul anotimpurilor din condițiile exilului: în pofida gerurilor aspre sau a noroiului de afară, basarabienii trăiau în ritmul celor patru anotimpuri de la baștină („acum la noi s-a copt poama”, „înfloresc vișinii”, „da' la noi e vreme când se coc caisele”).

Penuria și mizeria vieții din deportare contrastează puternic cu imaginea păstrată în memorie despre *casa părintească* și gospodăriile rămase în voia sorții după ridicarea *frunții satului* („via a rămas pârlăoagă”, „casa era neîngrijită”, „au furat tot”). Chipul casei părintești este conturat prin strugurii de poamă desenați în caietele școlare, prin covorul basarabean luat în grabă din casa mare în noaptea ridicării sau prin urma lăsată de piciorul paharului cu vin pe zărele în care veneau împachetate coletele din Moldova. Acest dor de *acasă* este autentificat prin numeroase fotografii cu imaginea casei din Basarabia trimise deportaților de către cei rămași în sat. La fel, memoriile sintetizează expresiv practici de construire a solidarităților de neam („acolo moldovenii din alte sate erau neamurile noastre”), solidaritatea la repararea barăcilor sau la ridicarea caselor proprii, deși conștientizarea identității etnice era marginalizată metodic prin procesul de rusificare („în spațiul public moldovenii vorbeau rusește”), școlarizare („vorbeam acasă cu părinții mai mult în

²⁶ Lynne Viola, *The Unknown Gulag: The Lost World of Stalin's Special Settlements*, Oxford: Oxford University Press, 2007.

²⁷ Smaranda Vultur, *Istorie trăită, istorie povestită.....*, p. 32.

rusa”), regim ideologic („nu pot să iert comuniștilor că m-au lipsit de limba maternă”, „ne pedepseau pentru că foloseam Biblia”, „ne puneau să cântăm *ceastușki...*”).

Tema memoriei traumatizate și vocile marginalizate care au început să prindă contur în spațiul public, după 1991, au fost antrenate cu scopuri de legitimare în proiectele de construcție identitară (*nation-building*) a guvernărilor post-sovietice și mai puțin din perspectiva comemorării sau a reconcilierii. Depășirea traumei victimelor deportărilor staliniste cere un lucru continuu asupra trăirilor proprii, cu propria societate – lucru dificil, neacceptat sau neplăcut pentru clasa politică. În fiecare familie din Republica Moldova găsim astăzi ecouri ale represaliilor totalitar-comuniste: important este să nu uităm că printre aceste ecouri se regăsesc atât victimele, cât și autorii acestor atrocități. Or, dacă asumarea rolului de victimă este întreținută în mare parte prin memoriile din familie, în familiile celor implicați în acțiunile criminale ale statului sovietic nu are loc astfel de asumare – trecutul încă mai este ținut sub tăcere.

Antrenarea noilor surse de cercetare istorică – mărturiile de istorie orală, a făcut posibilă investigarea unor straturi nevalorificate, însă cu potențial de pătrundere în dimensiunea umană a istoriei și a istoriilor celor care au trăit în comunism. Lucrul de cercetare la nivel de micro-istorii (ale unei persoane sau neam) a adus în atenția noastră noi registre tematice. În acest articol, ținând cont de cele mai reprezentative rezultate de cercetare efectuate în special între anii 2010–2020, ne vom opri asupra potențialului lor științific în deschiderea noilor orizonturi de investigare a fenomenului deportărilor, culturii memoriei și practicilor de comemorare a victimelor regimului totalitar-comunist din RSS Moldovenească în anii 1940–1941, 1944–1990.

Prefigurarea noilor teme de cercetare

Pentru următoarea etapă de cercetare a fenomenului totalitar în baza memoriei victimelor deportărilor și represiunilor politice din RSS Moldovenească, anticipăm prefigurarea temelor care să aducă lumină asupra practicilor de cotidian, relației Noi-Cealalți, credințelor și tradițiilor etno-culturale, a timpului și spațiului sacru în circumstanțe neelucidate până acum – cele ale vremurilor de criză, cu implicarea interdisciplinarității, dintr-o perspectivă capabilă să depășească pozitivismul „adevărului istoric” siderat în perimetrul intereselor politice și cele ale documentului istoric, care să manifeste curajul evocării unor noi exemple de analiză. Vom puncta în continuare câteva dintre acestea, cristalizate din câmpul propriilor cercetări la tema memoriei victimelor regimului totalitar comunist din RSS Moldovenească:

- *Istoria socio-culturală a așezărilor speciale (specposelenija – rus.)*, populate în mare parte cu familii deportate din Basarabia. Este cazul loc. Onokoj, r-nul Zaigraevsk, RASS Burjat-Mongolă, unde au fost deportate, în iunie 1949, sute de familii din raioanele Sângerei, Cimișlia, Ungheni și Orhei. Cunoaștem că dosarele NKVD invocă „pericolul” prezentat de către cele 2 000 de familii de „dușmani ai poporului”, pentru statul sovietic²⁸; or, mărturiile de istorie orală și materialul foto-documentar recuperate de la supraviețuitori aduc în față cercetătorului o altă istorie. Astăzi, odată cu identificarea unui număr considerabil de supraviețuitori, avem posibilitatea de a reconstitui această istorie la firul ierbii, de a elucida specificul constituirii acestui gen de comunități, cu istoria lor proprie, cu propriile strategii de adaptare la insolitul absolut al deportării, cu mecanismele proprii de formare a noilor solidarități până atunci necunoscute, cu practicile de apelare a mod-

²⁸ V.I. Pasat, *Trudnye stranicy istorii Moldovy, 1940–1950-e gg.*, Moskva: Izd. Terra, 1994.

elelor și identităților etno-culturale în circumstanțe de liminalitate istorică, cu propriile trădări, dezamăgiri și justiții sociale. Iar atestarea până în prezent a legăturilor strânse între cei care au locuit circa un deceniu în exilul din Onokoj (organizarea acțiunilor comemorative, confruntarea cu discursul/legislația oficială în procesul de restituire a averilor confiscate, perpetuarea rudeniei spirituale din nașie sau frăție de cruce, asistarea reciprocă la evenimentele de familie), dar și a cazurilor de reticență din partea rudelor, consătenilor și administrațiilor locale după revenirea deportaților acasă, aduce în fața cercetătorului o micro-istorie extrem de valoroasă însă nevalorificată a acestor comunități ale memoriei²⁹.

▪ Un subiect demn de atenția cercetătorilor ar fi *Valențele și dilemele identității etno-culturale printre basarabeni deportați*. Remarcăm, în condițiile unei mobilități reduse la perimetrul târgurilor și a proprietăților latifundiare, locuitorii din satele Basarabiei aveau pronunțată o identitate a locului. Or, în condițiile străiniei, unde majoritatea se conforma transformărilor aduse de statul sovietic, au fost activate anumite mecanisme etno-culturale (practicarea în orice condiții a obiceiurilor și tradițiilor de-acasă; solidarizarea după principiul apartenenței etnice/regionale; consolidarea legăturilor de neam; crearea spațiilor cu conotația simbolică a baștinei) și au fost soluționate anumite situații (școlarizarea copiilor în instituții cu predare în limba rusă pentru a le asigura accesul la studii de specialitate; solidarizarea cu oamenii locului pentru depășirea foametei, frigului, muncii istovitoare; acceptarea compromisurilor și colaborările cu reprezentanții puterii sovietice și organele de control și represiune, intrarea în rândurile organizațiilor de pionieri, de komsomol, de partid, ca oportunitate de accesare a liftului social). La fel, urmează a fi elucidate mecanismele, strategiile, solidaritățile etnice; felul în care au reacționat deportații la provocările supraviețuirii în funcție de vârstă, etnie, segment social; cum au interacționat reprezentanții diferitor etnii deportate din Basarabia, în special cele vorbitoare de limba rusă (ucraineni, găgăuzi, bulgari, evrei, lipoveni), în circumstanțele dramatice.

▪ *Identitatea religioasă în circumstanțele deportării*. Aspectele de manifestare a identității nu au ținut în mod exclusiv de apartenența etnică, ci și de cea religioasă sau confesională. O parte dintre deportații basarabeni a ajuns în localități cu populație religioasă creștin ortodoxă, altă parte însă – în regiuni cu populație de alte confesiuni și chiar religii diferite. De exemplu, în cazul basarabenilor deportați în mediul comunităților de kazahi, calmuci, tătari, bureați – repertoriul varia de la credințe păgâne la budism sau islam. Din mărturiile de istorie orală aflăm că aceștia oricum căutau repere religioase proprii – biserici, preoți, călugărițe, pentru realizarea practicilor religioase în cazul botezurilor, cununiilor religioase, înmormântărilor. Acestea din urmă, dincolo de tragedia morții, prezentau în sine o problemă gravă, legată de însăși actul înmormântării – imposibilitatea fizică a deportaților de a săpa morminte celor care decedau subit, mai ales în timpul iernii. Mărturiile de istorie orală atestă astfel de experiențe ca una din principalele traume trăite în deportare, despre care supraviețuitorii își amintesc cu mare durere: despre morții ținute în tindă, din septembrie până în luna mai; despre basarabeni pieriți în taiga și rămași să zacă sub cerul liber; despre cei înmormântați într-o margine a cimitirelor comunităților de kazahi, fără rânduială creștinească și fără cruce; despre cimitirele improvizate în cazul decesurilor numeroase, și abia peste ani amenajate de supraviețuitorii neamului.

▪ *Supraviețuirea comunităților religioase și confesionale în condițiile ateismului*. Care au fost strategiile la nivel de familie, la nivel de comunități în condițiile ateismului

²⁹ L. Shopes, Oral History and the study of communities: problems, paradoxes and possibilities, in: *The Journal of American History*, 2012, pp. 588-598.

sovietic, în plină ofensivă? Deportării, indiferent de apartenență confesională, nu aveau voie să cinstească alte sărbători decât cele din calendarul sovietic – 7 Noiembrie, 1 Mai, Ziua Constituției, care reprezentau o realitate paralelă, disonantă cu sărbătorile din familie, preponderent religioase – Crăciunul, Paștele, hramul bisericii din satul de baștină. Respectarea celor din urmă era reprimată prin atitudinea statului sovietic față de biserică. Interdicțiile de a participa la sărbătorile religioase puteau determina, în anumite cazuri, distanțarea între generații, mai ales între generația nepoților și cea a bunecilor, ultimii continuând să respecte calendarul religios în limitele vieții private și departe de ochii puterii sovietice. Mărturiile de istorie orală vorbesc despre numeroase cazuri când deportării erau siliți să iasă la muncă în zilele cu mari sărbători religioase, astfel încălcându-se buna rânduială a lucrurilor. Sacralitatea timpului din calendarul sovietic era articulată prin anumite facilități alimentare (pâine albă, dulciuri, alcool – accesibile doar în zilele „cu roșu în calendar”). Sacralitatea calendarului religios – prin propriile eforturi și asumarea riscurilor (sfințirea cozonacului, mersul biserica înafara zonei cu reședință). Formele de represiune, intimidarea din partea statului sovietic față de reprezentanții diferitor confesiuni religioase, rezistența opusă față de politicile ateismului sovietic și atitudinea comunităților confesionale față de experiența deportării – prezintă un subiect la fel de important în elucidarea istoriei sociale a represiunii, cu impact de lungă durată în societatea de astăzi din Republica Moldova.

▪ *Performarea tradiției în condiții de liminalitate istorică*. Dacă la baștină tradiția de nuntă intra în memoria comunității în special prin fastul și frumusețea obiceiurilor, în condițiile deportării evenimentul nunții este ancorat în memoria supraviețuitorilor, în primul rând, prin neputința de a respecta rânduiala firească a tradiției din Basarabia.³⁰ Precizăm că în prima perioadă a aflării în deportare, înțelegerea mutuală a tinerilor de a forma un cuplu constituia mai curând o strategie de supraviețuire decât element din obiceiurile prenuptiale, iar blagoslovirea părinților este consemnată ca unica manifestare ritualică de consacrare a nofiților. Memoriile acestor persoane relevă forma redusă dramatic a nunții, marcată doar prin ritualul de comensualitate în egală măsură delegat prin autoritatea tradiției să legitimizeze starea anterioară a mirilor. După această perioadă de lipsuri maxime, frig aspru și înfometare cronică, relatările foștilor deportați abundă în mărturii despre nunta cât mai apropiată de rigorile tradiției din Basarabia, cu menirea clar articulată de reafirmare identitară și recuperare a statutului social de către cei deportați: „Tata și mama au vrut să facem după tradițiile noastre. A fost prima nuntă moldovenească acolo, când s-a căsătorit fratele Nică cu Ileana. Asta a fost în 1952. Au făcut nuntă după tradiții! Se zvonea în tot satul că la moldoveni este nuntă.”³¹

▪ În contrast cu imaginea *străiniei*, consemnăm în memoriile deportaților imaginea *baștinei* și a *casei părintești*. Menționarea lor se regăsește în toate amintirile deportaților, lăsând impresia unei vieți trăite concomitent în două lumi diferite: cea reală – a surghiunului, și cea imaginară – a baștinei. Aceste trăiri se manifestau prin diferite moduri, comună fiind ancorarea lor în calendarul de acasă: timpul sacru al sărbătorilor („azi la noi

³⁰ Ludmila D. Cojocaru, Tradiția de nuntă în comunitățile de basarabeni deportați în Siberia și Kazahstan, in: *Akados*, nr. 2(49), 2018, pp. 132-139.

³¹ Virgiliu Birlădeanu, Ion Bălănic, Petru Racu: „Hai, tată, povestește!”, in: (editor) L. Pădureac, *Arhivele memoriei: recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din RSSM. Memorii. Documente. Studii de caz. Cercetări realizate în localitățile din nordul Republicii Moldova*, vol. III, tom 1, Chișinău: Ed. Balacron, 2016, p. 255.

în sat e Crăciunul”, „acasă azi e Paștele”), hramului satului („dacă era hramul satului la cineva, chemau în ospetie și serbau”), obiceiurile de familie (botez, nunți, înmormântări). Dorul de *acasă* era în stare să-i facă pe deportați să înfrunte până și ciclul anotimpurilor din condițiile exilului: în pofida gerurilor aspre sau a noroiului de afară, basarabeni trăiau în ritmul celor patru anotimpuri de la baștină („acum la noi s-a copt poama”, „înfloresc vișinii”, „da' la noi e vremea când se coc caisele”).

▪ *Tăcerea* – problema abordării și perspectivele de interpretare a tăcerii rămân în continuare un subiect de actualitate pentru cercetători. Antrenarea documentelor de istorie orală în cercetările regimurilor totalitare, în ultimii ani, a determinat noi probleme și perspective de interpretare a tăcerii, inerente procesului de colectare și valorificare a mărturiilor de la prima persoană.³² Cercetătorul canadian, Alexander Freund, pune în evidență multitudinea conotațiilor pe care le poartă tăcerea în studiile de istorie orală, cum ar fi „uitare individuală sau colectivă, rememorare, disconfort, reluctanță, (auto-)cenzură, nesupunere, confruntare, reticență, politețe, frică, furie, înșelăciune, tabu-uri, secrete, contemplare, preocupare pentru alții, reflecție, conformism, or ceea ce nu trebuie a fi spus.³³ Tăcerile cu care ne-am confruntat pe teren au avut în mare parte o formă de manifestare temporară, ca sechelă a regimului represiv. Mai mult, generația minorilor deportați de rând cu membrii maturi ai familiilor de „dușmani ai poporului” a învățat lecția tăcerii încă din anii copilăriei. Elena Catelli, deportată în 1949 din s. Nicolaevca, r-nul Sângerei, confirmă acest lucru: „Știți, noi, copiii de șapte ani, eram oameni maturi deja atunci, înțelegeam tot: să nu spui ceea ce nu trebuie, să ții limba după dinți. Altă vreme era și copiii înțelegeau singuri ce se poate și ce nu se poate”. Fără a contesta dreptul acestor oameni de a păstra tăcerea, subscriem opiniei că în același timp, este de datoria istoricilor, scriitorilor, jurnaliștilor, a oamenilor de artă să vorbească, să exprime suferința mută a celor care nu mai sunt sau care încă nu găsesc putere sau cuvinte să vorbească. Sechelele traumatizante lăsate de regimul totalitar-comunist în conștiința colectivă în societatea de astăzi din Republica Moldova pot fi depășite prin eforturi sistematice de cunoaștere, fără frica de propriul trecut.

Considerațiuni finale

Extinderea fundamentelor teoretice și elaborarea unei metodologii racordate la contextul istorico-cultural al spațiului cercetat au asigurat colectarea unei baze de date complexe cu interviuri de istorie orală, documente din arhiva de familie, jurnale, fotografii de epocă. Fără (re)cunoașterea și valorificarea acestor surse istorice de prima mână cu referire la fenomenul totalitarismului și prin amânarea unor studii interdisciplinare complexe și sistematice asupra temei, riscăm să alimentăm în continuare memoriile concurente asupra acestui trecut, și chiar trăiri și atitudini nostalgice față de ceea ce a fost regimul sovietic de ocupație în RSS Moldovenească.

Percepția trecutului totalitar-comunist în Republica Moldova mai este caracterizată prin discrepanțe dramatice între opinia privată și cea publică, între biografie și istorie, între politicile oficiale și practicile locale de comemorare. Conturarea unor noi imagini, atitudini, percepții despre viața pe care oamenii trecutului au trăit-o la timpul prezent ne aju-

³² R.J. Grele, *Envelopes of Sound: The Art of Oral History*, Chicago: Precedent Publishing, 1985, p. 136.

³³ Robyn Fivush, *Speaking Silence: The Social Construction of Silence in Autobiographical and Cultural Narratives*, in: *Memory*, 2010, nr. 18(2), pp. 88-98.

tă să cunoaștem și să ne asumăm trecutul. Memoria colectivă într-o societate democratică admite justețea și mesajul memoriilor opuse, constituind în ansamblu o comunitate de memorii compatibile, deși competitive.

Supraviețuitorii deportărilor staliniste așteaptă încă să le documentăm experiența de viață și trauma nevorbită timp de decenii, pentru că acestea sunt parte din trecutul nostru comun. Colectarea, înregistrarea și valorificarea memoriilor celor care au suferit și au supraviețuit regimului comunist este ceea ce putem face astăzi ca fenomenul totalitarismului și crimele comise de acesta să nu se mai repete.

Summary. The paper highlights the efforts undertaken by researchers from the Republic of Moldova, involved in the recovery and historical valorization of the memory of the victims of the totalitarian-communist regime in the Moldavian SSR. Reviewing the most representative research results, based on theoretical documentation in line with recent Western publications, and the collected database (oral history interviews, documents from the family archive, diaries personal, photographs), the author analyses their scientific potential toward the articulation of new research issues in the field of Stalinist deportations studies. The national and international recognition of the research results and the promotion of a new field of research in the scientific environment of the Republic of Moldova – the memory of the victims of the totalitarian-communist regime in the Moldavian SSR constitutes an act of symbolic justice for the entire society of the Republic of Moldova.

* Articolul este realizat în cadrul Proiectului instituțional „Patrimoniul istorico-arheologic muzeal: sistematizare și valorificare științifico-culturală” (cifru: 180101).

Operațiunea „Sud” în istoria și memoria locuitorilor din județul Cahul

DOI: 10.5281/zenodo.12540484

CZU: 94(478-21)

Liudmila CHICIUC

Dr. în istorie, conf. univ., Universitatea de Stat „Bogdan Petriceicu Hasdeu” din Cahul

ORCID ID: 0000-0002-4111-6865

E-mail: chiciucl@yahoo.com

Introducere

Deportările au constituit una dintre metodele criminale de promovare a politicii expansioniste totalitare de către URSS, în teritoriile ocupate abuziv după semnarea protocolului adițional secret Ribbentrop-Molotov. Prin măsura represivă de expulzare forțată a unei părți a populației din teritoriul său de origine sau de trai, regimul totalitar-comunist a urmărit „curățarea” spațiului ocupat, de „elementele incomode” și înlăturarea oricărei forme de rezistență sau opoziție față de acțiunile de „transformare socialistă”. Au fost supuși deportărilor oamenii care nu conveneau regimului, cei mai buni gospodari ai satelor, persoane cu spirit întreprinzător, cu simțul independenței proprii bine conturat, pentru care autoritățile sovietice au inventat diverse nume ofensatoare, precum: „chiaburi”, „culaci”, „naționaliști”, „dușmani ai puterii sovietice”, „trădători”, „colaboraționiști”, „elemente indezirabile” etc. Mii de basarabeni, deportați în regiunile de est ale URSS, au fost supuși regimului carceral de muncă forțată, au suportat lipsuri și greutăți, au fost privați de drepturi și bunuri, mulți dintre ei au fost omorâți prin înfometare sau exterminați în lagărele GULAG-ului. Astfel că deportările, alături de represiunile politice și foametea organizată, completează șirul de crime comise împotriva umanității de către ocupația sovietică în Basarabia. Strămutarea forțată a unui număr mare de localnici trebuia să-i determine pe cei rămași să renunțe la valorile proprii și la modul tradițional de gospodărire, în favoarea gospodăriilor colective.

La distanța de 75 de ani de la înfăptuirea celui de-al doilea val de deportări staliniste din RSS Moldovenească, care a avut loc pe 5-6 iulie 1949, constatăm că fenomenul deportărilor a lăsat urme adânci în istoria și memoria colectivă și reprezintă un subiect de interes științific accentuat, cercetarea istorică a acestuia fiind realizată cu rigurozitate și cu rezultate semnificative, iar „amintirile martorilor oculari și ale victimelor sovietizării forțate sunt transmise din generație în generație și, în mare parte, publicate în ultimele decenii, prezintă o sursă importantă de cunoaștere istorică”¹. La fel, parte componentă a istoriei românilor din spațiul actual al Republicii Moldova, fenomenul deportărilor este asumat în mediul științific și educațional din stânga Prutului prin multiple studii tematice, acumulate începând cu anii ‘90 ai secolului XX – până în prezent. Totuși, în virtutea

¹ Elena Postică, Memoria victimelor regimului totalitar-comunist: direcții prioritare și rezultate ale activității Muzeului Național de Istorie a Moldovei, în: *Exercițiul Memoriei*, (editori) Elena Postică, Ludmila D. Cojocaru, Chișinău: Ed. Balacron, 2019, p. 9.

amplorii actului de deportare forțată, documentării superficiale de către autoritățile sovietice a numeroase aspecte importante ale acestuia, condamnarea la tăcere a victimelor deportărilor de către discursul oficial, „ne(re)cunoașterea paginilor ‘incomode’ și îndelung marginalizate de istoriografia perioadei sovietice”², numărul mic al supraviețuitorilor aflați încă în viață fac imposibilă cunoașterea exhaustivă a fenomenului, evocarea totală a acestuia, inclusiv, determinarea exactă a numărului de persoane deportate, dar și înregistrarea istoriilor de viață ale supraviețuitorilor sau întregirea istoriei deportărilor din RSS Moldovenească pe localități, raioane, sectoare.

Sinistrul mecanism de expulzare și exterminare a basarabenilor „incomozii” regimului, a fost aplicat în același mod în tot cuprinsul RSS Moldovenească, s-a desfășurat cu aceeași amploare, folosind aceleași instrumente, urmărind aceleași scopuri, în toate județele, fără excepție, însă, anumite particularități și momente deosebite s-au remarcat în procesul derulării deportărilor la nivel local, iar interesul pentru evocarea acestora se justifică evident. Or, cercetarea dimensiunii locale a deportărilor, cu evidențierea momentelor deosebite care s-au manifestat în cadrul unităților administrativ-teritoriale concrete, de rând cu studierea documentelor de arhivă corespunzătoare, cu inaugurarea muzeelor tematice locale, cu publicarea memoriilor supraviețuitorilor din unitățile respective, pe lângă faptul esențial al contribuției pe care o aduce la întregirea istoriei fenomenului, poate servi și un bun suport, pentru articularea, apropierea și concilierea memoriilor competitive în Republica Moldova”³. În studiul de față ne propunem să elucidăm fenomenul deportărilor staliniste din 5-6 iulie 1949 desfășurat în cadrul Operațiunii „Sud”, în localitățile din raionul Cahul.

Operațiunea „Sud”

Operațiunea de deportare, declanșată în noaptea de 5 spre 6 iulie 1949, sub denumirea codificată de Operațiunea „Sud”⁴, se încadrează în categoria „monstruoaselor deformări sociale”⁵ cauzate de acțiunile politicii represive a regimului sovietic după reocuparea Basarabiei de către URSS și reconstituirea Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești. Sursele documentare și cercetările ulterioare, inclusiv cele menite să recupereze și să valorifice memoria istorică a victimelor deportărilor, au confirmat sigur și argumentat că Operațiunea „Sud” a avut scopul de a asigura realizarea cu succes a etapei decisive a colectivizării agriculturii în RSS Moldovenească. Acest deziderat a fost concretizat în primele documente de pregătire nemijlocită a deportării în masă, etapă care începe de pe la finele anului 1948. O confirmare în acest sens prezintă nota din 12 octombrie 1948 a ministrului Afacerilor Interne al RSS Moldovenească, F.I. Tutușkin către ministrul Afacerilor Interne al URSS, S.N. Kruglov în care demnitarul moldovean descria activitățile „chiaburimii” și propunea Moscovei, „în scopul îndeplinirii cu succes a planului economic de transfor-

² Ludmila D. Cojocaru, Recuperarea memoriei colective în Republica Moldova: probleme și perspective, în: *Exercițiul Memoriei*, (ed.) Elena Postică, Ludmila D. Cojocaru, Chișinău: Ed. Balacron, 2019, p. 21.

³ Ibidem, p. 22.

⁴ Inițial Operațiunea a avut numele codificat „Vest”, apoi conducerea MAI al URSS a schimbat denumirea în „Iug” („Sud”), aceasta fiind folosită pentru prima dată în documentele oficiale la 8 iunie 1949 (a se vedea: Valeriu Pasat, *Calvarul. Documentarul deportărilor de pe teritoriul RSS Moldovenești 1940–1950*, Moscova: Ed. ROSSPEN, 2006, p. 253).

⁵ V. Aderov, *Mentalități și instituții de cultură în Basarabia în primul deceniu al regimului sovietic. Rezumatul tezei de doctorat*, București, 1996, p. 3.

mare socială și, în deosebi, de colectivizare a agriculturii RSS Moldovenești și curmare a activității antisovietice subversive a chiaburimii”⁶ să aprobe chestiunea „cu privire la deportarea din RSSM a chiaburimii în regiunile îndepărtate ale Uniunii Sovietice”⁷.

Autoritățile comuniste sovietice au decis aplicarea măsurilor de reprimare a populației pentru a diminua rezistența acesteia și a accelera colectivizarea forțată, în condițiile în care nu fuseseră lichidate pe deplin consecințele războiului și a foametei organizate. Conducerea sovietică a considerat ostile procesului atât gospodarii satelor etichetați de puterea sovietică „culaci”, cât și un șir de alte categorii ale populației calificate ca „indezirabile”. În Hotărârea Biroului Politic al CC al PC al URSS nr. 1290-467 cc din 6 aprilie 1949, în baza căreia a fost organizată Operațiunea „Sud”, lista elementelor ostile regimului a fost completată cu noi categorii de „elemente antisovietice”: foști moșieri, mari comercianți, complicii ocupanților germani, persoane care au colaborat cu organele poliției germane și românești, membrii partidelor politice. Prin această Hotărâre a Biroului Politic a fost aprobată Hotărârea Consiliului de Miniștri al URSS, care prevedea deportarea din RSS Moldovenească a 11.280 de familii cu 40.850 de persoane⁸, iar un act adițional al Guvernului Sovietic preconiza ca „deportarea să fie efectuată pentru totdeauna în regiunile îndepărtate ale URSS stabilite din timp – Kazahstan, ținutul Altai, regiunile Kurgan, Tiumen și Tomsk”⁹.

„Sectorul operativ Cahul”

Pregătirile

Operațiunea de deportare a fost una minuțios pregătită. La începutul lunii mai 1949, în cuprinsul RSS Moldovenească au fost înființate șapte sectoare operative, fiecare sector cuprinzând mai multe raioane. Sectorul Cahul cuprindea cele șase raioane din regiunea de sud a republicii: Baimaclia, Cahul, Congaz, Ciadâr-Lunga, Taraclia și Vulcănești. Se preconiza declanșarea operațiunii la începutul lunii iunie. În acest scop, o directivă specială a ministrului Securității de Stat al RSSM și împuternicitului Ministerului Securității de Stat al URSS, din 18 mai 1949, a solicitat accelerarea perfectării dosarelor de evidență a persoanelor care urmau să fie deportate.¹⁰ La 24 iunie 1949, și-a început activitatea Statul-major al Operațiunii „Jug”, compus din 30 de membri. Tot atunci, au fost întocmite agende pentru șefii grupurilor operative ce urmau să activeze în teritoriu și pentru șefii serviciilor de comendare a gărilor, în care erau stipulate detaliat sarcinile subdiviziunilor respective.¹¹ Paralel, s-a impus definitivarea listelor pentru deportare, însă diverse motive obiective și subiective au determinat târâgânarea desăvârșirii acestora. Planul de imbarcare și expediere a persoanelor supuse deportării a fost aprobat de ministrul adjunct al Securității de Stat al URSS, N.N. Selivanovski și ministrul de interne al RSSM, F.I. Tușkin, la 2 iulie 1949. Potrivit acestui plan, deportații din sectorul operativ Cahul trebuiau expediți la trei stații feroviare: Basarabeasca, Bolgrad și Irgara.¹²

⁶ Valeriu Pasat, *RSS Moldovenească în epoca stalinistă (1940–1953)*, Chișinău: Ed. Cartier, 2011, p. 318.

⁷ Ibidem, p. 318.

⁸ Valeriu Pasat, *Calvarul. Documentarul deportărilor de pe teritoriul RSS Moldovenești 1940–1950*, p. 242.

⁹ Valeriu Pasat, *RSS Moldovenească în epoca stalinistă (1940–1953)*, p. 320.

¹⁰ Valeriu Pasat, *Calvarul. Documentarul deportărilor de pe teritoriul RSS Moldovenești 1940–1950*, p. 251.

¹¹ Valeriu Pasat, *Trudnye stranitzi istorii Moldovy*, Moskva: Ed. TERRA, 1994, pp. 422-427.

¹² Valeriu Pasat, *Calvarul. Documentarul deportărilor de pe teritoriul RSS Moldovenești 1940–*

Documentele relevă că, pentru „ridicarea” și escortarea persoanelor incluse în listele pentru deportare, au fost create „grupuri operative”, compuse din ofițeri operativi, soldați și ofițeri ai trupelor Ministerului Securității de Stat, activiști sovietici și activiști de partid. Grupurile consolidate au fost repartizate în sectoarele operative, proporțional cu numărul de familii și persoane ce urmau a fi „ridicate” din fiecare sector. Pentru sectorul Cahul au fost formate 377 de grupuri operative, distribuite în raioanele sectorului în felul următor: Baimaclia – 37, Vulcănești – 52, Cahul – 94, Congaz – 89, Taraclia – 57, Ciadâr-Lunga – 48. Efectivul total al celor 377 de grupuri operative se ridica la 3.999 persoane dintre care ofițeri operativi – 429; soldați și ofițeri ai trupelor Ministerului Securității de Stat – 1.294; activiști sovietici și activiști de partid – 2.276¹³. Precum se va dovedi ulterior, contingentul grupurilor operaționale desemnate pentru înfăptuirea operației în sectorul Cahul era aproape egal cu cel al persoanelor preconizate pentru a fi deportate, astfel că raportul personal responsabil-personal escortat fiind de aproape 1:1. Pentru asigurarea sprijinului necesar organelor sovietice de pe teren și supravegherea „bunului mers” al Operațiunii, Biroul CC al PC(b) al Moldovei a delegat împuterniciții săi speciali, în toate sectoarele operaționale. În sectorul Cahul a fost trimis funcționarul de partid G.V. Kvasov¹⁴. Circa 10% din numărul total de familii și persoane, preconizate a fi deportate din RSS Moldovenească, urmau a fi „ridicate” din raioanele Baimaclia, Vulcănești, Cahul, Congaz, Taraclia, Ceadâr-Lunga ale județului Cahul, care compuneau, în cadrul Operațiunii, *sectorul operativ Cahul*. În listele cu așa-numitele „elemente ostile”, întocmite în scopul deportării acestora (demarate în decembrie 1948, din însărcinarea Ministerului Securității de Stat al RSS Moldovenească), din localitățile județului Cahul au fost incluse 1.230 de familii, însumând 4.850 de persoane¹⁵. Pe raioane, numărul familiilor stabilite pentru a fi deportate se prezenta astfel: raionul Congaz – 293, raionul Cahul – 243, raionul Vulcănești – 197, raionul Taraclia – 191, raionul Ciadâr-Lunga – 169, raionul Baimaclia – 137. După date incomplete, din localitățile celor șase raioane ale județului Cahul au fost „ridicate” și expulzate în regiunile îndepărtate ale URSS, 1.183 de familii cu un număr total de 4.527 de persoane¹⁶, dintre care 944 de familii (3.381 de persoane) – incluși în categoria „culaci” și 239 de familii (1.207 persoane) – „alte elemente”. În urma concretizării datelor privind numărul exact al familiilor deportate din sectorul operativ Cahul, sursele documentare indică următoarele cifre: din raionul Congaz au fost deportate 258 de familii, din raionul Cahul – 237, din raionul Vulcănești – 189, din raionul Taraclia – 198, din raionul Ceadâr-Lunga – 163 și din raionul Baimaclia – 138 familii.¹⁷ Astfel, se constată că din raioanele Baimaclia și Taraclia au fost „ridicate” un număr mai mare, iar din raioanele Cahul, Vulcănești, Congaz și Ceadâr-Lunga – un număr mai mic de familii decât cel indicat în listele întocmite către declanșarea Operațiunii. Situația se explică prin faptul că sectoarele operative, „pentru buna organizare a operațiunii”, li s-a cerut să acumuleze mai multe dosare de evidență decât numărul de familii ce figurau în listele secțiilor raionale. La fel, situația a fost determinată și de admiterea unui mare număr de nereguli la

1950, p. 260.

¹³ Valeriu Pasat, *Trudnye stranitzi istorii Moldovi*, p. 439, p. 469.

¹⁴ Mihail Gribincea, *Basarabia în primii ani de ocupație sovietică (1944–1950)*, Cluj-Napoca: Ed. Dacia, 1995, p. 130.

¹⁵ Valeriu Pasat, *Calvarul. Documentarul deportărilor de pe teritoriul RSS Moldovenești 1940–1950*, p. 272.

¹⁶ Ibidem, p. 272.

¹⁷ Ibidem, pp. 272-273.

întocmirea dosarelor de evidență, descoperite și remediate ulterior. Au existat numeroase cazuri de evitare a deportării prin evadare sau părtinire a personalului administrației locale. Neregulile au fost prezente chiar la etapa întocmirii listelor de către autoritățile locale, excesul de zel al cărora a determinat includerea în liste a familiilor care nu se încadrau în categoria „culaci” sau „elemente antisovietice”. Frecvente au fost cazurile când familiile au fost excluse în mod special din colhoz, pentru a exista temeiul deportării acestora. În acest context, Mihail Deriughin (n. 1931), originar din satul Coștangalia, r-nul Cantemir, deportat împreună cu părinții și fratele mai mic Petru, în anul 1949, în localitatea Hasurta, r-nul Horinsk, RASS Bureat-Mongolă, relevă:

„În colhoz am lucrat doi ani și am dat toată gospodăria: cai, căruță, boi, plug, boroană... tot ce era în gospodărie, tot am dat în colhoz. Însă după aceea ne-au scos din colhoz. Au spus că suntem «kulaci», că eram bogați. Dar ce fel de culaci eram noi?! Că aveam doar doi cai și un magazin mic, ca în sat. Pământ nu am avut. După aceea am trăit iar ca proprietari particulari. Bunica avea pământ și tatăl meu îl prelucra. Când ne-o scos din colhoz, cineva i-a spus lui tata să plece din sat, zice: «mata du-te din sat, că aici n-ai cum să supraviețuiești». Și era adevărat că n-aveam cum, că toată gospodăria noastră, calul, căruța se aflau acolo, în colhoz. Și încă ceva: după ce am fost dați afară din colhoz, ne-a venit indicația să plătim «nalogul»¹⁸ trei tone de pâine. Dar de unde să le luăm noi, dacă am lucrat în colhoz. Bătrânul atunci a cumpărat trei tone de pâine și a dat la stat, ca să nu fim judecați. După aceasta, noi am plecat în satul Doina, dar acolo nu era unde să trăim. Și așa am ajuns în Coștangalia. Am lucrat la Șofranovka, care ținea de sovhoz «Doina». Acolo am lucrat din toamnă până pe data de 6 iulie. De acolo ne-au deportat. N-am știut că au să ne deporteze, nu ne-a spus nimeni. Eu aveam atunci aproape 18 ani. Toți erau oameni simpli. Tăticul meu a fost «frontovik» și după front a lucrat contabil în colhoz, dar ne-au ridicat. Iar tatăl lui Bagrin¹⁹ a fost brigadir în colhoz și tot l-au ridicat. Lor le trebuia doar la număr să fim. Din Leova, familia Mânzat, de exemplu, erau niște oameni sărmani, simpli ciobani. Pe omul acela l-au luat de la târlă²⁰, iar copilul lor era de două săptămâni!»²¹

Dumitru Bagrin (n. 1947), originar din satul Lărguța, r-nul Cantemir, a fost deportat în anul 1949, împreună cu părinții și familia în localitatea Hasurta, r-nul Horinsk, RASS Bureat-Mongolă:

„În listă noi am nimerit datorită președintelui sovietului sătesc care era atunci, Grigore Gârnu. Așa am nimerit noi printre cei scoși cu forța din sat. Asta știu de la părinți, dar ce l-a făcut să ne înscrie în lista ceea, nu am putut afla niciodată. Cred că a trebuit să fim la număr, ca să îndeplinească planul de

¹⁸ Impozitul (rus.)

¹⁹ Dumitru Bagrin, deportat împreună cu familia din s. Lărguța, r-nul Cantemir (vezi: *Cartea memoriei. Catalog al victimelor totalitarismului comunist*, (coord. șt.) Elena Postică, Chișinău: Ed. Știința, 1999, vol. 1, p. 350; *Arhivele memoriei: Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească: Memorii. Documente. Studii de caz*, (ed.) Elena Postică. Vol. 2, Tom 2: Cercetări realizate în localitățile din sudul Republicii Moldova, Chișinău: Ed. Balacron, 2016, p. 247.

²⁰ Stâna de oi (n.a.)

²¹ Mihail Deriughin (n. 1931), interviu realizat de Liudmila Chiciuc, 20 noiembrie 2017, s. Tătarești, r-nul Cahul.

sus. Când ne-am întors înapoi, peste șapte ani, nu i-a stat cred că bine, că părinții au venit cu rezultate, cu «gramote»²², cum se dădea atunci pentru lucru».²³

Ion Păcuraru (n. 1932), originar din satul Vadul lui Isac, r-nul Cahul a fost deportat în 1949, la vârsta de 17 ani, împreună cu familia, în loc. Čanys, r-nul Turočak, țin. Altai:

„În casa noastră era „Pravlenya” colhozului după ce ne-au dat „bolșevicii” afară. Noi stăteam într-un bordei. Înainte de a ne ridica ne-au scos și din colhoz..., ca nu eram buni. Unii ne-au șoptit că ne ridică, că ne-au pus în liste. Mama s-a dus la Vulcănești (centrul raional) să se lămurească cu asta și i-a spus că în colhoz nu avem ce căta noi și că o să-l ajungem pe tata (reprezentat în anul 1945 n.a.) din urmă. Nu ne dădea la colhoz nici de lucru nouă ... Și-apoi au venit noaptea... Mama s-a întors de la Vulcănești și a venit și ne-a întrebat ce facem, și am spus ce să facem, am fiert laptele și iaca mâncăm, ce era să facem. Și a spus ca „ne duce”, că nu ne primesc în colhoz»²⁴.

Reconstituirea detaliată a modului și a împrejurărilor concrete în care s-a desfășurat Operațiunea „Iug”, din perspectiva autorităților de atunci, a fost posibilă datorită numeroaselor rapoarte operative întocmite de împuterniciții structurilor superioare de partid, delegați în sectoarele teritoriale. Datele incluse în rapoartele operative, coroborate cu alte documente și cu amintirile și confesiunile victimelor și supraviețuitorilor deportărilor, au permis întregirea unei imagini mai obiective și mai cuprinzătoare, deși nu exhaustive, despre acest experiment sinistru al regimului totalitar comunist.

Desfășurarea

Ca și în cazul celorlalte 6 sectoare din cuprinsul RSS Moldovenească, rapoartele operative ale împuternicitului pentru sectorul Cahul, G.V. Kvasov, chiar dacă nu au inclus toate datele despre diverse nereușite sau abateri în desfășurarea operațiunii, relevă multe detalii care ajută la înțelegerea fenomenului deportării în ansamblul său și a modului de desfășurare a operațiunii la nivel local, în raioanele sectorului Cahul.

Rapoartele confirmă că operațiunea a fost pregătită minuțios și că s-a desfășurat ca o veritabilă *operațiune de luptă*²⁵, însă, oricum, nu a fost realizată întocmai cum se prevedea. Operațiunea „Sud” a început și în sectorul operativ Cahul, așa cum a fost programată, la ora 2 noaptea pe 6 iulie și s-a încheiat la ora 20 pe 7 iulie, dar în stațiile de îmbarcare, „contingentul deportat” deși a început să sosească în dimineața zilei de 6 iulie, procesul de transportare a deportaților a târânat. Cauzele au fost diverse, cu precădere faptul că la un șir de stații vagoanele au fost date cu întârziere și în mai multe cazuri „contingentul deportat” era insuficient pentru a completa eșaloanele, potrivit prescripțiilor. Astfel, din RSS Moldovenească primele eșaloane 7 au fost expediate pe 7 iulie, următoarele 21 eșaloane pe 8 iulie și alte 2 eșaloane pe 9 iulie.²⁶ Aceste date și un șir de mărturii colectate de

²² Diplome (rus.)

²³ *Arhivele memoriei: Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească: Memorii. Documente. Studii de caz*. (ed.) Elena Postică. Vol. 2, Tom 2: Cercetări realizate în localitățile din sudul Republicii Moldova, Chișinău: Ed. Balacron, 2016, pp. 247-248.

²⁴ Ion Păcuraru (n. 1932), interviu realizat de Liudmila Chiciuc, 16 februarie 2017, s. Pașcani, r-nul Cahul.

²⁵ Comparația a fost făcută de autoritățile sovietice, dar veridicitatea acesteia este susținută argumentat și de istoricul Valeriu Pasat.

²⁶ Valeriu Pasat, *Trudnye stranitzi istorii Moldovi*, p. 489.

la supraviețuitori, indică despre suferințele greu de imaginat ale deportaților, care au stat zile întregi în vagoanele arhipline încă la stadiul inițial al deportării. Dumitru Nicula (n. 1932), originar din satul Cășlița-Prut, raionul Cahul, deportat în 1949, împreună cu mama, frații mai mari Gheorghe și Nadea și sora mai mică Vasilina, în localitatea Čanys, r-nul Turočak, țin. Altai își amintește:

„Ne-au dat jos în gară, la Tabacu, aici ne-au ținut trei «sutci» că nu sosise «sostavul» de vagoane. Am aflat de la alți oameni că suntem deportați «navecino», dar nu credeam... În a treia zi, pe la 4-5 seara, ne-au îmbarcat în vagoane. «Sostavul» avea de jur-împrejur milițieni puzderie și «voennîe» înarmați, ne păzeau, se temeau să nu fugim»²⁷.

Ion Păcuraru (n. 1932), originar din satul Vadul lui Isac, raionul Cahul deportat în 1949, la vârsta de 17 ani, împreună cu familia în loc. Čanys, r-nul Turočak, țin. Altai:

„Și au venit pe la ora 2, cu mașina «gruzavaia», că atunci au venit din Cahul sute de mașini, că au ajuns prin toate satele, treceau prin Vad (Vadul lui Isac, n.n.). Și cahuleni au ridicat atunci. Ne-a suit în mașină, ne-a dus la Colibași... Nu! Ne-a dus întâi de am luat-o pe sora mamei, toți într-o mașină și ne-a dus la Colibași. Și la Colibași ne-a oprit și a mai luat pe alții, și ne-a dus pe vale la Bolgrad, la stația Tabacu. Ne-au ținut acolo trei zile, până s-a adunat «norma» lor, cum îi spune «popolnenie». Și de-acolo ne-au dus mai departe. Da' noi nu aveam nimic cu noi, nici o bucăciță de pâine!»²⁸

Mihail Deriughin, cu referință la ridicarea din casă și transportarea la gările de tren, relevă:

„Ne-au dus la stația Iargara, acolo ne-au îmbarcat în vagoane și am stat așa timp de două «sutci»²⁹, până s-au umplut cu oameni 60 de vagoane într-un tren marfar. Ne-au închis în vagoane, nu ne dădeau voie nici să ne uităm. Erau toți laolaltă, și femei, și fete, și bătrâni, și copii. În vagonul în care ne aflam noi erau 73 de suflete, cu copii cu tot. O femeie din Leova, avea copil de două săptămâni. Pentru ce a fost luat acel copil!»³⁰

Încă un motiv de tăgădnare în mersul Operațiunii în sectorul Cahul a fost ploaia torențială care s-a abătut peste mai multe localități din raioanele Ceadâr-Lunga, Taraclia și, parțial, Congaz. Această împrejurare a impus folosirea mijloacelor de transport cu tracțiune animală existente în colhozuri pentru a transporta „contingentul special” la locul de concentrare a mijloacelor de transport auto, iar de acolo spre stațiile de îmbarcare.³¹ Olga Naumov-Colev (n. 1953), originară din s. Congaz, r-nul Comrat, deportată cu părinții în anul 1949, în loc. Čanys, r-nul Turočak, ținutul Altai își amintește despre ridicare din relatările tatălui său:

²⁷ *Arhivele memoriei: Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească: Memorii. Documente. Studii de caz.* (ed.) Elena Postică. Vol. 2, Tom 1: Cercetări realizate în localitățile din sudul Republicii Moldova. Chișinău: Ed. Balacron, 2016, p. 145.

²⁸ Ion Păcuraru (n. 1932), Interviu realizat de Liudmila Chiciuc, 16 februarie 2017, s. Pașcani, r-nul Cahul.

²⁹ Două zile și două nopți (rus.)

³⁰ Mihail Deriughin (n. 1931), Interviu realizat de Liudmila Chiciuc, 20 noiembrie 2017, s. Tătarești, r-nul Cahul.

³¹ Valeriu Pasat, *Trudnye stranitzi istorii Moldovi*, p. 469.

„Tata ne povestea că în noaptea ceea, când i-a ridicat, a plouat tare, au așteptat mai mult timp să treacă ploaia. Au stat pe prispă, la dos, da' nu le-a dat voie să mai intre în casă. Bunica și mama vroiau să ia de mâncare din beci, dar n-au putut din cauza apei. I-au dus cu căruța până acolo unde erau mașinile, la drumul mai tare, că pe uliță erau șanțuri și glod de abia răzbăteau caii.»³²

Manifestări de rezistență

„Caracterul organizat” și „eficiența acțiunilor grupurilor operative” au fost subliniate de conducătorii operațiunii și împuterniciții din teritoriu în diversele memorii, comunicate, rapoartele și note informative. Făcând bilanțul operațiunii, aceștia au menționat despre „acțiuni curajoase și hotărâte”, „perseverență”, „respectarea strictă a celor planificate”, „operativitate”, „precizie”, „atingerea rezultatelor preconizate, reușita operației” și, mai puțin, despre „cazuri de rezistență din partea contingentului special”, despre „abateri și greșeli admise de membrii grupurilor operative” sau despre „tentative de opunere, cazuri de evadare” și alte excесе din partea „contingentului special”. În memoriul informativ al MAI al RSSM din 12 iulie 1949, cu referire la sectorul operativ Cahul, se menționa, spre exemplu, că „nu au existat cazuri de tergiversări sau de rezistență armată”³³. În realitate, însă, incidente cu diferit nivel de gravitate au avut loc aproape în fiecare localitate a județului Cahul. Despre tentative de tergiversare și chiar încercări de a scăpa de deportare au mărturisit mai mulți supraviețuitori intervievați. Nadejda Pasat (n. 1927), originară din satul Cășlița-Prut, r-nul Cahul, deportată în 1949, împreună cu mama Teodora, frații Gheorghe și Dumitru și sora Vasilina, în loc. Čanys, r-nul Turočak relatează:

„În timpul acesta, mama, nu știu cum s-a furișat pe ușa din spate și s-a ascuns la vecini în obor: ea făcuse repede legătura între camionul oprit la poartă și «spisokul»³⁴ de la «soviet»³⁵. Până ne-am dezmeticit noi, copiii, ce se întâmplă, mama nu mai era în casă, s-a ascuns. A crezut că fără dânsa n-au să ne ia... Din ascunzișul ei, de după hlujanii vecinilor, mama urmărea ce se întâmplă în curtea noastră. Când a văzut că pe noi ne mână spre poartă, la mașină, a ieșit și ea. Vasilina țipa într-una: «Mamă, mamă, unde ești?» Au ieșit și vecinii de pe uliță, era mare învălmășeală, curtea noastră era plină de oameni: președintele din sat, milițianul, niște comsomoliști, câțiva străini în straie militare și înarmați, mai mulți vecini... Doamne ferește ce era acolo! Când au început să încarce și ceva lucruri, pe mama n-a mai răbdat-o inima, a ieșit de unde era, s-a apropiat de mașină și, fără ca să se opună, s-a lăsat urcată alături de noi. Numai Catea noastră a scăpat, că trăia la socri, în altă parte a satului [...] În noaptea ceea, din satul nostru au mai fost ridicate două familii: a lui Culai Chiper și a lui Petru Moraru. La poartă, la alde Chiperi am zăbovit destul de mult. Era încă întuneric, nu puteam desluși clar ce se întâmplă în curtea omului, dar înțelegeam că este ceva la mijloc. Tocmai la gară, la Bolgrad (Tabacu n.a.), am aflat că de vină a fost mama gospodarului, mătușa Vasilisa, care s-a ascuns sub o scârtă de paie ca să rețină special mașina până în zori, când va începe să iasă lumea în câmp și să vadă oamenii ce fac «mai marii» satului.»³⁶

³² Olga Naumov-Colev, interviu realizat de Liudmila Chiciuc, 16 august 2019, mun. Cahul.

³³ Valeriu Pasat, *RSS Moldovenească în epoca stalinistă (1940–1953)*, p. 340.

³⁴ Listă (rus.)

³⁵ Aici: sovietul sătesc (n.a.)

³⁶ *Arhivele memoriei: Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului to-*

Nu puține au fost cazurile de evadări fie în grup, cu familia întregă, fie individual, doar unii membri ai familiei, numărul de evadați care s-au ascuns în ajunul Operațiunii și de evadați în timpul efectuării ei, ajungând în unele raioane la zeci și chiar sute de persoane, dar nu toate cazurile au fost recunoscute și documentate de autorități, acestea fiind interesate în diminuarea numărului celor care s-au eschivat deportării. Și aceasta, contrar cerinței categorice înaintată de organizatorii Operațiunii de a fi înregistrate toate incidentele care vor avea loc.

Căutările celor evadați au continuat și după încheierea Operațiunii, iar cei reținuți au fost arestați și pedepsiți cu ani grei de privațiune de libertate. Deși în rapoartele oficiale nu au fost înregistrate cazuri de evadare a persoanelor supuse deportării, care să provină din raioanele sectorului Cahul, acestea au existat cu certitudine, despre care relatează și mărturiile Nadejdei Pasat:

„Cu puțin înainte de a ajunge în stația ceea, fratele Ghiță, care era cel mai mare dintre băieți, mi-a cerut cinci ruble: știa că aveam în valiză ultima «stipendie». Nu i-am dat banii, fiindcă mi-am dat seama de planurile lui, vroia să fugă, iar asta însemna nesupunere. Când am coborât din tren, m-am luat cu altele – ba cu mama, ba cu sora mai mică și nu m-am uitat din urma lui. Abia când am urcat în vagon, am văzut că fratele lipsește. Vasilina și Mitică mi-au șoptit că l-au văzut cum s-a tupilat după niște tufari și a rămas acolo. Disparația fratelui a fost repede descoperită, așa că la stația următoare am fost chemați la cercetări. Mama nici nu înțelegea ce o întrebă, nici nu știa ce să răspundă, dar ea era ocărâtă cel mai mult. Ea nu știa nici măcar ce știam noi. Eu cu Mitică am spus că nu am văzut nimic și nu știm nimic... Am tot repetat că se jeluia de dureri în burtă și, în cele din urmă, ne-au lăsat în pace... Fratele a ajuns cu greu în sat, a stat ascuns câteva luni în grădina lui Ion Nedelcu, tatăl fetei cu care se logodise cu puțin timp înainte de a fi ridicat. Ziua stătea într-un stog de fân, iar noaptea se strecura în casă... A fost descoperit și arestat, pe urmă judecat și i-au dat zece ani... A avut totuși oleacă de noroc că i-au dat voie să-și ispășească vina alături de familie... la Prijsk-Kanyș, r-nul Turoak... Așa ne-am pomenit peste vreo opt luni cu fratele Ghiță la noi. A lucrat în mină, dar avea regim mai sever. A făcut numai șase ani din cei zece, pentru că a lucrat bine.”³⁷

Olga Panaitov-Cozma (n. 1936), originară din s. Congaz, r-nul Vulcănești, deportată în 1949, împreună cu părinții și frații săi, în localitatea Zernosovchoz, Otdelenie nr. 2, raionul Ust'pristansk, țin. Altai:

„În drum spre Vulcănești, fratele Petru a fugit. Mama, de frică că l-a pierdut, plângea într-una, iar noi plângeam și mai tare. L-au prins a doua zi și l-au adus înapoi.”³⁸

Transportarea

Drumul spre destinația stabilită de organele sovietice, unde urma să ajungă „contingentul deportat”, a fost unul extrem de anevoios, plin de umilințe, lipsuri, frică, jale, foamete, frig. Nu toți au rezistat condițiilor anti-umane și anti-sanitare din tren, duratei de

talitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească: Memorii. Documente. Studii de caz. (ed.) Elena Postică. Vol. 2, Tom 1: Cercetări realizate în localitățile din sudul Republicii Moldova, Chișinău: Ed. Balacron, 2016, pp. 131-132.

³⁷ Ibidem, p. 134.

³⁸ Ibidem, p. 164.

aflare în vagoanele supraaglomerate și subnutriției. Alimentația sumară, în primele zile de aflare în vagoane – fiecare se alimenta din ce reușise să ia cu sine, iar mai târziu li se organiza o dată în zi, mai frecvent o dată în două-trei zile, o masă cu terci sau li se împărțea pâine și pește sărat. Dumitru Nicula (n. 1932) își amintește:

„La două-trei zile, dădeau câte două bucăți de pește sărat, gorbușa se chema, dar apă – nu, ne spunea: «Veți avea la stația următoare». Numai că degeaba așteptam.”³⁹

Mihail Deriughin (n. 1931):

„Am mers în vagoane multe zile și nopți, de pe data de 8 iulie până pe 26 sau 28 august. Atât timp am mers. Ne hrăneau, la ora 12, o dată pe zi. Bătrânul, dacă știa limba rusă, l-au pus să fie «старший по вагону»⁴⁰. Mereu veneau doi soldați, când era ora mesei, și noi ne dădeam jos din vagon, patru sau cinci oameni: care cu căldarea, care cu sacul ne duceam la cantină să ne de-a mâncarea. Acolo era deja pregătită mâncarea, o fiertură... Noi spuneam câți oameni suntem și ei ne dădeau mâncarea pe porții, nu mult, ca să nu ne îngrășăm [zâmbește cu amărăciune].”⁴¹

Mărturii: Ana Horeică-Leu (n. 1942), originară din s. Porumbesti, r-nul Baimaclia, deportată în 1949, împreună cu părinții și familia, în localitatea Hasurta, r-nul Horinsk, RASS Bureat-Mongolă:

„În Iargara, cum ne-a ținut acolo mai multe zile, veneau neamurile cu căruța din urmă, ne-au adus pâine coaptă, saci cu grâu, brânză, harbuji și zămoși... După cum mi-a spus mama, noi am avut doi saci cu grâu, o găleată cu brânză și cu ele am ajuns până la Ural. Alții, mă scuzați, mâncau ce găseau pe jos.”⁴²

Dumitru Donea (n. 1943), originar din s. Taraclia de Salcie, r-nul Cahul, deportat în 1949, împreună cu părinții, doi frați și două surori, în localitatea Verchonujsk, r-nul Bystroistoks, ținutul Altai:

„Eram 27 de persoane în vagon: copii, femei, bărbați, bătrâni, toți laolaltă. Ne dădeau de mâncare pește sărat și trei căldări de apă pentru două-trei zile. Peștele sărat ni-l aruncau în vagon cu furca. Și uite așa, după 21 de zile, am ajuns în Barnaul.”⁴³

Numărul mare de persoane imbarcate în vagoane care, în majoritatea cazurilor, depășea 50-60 de oameni în fiecare, fiind exagerat pentru un spațiu de câțiva metri pătrați câți avea vagonul, și lipsa de interes a autorităților pentru a asigura condiții elementare de igienă, au dus la răspândirea paraziților și a bolilor infecțioase printre deportați. De teama evadărilor, nu s-a admis decât o dată sau de două ori pe parcursul drumului ca deportații să facă baie în râu, mai curând să se stropească cu apă, fără a se crea condiții reale de baie. Deportații au trăit zilnic sentimentul rușinii, s-au simțit umiliți și desconsiderați ca

³⁹ Ibidem, p. 145.

⁴⁰ Aici, superiorul, șeful vagonului (rus.)

⁴¹ Mihail Deriughin (n. 1931), interviu realizat de Liudmila Chiciuc, 20 noiembrie 2017, s. Tătarești, r-nul Cahul.

⁴² *Arhivele memoriei: Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească: Memorii. Documente. Studii de caz.* (ed.) Elena Postică. Vol. 2, Tom 2: Cercetări realizate în localitățile din sudul Republicii Moldova, Chișinău: Ed. Balacron, 2016, p. 267.

⁴³ Ibidem, p. 235.

oameni, au fost tratați urât, brutalizați, iar condițiile improprii din această călătorie de groază făceau și mai apăsătoare atmosfera din vagoane. Printre vârstnicii și copiii urcați cu forța în eșaloane s-au înregistrat și mulți decedați, corpurile acestora au fost lăsate în diferite stații, fără a fi înmormântați creștinește de rude sau apropiați. S-au menționat cazuri (neconfirmate documentar), când copii decedați au fost aruncați prin geamul vagonului în timp ce eșalonul se afla în mers. Vasile Carp (n. 1946), originar din s. Gotești, r-nul Cantemir, a evitat deportarea în 1949 pe motiv că se afla la bunici în altă localitate, deși figura în listă împreună cu părinții, care au fost deportați în localitatea Ehi Gorhon, r-nul Zaigrayevsk, RASS Bureat-Mongolă:

„Am aflat de la părinți că pe drum au murit mulți copii. Unii își îngropau copiii cât stăteau trenul, dar alții îi mai și aruncau din mers, pe geam i-au zvrălit... La mulți le-au murit copiii, greu a fost... În fiecare vagon era câte un soldat. De parcă era greu de ucis soldatul cela? Nu era greu, dar nici unul n-a făcut prostii de acestea. Nimeni!”⁴⁴

Nadejda Pasat (n. 1927) își amintește:

„În vagon era înăbușitor, că eram tare mulți și nici un fel de condiții. Stăteam toți la podea, lipiți unul de altul. Vagonul avea o ferestruică, dar era tare sus și nu străbătea aerul de afară prin ea. Vasilinei i se făcea rău și băieții o ridicau la ferestruica ceea ca să ia aer. În vagonul nostru nu erau bolnavi, dar așa cum toți eram nespălați de multe zile – ne-au împlut păduchii. O singură dată a oprit trenul lângă un râu și ne-au dat voie să ne spălăm, dar vai de spălătul cela”⁴⁵.

Dumitru Donea (n. 1943), originar din s. Taraclia de Salcie, r-nul Cahul, deportat în 1949, împreună cu părinții, doi frați și două surori, în localitatea Verchonujsk, r-nul Bystroistoksk, ținutul Altai:

„Când am ajuns acolo eram plini de păduchi. În Barnaul, la baie, țin minte că era o femeie și ne dădea cu dust⁴⁶. Mama a cerut atunci de la ea dust, să ne dea și nouă într-o pungă, ca să aibă pe mai mult timp. Cum ne umpleam de păduchi, cum mama ne dădea cu dust.”⁴⁷

Ana Horeică-Leu (n. 1942):

„În podea era tăiat un pătrățel, că nici capul nu intra (să nu fugă cineva), femeile luau șaluri sau o bucată de țol și se acopereau, și își făceau acolo nevoile...”⁴⁸

⁴⁴ *Arhivele memoriei: Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească: Memorii. Documente. Studii de caz.* (ed.) Elena Postică. Vol. 2, Tom 1: Cercetări realizate în localitățile din sudul Republicii Moldova, Chișinău: Ed. Balacron, 2016, p. 187.

⁴⁵ *Arhivele memoriei: Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească: Memorii. Documente. Studii de caz.* (ed.) Elena Postică. Vol. 2, Tom 2: Cercetări realizate în localitățile din sudul Republicii Moldova, Chișinău: Ed. Balacron, 2016, p. 133.

⁴⁶ Aici: insecticid (reg.)

⁴⁷ Ibidem, p. 237.

⁴⁸ Ibidem, p. 267.

„Deportați pe vecie”

„Așezările speciale”

După cele suportate în tren, pentru cei mai mulți dintre deportați au urmat suferințe și mai mari, un adevărat calvar, la locul deportării. Primirea, instalarea și asigurarea cu locuri de muncă, hrană și asistență medicală nu fuseseră pregătite. Condițiile de trai ale deportaților s-au dovedit pretutindeni extrem de dificile, majoritatea au fost cazați în încăperi neadaptate pentru trai, în condiții anti-sanitare, în multe localități au lipsit mărfurile și produsele de primă necesitate. Autoritățile și localnicii i-au primit rece, pe alocuri chiar cu ostilitate. Au existat, fără îndoială, excepții. Dumitru Bagrin (n. 1947):

„Ne-au trimis într-un sătuc în mijlocul pădurii, Hasurta se numea, drept în mijlocul pădurii! Toți deportații și alții care erau acolo, că erau mulți în detenție, trăiam în barakuri⁴⁹, niște clădiri lungi, făcute din bârne, iar între bârne – căptușeală din mușchi de copac. În interior erau multe spații, despărțite prin pereți din scândură. În barac se intra din ambele părți. Iată așa, pe-o parte trăia o familie și pe cealaltă parte – altă familie, câte șapte-opt uși pe fiecare parte. Erau câteva baracuri de acest fel. O despărțitură se compunea dintr-un antreu mic și o cameră de locuit, fiecare familie avea o astfel de despărțitură. Și iată, noi trăiam într-un spațiu atât de mic șapte copii și doi maturi, în total nouă persoane... Condițiile sanitare în baracuri erau foarte proaste. De fapt, nu era nici o condiție, păduchi și ploșnițe erau peste tot. Baie nu aveam, ne spălăm în antreu sau în cameră, în lighene. Săpun aveam numai de cel «hozeaistvenii»⁵⁰. Vara era mai simplu, că ne scăldam în râu. Ce condiții puteau fi în mijlocul pădurii? Apă de băut – nu, lumină – nu, baie – nu, veceu – afară, spălat rufe – afară, tot afară... Asta era situația. Da' oamenii erau mulțumiți, măcar au ce îmbrăca și ce pune pe masă.”⁵¹

Olga Panaitov-Cozma (n. 1936):

„Am ajuns noaptea... A doua zi dimineată ne-au împărțit pe familii... Cinci familii eram acolo și acum le țin minte: Cozma, Panaitov, Rusu, Ceanov și Budeanu. Acolo l-am cunoscut pe soțul meu, Nicolae Cozma... Prima iarnă am stat în școală. Dormeam la podea pe niște pături. Mai târziu, ne-am făcut saltele și paturi unde să putem dormi, că eram familii de gospodari... Fiind prea frig, într-un timp ne-au trimis pe la casele localnicilor, era mai bine ca în școală, aveam paturi mai bune și era mai cald. Focul îl făceam de două ori pe zi, să nu înghețăm. Și acum, când îmi aduc aminte, parcă simt gerul cumplit de acolo. Noi, copiii, adunam crengi din pădurea din apropiere. La vreo doi dintre noi le-au degerat degetele de la picioare, dar trebuia să mergem zilnic să strângem lemne pentru foc. Ca să nu murim de foame, ne dădeau câte o felie de pâine neagră pentru fiecare suflet... În primăvară ne-au promis că vom putea

⁴⁹ Baracă (rus.)

⁵⁰ Săpun pentru rufe (rus.)

⁵¹ *Arhivele memoriei: Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească: Memorii. Documente. Studii de caz.* (ed.) Elena Postică. Vol. 2, Tom 2: Cercetări realizate în localitățile din sudul Republicii Moldova, Chișinău: Ed. Balacron, 2016, pp. 248-249.

construi case și vom avea câte 5 «sotci»⁵² de pământ, ca să punem cartofi. Așa am și făcut mai târziu.»⁵³

Alexandru Zberea (n. 1934), originar din s. Slobozia Mare, r-nul Cahul, deportat în 1949, împreună cu mama, în or. Bijsk, localitatea Bijsckij Sfeklosovhhoz, Otdelenie nr. 2, țin. Altai:

„La început ne-a luat să trăim la dânsul un locuitor de acolo, Vasiliu Kulinici, el trăia într-o baracă, dar soția acestuia ne dădea de furcă. În fiecare zi, când veneam de la lucru, găseam bulendrele noastre aruncate afară. Deseori ne adăposteam într-o gropă din ogradă, tot aici făceam și mâncarea. În primăvara anului 1950, împreună cu țața Dochina Brânză, am cumpărat o «zemleankă»⁵⁴, unde am trăit cu chiu cu vai, trei ani. În 1953 am cumpărat cu mama «zemleanka» noastră. Era mică, de opt metri pătrați, aveam o măsuță, un pătuț și gata. Era foarte joasă, în mare parte era în pământ, avea sobă. Aici am trăit până am fost eliberați, în decembrie 1956.»⁵⁵

Ion Păcuraru (n. 1932), originar din satul Vadul lui Isac, raionul Cahul, deportat în 1949, la vârsta de 17 ani, împreună cu familia în loc. Čanys, r-nul Turočak, țin. Altai:

„Am ajuns în Kanyș, din Turoak în Kanyș și au ieșit «altaiți» și rușii de acolo înainte noastră și spuneau: «Еее, молдованы едут, мы думали что цыгани, а это не цыгани!». Moldovenii erau din Pelinei, Brânza, Colibași, Cășlița-Prut, Giurgiulești, erau mulți. Erau alde Nicula de la Cășlița-Prut, ne-am făcut prieteni cu Mitea. Și ne-au dat pe la case o iarnă, a doua iarnă ne-o dat întrun «общезитие» – barak. Frig, s-a întâmplat că ne-a înghețat cartofii sub crivat, la 42 de grade.»⁵⁶

Mihail Deriughin (n. 1931):

„Când am ajuns acolo, era un cort mare, special pregătit pentru noi, unde am stat timp de două sau trei luni. După aceea, ne-au făcut un barak, «шестнадцатиквартирный барак»⁵⁷, în care stăteam aparte fiecare familie. Acolo am suferit cam vreun an, și frig, și foame. Nici cunoscuți nu aveam pe nimeni. Localnicii ne-au primit rău, nu aveau ochi să ne vadă. Ei spuneau că noi suntem de bună voie duși acolo și că ei sunt mulți și nu au nevoie de noi. După un an de zile, ne-am împrietenit și le-am povestit de ce am ajuns noi prin părțile lor.

⁵² Ari (unitate de măsură pământ) (rus.)

⁵³ *Arhivele memoriei: Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească: Memorii. Documente. Studii de caz.* (ed.) Elena Postică. Vol. 2, Tom 1: Cercetări realizate în localitățile din sudul Republicii Moldova, Chișinău: Ed. Balacron, 2016, p. 165.

⁵⁴ Bordei (rus.)

⁵⁵ *Arhivele memoriei: Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească: Memorii. Documente. Studii de caz.* (ed.) Elena Postică. Vol. 2, Tom 1: Cercetări realizate în localitățile din sudul Republicii Moldova, Chișinău: Ed. Balacron, 2016, p. 210.

⁵⁶ Ion Păcuraru (n. 1932), interviu realizat de Liudmila Chiciuc, 16 februarie 2017, s. Pașcani, r-nul Cahul.

⁵⁷ Barak cu 16 apartamente (rus.)

Greu a fost să ne obișnuim cu clima de acolo, în părțile celea iarna era lungă și friguroasă. În 1953, au fost minus 60-64 grade, dar în pădure când lucrăm nu era frig. Lucrătorii dădeau focul la lemne și era cald. Acolo, tot timpul am locuit în aceeași cameră. Nu am avut casa noastră, dar am despărțit camera ceea în mai multe părți, cu ajutorul scândurilor de lemn. Mama dormea cu tata într-o parte și eu cu fratele Petru în altă parte. Fratele meu este din 1946, e mai mic decât mine cu 15 ani.»⁵⁸

Vasile Carp (n. 1946):

„În mijlocul pădurii era un barak, ca un grajd de vaci, cu uși pe ambele părți. I-au vârat pe toți în barakul acela și... «faceți ce vreți!». Făceau focul cu lemne. [...] Aveam o odăiță și o intrare, pereții din lemn pus unul peste altul și îmbrăcat cu licheni în mijloc. Părinții au găsit lut, iarba au pisat-o cu securile și au făcut-o pleavă. Au lipit pereții și i-au dat cu var. Era cum se cade când intrai la moldoveni.»⁵⁹

Dumitru Nicula (n. 1932):

„Kanyș era un sat lângă mină. Ne-a întâlnit maiorul Kajgorodov, ne-a distribuit pe la casele oamenilor de pe loc. După o lună de zile, ne-au trecut cu traiul în barak, câte două familii într-o cameră. Noi am nimerit cu familia Crăciun din satul Crihana-Veche (raionul Cahul n.a.), ei erau cinci – părinții și trei copii.»⁶⁰

(Supra)viețuirea

Deportații din RSS Moldovenească așezați în regiunile de est ale URSS au avut de înfruntat, mai ales în primul an al perioadei de deportare, geruri cumplite, lipsa îmbrăcăminte corespunzătoare, a alimentelor și a ajutorului medical de care aveau nevoie. Doar unii au avut sprijinul și bunăvoința localnicilor și au trecut mai ușor peste acele greutăți și lipsuri. Natalia Crețu-Guștiuc (n. 1941), originară din s. Lărguța r-nul Cantemir, deportată în 1949, împreună cu bunica, părinții și 2 frați mai mici, în localitatea Hasurta, r-nul Horinsk, RASS Bureat-Mongolă:

„Era frig, ne îngrămădeam cum puteam, ca să ne încălzim. Prin octombrie m-am dus la școală în Atha. Umblam în papuci de petică cusuți de mama. Picioarele le băteam de copaci ca să le dezghețăm în timpul iernii. Hainele, la fel, cu greu ne fereau de ger. Nu ne-a dat nimeni ajutor, câțiva ani am umblat cu ce aveam de-acasă. Abia în clasa a IV-a mi-a cumpărat mama o pereche de încălțăminte și palton.»⁶¹

Olga Panaitov-Cozma (n. 1936):

„Localnicii erau primitivi, buni la suflet, ne ajutau cu haine groase, ne

⁵⁸ Mihail Deriughin (n. 1931), interviu realizat de Liudmila Chiciuc, 20 noiembrie 2017, s. Tătarești, r-nul Cahul.

⁵⁹ *Arhivele memoriei: Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească: Memorii. Documente. Studii de caz.* (ed.) Elena Postică. Vol. 2, Tom 1: Cercetări realizate în localitățile din sudul Republicii Moldova, Chișinău: Ed. Balacron, 2016, pp. 187-188.

⁶⁰ Ibidem, pp. 146-147.

⁶¹ Ibidem, pp. 176-177.

aduceau de mâncare. Ei locuiau la fel de greu ca și noi... Nu aveau mari gospodării, dacă aveau câte o vacă...”⁶²

Nicolae Cozma (n. 1934):

„Era un frig de 50 grade. Toți oamenii de acolo ne-au dat haine groase și încălțăminte. Mergeam în grupuri să strângem lemne, că ne temeam de lupi. Mi-aduc aminte cum pe un băiețel de 13 ani l-a sfârtecat haita de lupi în bucăți. Am avut noroc că am fost uniți, că am fost mai multe familii de moldoveni, ne-am ajutat între noi și așa am trecut vii și sănătoși de prima iarnă.”⁶³

Treptat deportații s-au obișnuit cu noile condiții de viață, și-au organizat propriile gospodării în acele ținuturi îndepărtate, au învățat să-și ascundă gândurile și speranța de a reveni la baștină, iar cei mai mulți dintre ei, mai ales tinerii, s-au împrietenit cu localnicii, s-au integrat în acel mediu străin, unii au format chiar familii mixte. Toți, însă, au nutrit permanent visul întoarcerii la casele lor din care au fost ridicați. Mulți dintre basarabenii deportați au continuat să creadă că în privința familiilor lor s-a comis o greșeală și au făcut zeci de demersuri către organele republicane și cele unionale, cerând clarificarea situației și dreptul de a se reîntoarce. Mii de cereri ale basarabenilor au rămas fără răspuns, iar puținele care au fost examinate au oferit răspunsuri negative umiltoare. Starea de umilință a persistat și din cauza menținerii în decursul întregii perioade a deportării a obligației de a se prezenta la comendatură pentru evidență, sau au fost vizitați la domiciliu de supraveghetorii speciali, pentru a se vedea că nu au evadat.

Ana Horeică-Leu (n. 1942):

„Ne făceau «pereclica»⁶⁴ în fiecare zi, ca la soldați. Ne controlau, veneau trei-patru militari și ne verificau dacă suntem pe loc”⁶⁵.

Vasilina Grozea-Nicula (n. 1936):

„În Turočak (centrul raional – n.a.) trebuia să venim o dată sau de două ori pe an la verificare. Mergeam până acolo pe jos, «sto tridțati kilometrov».”⁶⁶

Condițiile de muncă

Deportații au muncit în condiții dificile: în minele de aur sau de cărbune, la tăiat pădure, la prelucrat sau transportat lemnul, la muncile câmpului. Mai avantajate au fost persoanele care aveau o meserie până la deportare (contabil, soră medicală, învățător) și unii tineri care au reușit să învețe o meserie (tractorist, șofer, cusătoreasă etc.), deși neîncrederea manifestată de autorități față de „contingentul special” a împiedicat de multe ori numirea în funcții. Din mărturiile documentate, se desprind cazuri de exploatare prin muncă, dar și cazuri de satisfacție trăite datorită muncii, dat fiind că munca le-a permis să

⁶² Ibidem, p. 165.

⁶³ Ibidem, p. 170.

⁶⁴ Apelul (rus.)

⁶⁵ *Arhivele memoriei: Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească: Memorii. Documente. Studii de caz.* (ed.) Elena Postică. Vol. 2, Tom 2: Cercetări realizate în localitățile din sudul Republicii Moldova, Chișinău: Ed. Balacron, 2016, p. 269.

⁶⁶ *Arhivele memoriei: Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească: Memorii. Documente. Studii de caz.* (ed.) Elena Postică. Vol. 2, Tom 1: Cercetări realizate în localitățile din sudul Republicii Moldova, Chișinău: Ed. Balacron, 2016, p. 152.

supraviețuiască, să acceadă la condiții mai bune de trai, la afirmare a statutului propriu, chiar dacă erau stigmatizați, marginalizați, considerați „dușmani ai poporului”.

Dumitru Donea (n. 1943):

„Ziua de muncă era din noapte până în noapte. Uneori, tata nu venea acasă câte două săptămâni, sora Maria venea o dată în săptămână. Era departe locul unde munciau. Lucrau chiar și sâmbăta, și duminica, uneori în zile de sârbătoare. Sora este din 1936. Ea a învățat o clasă numai, la școala românească, dacă ne-au ridicat s-a terminat (cu școala – n.a.). La 15 ani s-a dus să lucreze, chiar în ziua ei de naștere a venit comandantul cu pistolul la brâu și cu șeful fermei de vite și au luat-o. Au dus-o la fermă, i-au dat 17 vaci și: «iaca, mulge!» A fost bătaie de joc. Rusoaicele la 15 ani umblau la școală, dar ai noștri, deportații – la muncă. La muncă silnică. Și sora nu a mai învățat, așa a rămas.”⁶⁷

Dumitru Bagrin (n. 1947):

„Munca tata, fratele mai mare, bădița Gheorghe, și încă o soră, Marghi-oala, care era cu doi ani mai mică ca bădița. Mama muncea la grădiniță, spăla rufe. Tata cu fratele Gheorghe și sora Maria au lucrat la tăiat pădure. La lucru se duceau de luni pentru o săptămână. Lucrau în pădure și dormeau în pădure, tot în baracuri. Fratele mai mare era motorist, ceva cu tehnica asta de tăiat lemne, sora – cu beschia tot tăia lemne, dar mai mult curăța crengile de pe copacii tăiați. Tata lucra cu un dispozitiv, rusește îi spunea «treleovka»⁶⁸, adică o construcție din bare de lemn și de metal, trasă de un cal, cu care căra lemnele la grămadă: anina câte un lemn și îl târâia cu calul până la grămadă. Avea un cal de rasă Vladimir, de cel zdravăn, pentru că lemnele erau groase, de sute de ani, și erau foarte grele. Așa lucrau săptămâna întregă.

Sâmbăta se întorceau acasă. Momentele astea eu le țin minte pentru că mama «se gătea», că «veneau lucrătorii». Îmi amintesc cum se întorceau toți acasă, făceau baie, stăteau la masă, se odihneau și de luni – iarăși se întorceau în pădure, la lucru.

Leafa o primeau săptămânal, mama se ducea să primească leafa pentru toți și aducea banii în pestelcă. Se întorcea cu o pestelcă de bani [zâmbește trist]. Erau banii ceia ieftini...”⁶⁹

Mihail Deriughin (n. 1931):

„Lucrul, pe care trebuia sa-l facem, era la început neobișnuit, dar după o perioadă am început să trăim mai bine. Tata lucra și câștiga bine, el nu a lucrat mult timp la pădure, a lucrat mai mult la garaj, nu avea decât trei clase, dar avea cap bun. Înainte de deportare a lucrat contabil și casier în colhoz. În anul 1993 a decedat, avea 92 de ani. Eu tot am lucrat din prima zi când am

⁶⁷ *Arhivele memoriei: Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească: Memorii. Documente. Studii de caz.* (ed.) Elena Postică. Vol. 2, Tom 2: Cercetări realizate în localitățile din sudul Republicii Moldova, Chișinău: Ed. Balacron, 2016, pp. 238-239.

⁶⁸ Dispozitiv rudimentar pentru cărat buturugile, tras de un cal (n.a.)

⁶⁹ *Arhivele memoriei: Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească: Memorii. Documente. Studii de caz.* (ed.) Elena Postică. Vol. 2, Tom 2: Cercetări realizate în localitățile din sudul Republicii Moldova, Chișinău: Ed. Balacron, 2016, pp. 249-250.

ajuns acolo și aveam leafă bună. Mama nu a lucrat nici acolo, ea era casnică, stătea cu fratele meu mai mic Petea, care avea doi ani. Când ne-au adus, am lucrat timp de două săptămâni la pădure, tăiam copaci. După aceea a venit cineva, un inginer și ne-a întrebat cine vrea să învețe de mecanic ca să lucreze tot acolo, în «Леспромхоз»⁷⁰. Eu am zis că mă duc să învăț. Nu era departe de unde trăiam noi și m-am dus. Toată ziua lucram și seara învățam de mecanic-electrician. Acolo eu eram cu un rus, Igor Levițchi⁷¹, ne-am făcut prieteni, ambii învățam la «electropilă»⁷². Timp de jumătate de an am lucrat acolo, iar în una din zile i-am spus șefului care conducea echipa noastră că vreau să plec lângă părinții mei. Am venit în sat, în Hasurta, mi-au dat de lucru tot la tăiat pădure cu «electropila». Și am lucrat așa timp de doi ani. Apoi am lucrat tractorist tot vreo doi ani. Tot la pădure, căram lemnul cu tractorul. După aceea am scris cerere, împreună cu alți tovarăși să învățăm de șoferi. Dar am primit răspunsul: «Спецпереселенцы не имеют право!»⁷³ Am scris și la Moscova de câteva ori, deoarece ne venea refuz. După un timp ne-a venit, totuși, acordul de la Moscova că avem dreptul să ne ducem să învățăm de șoferi. Eu și încă o persoană, Igor Levițchi, ambii deportați, am învățat de șofer, timp de șase luni staționar. Am învățat în oraș, în Ulan-Ude. După școala de șoferie, m-am întors și am lucrat șofer acolo, în «Леспромхоз», până la eliberare.⁷⁴

Școlarizarea

Pentru cazul copiilor care au reușit să supraviețuiască prima iarnă în condițiile deportării, cu excepția copiilor ajunși orfani, am atestat și situații copilărești haioase, îndrumări spre a face carte și chiar parte din bucuriile firești acestei vârste. Evident, sacrificiul părinților a fost enorm, din toate punctele de vedere. Cercetarea trăirilor părinților, precum și a copiilor din „așezările speciale” este valoroasă pentru înțelegerea profundă și cuprinzătoare a fenomenului totalitar. Potrivit istoricului Ludmila D. Cojocaru, în ultimul deceniu „fenomenul copiilor reprimați ca «dușmani ai poporului», abordat într-un cadru istorico-tematic general al sistemului represiv sovietic, s-a impus într-un mod stăruitor în preocupările și atenția cercetătorilor, dar și a publicului larg.”⁷⁵ Constatăm că experiențele de viață ale copiilor deportați formează „subiectul noilor dimensiuni istorice, care încearcă să le reconstituie particularitățile, inclusiv prin exercițiul memoriei”⁷⁶.

Copiii, împreună cu părinții lor, au fost parte din politicile criminale ale regimului totalitar. Autoritățile sovietice popularizau afirmația stalinistă, lansată încă prin anul 1935, precum că „fiul nu răspunde pentru faptele tatălui”, regimul propagând imaginea propagandistică despre „copilăria fericită”. În rezultatul Operațiunii „Sud”, circa 1/3 din numă-

⁷⁰ Лесное промышленное хозяйство - gospodărie industrială forestieră (rus.).

⁷¹ Igor Levițchi (n. 1931), originar din com. Ciobalaccia, r-nul Cantemir, încadrat, împreună cu mama sa, Zinaida C. Levițchi (n. 1892), în categoria „chiaburi” și deportați în anul 1949 în Bucuria (a se vedea: *Cartea memoriei. Catalog al victimelor totalitarismului comunist.* (coord. șt.) Elena Postică. Chișinău: Ed. Știința, 1999, vol. 1, p. 343.

⁷² Beschie electrică (rus.)

⁷³ „Deportații nu au dreptul” (rus.)

⁷⁴ Mihail Deriughin (n. 1931), interviu realizat de Liudmila Chiciuc, 20 noiembrie 2017, s. Tătarești, r-nul Cahul.

⁷⁵ Ludmila D. Cojocaru, *Copiii Gulagului-memoria sensibilă a unei experiențe traumatice*, în: *Exercițiul memoriei*, Chișinău: Ed. Balacron, 2019, p. 37.

⁷⁶ Ibidem, p. 38.

rul persoanelor deportate au fost copii și anume – 11.899 de copii⁷⁷, dintre care – 1.646 de copii proveneau din raioanele județului Cahul, ceea ce constituie aproximativ 10%. Mulți dintre ei în momentul deportării nu au avut alături tații, care fuseseră reprimați în anii 1941 și 1944. Din câte s-a putut observa în procesul interviuării supraviețuitorilor, drama acelor evenimente a avut asupra acestor copii un impact traumatizant excesiv. Mărturiile colectate de la supraviețuitorii deportărilor staliniste conțin informații despre copiii deportați și copilăria trăită de aceștia întâi „acasă” în județul Cahul și apoi „acolo” în locurile unde au fost deportați; în cazul copiilor născuți în „așezările speciale” lucrurile au stat invers – „mai întâi acolo și apoi aici, acasă”. Unii dintre ei, având vârsta de până în 3-4 ani la momentul deportării, au făcut referințe la istoriile relatate de părinți. Memoriile acestei categorii de supraviețuitori, în mare parte fragmentare, completează relatările martorilor oculari și contribuie la înțelegerea faptelor și a impactului deportărilor pe durată lungă. Prin aceste istorii urmărim felul de a rememora copilăria peste ani și maniera de evaluare a experienței de viață a celor marcați de stigmatul „copil al dușmanilor poporului”. Faptul că au fost marcați puternic de această situație, nu le-a permis unora dintre ei să accepte expunerea publică a mărturiilor, deși prezentau realitățile timpului așa cum și le-au amintit, adică real. Frica de regim formată în copilărie i-a făcut pe unii dintre supraviețuitorii interviuați să ceară ca despre anumite lucruri și situații pe care le povesteau să nu se scrie.

Vasilina Grozea-Nicula (n. 1936):

„Eu am făcut școala primară în timpul războiului, două clase la români și încă două clase la ruși, în sat la noi. După ce ne-au deportat, n-am umblat la școală mult timp, doar câteva săptămâni. Era greu de învățat, totul era în limba rusă... Aș fi mers eu înainte chiar și așa cum era greu, dar nu înțelegeam rusește. Și câtă bătaie am mâncat eu în acele săptămâni de școală, n-am să uit niciodată: mă băteau băieții de pe loc și mă numeau «korova-moldovan», mă socoteau «proastă» pentru că nu știam rusește. Așa strigau în urma mea tot drumul, la recreație, da' chiar și la lecții, și n-am mai răbdad. Le-am zis la ai mei că nu mă mai duc și nu m-am dus...”⁷⁸

Dumitru Bagrin (n. 1947):

„Despre copilăria de-acolo îmi aduc aminte de când am pornit la școală: cum mă duceam la școală, cum ne jucam cu copiii, cum era acolo timpul în diferite anotimpuri. Vara era caldă, dar scurtă. Iarna – mai lungă și cu geruri de minus 40 de grade, chiar și mai jos de 40, dar noi ne duceam la școală la minus 40 de grade. La școală mergeam într-un sat vecin, la trei-patru kilometri depărtare. Tot drumul ne zbenguiam, ca copiii... Iarna era fără vânt, uscată, nici nu observai că îngheți. Putea să-ți spună cineva: „șterge nasul că ți-i alb, poate să înghețe!” Într-adevăr, pe neobservate îți degera nasul, urechile, chiar și mâinile. Iarna, când mergeam la școală, treceam peste un râu [Atha] adânc, cam patru metri adâncime, și iată iarna râul acesta îngheța până la fund. Ghea-

⁷⁷ Datele statistice disponibile indică cifra de cca 20.000 de copii preconizați a fi deportați în cele trei valuri de deportări din RSSM (1941, 1949, 1951) și cea de cca 18.000 de copii basarabeni care au împărțit real destinul deportaților.

⁷⁸ *Arhivele memoriei: Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească: Memorii. Documente. Studii de caz.* (ed.) Elena Postică. Vol. 2, Tom 1: Cercetări realizate în localitățile din sudul Republicii Moldova, Chișinău: Ed. Balacron, 2016, p. 153.

ța era până jos. Iarna, din gheața ceea făceam apă. Altă sursă de apă acolo nu aveam. În general, locurile pe acolo erau frumoase, păduri întinse, copaci de brad și cedru foarte înalți și stufoși, aer curat. O plăcere! Asta simțeam eu, ca copil. Părinții, probabil, nu simțeau același lucru. Eu ce grijă aveam? Să merg la școală, să mă joc, să nu umblu pe unde nu era voie... În Siberia am învățat două clase. Prima mea învățătoare a fost o rusoaică blondă, cu ochii oleacă înguști, purta un coc înalt. Nu am avut probleme cu școala. De învățat, parcă, învățam bine. La început a fost un pic mai greu, că nu prea știam limba rusă, dar pe urmă totul a mers bine. După ce am revenit acasă [în Basarabia], știam bine rusa. La școala de aici, din Lărguța, eram cel mai bun elev la limba rusă și deseori mă întrebau: «De unde ai învățat rusa așa de bine?» Eu le răspundeam [râde trist]: «Din Siberia!»⁷⁹

Ana Horeică-Leu (n. 1942):

„Părinții nu m-au dat la școală deodată că eram mică de statură și dezbrăcată. Fratele avea doisprezece ani și el trebuia numaidecât să se ducă la școală. S-a dus în clasa I-a în loc să meargă într-a V-a. Pe mine abia în 1952 m-au dat la școală, am terminat șapte clase acolo. În Ulan-Udè școala nu era departe de noi, vreun kilometru jumătate sau doi. Ne spuneau verde în ochi cine suntem... Cu toate că eram moldoveancă, dictarea o scriam fără greșeli și mai bine decât rușii. Limba germană mi-a plăcut și am învățat-o bine. Părinții erau severi, ne controlau zilnicul și lecțiile să fie făcute, iar la adunări învățătorii rugau părinții să vorbească cu noi cât mai mult în limba rusă.”⁸⁰

Memorabile au rămas în mintea copiilor deportați diferite crâmpieie din viața lor, a fraților ori a părinților sau din realitatea socială și politică de atunci, precum a fost moartea dictatorului Stalin, care i-au marcat.

Ana Horeică-Leu (n. 1942):

„Când a murit Stalin, am stat lângă portret și am ținut «честь»⁸¹. Mi-am făcut «траур»⁸²: am luat un bumb și l-am învelit cu material roșu, împrejur am pus un cerc roșu tăiat din cravată și l-am făcut creț, ca un trandafir. Când m-au văzut la școală mi-au zis: «Leu, vei sta la postul de onoare!». Am plâns atunci.

Și așa mai plângeam, că nu mă iau în rândurile pionierilor, că eram «dușmani ai poporului», dar în clasa a IV-a am fost și eu primită în pionieri.

După moartea lui Stalin, verificările regulate s-au oprit, dar în piață ne opreau ca mai înainte: noi în loc de pașaport sovietic aveam «справка»⁸³, era un fel de permis, îl prezentam și ne dădea drumul să mergem mai departe.”⁸⁴

⁷⁹ *Arhivele memoriei: Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească: Memorii. Documente. Studii de caz.* (ed.) Elena Postică. Vol. 2, Tom 2: Cercetări realizate în localitățile din sudul Republicii Moldova, Chișinău: Ed. Balacron, 2016, pp. 248-251.

⁸⁰ Ibidem, p. 273.

⁸¹ Onorul (rus.)

⁸² Doliu (rus.)

⁸³ Certificat (rus.)

⁸⁴ *Arhivele memoriei: Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească: Memorii. Documente. Studii de caz.* (ed.) Elena Postică. Vol. 2, Tom 2: Cercetări realizate în localitățile din sudul Republicii

Dumitru Donea (n. 1943):

„În 1953, în martie, eu eram de-acum în clasa a III-a. Ne-au dus pe toți elevii într-o sală, învățătoarele au ieșit în față și una dintre ele a început: «Vai! Dragi copii, a încetat din viață conducătorul și învățătorul nostru, Josif Visari-onovici Stalin... Ce ne vom face acum...» Și plângeau, de mama focului. Noi tot ne făceam că plângem. Vin eu acasă și îi spun lui tata: «Tătuță, știi ce s-a întâmplat? O murit Stalin...» Dar tata: «El n-o murit, el o zdohnit, da' trebuia mai demult!» Și eu nu înțelegeam: de ce învățătoarea plângea la școală? De ce tătuța mi-a răspuns așa?»⁸⁵

Natalia Crețu-Guștiuc (n. 1941):

„Când au anunțat despre Stalin, mama stătea în spital atunci și, când a aflat, unde zice: «O murit câinele cela de Stalin! Ne ducem degrabă acasă!» și eu la școală am stat la «почетный караул» sub portretul lui.”⁸⁶

De-a lungul vieții, copiii deportați au păstrat în memorie experiențele de viață din acea perioadă, cu precădere momentele traumatizante, chiar dacă cele mai multe amintiri poartă un caracter optimist și sunt pline de bucurii copilărești.

Dumitru Bagrin (n. 1947):

„Acolo, pentru a găsi fructe, mama trebuia să meargă pe jos 40 de kilometri, până în Ulan-Udè și 40 de kilometri înapoi. Îmi aduc aminte un caz, când ne-a adus mama un harbuz din Ulan-Udè, pentru noi, pentru copii. Acest caz nu pot să-l povestesc așa... liber [lacrimi!]. Nu știu câte kilograme avea, nu era prea mare, însă cred că i-a fost greu mamei să-l aducă de la așa distanță. Dar l-a adus fiindcă a vrut să ne bucure... [lacrimi! pauză lungă!]. L-a tăiat și ne-a spus că putem lua să mâncăm. Noi ne-am repezit, am luat câte o felie și am început să mâncăm. Și la un moment... [plânge] am observat că mama stă într-o parte, se uită la noi și plânge... Noi mâncam harbuzul cu tot cu coajă, nici nu știam cum se mănâncă...”⁸⁷

Concluzii

Studiul de față contribuie la cunoașterea și înțelegerea atrocităților produse de regimul totalitar-comunist în localitățile din fostul județul Cahul, relatările de istorie orală punctând asupra derogărilor serioase din partea autorităților sovietice de la criteriile de calificare a persoanelor în categoria „chiaburi” pentru această regiune. Documentarea istoriei și memoriei deportărilor staliniste este necesară cunoașterii și, în special, clarificării fenomenului social care a avut o influență covârșitoare asupra vieții populației rurale din spațiul inter-fluvial Prut-Nistru. Cercetarea la firul ierbii a istoriei și memoriei deportărilor staliniste desfășurate în localitățile fostului județ Cahul aduce o reală contribuție în procesul de conștientizare a impactului regimului totalitar-comunist asupra societății și evitării riscului de repetare a acestor orori.

Moldova, Chișinău: Ed. Balacron, 2016, p. 275.

⁸⁵ Ibidem, p. 238.

⁸⁶ *Arhivele memoriei: Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească: Memorii. Documente. Studii de caz.* (ed.) Elena Postică. Vol. 2, Tom 2: Cercetări realizate în localitățile din sudul Republicii Moldova, Chișinău: Ed. Balacron, 2016, p. 174.

⁸⁷ Ibidem, p. 253.

Summary. The paper refers to the phenomenon of Stalinist deportations from July 5-6, 1949 from the Moldavian SSR, as a criminal method of promoting the totalitarian expansionist policy by the Soviet administration in the territories occupied after the signing of the additional secret Ribbentrop-Molotov protocol. Information and archival documents regarding the mass deportations of the population from Cahul county are evoked. The analysis of the phenomenon of Stalinist deportations among these families is accompanied by oral history testimonies, documented by the authors in recent field research, which elucidate survival strategies, the material damage sustained, the harsh living and working conditions in the special settlements, including the effort deportees to overcome the attempts of the Soviet state to humiliate and destroy the deported population. As a conclusion, the author urges established specialists, the young generation, civil society to continue the meticulous documentation of the history and memory of the people who went through deportations during the Soviet period, in order to avoid the risk of their repetition.

Fig. 1. Mahala „Moldova”, loc. Hasurta, r-nul Horinsk, RASS Bureat-Mongolă (arhiva de familie a lui Mihail Deriughin).

Fig. 2. Mihail Deriughin (centru, în picioare), împreună cu părinții și frățiorul Petru, în împrejurimile loc. Hasurta, r-nul Horinsk, RASS Bureat-Mongolă.

Fig. 3. Mihail Deriughin (dreapta), împreună cu familia în spatele baracului în care au locuit toată perioada deportării, loc. Hasurta, r-nul Horinsk, RASS Bureat-Mongolă.

Fig. 4. Mihail Deriughin (dreapta) la tăiat pădure în „Леспромхоз”, loc. Hasurta, r-nul Horinsk, RASS Bureat-Mongolă, 1950 (din arhiva de familie a lui Mihail Deriughin).

Fig. 5. Mihail Deriughin (în cabină), după absolvirea cursurilor de tractorist, la muncă împreună cu alți basarabeni deportați în loc. Hasurta, r-nul Horinsk, RASS Bureat-Mongolă (din arhiva de familie a lui Mihail Deriughin).

Fig. 6. Mihail Deriughin șofer în „Леспромхоз”, r-nul Horinsk, RASS Bureat-Mongolă, după absolvirea școlii profesionale din or. Ulan-Ude, 1952.

Fig. 7. Dumitru Bagrin (centru, rândul II) împreună cu părinții, surorile și frații săi, loc. Hasurta, r-nul Horinsk, RASS Bureat-Mongolă, 1953.

Fig. 8. Dumitru Nicula (în față, centru), împreună cu tineri deportați și localnici într-o zi de duminică, în loc. Čanys, r-nul Turočak, ținutul Altai, 1951.

Fig. 9. Nadejda Pasat-Nicula, împreună cu soțul, loc. Prisk-Talun, r-nul Turočak, țin. Altai, 1954.

Fig. 10. Frații Dumitru (stânga) și Gheorghe Nicula cu surioara Vasilina, pe malul râului Bija, loc. Čanys, r-nul Turočak, țin. Altai, 1951.

Fig. 11. Ion Păcuraru (rândul întâi, stânga), împreună cu soția Ana (cu batistă pe cap) și fratele Gheorghe (rândul trei, stânga) și alți basarabeni deportați, loc. Čanys, r-nul Turočak, ținutul Altai, 1952.

Fig. 12. Ion Păcuraru (centru), în taiga, cu colegii de muncă la tăiat pădure, 1958.

VIAȚA COTIDIANĂ A DEPORTĂRII ÎN BĂRĂGAN

DOI: 10.5281/zenodo.12540571

CZU: 94(498-21)

Claudia-Florentina DOBRE

Dr. în istorie, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române, București

ORCID: 0000-0001-6778-3466

E-mail: cfdobre@iini.ro

Introducere

Deportarea din 18-19 iunie 1951, episod cunoscut ca „Rusaliile Negre”, a dus la deplasarea forțată a aproximativ 44 000 de persoane, care locuiau pe o rază între 25-35 de km în jurul graniței cu Iugoslavia, în regiunea aridă a Bărăganului. Apatrizi, cetățeni români de diverse etnii (români, sârbi, croați, bulgari, maghiari, șvabi, evrei, romi etc.) sau din regiunile pierdute ale României Mari (basarabeni, bucovineni, aromâni, meglino-români colonizați în Banat și Oltenia de Vest) au fost deportați în plin câmp, unde au fost obligați să își construiască, pornind de la zero, o nouă viață¹.

Deportarea în Bărăgan a avut un rol profilactic, punitiv și practic. Autoritățile comuniste au vrut să preîntâmpine revoltele țăranilor care se opuneau colectivizării, să îi pedepsească pe cei care îi susțineau pe luptătorii din munți și să susțină cu forță de muncă calificată, dar prost plătită, dezvoltarea agricolă a Bărăganului unde se crease numeroase Gospodării Agricole de Stat (GAS) și Gospodării Agricole Colective (GAC).

Discordia dintre Stalin și Tito și poziția pro-stalinistă a autorităților de la București au reprezentat un alt motiv al deportării, așa cum apare invocat în directiva secretă nr. 200/1951 care a stabilit deportarea cetățenilor din Banat și Oltenia de vest în Bărăgan. Comuniștii români menționau relațiile tensionate cu Tito ca argument al deportării „elementelor periculoase”, în vederea securizării graniței.

Cetățenii „aleși” spre deportare au fost obligați să își părăsească casele, bunurile, membrii familiei (cei care nu se regăseau pe listele pribegiei), animalele, prietenii, colegii de joacă (în cazul copiilor). Li s-a permis să ia cu ei (în funcție și de bunăvoința soldaților care îi păzeau) haine, alimente și obiecte de uz casnic, dar și o vacă/capră/porc/oaie, căruță cu cai și provizii. Caravanele pribegiei au fost adunate în gărilor din zonă și ulterior instalate în vagoane de marfă, bou-vagon, lipsite de orice confort. Deportajii au dormit pe jos, au mâncat din proviziile aduse cu ei sau ceea ce le oferea Crucea Roșie prin gări (se oferea hrană și medicamente copiilor, nu și adulților), au avut grijă unii de alții și au încercat să-și domolească frica. Basarabeni și bucovineni erau cei mai speriați, crezând că vor fi duși în Siberia (cei care au fost duși la Frumușița Nouă și Zagna au trăit un adevărat coșmar, trenul lăsându-i foarte aproape de granița cu URSS).

¹ Pentru versiunea în limba engleză a acestui studiu, a se vedea: Claudia-Florentina Dobre, „Daily Life during Bărăgan Deportation: Time of Chores and Space of Fear”, in: *MemoScapes. Romanian Journal of Memory and Identity Studies*, Issue 4/nr. 4, 2020, pp. 8-24.

Trenurile deportării au străbătut timp de câteva zile România dinspre sud-vest către sud-est, unde fuseseră deja stabilite perimetrele satelor care urmau a fi construite de către cei deportați. În plin câmp fuseseră marcate străzile, dar și loturile de 2500 m² care erau alocate fiecărei familii de deportați. În dreptul fiecărui lot exista un țăruș cu numărul alocat unei familii sau unei persoane deportate.

Odată ajunși în Bărăgan, deportații au fost debarcați din trenuri, preluați de camioane și căruțe ale localnicilor, însoțiți de Miliție și duși, de cele mai multe ori, în plin câmp, fără nicio altă facilitare precum fântâni, adăposturi sau copaci. În primele zile, autoritățile le-au adus ceva mâncare și apă, deportații săpând ei înșiși fântâni și construindu-și colibe pentru a se adăposti. În lunile următoare, „cetățenii suspendați” ai României comuniste au fost obligați să își construiască propriile case, dar și școala, primăria, miliția, dispensarul, magazinul etc.

Deportații au construit practic din nimic 18 sate care au apărut pe harta Bărăganului în câteva luni: Mărculeștii Noi / Vișoara (raion Slobozia), Giurgenii Noi / Răchitoasa (raion Fetești), Olar / Roseții Noi (raion Călărași), Jegălia Nouă / Salcâmi (raion Fetești), Dâlga Nouă (raion Lehliu), Movila Găldăului / Pieroiu Nou (raion Fetești), Feteștii Noi / Valea Viilor (raion Fetești), Perieții Noi / Fundata (raion Slobozia), Dragalina Nouă / Partizanul / Dropia (raion Călărași), Borcea Nouă / Pelicanu (raion Călărași), Cacomleanca Nouă / Ezeru (raion Călărași), Borduşanii Noi / Lătești (raion Fetești), Urleasca Nouă / Măzăreni (raion Brăila), Vădenii Noi / Zagna (raion Brăila), Tătaru Nou / Bumbăcari (raion Călmățui, regiunea Galați), Stăncuța Nouă / Șchei (raion Călmățui, regiunea Galați), Frumușița Nouă / Brateș (raion Galați, regiunea Galați), Însurăței Noi / Valea Călmățuiului / Rubla (raion Călmățui, regiunea Galați).

Satele „noi”, apărute printre ciulinii Bărăganului, au fost supravegheate de milițieni și securiști, care dispuneau în unele localități chiar și de un mirador. Deplasarea era permisă pe un areal de câțiva kilometri în jurul satelor respective, părăsirea satului, fără permisiunea autorităților, precum și călătoria spre și în orașele din zonă fiind pedepsită în cele mai multe cazuri cu închisoarea. Pentru a-i putea controla mai ușor, autoritățile comuniste marcase buletinele deportaților cu un „DO” (Domiciliu Obligatoriu), menținut până la eliberarea lor în 1955/1956².

Viața de zi cu zi în aceste sate s-a dovedit dificilă, uneori periculoasă, lipsită de cele necesare vieții (cel puțin la început, când și apa era greu de procurat). Cu toate acestea, cu dragoste de viață și de semeni, prin solidaritate și muncă îndârjită, deportații au reușit să depășească obstacolele și să supraviețuiască. Și, uneori, chiar să se bucure de viață. Timp de cinci ani, au privit Bărăganul ca pe propria lor casă. Cum au trăit în această casă și care au fost principalele repere ale vieții lor de zi cu zi vom afla și analiza în continuare.

Structurile cotidianului

Timpul reprezintă una dintre categoriile cele mai importante ale vieții cotidiene³. Pentru deportații din Bărăgan, timpul nu a mai fost o componentă a vieții lor pe care să o stăpânească, căci acesta era controlat de către autoritățile comuniste. De altfel, așa cum

² Claudia-Florentina Dobre, „Despre comunism, represiune și deportarea în Bărăgan: scurtă introducere”, in: Valeriu Antonovici, Claudia-Florentina Dobre, *Deportați în Bărăgan. Amintiri din Siberia românească*, ediția a II-a, Târgoviște: Ed. Cetatea de Scaun, 2024 (în continuare, V. Antonovici, C.-F. Dobre, *Deportați în Bărăgan*), pp. 19-30.

³ B. Bégout, *La découverte du quotidien*, Paris: Ed. Fayard, 2005, p. 364.

preciza Katherine Verdery, în comunism, timpul nu mai aparținea individului, ci statului. „Etatizarea timpului a fost una dintre caracteristicile fundamentale ale regimurilor comuniste⁴ și a jucat un rol important inclusiv în rezistența la relațiile de putere. Timpul devenise o resursă, iar sustragerea de la organizarea sa controlată de la centru era un act de sabotaj al ingineriei sociale puse la cale de comuniști. Pentru aceștia, timpul nu producea bani, ci supunere, control și putere asupra individului”⁵. În ceea ce îi privește pe deportați, timpul ordonat, ritmat de obiceiuri, tradiții și legile naturii a fost drastic perturbat de către comuniști odată cu dislocarea din Banat și Oltenia de vest în Bărăgan. De altfel, această distorsionare a timpului i-a făcut pe mulți să se considere în afara timpului și istoriei, niște „cetățeni suspendați” așa cum afirma unul dintre deportații intervievați de Valeriu Antonovici și de mine în 2011⁶. Ritmul temporal al muncii, al obiceiurilor, tradițiilor, grijilor și bucuriilor cotidiene a fost suspendat de autoritățile comuniste. Această suspendare a ritmurilor obișnuite a creat haos, frică și tulburare a forțelor vitale, cel puțin inițial, ceea ce explică unele cazuri de sinucidere care au avut loc în primele zile ale deportării și chiar mai târziu⁷.

O altă categorie care definește granițele familiarului, ale vieții cotidiene, este **alteritatea**, ceva sau cineva care este străin de ceea ce este cunoscut. O lume străină reprezintă opusul vieții cotidiene, întrucât timpul, spațiul, evenimentele sunt diferite chiar dacă manifestă logică și coeziune. Ele perturbă coerența familiarității și pun la îndoială sinele și identitatea (individuală sau de grup)⁸. În timpul transportării lor dinspre sud-vest spre sud-est, deportații au fost nevoiți să interacționeze cu oameni din alte sate și regiuni, oameni cu origini, limbi, tradiții și obiceiuri diferite. Odată ajunși în Bărăgan, au intrat în contact cu localnicii, care fuseseră informați de autorități că deportații sunt „inamici ai poporului”, „criminali de evitat” și chiar „coreeni”. Când localnicii și-au dat seama că străinii vorbeau românește și erau oameni pașnici, muncitori și săritori, relațiile s-au schimbat. Necunoscutul a devenit familiar intrându-se astfel pe tărâmul normalității, când celălalt devine din străin prieten.

Teritorialitatea (înțeleasă ca un teritoriu specific, binecunoscut), o altă categorie a cotidianului, a reprezentat o altă problemă pentru deportați. În câmpia Bărăganului totul era diferit în comparație cu regiunea Banatului și Olteniei. Vremea era toridă vara și foarte rece iarna, cu vânturi puternice, uscăciune sau zăpezi abundente. Câmpia Bărăganului este plată, nefiind străbătută de râuri sau văi. Dunărea era singurul element familiar, dar, de cele mai multe ori, deportaților le era interzis să meargă acolo.

În cele din urmă, timpul, elementul-cheie care transformă ne-familiarul în familiar, care domesticește străinul și își însușește spațiul a transformat viața din Bărăgan în viața obișnuită, în cotidianul deportării. Acest cotidian a fost însă influențat de situația specifică

⁴ Katherine Verdery, *Socialismul. Ce a fost și ce urmează*, Iași: Institutul European, 2003, p. 72.

⁵ Claudia-Florentina Dobre, *Fostele deținute politic și Securitatea. Studiu de caz*, Târgoviște: Ed. Cetatea de Scaun, 2023, p. 82.

⁶ Victor Gaidamut, în cadrul interviului din toamna lui 2011, când am demarat, împreună cu Valeriu Antonovici, un proiect despre deportarea în Bărăgan în cadrul căruia am înregistrat 14 mărturii ale unor foști deportați în Bărăgan. Ele au stat la baza filmului documentar, „Povestiri din Bărăgan. Amintiri din Siberia românească”, lansat în noiembrie 2013, și al volumului, V. Antonovici, C.-F. Dobre, ed., *Deportați în Bărăgan: Amintiri din Siberia românească*, Oradea: Ed. Ratio et Revelatio, 2016.

⁷ Mărturie a Gretei Donțu (Anghelache), in: V. Antonovici, C.-F. Dobre, ed., *Deportați în Bărăgan: Amintiri din Siberia românească*, Oradea: Ed. Ratio et Revelatio, 2016, p. 210.

⁸ B. Bégout, *La découverte du quotidien*, Paris: Ed. Fayard, 2005, p. 332.

a deportațiilor astfel că munca, educația, viața de familie și timpul liber au fost modelate de ritmurile bărăgănene și au cunoscut propriile lor caracteristici.

Munca

Munca a fost unul dintre motivele deportării acestor mii de oameni în câmpia Bărăganului. Autoritățile comuniste aveau nevoie de forță de muncă calificată pentru a transforma câmpia plată și sărăcăcioasă din sud-estul României într-o zonă agricolă dezvoltată, ceea ce până la urmă au și reușit. Cei mai mulți dintre deportați erau țărani înstăriți, care posedau un know-how și o etică a muncii care lipsea în Bărăgan. Deportatii au adus cu ei nu doar știința lucrării pământului, dar și semințe, unelte, moduri de organizare a muncii și a vieții de zi cu zi care au fost în cele din urmă adoptate și de localnici.

Munca a reprezentat, în primul rând, un mijloc de supraviețuire nu numai pentru adulți, ci și pentru copii. Toți deportații își amintesc treburile zilnice impuse de autorități sau asumate de ei înșiși pentru a-și ajuta familia sau unii pe alții. Marcela Burlacu (Bent), deportată cu familia la vârsta de 9 ani la Căcomeanca Nouă, județul Călărași, ne povestește că „Văzând că nu aveau cum să ne întrețină pe toți, erau câteva sute de familii acolo, ne-au dus la muncă. Umblau din casă în casă milițianul și alți soldați, care păzeau satul pentru că nu aveam voie să ieșim din sat, și ne scoteau la muncă, pe adulți și pe copiii mai mari. Erau multe IAS-uri în zonă și acolo ne duceau dimineața, ne dădeau o gamelă cu ceai și o felie de pâine neagră, ne dădeau unelte. Ne-au dat până și nouă copiilor sape ca să săpăm porumbul. Rândul era foarte lung și ne obligau să ajungem la capăt odată cu adulții. Nu făceam față așa că au renunțat și ne-au pus la alte munci”⁹.

Deportații nu lucrau doar la fermele de stat din regiune, ci erau obligați să-și construiască propriile locuințe, precum și școala, dispensarul, magazinul, postul de Miliție din sat. La toate aceste treburi, contribuiau și copiii de la 8-9 ani în sus. Victor Gaidamut, cu origini basarabene, deportat cu mama și cei trei frați la Olaru, în apropiere de Fetești, a realizat abia târziu că a construi școala în care urma să înveți nu făcea parte din curriculum:

„Copil fiind nu înțelegeam gravitatea tragediei. Nu, eram copil și mi se părea că dacă eu construiesc școala fac un lucru extraordinar. Acum, din perspectiva vârstei, îmi dau seama că eram umilit atunci, eram pur și simplu batjocorit!”¹⁰

Munca era și un mijloc de control. Oamenii mergeau la muncă pentru că erau obligați și chiar luați cu forța. Ana Dron (Buga), deportată la Giurgeștii Noi, singură, își amintea că:

„Am intrat la bucătărie, n-aveam încotro, eram supuși toți, dacă erai bolnav și te băgai sub pat ca să te ascunzi să nu te scoată la lucru, tot te găseau și te scoteau așa bolnav ca să muncești”¹¹.

Deși făcută sub supravegherea strictă a autorităților comuniste, munca a fost și un mijloc de subminare a relațiilor de putere. Deportatii au putut să comunice cu localnicii și între ei și să creeze astfel grupuri sociale paralele. În plus, oameni educați fiind, având cunoștințe și abilități care lipseau în regiune sau în rândul comunistilor înșiși, au profitat de dreptul la muncă pentru a avea mai multă libertate și, uneori, pentru a-și construi o viață mai bună decât cea preconizată de autorități.

⁹ Marcela Burlacu (Bent), in: V. Antonovici, C.-F. Dobre, *Deportați în Bărăgan*, p. 118.

¹⁰ Victor Gaidamut, in: V. Antonovici, C.-F. Dobre, *Deportați în Bărăgan*, p. 79.

¹¹ Ana Dron (Buga), in: V. Antonovici, C.-F. Dobre, *Deportați în Bărăgan*, p. 217.

Educația

Educația a fost un alt mijloc de a submina relațiile de putere sau, cel puțin, o modalitate subtilă de a le negocia. În satele noi, profesorii erau ei înșiși deportați, ceea ce îi îndreptățea să-i ajute pe elevi să depășească constrângerile politice și sociale. Cu toate acestea, nici ei, nici elevii lor nu puteau scăpa total de presiunea ideologiei comuniste, deoarece școala în comunism avea menirea de a oferi educație, dar mai ales de a ideologiza populația. Programa școlară era impregnată de mantrele comuniste, în timp ce modelele de urmat propuse elevilor, cel puțin la începutul anilor '50, erau personaje sovietice care se sacrificaseră pentru idealurile comuniste, precum Zoia Kosmodemianskaia și „Tânăra Gardă”.

Monica Malofei (Marin), deportată cu familia la vârsta de cinci ani la Fundata, județul Ialomița, a început școala în satul nou din Bărăgan, unde a învățat despre aceste personaje care au și inspirat-o la un moment dat:

„Citeam *Tânăra gardă* și când vedeam cum luptau oamenii pentru idealuri, pe undeva îți trezea niște simțăminte. Și îți doreai și tu să fii la fel. Să fii un om adevărat, să fii de folos, să fii puternic”¹².

Școala reprezenta o plasă de siguranță și promisiunea unei vieți mai bune. Prin urmare, părinții își încurajau copiii să studieze cât mai bine ca să poată depăși condiția socială și să aibă un trai decent. Monica Malofei (Marin), care a devenit la rândul său profesoară, își amintea:

„Am învățat pe rupe, tata și mama ne spuneau, „Puneți mâna și învățați că asta e salvarea voastră: școala!” Toată lumea avea dragoste de carte, repetenți sau corijenți nu erau”¹³.

Condițiile erau însă foarte dificile. Elevii trebuiau să muncească peste vară ca să poată să își cumpere haine și rechizite pentru școală. Monica Malofei (Marin) se întreba retoric:

„Nu știu cum puteam să facem față, nu ne dădea nimeni caiete, cărți, munceam vara după cum v-am spus și ne cumpăram”¹⁴.

Victor Gaidamut se întreba și el:

„Cum să te pregătești într-o colibă?! Doar ce prindeam în timpul orelor. Nu aveam nici masă pe care să scriu! Doar cu cartea pe genunchi, pe vreun prici. Ne dăduseră cărți de la școală. Altele nu aveam. ... Maculatoarele, caietele, nu știu cum le obțineam, de la școală sau le cumpăra mama”¹⁵.

În ciuda greutăților, îndemnul părinților și dăruința profesorilor i-a ajutat pe elevi să învețe bine și să reușească în viață. Silvia Mudrei (Moldoveanu), deportată cu familia la Olaru, devenită ulterior profesor universitar, își amintea:

„Am avut profesori foarte buni căci toți erau deportați, erau profesori de liceu care predau la generală și era și ambiția lor să fim la un nivel bun. Țin minte că se făceau tot felul de concursuri între școli și noi eram întotdeauna cei mai buni dar niciodată nu am câștigat niciun premiu căci așa era situația”¹⁶.

Greta Donțu (Anghelache), care a crescut la Fundata și a mers acolo la școală, povestește la rândul său:

¹² Monica Malofei (Marin), in: V. Antonovici, C.-F. Dobre, *Deportați în Bărăgan*, p. 187.

¹³ Monica Malofei (Marin), in: V. Antonovici, C.-F. Dobre, *Deportați în Bărăgan*, p. 187.

¹⁴ Monica Malofei (Marin), in: V. Antonovici, C.-F. Dobre, *Deportați în Bărăgan*, p. 187.

¹⁵ Victor Gaidamut, in: V. Antonovici, C.-F. Dobre, *Deportați în Bărăgan*, p. 90.

¹⁶ Silvia Mudrei (Moldoveanu), in: V. Antonovici, C.-F. Dobre, *Deportați în Bărăgan*, p. 250.

„Vreau să vă spun că în ciuda celor întâmplătoare, din Fundata au făcut mulți studii. În perioada '60-'80, au ajuns studenți din satul nostru cât din întreg județul Ialomița. Din generația mea, eu nu știu să fi fost vreo fată sau vreun băiat la școală profesională, toată lumea învăța. Învățam din două motive: să n-ajungem să muncim fizic și să ducem o viață mai bună. Am avut și profesori de excepție. Fratele meu a avut învățător pe domnul Trandafir care a ajuns profesor universitar la Politehnică, la Craiova. Am avut numai profesori de mare valoare. Și n-aveai cum să nu-nveți, decât dacă nu erai hărui de la Dumnezeu. ... Eu am terminat școala generală aici, apoi am absolvit liceul și am făcut o școală postliceală de contabilitate”¹⁷.

Profesorii au rămas în sufletul elevilor, care și azi își amintesc cu drag și recunoștință de ajutorul dat de aceștia. Victor Gaidamut, ajuns și el profesor de limba română în Călărași, ulterior inspector adjunct însărcinat cu reforma după 1989, povestea cum a fost ajutat la examenul final al școlii generale de către profesorii săi în ciuda atitudinii sale:

„Îmi aduc aminte că la examen înaintea mea a fost Adela Negrea care a vorbit și mi-a fost rușine să vorbesc după ea și pur și simplu am fugit din examen. Profesorul a fost așa de înțelegător că m-a rechemat, a stat cu mine de vorbă și așa mi-am dat toate examenele”¹⁸.

Cei mai mulți dintre deportați își amintesc chiar și numele profesorilor lor, deși au trecut mai mult de 70 de ani de atunci. Victor Gaidamut povestea că:

„Numele cel mai drag din școală a fost al unui profesor de matematică, se numea Raia Gheorghe. Extraordinar bărbat: și frumos și înțelegător”¹⁹.

Dori Negru, deportată cu familia la Fundata, își amintește de mai toți profesorii săi:

„Și mai aveam un profesor, nu știu dacă v-am mai povestit, un profesor de fizică. Era nervos, dar un om de o inteligență extraordinară, cred că era de pe la Balș, sau de la Podeni, de dincolo de Băile Herculane, de peste deal. Domnul Gogan se numea. ... Domnul și doamna Trandafir cred că erau din Turnu Severin. De acolo au fost deportați. ... Învățătorul meu (domnul Duncescu) la fel a fost deportat din Turnu Severin”²⁰.

Deși erau buni la școală, luau note mari, copiii au fost împiedicați de multe ori de către autorități să meargă mai departe sau să meargă la școlile alese de ei. Leonid Galațchi, deportat cu familia la Cacomeanca Nouă din județul Călărași, nu a putut merge la liceul dorit de el, deși avea note bune:

„În 1954, am dat examen la liceul Unirea din Focșani. După o lună și jumătate am fost exmatriculat de acolo pe motiv de dosar. Atunci, pentru prima dată, am înțeles că nu suntem liberi căci aveam domiciliu obligatoriu. Am terminat în cele din urmă liceul la București, la I.L. Caragiale prin aranjamente”²¹.

Persecuțiile îndreptate împotriva deportaților și a copiilor lor s-au manifestat nu doar în timpul deportării, ci chiar după aceea, căci deportarea a rămas mult timp un stigmat pentru cei mai mulți dintre ei. Marcela Burlacu (Bent), ajunsă profesoară de limba română în Călărași, povestea cu tristețe:

„Eu, spre deosebire de alți copii care erau mai mari decât mine, am avut voie să dau examen de admitere și să vin la cursuri de zi. Copiii care au fost mai mari decât mine nu au avut voie până în 1955/1956 să vină la liceu la cursuri de zi, lor li s-a interzis asta și au trebuit să își dea examenele în particular. Nedrept, foarte nedrept! ... În anii de liceu, de frică că o să mă exmatriculeze, ... participam la toate formațiile artistice, eram și la cor și la dansuri și la teatru. ... Am întâmpinat greutăți în a mă înscrie la facultate. De ce? Pentru că noi am avut pe buletine ștampila aceea cu domiciliu obligatoriu, DO, și, deși dispăruse ștampila, nu știu cum dar se știa, se tot afla că am fost deportați. Și am fost nevoită să mă tot duc cu dosarul când colo când colo”²².

Viața de familie

Munca și educația au contribuit decisiv la depășirea greutăților aduse de deportare. Speranța a jucat și ea un rol important. La început, a fost speranța „venirii americanilor”. Ulterior, speranța că măcar copiii pot avea o viață mai bună prin educație și carieră. Marcela Burlacu (Bent) își amintea că:

„Părinții mei au rezistat pentru că și-au pus toată speranța în mine, că voi răzbi și că îmi va fi mai bine în viață. Vedeți, ei așa au văzut, că prin împlinirea unui copil își împlinesc și ei visurile lor, pentru că au avut numai probleme și greutăți în viață. Și într-adevăr eu am reușit să fac o facultate și am trăit mai bine decât ei, am avut serviciu permanent”²³.

În deportare, viața de familie se desfășura în jurul casei de chirpici sau pământ bătut, de tip A sau B, după cum decisese autoritățile, și în jurul copiilor care reprezentau speranța de mai bine pentru toți. Membrii familiei se ajutau reciproc în fiecare moment. Părinți, bunici, copii, cu toții participau la bunăstarea familiei, fie prin muncă, prin reușitele școlare sau prin legăturile create cu alți membri ai comunității.

Asigurarea hranei pentru copii a fost una dintre preocupările majore ale părinților deportați. Victor Gaidamut își amintea că mama sa făcea cu greu față nevoilor alimentare a 4 copii mici, așa că le pregătea ce se găsea:

„Am mâncat mămăligă cu marmeladă de nenumărate ori și ciobă de arpaș. Vara, ciorbă de urzici; bălării cum le zic eu...”²⁴.

Greta Donțu (Anghelache) rememora și ea greutățile întâmpinate de părinți în primul an în Bărăgan:

„Ai mei au venit din Banat cu mălai, cu făină, cu carne topită, cu untură la borcan, cu un pic de provizii. Greu a fost când s-au terminat proviziile și nu aveam locuri de muncă și nici bani ca să-și cumpere câte ceva. Atunci a fost perioada foarte grea. Pe urmă au început de cu primăvară să-și pună semințe în grădini, să muncească. Să vă spun mâncarea noastră de bucurie : când eram eu de 6-7 ani, mama mea pregătea mese foarte frumoase și îmbelșugate. Făcea răcitură de cocoș, și sarmale și alivancă...”²⁵.

Cu toate greutățile, părinții încercau să îi bucure pe copii, să le creeze un mediu familial cât mai plăcut. Silvia Mudrei (Moldoveanu) își amintește:

²² Marcela Burlacu (Bent), in: V. Antonovici, C.-F. Dobre, *Deportați în Bărăgan*, p. 122.

²³ Marcela Burlacu (Bent), in: V. Antonovici, C.-F. Dobre, *Deportați în Bărăgan*, pp. 123-124.

²⁴ Victor Gaidamut, in: V. Antonovici, C.-F. Dobre, *Deportați în Bărăgan*, p. 78.

²⁵ Greta Donțu (Anghelache), in: V. Antonovici, C.-F. Dobre, *Deportați în Bărăgan*, p. 143.

¹⁷ Greta Donțu (Anghelache), in: V. Antonovici, C.-F. Dobre, *Deportați în Bărăgan*, p. 144.

¹⁸ Victor Gaidamut, in: V. Antonovici, C.-F. Dobre, *Deportați în Bărăgan*, p. 91.

¹⁹ Victor Gaidamut, in: V. Antonovici, C.-F. Dobre, *Deportați în Bărăgan*, p. 90.

²⁰ Minodora Martin (Negru), in: V. Antonovici, C.-F. Dobre, *Deportați în Bărăgan*, p. 225.

²¹ Leonid Galațchi, in: V. Antonovici, C.-F. Dobre, *Deportați în Bărăgan*, p. 111.

„Deși lipsiți de mijloace materiale, am avut parte totuși de o copilărie presărată cu momente fericite. Ne bucuram când cloșca scotea pui, când căprița Florica aducea pe lume iezișori, când reușeam să ne culcăm cu pisoii Murec alături, fără a fi certați de părinți, când cocoșul Smărănduc scăpa de tăiere...”²⁶.

Celebrarea tradițiilor ancestrale sau păstrarea obiceiurilor familiale, în ciuda vicisitudinilor, a fost un mijloc de a se opune represiunii comuniste. Deportatii au făcut tot ce a depins de ei pentru a crea o atmosferă plăcută în familie, prin organizarea de zile onomastice (mai ales, ale copiilor), prin celebrarea sărbătorilor religioase și prin organizarea de evenimente fericite precum botezuri și nunți (mai rar).

Silvia Mudrei (Moldoveanu) povestea:

„Ne serbam zilele de naștere împreună cu colegii și prietenii, ne improvizam hăinuțe din tot felul de înlocuitori, colindam de Crăciun, împodobeam «pom» de Crăciun etc. Pomul era improvizat din crenguțe de bumbac învelite în hârtie creponată verde. Podoabele erau nuci, zahăr și bombonele învelite în bucățele de staniol rătăcite prin bagaje, lanțuri confecționate din hârtie glasată, resturi de lumânările etc.”²⁷.

Dori Negru își amintea și ea că mătușile sale, rămase la Timișoara, i-au trimis pachete cu portocale și chiar o păpușă ca să mai uite de greutate:

„Eu aveam două păpuși, ceea ce era o minunăție, dar nu aveam voie să mă joc cu ele, trebuia să le păstrez, numai când veneau prietenele atunci puteam să le arăt. Una era o păpușă obișnuită, mi-a trimis-o mătușa din Timișoara, cred că chiar în Bărăgan, de unde o fi făcut dânsa rost de ea nu știu, și una o aveam deja când am plecat din Gaiu”²⁸.

Lupta pentru a ține pasul cu tradițiile și obiceiurile familiei a fost un mijloc de a depăși constrângerile sociale, de a evita dominația și de a submina relațiile de putere. Solidaritatea dintre deportați a jucat un rol în menținerea tradițiilor și chiar în inventarea altora noi; legăturile de familie reînnoite (datorită vremurilor grele pe care le-au trăit) au transformat experiențele grele în amintiri speciale care să fie apreciate și transmise mai departe.

Timpul liber

Deși deportații au fost nevoiți să muncească din greu pentru a-și construi casele, dar și diversele sedii de instituții pentru a avea mâncare și a-și ține copiii la școală, ei au trăit și momente plăcute și vesele prilejuate de petrecerile organizate între prieteni și vecini, serbările școlare sau cele organizate cu prilejul diverselor sărbători religioase, de balurile tinerilor sau partidele de fotbal.

Monica Malofei (Marin) își amintea că părinții săi se distrau, atunci când aveau timp și posibilități, împreună cu prietenii și vecinii:

„Și se aveau bine acolo în sat, la Fundata, să știți că s-au avut bine. Au fost foarte uniți oamenii. Fiind tineri aveau loc petreceri de Crăciun, de Paști, se adunau în casă, mâncau, beau, din ce agoniseau și ei”²⁹.

²⁶ Silvia Mudrei (Moldoveanu), in: V. Antonovici, C.-F. Dobre, *Deportați în Bărăgan*, pp. 258-259.

²⁷ Silvia Mudrei, in: V. Antonovici, C.-F. Dobre, *Deportați în Bărăgan*, p. 259.

²⁸ Minodora Martin (Negru), in: V. Antonovici, C.-F. Dobre, *Deportați în Bărăgan*, p. 233.

²⁹ Monica Malofei (Marin), in: V. Antonovici, C.-F. Dobre, *Deportați în Bărăgan*, p. 188.

Leonid Galațchi își amintea cum, chiar înainte de eliberarea din regimul de „DO”, au organizat în satul Cacomeanca Nouă Paștele ortodox:

„În primăvara lui 1955, tata, care a fost dascăl și învățător, a cerut voie să celebreze Învierea și i s-a permis să o facă în centrul satului, la Căminul Cultural. Mi-a rămas în minte această sărbătoare de Înviere. Au venit aproape toți locuitorii din ghetou și oamenii plângeau și se rugau lui Dumnezeu, «Doamne, scapă-ne de această nenorocire care a dat peste noi!» Probabil ruga lor a fost ascultată pentru că în toamna anului 1955 am fost puși în libertate”³⁰.

Tinerii organizau baluri și petreceri așa cum își amintea Teofil Lupu, deportat cu familia la Pelicanu, în județul Călărași:

„La Pelicanu făceam distracții noi tinerii. Erau fete frumoase și făceam baluri. Veneau și din Radu Negru la noi. Erau niște băieți în sat care cântau la acordeon, unul Soleanu cânta la saxofon. Făceam niște baluri acolo nemaipomenite. Nunți nu prea s-au făcut, să știți. Nu s-a lansat nimeni, că nu aveam nicio bază”³¹.

Daria Gogu (Andronache) își amintea și ea că:

„...tineretul, așa cum era în situația aceea, tot se distra. Se organizau baluri la fermă. Și ne duceam la bal în fermă, unde veneau tineri și din satele vecine, salariatii de la fermă”³².

Copiii, care aveau ceva mai mult timp liber, se bucurau cel mai mult de el. Minodora Martin (Negru) povestea că „ne jucam cu păpușile făcute din porumb, le împleteam părul din porumb, cu creionul le făceam ochi”³³.

Monica Malofei (Marin) își amintea:

„Citeam mult de tot. Am citit multă literatură rusă că așa era atunci. ... Mă cufundam în lectură și nu mai mă interesa nimic. Era un fel de evadare din situația care era”³⁴.

Victor Gaidamut povestea și el că de Crăciun:

„Ne-am făcut bici, ne-am făcut buhai. Eram copil și îmi plăcea să particip la asemenea evenimente. Primeam bani, primeam mere și covrigi, și nuci”³⁵.

Autoritățile încercau însă să controleze chiar și timpul liber al oamenilor, al adulților prin obligația de a munci cât mai mult, inclusiv la așa-zisă „muncă patriotică”, iar al copiilor – prin prezentarea de filme ideologice și prin serbările școlare. Pentru copii, aceste activități puternic ideologizate erau însă un prilej de bucurie, printre puținele bucurii pe care le aveau acolo în Bărăgan. Marcela Burlacu (Bent) își amintea chiar și după câteva decenii filmele văzute la Cacomeanca nouă, pe care le încadra la amintiri frumoase din perioada deportării:

„O dată la 2 luni, la o lună, venea câte un film. La noi venea numai «Fata cu părul cărunt», n-am să uit filmul acesta chinezesc niciodată! Noi copiii lăsam toată treaba, că eram la plivit, eram la diferite munci agricole, cumpărasem o capră și ne duceam să adunăm iarbă, căram câte un sac de iarbă în spate, adunam spice de grâu ca să le batem cu bețișorul și să facem grâu să-l fierbem

³⁰ Leonid Galațchi, in: V. Antonovici, C.-F. Dobre, *Deportați în Bărăgan*, p. 110.

³¹ Teofil Lupu, in: V. Antonovici, C.-F. Dobre, *Deportați în Bărăgan*, p. 167.

³² Daria Gogu (Andronache), in: V. Antonovici, C.-F. Dobre, *Deportați în Bărăgan*, p. 175.

³³ Minodora Martin (Negru), in: V. Antonovici, C.-F. Dobre, *Deportați în Bărăgan*, p. 233.

³⁴ Monica Malofei (Marin), in: V. Antonovici, C.-F. Dobre, *Deportați în Bărăgan*, p. 197.

³⁵ Victor Gaidamut, in: V. Antonovici, C.-F. Dobre, *Deportați în Bărăgan*, p. 80.

să mâncăm, și fugeam pe stadion. Erau două porți improvizate de oameni ca să ne jucăm și acolo vedeam filmul. Stăteam pe jos. De multe ori mai și adormeam, dar ce fericiți eram că venea caravana și vedeam un film, mereu același. Apoi a mai fost unul ... ceva cu CAP-urile, cu înființarea CAP-urilor, un film care nu ne plăcea”³⁶.

Serbările școlare erau și ele considerate drept momente plăcute, care au lăsat amintiri frumoase în memoria deportaților. Silvia Mudrei (Moldoveanu) își amintește:

„Am avut parte de învățători și profesori deosebiți, deportați ca și noi, mulți – profesori de liceu. Ne-au pregătit cu talent, plăcere, dăruire și multă, multă dragoste. S-au străduit să organizeze și serbări, pentru a nu fi văduviți de bucuriile copilăriei. Cu ajutorul și îndrumarea competentă a domniilor lor am reușit să prezentăm și spectacole de teatru. Unul a fost cu piesa «Sânziana și Pepelea» de Vasile Alecsandri. Am primit rolul împăratului Papură Vodă, ceea ce nu m-a prea încântat. Ca în multe situații similare, cu ajutorul tatălui meu, am reușit să am o costumăție deosebită și potrivită rolului. Aceasta m-a încurajat, astfel că am privit rolul cu alți ochi și l-am interpretat cu plăcere. Spectacolul a fost o reușită”³⁷.

Și Marcela Burlacu (Bent) considera serbările școlare ca niște evenimente reușite:

„Îmi amintesc de un alt moment plăcut, serbările școlare. Serbările școlare erau foarte bine organizate pentru că am avut învățători foarte buni cărora le datorăm respect și recunoștință”³⁸.

A da petreceri și a organiza serbări au fost mijloace de însușire a spațiului și timpului, dar și o modalitate privilegiată de a domestici străinul, de a crea legături și de a reînnoi relații. Acest efort i-a ajutat (atât pe deportați, cât și pe localnici) să creeze grupuri paralele, care au evitat paradigma oficială care îi împărțea în două categorii antagonice, „dușmanii poporului” și „buni camarazi”.

Concluzii

Viața cotidiană a deportării din Bărăgan, ca studiu de caz, evidențiază existența a ceea ce cercetătorii anglofoni numesc *agency*, aceea capacitate a individului de a lua decizii asumate în ciuda riscurilor potențiale, de a-și manifesta dorințele și credințele, dar și de a-și afirma identitatea chiar și în momente și situații dificile, confirmând astfel afirmația lui Michel de Certeau potrivit căruia, „colonizarea totală a vieții cotidiene de către sistem”³⁹ este practic imposibilă. Și chiar dacă regimul comunist a schimbat parametrii vieții deportaților, aceștia au găsit resursele pentru a depăși greutățile și pentru a transforma experiența deportării în Bărăgan în ceva semnificativ, care merită transmis noilor generații. În acest caz concret, viața de zi cu zi a fost nu doar un loc de rezistență, de revoltă, o barieră în fața intruziunii statului, ci și un caz exemplar demn de luat în considerație, de descris și analizat.

După 1989, cotidianul deportării a devenit și a fost recunoscut ca o parte importantă a represiunii comuniste, deportarea fiind considerată o experiență istorică traumatică.

³⁶ Marcela Burlacu (Bent), in: V. Antonovici, C.-F. Dobre, *Deportați în Bărăgan*, p. 126.

³⁷ Silvia Mudrei (Moldoveanu), in: V. Antonovici, C.-F. Dobre, *Deportați în Bărăgan*, p. 257.

³⁸ Marcela Burlacu (Bent), in: V. Antonovici, C.-F. Dobre, *Deportați în Bărăgan*, p. 126.

³⁹ Michel De Certeau, *Culture in Plural*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1997, pp. 137-138.

Viața în deportare a exemplificat funcționarea însăși a structurilor vieții cotidiene. A fost un fel de laborator în care s-au creat un nou timp, un alt spațiu și noi oameni, deportații. Și a fost un demers reușit, dar nu așa cum au plănit comuniștii. De fapt, rezultatele au mers în direcția opusă. Timpul „suspendat” și controlat a fost nu doar un timp reprimat, ci și un timp al solidarității, spațiul neprielnic a fost transformat în loc roditor și înfloritor, iar oamenii din „dușmani ai poporului”, meniți a fi pedepsiți, în exemple de urmat și de admirat. Mai mult, după căderea comunismului, viața în deportare a fost recunoscută ca nedreaptă și a fost recompensată (modic) de către statul post-comunist prin diverse legi compensatorii și memoriale.

Summary. In the early '50s, the tense regional geopolitical state of affairs as well as the Stalinist servitude of the Romanian communists created a complicated situation with Yugoslavia. In this context, the authorities consider the southwestern border of Romania unsafe, as well as the citizens living there. Those of Serb or Croat origins were labeled Titoists, therefore potentially dangerous in the event of a military conflict. Equally dangerous were considered those who did not support the collectivization process and those who helped the anti-communist armed resistance. To prevent any opposition and/or rebellion, in June 1951, all these people were forced to leave their homes from Banat and Western Oltenia in order to be deported to the Bărăgan region, on the territory of the current counties of Călărași, Brăila, Galați and Ialomița. The aim of this article is to describe, analyze and interpret their everyday life during the 5 years of their deportation.

Fig. 1. Cele 18 sate create de deportați în Bărăgan. Credit hartă: Ada Moisă – D'AdaCollage.

Fig. 2. La vie. Deportați la Fundata. Foto: Arhiva personală Monica Marin.

Fig. 3. Fundata. Elevi și profesori în fața școlii în perioada deportării. Foto: Arhiva personală Minodora Negru.

Fig. 4. Deportați în fața casei la Dropia, în 1952. Foto: Arhiva personală C.F. Dobre.

Fig. 5. Nuntă la Dâlga în 1958. Arhiva personală Epifan Galan.

Fig. 6. Masă de sărbătoare la Fundata. Foto: Arhiva personală Monica Marin.

Fig. 7. Serbare școlară la Olaru cu spectacolul „Papură Vodă”. Foto credit: Silvia Mudrei (Moldovanu)

SUPRAVIEȚUIREA ÎN TIMP DE FOAMETE – PARTE A EXPERIENȚEI TRAUMATIZANTE A DEPORTAȚILOR DIN 1949

DOI: 10.5281/zenodo.12548006

CZU: 94(478)1949”

Lidia PĂDUREAC

Dr. în istorie, conf. univ., Universitatea de Stat „Alec Russo” din Bălți

ORCID: 0009-0004-6176-6648

E-mail: padureac.lidia@usarb.md

Foametea provocată de autoritățile sovietice, instaurate forțat în teritoriile dintre Nistru și Prut, este reflectată în diverse surse istorice. Un aspect mai puțin prezent în istoriografie conține mărturiile deportaților basarabeni din 1949 despre această tragedie. Valoarea științifică a memoriei deportaților se conturează în faptul că persoanele, trecute prin cele mai grave atrocități săvârșite de regimul comunist, vin cu detalii și experiențe unice, accentuând profunzimea suferințelor pe care au fost nevoiți să le suporte. Scopul acestei cercetări este de a identifica mărturiile ale deportaților referitoare la foametea pe care au supraviețuit-o în anii 1946–1947 în RSS Moldovenească, analizând percepția lor despre fenomen, precum și subiectele la care fac referință.

Percepția deportaților basarabeni privind foametea din RSS Moldovenească este reflectată plenar și prin mărturiile publicate în colecțiile de documente de istorie orală *Români în Gulag*¹ și *Arhivele Memoriei*². Deseori narațiunile deportaților pun în evidență suferința pe care au trăit-o în timpul penuriei produselor alimentare din RSS Moldovenească, comparabilă sau chiar mai apăsătoare decât necazurile din primii ani de surghiun din Siberia sau Kazahstan. Marea parte a celor deportați în 1949 reprezintă categoria țăranilor gospodari care, în pofida fiscalității sovietice excesive a reușit să reziste opresiunii.

¹ *Români în Gulag. Studii, mărturii, documente*, (editori) A. Petrencu, L. Cojocaru, L. Pădureac, vol. I, Chișinău: Balacron, 2014; vol. II, Chișinău: Ed. Balacron, 2015.

² *Arhivele memoriei. Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Cercetări realizate în localitățile din centrul Republicii Moldova*, (editor) Ludmila D. Cojocaru, vol. I, tom I, Chișinău: Ed. Balacron, 2016; *Arhivele memoriei. Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Cercetări realizate în localitățile din centrul Republicii Moldova*, (editor) Ludmila D. Cojocaru, vol. I, tom. II, Chișinău: Ed. Balacron, 2016; *Arhivele memoriei. Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Cercetări realizate în localitățile din nordul Republicii Moldova*, (editor) Lidia Pădureac, Chișinău: Ed. Balacron, 2016, vol. III, tom I; *Arhivele memoriei. Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Cercetări realizate în localitățile din sudul Republicii Moldova*, (editor) Elena Postică, Chișinău: Ed. Balacron, 2016, vol. II, tom I.

Supraviețuitorii deportărilor și foametei menționează aspectele ce le-au marcat mai mult amintirile. Elena Catelli, deportată din s. Nicolaevca, jud. Bălți, afirmă:

„foametea a fost ceva mai groaznic ca deportările. Foametea ceea... Groaznic, ce a fost foametea! Știți eu uneori mă gândesc, că represaților le-au făcut niște monumente. Dar pentru oamenii ceia, care au murit atunci de foame... de ce nu se vorbește despre dânșii?”³

Marin Buga, deportat în 1949 din s. Mereni, r-nul Anenii Noi:

„Foamea – asta-i ceva groaznic! Deportările e foarte rău, dar care lucrau mai aveau șanse! În foamea ceea – nu ... Nu rezistai. A fost foarte greu.”⁴

Mărturiile indică asupra faptului că foametea a fost resimțită de mulți basarabeni ca o formă dură a represiunilor staliniste, fiind mai dureroasă decât deportarea, deoarece a provocat decese în masă, inclusiv moartea unor rude apropiate.

Narațiunile supraviețuitorilor conturează trei cele mai severe aspecte care le-au provocat emoții profunde: 1) starea de înfometare cronică, 2) numărul mare de decese și 3) cazurile de canibalism. Frica constantă de a fi lipsiți de hrană și, astfel, a muri de foame crea o stare de tensiune și anxietate continuă, iar supraviețuirea zilnică era o mare provocare. Din mărturiile desprindem crâmpoșe care demonstrează că foametea a fost intensă și a afectat direct fiecare aspect al vieții de zi cu zi, suferința fiind omniprezentă și imediată. Valeria Grișcenco (Platon), s. Dârșova, r-nul Orhei relatează:

„În alte familii au murit mulți de foamete, duceau mort după mort... Da, am văzut cu ochii mei! Noi eram în centrul satului și ieșeam să vedem oare cine o murit. Când cu foametea, la început ne mai uitam, dar pe urmă de-acum atâția morți duceau că nici nu mai ieșeam să văd cine-i.”⁵

Eugen Banaga, s. Minceni, r-nul Rezina:

„În toamna lui 1946 s-a început pregătirea de iarnă: grâu n-avem, porumb n-avem, hai să strângem ghindă. Am umblat cred că o săptămână prin pădure și am strâns ghindă. Eu știam că numai porcii sălbatici o mâncau, dar oamenii se pregăteau de iarnă cu ghindă, o dădeau la râșniță. Noi scuturam ghinda, bu-nicul era cu noi, tata, mama, tanti Dasea... Ne-am pregătit noi, mai aveam câte ceva, dar am dus-o greu.... Am supraviețuit mulțumită că am luat vacă și oi...”⁶

Alexandra Ursachi, deportată din s. Vladimireuca, r-nul Sângerei:

„A fost foametea. Noi n-am știut de foamete, că tata se ducea în Stanislav, în Ucraina și schimba: a dus hainele lui, șalul mamei – cum erau șalurile celea mari românești și le puneau în spinare, și umblau – l-a dus și l-a schimbat pe făină de seară, acolo seară creștea.”⁷

Valeria Grișcenco (Platon):

„În 1947, la noi în casă au făcut cantină publică: le dădeau câte puțină mâncare la cei care mureau de foame. Stătea lumea în rând, ca la mausoleu, să le dea câte un polonicuț de ce era acolo. Of! era iarnă și oamenii, săracii, intrau la noi în casă să se încălzească... Unul o venit odată, o intrat în casă, cu o mână de «buburuză» de oaie. «Buburuză» de oaie era balebă de oaie... Ședeau

³ *Români în Gulag*, op. cit., vol. I, p. 117.

⁴ *Arhivele memoriei*, op. cit., vol. I, tom I, pp. 217-218.

⁵ *Arhivele memoriei*, op. cit., vol. I, tom I, p. 25.

⁶ *Arhivele memoriei*, op. cit., vol. I, tom I, p. 69.

⁷ *Arhivele memoriei*, op. cit., vol. III, tom I, p. 75.

așa, le mai «șlefui» oleacă și zice: «Iaca, vezi, îs măslina! Îs măslina, vezi?» Și mânca [pauză]. Noi eram copii și râdeam [...] Stând noi așa prin casă, ne jucam cu sora, și numai auzai că chiuia câte unul așa încetișor: iii! Și murea! Iii! – altul... Iiii! – altul... Vorbea, vorbea și numai cât îl auzai – iii, cădea pe o parte și murea... Mureau pe zi la noi pe laiță câte doi-trei. Bunica chema rudele să-i ia pe la case. Eu am văzut toate acestea! Câți au murit în ochii mei... Și așa toată iarna ceea. Ei veneau că nu mai putea sta în picioare, erau slăbiți tare... am văzut toate astea, eram copil, ne jucam pe lângă ei și, parcă, nici nu ne mai înfricoșam... Doamne ferește! Doamne ferește!”⁸

Elena Ceban:

„Tare era greu la foamete. La noi în sat au murit oameni de foame, erau fără părinți copiii și nu aveau ce mânca. Rudele noastre mai aveau ce mânca, dar mi-a povestit tata că veneau oameni străini, săracii, se rugau să le dea ceva de mâncare.”⁹

Elena Catelli:

„Oamenii se duceau în Ucraina, cei care aveau putere să se ducă, dar cei care nu puteau să se ducă... Lumea se temea să-l lase în casă pe cel care bătea la ușă pentru că, erau așa cazuri, când murea la cine bătea la ușă... se duceau în Ucraina. Duceau covoare, duceau tot ce aveau mai scump și schimbau acolo pe pâine. Aduceau de acolo cât puteau să ia. Dar cât puteau să ia?!”¹⁰

Oamenii din sate încercau să facă rost de alimente mergând în orașe sau deplasându-se spre Ucraina, deoarece în mediul rural pâinea de fapt nu se comercializa. Din mărturiile lui Ion Valuță aflăm:

„În Chișinău un om a murit pe stradă, când l-au căutat el avea mulți bani în buzunar, dar a murit de foame. El a venit din sat, că în sat nu avea ce să cumpere. La Chișinău, la piața asta totuși ceva era. N-a reușit să cumpere. Despre cei care mureau nu se vorbea prea mult. Atunci miliția în principiu nu putea să fie cea care să păstreze situația în mâini, situația o țineau hoții, bandiții. Nu se considera vinovat cel care a furat, dar cel care a avut, fiindcă înseamnă că el n-a dat *postavca* și de aceea are.”¹¹

Numărul mare de decese suprapus numărului mare de persoane bolnave de distrofie și celor care erau flămânde cronic influența opinia deportaților referitoare la comparația dintre numărul celor deportați a celor care erau afectați de foamete. Potrivit statisticii oficiale în perioada regimului stalinist din RSS Moldovenească au fost deportați circa 60 000 de persoane. Regimul sovietic a organizat în RSS Moldovenească, de rând cu arestările și condamnările frecvente, trei valuri masive de deportări: în 1941 – au fost deportați circa 22 000 de oameni, mare parte fiind familiile celor care au ocupat funcții publice în perioada administrației române (primari, directori de școală, profesori, ostași, ofițeri care au fost în armata română, preoți, membri diferitor partide românești), bărbații maturi fiind separați de ceilalți membri ai familiei și duși în lagărele de muncă forțată din Gulag¹²; în

1949 – au fost deportați circa 35 796 de oameni în cadrul Operațiunii „Sud”, majoritatea fiind considerați chiaburi¹³; în 1951 – deportați 3 219 de oameni pe motiv religios, în cadrul Operațiunii „Nord”¹⁴, majoritatea fiind parte din Organizația Martorii lui Iehova. Foametea și înfometarea cronică a marcat deportații din toate trei valuri de deportări staliniste din RSS Moldovenească.

În narațiunile supraviețuitorilor deseori se invocă faptul că suferințele au fost provocate atât de foametea fizică, cât și de impactul emoțional al evenimentelor care au avut loc în acea perioadă, cum ar fi sentimentul de neputință și crimele grave produse de regim. Supraviețuitorii foametei au trecut printr-o experiență traumatică pe toată viața din cauza lipsei alimentelor și a luptei zilnice pentru supraviețuire a lor și a tuturor membrilor familiilor din care făceau parte. Mărturiile dezvăluie situații grave ale disperării unor oameni, care începeau să-și piardă aspectul uman. Cele mai cutremurătoare sunt amintirile despre cazurile de canibalism din localități. Valeria Grișcenco (Platon):

„Milițianul Mihalciuk avea o fetiță – Lariska, cam de opt ani. Ce vreau să vă spun? În sat, azi se înmormânta mortul, iar a doua zi, când să te duci la atămâiere – groapa dezgropată și mortul nu era... Azi un mort nu-i, mâine altul... Înțelegi, lipseau cadavrele din mormânt! De la deal de noi trăia un băiat de vreo 25 de ani și se vorbea în sat că el dezgropa morții și-i mânca. Într-o zi, Niura lui Mihalciuk începe să o caute pe Lariska. O strigă, o caută – nu-i! Ce le-o dat lor în cap – dacă se știa că băiatul ista... că se auzea așa despre el... s-au dus la el. Când acolo – Lariska era dezbrăcată cu pielea goală, alături un cazan cu uncrop... Au scăpat-o pe Lariska, aproape s-o nenorocească... Atunci l-au arestat, l-au interogat și s-a confirmat că băiatul acela dezgropa morții și-i mânca. A fost judecat, nu s-a mai întors în sat.”¹⁵

Ludmila Poiată, deportată din satul Țipala:

„Se mâncau unul pe altul... unde trăiesc eu în mahală, o femeie avea două fiice și... le-o tăiat... O fost așa ceva... Bărbatul ei lucra la târg, chipurile să le aducă de mâncare, dar dacă nu le-a adus, ea a fost nevoită să facă lucrurile acestea [...] de-amu lumea își ieșea și din minți”¹⁶.

Deseori naratorii păstrează un fel de sentiment compătimitor chiar și față de cei care săvârșeau anumite ilegalități, considerând că omul în stare de înfometare cronică nu judeca adecvat.

Supraviețuitorii foametei din RSS Moldovenească țin minte mai multe detalii ale acestei tragedii din multiple motive, inclusiv impactul emoțional profund și experiențele personale puternice. Trauma provocată de foametea din 1946-1947 a fost atât de intensă încât mulți supraviețuitori își amintesc detalii precise ale evenimentelor care au avut loc în acele timpuri.

Subiectele abordate de către deportații basarabeni despre foametea din RSS Moldovenească se referă preponderent la cauze și la istorii de supraviețuire. Impozitarea

Ed. Epigraf, 1999, pp. 42-43.

¹³ V. Pasat, *Trudnyye stranitsy istorii Moldovy 1940–1950*, Moscova: Ed. Teppa, 1994, p. 42.

¹⁴ Nicolae Fuștei, *Persecutarea organizației religioase „Martorii lui Iehova”. Operațiunea „Sever”*, Chișinău: Ed. Cuvântul-ABC, 2013.

¹⁵ *Arhivele memoriei*, vol. I, tom I, op. cit., p. 26.

¹⁶ *Românii în Gulag*, vol. II, op. cit., p.121.

⁸ *Arhivele memoriei*, op. cit., vol. I, tom I, p. 26.

⁹ *Arhivele memoriei*, op. cit., vol. I, tom II, p. 65.

¹⁰ *Românii în Gulag*, op. cit., p. 178.

¹¹ Valuță Ion, mărturie înregistrată: 28.07.2016. Arhiva audio, Institutul de Memorie Socială Pro Memoria, Chișinău.

¹² Anatol Petrencu, *România și Basarabia în anii celui de-al doilea război mondial*, Chișinău:

excesivă și modalitățile statutului de a lipsi oamenii de rezervele alimentare sunt principalele explicații aduse de deportați privind începutul foametei. Mărturiile supraviețuitorilor menționează frecvent fiscalitatea excesivă ca fiind o cauză principală a foametei. În condițiile unei recolte slabe din cauza secetei, autoritățile sovietice au impus cote mari de colectare a grânelor și altor produse agricole. Aceste cote nu erau realiste și au dus la confiscarea unei mari părți din producția agricolă a țăranilor, lăsându-i fără suficiente rezerve de hrană pentru a supraviețui.

„Suma totală a veniturilor unei gospodării țărănești obținută conform normelor stabilite de guvern era departe de realitate... Partea cea mai proastă a mecanismului de calculare a impozitului agricol unic era faptul că el permitea să se majoreze oricât de mult atât normele de venit, cât și impozitul.”¹⁷

Sistemul livrărilor obligatorii la stat era tot atât de rău întocmit ca și mecanismul de formare a impozitului agricol. Țăranii și colhoznicii trebuiau să livreze statului carne și ouă pornind de la suprafața pământului posedat, nu de la numărul de vite și păsări ce le aveau în gospodărie¹⁸. Sistemul de impozitare în perioada foametei este caracterizat de supraviețuitori ca fiind unul inuman. Valeria Grișcenco (Platon) relatează că:

„În 1946 a început foamea... Rușii scuturau podurile, tot luau, și la noi au luat, dar în spatele ursoaicei [de la sobă] a rămas o grămadă de fasole... Bogdaproste lui Dumnezeu că nu le-au găsit rușii atunci, erau cam 300 de kilograme de fasole și cu ele am scăpat de foame... În 1946 nu au rodit pământurile și lumea mânca frunze de copaci, iarbă, în pădure strângeau ghindă. Noi ghindă nu am mâncat, am mai avut vreo 30 de oi și tăiam câte o oaie, mâncam carnea fără pâine, că pâine nu era. Mai aveam vacă și bunica ne pune oleacă de făinică în lapte și așa mâncam¹⁹. În timpul foametei [...] *postavcă* dădeam. Dacă aveai vacă, era de-acum intrat în sânge, că trebuia să duci laptele la stat. Dar mama pentru *zaiom* a stat închisă. Trebuia să dea împrumut la stat, de altfel erai închis în beciul cela în care am stat eu închisă! La cei săraci le dau pace, știau ei de la cine să ceară. Pe mămica de câte ori o arestau și o băgau în beciul primăriei – primăria asta era o casă așa mare, că acolo trăise șeful de post, era și nașul părinților mei, ei tot plecaseră în România.”²⁰

Banaga Eugen:

„M-am pornit la Bălți, era vorba că era o școală de meserii pe lângă Combinatul de ulei, se spunea că acolo este ulei... de-acum începea foamea, că în anul 1946 a fost secetă mare. Noi am strâns cu greu câțiva saci de grâu. Îi păstram în magazie, pe o laiță de scânduri. Vin niște activiști locali și cum să nu-i primești?... Au văzut sacii, ce-o mai întrebat, o stat oleacă și o plecat. Nu a trecut jumătate de oră, că vin cu căruța și încarcă toată roada de grâu, că de porumb nici atâta nu s-a făcut...”²¹

Politica puterii sovietice inițiată la Kremlin, realizată de structurile republicane și cele locale a provocat foamea. Sistemul de impozitare aplicat excesiv în situația în care

¹⁷ M. Gribincea, *Basarabia în primii ani de ocupație sovietică 1944–1950*, Cluj-Napoca: Ed. Dacia, 1995, p. 46.

¹⁸ Ibidem., p. 47.

¹⁹ *Arhivele memoriei*, vol. I, op. cit., p. 25.

²⁰ Ibidem, p. 27.

²¹ Ibidem, p. 68.

recolta nouă era la limita asigurării alimentare a populației reprezintă o crimă evidentă a statului împotriva propriului popor. Nadejda Mârza, deportată din s. Cogălniceni, r-nul Rezina, își amintește:

„Daa! Foametea o țin minte, înainte de a ne ridica. Umbla părintele pe deal, cu lumea din sat și cerea ploaie. ... Ce-au făcut rușii când au venit? Strângeau făina de la lume! Da, duceam la stat tot din gospodărie: de la vacă trebuia să dai atâtea kilograme, statul lua tot. Oamenii trăiau vai de capul lor, dar au supraviețuit”²².

Emil Rusu, deportat din com. Plop, r-nul Dondușeni:

„după 44, curățeau tot. Veneau acasă la oameni și curățeau podurile”²³.

Alexandra Ursachi:

„[Foametea a fost din cauza] c-a fost postavcă, da lumea postavcă pentru pământ și da lumea odată, și apoi veneau a doua oară și da *dopolnitelino*,²⁴ da a treia oară veneau și măturau totul... se fura de mâncare, altceva nu se lua nimic, de mâncare vroiau”²⁵.

Pavel Curoș, deportat din comuna Șeptelici, r-nul Soroca:

„De la cei săraci ce puteai lua? Și atunci [autoritățile] s-au concentrat asupra familiilor înstărite. Veneau unul după altul: *Zaim!* [împrumut] *Zaim!* *Zaim!* *Postavcă!* Politica promovată de sovietici a fost de a mătura podurile. Tata zice: „Ei nu au dreptul să-mi ia semințele cu care trebuie să însămânțez câmpul de cinci desetine!” Dar oare mai erau atunci drepturi? Ne-au lăsat fără un grăunte, au măturat podurile, ne-au luat absolut totul. [Perceptorii] veneau și ziceau: „Dă *zaimul!*” Da de unde să-l dea lumea? Nu-i de unde! Ce făceau părinții? Au vândut vaca și au dat *zaimul*, apoi au vândut calul și au dat *zaimul*. Înțelegeți? A fost un dezastru! A fost o crimă [comisă de autorități]”²⁶.

Alexandru Șoșu, deportat din s. Costești, r-nul Râșcani:

„Foametea am depășit-o. Am avut noroc, că am avut vacă. Știi, se suiau în pod și luau pâinea de la lume. Ai auzit vorba asta? Luau pâinea! Am avut noroc de vacă și oleacă de pâine”²⁷.

Studiile de istorie orală coroborate documentelor de arhivă demonstrează că, în pofida secetei cumplite, populația RSS Moldovenești avea rezerve alimentare pentru a supraviețui, însă politica fiscală excesivă aplicată de oficialități a lăsat populația fără surse de existență. Sintagma „au măturat podurile” este utilizată de intervievați în sens propriu, mărturisind că activiștii împreună cu administrația le luau toate rezervele. Deseori în calitate de vinovați în mărturiile apar nemijlocit activiștii satului, oameni cunoscuți, care folosindu-și statutul pe care-l obținuseră la moment implementau forțat sau benevol, conștient sau fiind manipulat, cu sa fără spirit de superioritate, politicile statului.

Procesul de colectivizare forțată și transformarea gospodăriilor individuale în gospodării colective a destabilizat economia rurală tradițională din Basarabia. Țăranii nu mai aveau control asupra producției lor agricole. Fiscalitatea dură impusă de regimul sovietic

²² Ibidem, p. 150.

²³ *Arhivele memoriei*, vol I, tom II, op. cit., p. 169.

²⁴ Suplimentar (rus.)

²⁵ *Arhivele memoriei*, vol III, tom I, op. cit., p. 76.

²⁶ *Arhivele memoriei*, vol. I, p. 277.

²⁷ *Arhivele memoriei*, vol III, tom I, op. cit., pp. 162-163.

în RSS Moldovenească și modalitățile brutale de sechestrare a produselor alimentare au fost percepute ca principale cauze ale foametei din 1946–1947, deoarece au creat condiții insuportabile de trai.

Mărturiile deportaților basarabeni din 1949 oferă o conștientizare multiaspectuală profundă a foametei din RSS Moldovenească și a impactului acestui fenomen (pe termen scurt și lung) asupra oamenilor și a comunităților în care trăiau din perspectiva celor care au trecut prin două traume grave provocate de regimul totalitar comunist.

Gheorghe Bunesco, deportat în 1949 din satul Logănești:

„Foamea? Cum să nu mi-o amintesc?! Am dus mare foame. [...] Murea lumea primprejur de foame. [...] Da rușii au măturat toate podurile; cu pistolul în mână, măturau podurile... Au scos tot. Tot! De-atâta și foamea a fost la noi. Noi aveam grâu, dar... Parcă era puțin că a vândut dobitoacele și toată gospodăria ca să dea *postavkă*?!”²⁸

Viorica Ilașciuc, deportată în 1949 din satul Aluniș:

„Prin foamea am trecut în 1946–1947 și în 1948... Lumea nu avea ce mânca, buruieni mâncam. De la stat au venit și au luat de prin girezile oamenilor, de prin beciuri. Lumea a pus în sobe, au ascuns pe lejancă grâul, popușoiul. Veneau aceștia de la *selsovet* și căutau și prin pământ și luau, totul luau. Erau puși [să ia de la oameni rezervele de provizii].”²⁹

Elena Catelli relatează:

„Înainte de foame, au măturat la lume absolut toată pâinea... [plânge!] Cu mătura au măturat! Erau din cei aduși de la raion... eu întotdeauna plâng când vorbesc despre asta, nu numai acum... Știți, când au măturat toate podurile, în '46, era arșiță și roadă nu era”³⁰.

Vasile Frunze, deportat din s. Recea, r-nul Râșcani:

„Foamea a început pentru că au fost «dihorii» aceștia de la noi, de prin sate: au fost și au luat pâinea de la oameni, au măturat podurile. Iată de ce! Să nu fi măturat ei podurile, să fi lăsat pâinea la oameni, să fi dat la stat atât cât a trebuit, da nu să măture podurile și să dea peste plan ca ei să aibă onoare în fața statului. Veneau și ziceau: «Tu mai ai și nu vrei să dai!» iată așa a fost.”³¹

Maria Zmău, deportată din satul Limbenii Vechi:

„A fost secetă și pământul n-a rodit și nu avea lumea ce mânca, da *postavcă* trebuia să dai. Ai, n-ai, da trebuia să dai. Cât s-a făcut acolo, oleacă, statul a luat și lumea a rămas [fără nimic].”³²

Atât mărturiile, cât și documentele timpului permit să constatăm că înfometarea populației nu a fost accidentală și se făcea cu intenție, pentru a realiza planuri cincinale de rechiziționare a produselor alimentare (mai ales a cerealelor), iar deportarea urma să asigure colectivizarea agriculturii în RSS Moldovenească și să lichideze categoria țăranilor proprietari. În acest context acțiunile statului aveau și menirea de a educa populația în spirit obedient.

În contextul postbelic, Uniunea Sovietică a prioritizat refacerea economică și asigurarea necesităților altor regiuni ale imperiului, inclusiv prin exporturi. Grânele și alte produse agricole colectate din RSS Moldovenească au fost trimise către alte părți ale Uniunii Sovietice sau chiar exportate în străinătate. În pofida foametei în sate în 1946, URSS, folosindu-se de prețurile mari la produsele alimentare în Europa distrusă de război, a vândut pe piața externă peste un milion de tone de grâu. Pe banii obținuți au fost procurate materiale, strunguri și echipamente pentru industria care se restabiea după război³³.

În concluzie, foamea din RSS Moldovenească este reflectată plener în memoriile deportaților basarabeni din 1949. Mulți supraviețuitori și familiile lor au trăit direct consecințele foametei. Numărul mare de victime (decese, îmbolnăviri de distrofie, crime), profunzimea suferințelor, comportamentul inuman al puterii, deznădejdea rămân aspecte principale în rememorarea foametei din anii 1946–1947. Trecuți prin deportare, umiliți de politica statului sovietic, acești oameni au păstrat și au făcut publice multiple mărturii despre crimele regimului totalitar comunist. Groaza pe care au trăit-o în timpul foametei și greutățile pe care le-au îndurat în deportare i-a determinat să rememoreze aceste fenomene prin optica sentimentelor de atunci. Deportarea, deși dificilă și marcată de muncă forțată și condiții dure, le-a permis multor basarabeni să-și contureze o viață, chiar și în exil. În contrast, foamea a fost percepută ca o stare de neputință în condiții dezastruoase fără posibilitatea de a-și prognoza cumva șansele de supraviețuire.

Summary. The famine caused by the Soviet authorities, forcibly established in the territories between the Dniester and the Prut, is reflected in various historical sources. A less present aspect in historiography contains the testimonies of Bessarabian deportees from 1949 about this tragedy. The scientific value of the memory of the deportees is shaped by the fact that the people who went through the worst atrocities committed by the communist regime come with unique details and experiences, emphasizing the depth of the suffering they had to endure.

Survivors' testimonies provide insight into the psychological, emotional and social impact of famine and deportations on individuals and their families. The narratives of the deportees often highlight the trauma experienced due to the shortage of food products in the Moldavian SSR, comparable or even more pressing than the hardships of the first years of Stalinist exile. Both the testimonies and the historical documents allow us to state that the starvation of the population was not an accidental phenomenon, but a deliberate policy in order to achieve the five-year plans for the requisition of food products (especially cereals), and the forced deportation was to ensure the collectivization of agriculture in the Moldavian SSR and liquidate the category of peasant owners. In this context, the actions of the state were also meant to inculcate a spirit of obedience in the local population. The testimonies of Bessarabian deportees from 1949 offer a deep multifaceted awareness of the famine in the Moldavian SSR and the impact of this phenomenon (short and long term) on the people and the communities they lived in, from the perspective of those who went through two serious traumas caused by the totalitarian-communist regime.

³³ A.Yu. Prosekov, Retrospektivy goloda: uroki proshlogo i vyzovy budushchego, in: *Food Processing: Techniques and Technology*. 2017. Vol. 47. No. 4, p. 11 [online] <https://fptt.ru/upload/journals/fptt/47/1.pdf> (consultat 17 mai 2024)

²⁸ *Români în Gulag*, vol. I, op. cit., p. 94.

²⁹ *Ibidem*, p. 128.

³⁰ *Ibidem*, p. 177.

³¹ *Ibidem*, p. 221.

³² *Ibidem*, p. 241.

O PERSPECTIVĂ PSIHANALITICĂ ȘI PSIHOSOCIALĂ ASUPRA TRAUMATISMULUI NARCISIC ÎN CAZUL DEPORTĂRILOR DIN RSS MOLDOVENEASCĂ

DOI: 10.5281/zenodo.12540604
CZU:[159.964.2+316.6]:323.28(478)(091)

Zinaida BOLEA

Dr. hab. în istorie, conf. univ., Universitatea de Stat din Moldova

ORCID: 0000-0002-9078-3058

E-mail: zbolea@yahoo.com

Introducere

Întrucât catastrofele istorice antropogene din secolul al XX-lea au devenit obiect de studiu pluri- și interdisciplinar, conceptul de traumă a devenit parte din instrumentarul conceptual al disciplinelor socioumaniste – istorie, sociologie, culturologie ș.a. Este important a menționa că această integrare a conceptului de traumă în domeniul sociouman a avut loc grație rolului de moderator realizat de psihanaliză, având în vedere că perspectiva psihanalitică asupra traumei s-a dovedit a fi cea mai pertinentă pentru gândirea socioumanistă.

În același timp, în viziunea psihanalizatorilor contemporani, conceptul de traumă și teoria traumei relevă o insuficiență conceptuală după catastrofele istorice ale secolului al XX-lea, aceste evenimente solicitând o revizuire a traumaticului. Acest fapt a determinat comunitatea psihanalitică să formuleze ipoteze teoretico-clinice asupra violenței de Stat în diversele sale efecte sociale și psihice. Elaborarea acestor ipoteze a avut legătură inclusiv cu faptul că în anii ce au urmat celui de-al Doilea Război Mondial psihanalizatorii s-au confruntat, în contextul curelor psihanalitice, cu patologia supraviețuitorilor sau a descendenților acestora. În consecință, autorii psihanalizatori s-au întrebat în ce măsură s-a modificat perspectiva asupra umanului după genocidele care s-au întâmplat în secolul al XX-lea, astfel urmând căutarea unor paradigme noi prin care trauma istorică să poată fi reprezentată. În acest sens, în a doua jumătate a secolului al XX-lea și în primele două decenii ale secolului al XXI-lea multiple studii psihanalitice asupra traumei istorice s-au referit la Holocaust, genocidul din Armenia, genocidul din Argentina, represiunile staliniste din URSS, represiunile ceaușiste din Republica Socialistă România¹.

¹ Harvey Barocas, Children of purgatory: Reflections on the concentration camp survival syndrome, in: *International Journal of Social Psychiatry*, vol. 21, no 2, 1975, pp. 87–92; Vahan Yeghicheyan, Des problèmes de filiation après le vécu collectif d'un génocide à propos de la minorité arménienne en diaspora, in: *Revue Française De Psychanalyse, Les Imagos*, vol. XLVII, nr. 4, 1983; Janine Puget, Social Violence and Psychoanalysis in the Argentinian Context, in: *British Journal of Psychotherapy*, vol. 5, no 3, 1989, pp. 98-112; Radu Clit, *Cadru totalitar și funcționare narcisică*. București: Editura Fundației Generația, 2004; Karolina Soloyed, Psikhologicheskiye posledstviya repressiy 1917–1953 godov v sud'bakh otdel'nykh lyudey i v obshchestve, in: *Zhurnal klinicheskogo i prikladnogo psikoanaliza*. Tom II. № 4, 2010.

Definiția traumei istorice

În contextul acestei regândiri a traumaticului, după cel de-al Doilea Război Mondial au fost realizate încercări de a elabora noi entități nosologice, prin care să fie reprezentat mai clar fenomenul traumei istorice. Analiza literaturii de specialitate scoate în evidență un parcurs de configurare a unei reprezentări științifice asupra traumatismului istoric, primele elaborări conceptuale fiind mai apropiate criteriilor nosologice clasice, iar cele mai recente fiind tributare unor conceptualizări constructiviste. Astfel, în 1968, W.G. Niederland introduce conceptul de „sindrom al supraviețuitorului”, pe care îl descrie drept o stare psihopatologică ce apare după un timp de detenție într-un lagăr de concentrare și nu depinde de vârstă, sex și originea socioculturală a deportatului². Anghoasă, depresie, plângeri somatice severe, insomnie, coșmaruri și, mai ales, manifestări de doliu imposibil, precum și un sentiment de vinovăție pentru că au supraviețuit – sunt cele mai frecvente manifestări ale sindromului supraviețuitorului. În aceeași ordine de idei, câteva decenii mai târziu, „sindromul de suprasarcină complexă psihotraumatică”, elaborat de J. Herman (1992), vine să includă trauma istorică într-o entitate nosologică mai specifică, incluzând printre criteriile definitorii condiția de „a fi supus unui control totalitar o perioadă lungă de timp, cu exemple precum situația de ostatic, de prizonier de război, supraviețuirea în urma lagărelor de concentrare și a anumitor culte religioase”³.

Aceste concretizări și completări în sensul clarificării nosologice a traumei istorice au fost importante pentru crearea unei reprezentări asupra fenomenului, dar elaborările asupra acestui fenomen psihic au continuat, fiind analizate subiecte precum temporalitatea traumei istorice, rolul comunității și a instituțiilor Statului în trauma istorică, impactul traumei istorice asupra fundamentului narcisic al individului și al comunității. În acest sens, S. Lebovici (1998), psihiatru și psihanalist francez de origine română, a cărui familie a trăit experiența lagărelor de concentrare, nu împărtășește tendința de a defini trauma istorică doar printr-o siglă nosologică, dat fiind faptul că trauma istorică depășește rezonanța psihică afiliată traumelor cotidiene, naturale sau tehnologice⁴. În aceeași ordine de idei, respectând criteriile pentru tulburarea de stres posttraumatică, C.F. Alford (2015) subscrie ideii că acestea, totuși, nu sunt suficiente pentru descrierea traumei istorice. Conform autorului, trauma istorică este o traumă masivă ce afectează un grup de oameni într-un moment specific al istoriei și lasă supraviețuitorii cu o experiență care este dificil de transmis și de mentalizat. Această incapacitate de a transmite și de a mentaliza experiența ține de diferența enormă dintre experiența obișnuită și cea traumatică și de inumanul asociat acestor evenimente istorice⁵.

Deși contribuțiile privind elaborarea conceptului de traumă istorică au fost numeroase, totuși paternitatea conceptului este atribuită în literatura psihanalitică cercetătorilor americani Sh. Felman, culturolog și critic literar, D. Laub, psihiatru și psihanalist, C. Caruth, critic literar și istoric. Sh. Felman și D. Laub (1992) analizează realitățile celui

² William Niederland, The survivor syndrome: further observations and dimensions, in: *Journal of The American Psychoanalytic Association*, 29 (2), 1981, pp. 413-425.

³ Judith Herman, Complex PTSD: A syndrome in survivors of prolonged and repeated trauma, in: *Journal of traumatic stress*, vol. 3, no. 3, 1992, p. 384.

⁴ Serge Lebovici, *Arborele vieții. Elemente de psihopatologia bebelușului*, București: Ed. Fundației Generația, 1998/2006, 331 p.

⁵ Fred Alford, Subjectivity and the intergenerational transmission of historical trauma: Holocaust survivors and their children, in: *Subjectivity*. vol. 8, no 3, 2015, pp. 261-282.

de-al Doilea Război Mondial printr-o grilă analitică literară și psihanalitică, utilizând ca material empiric deopotrivă texte literare și mărturii ale supraviețuitorilor. În lucrarea autorilor *Testimony. Crisis of Witnessing in Literature, Psychoanalysis and History*, conceptul de traumă istorică este asociat evenimential celui de-al Doilea Război Mondial și definit drept „un punct de cotitură al vremurilor contemporane, privit nu ca un eveniment încapsulat în trecut, ci ca o istorie care nu s-a încheiat, ale cărei consecințe traumatice evoluează încă în mod activ în scena politică, istorică, culturală și artistică actuală”⁶.

În contextul acestor preocupări, în anii '90 ai secolului al XX-lea, mai mulți istorici, antropologi și culturologi au revenit la lucrarea lui S. Freud *Dincolo de principiul plăcerii* (1920)⁷, pe care au considerat-o paradigmatică pentru crearea reprezentării științifice asupra traumei. Respectiv, pornind de la conceptele freudiene de „nevroză traumatică” și „efect retroactiv”, C. Caruth (1996) va declara că trauma nu poate fi localizată, că aceasta rămâne în afara timpului și spațiului psihic, iar de aici derivă potențialitatea de revenire și repetiție a traumei, implicit a violenței la nivel individual și colectiv. La fel, C. Caruth pune împreună tema traumei și tema cunoașterii, astfel că trauma este văzută drept ruperea dintre experiența trăită și cunoașterea/înțelegerea acestei experiențe. În acest sens, autoarea acordă o importanță mare posibilității de reprezentare a traumei, iar ca modalități de reprezentare desemnează narațiunea și comunicarea⁸.

Cadrul conceptual psihanalitic contemporan privind trauma istorică

Prezentarea cadrului conceptual psihanalitic contemporan asupra traumei istorice solicită un recurs la lucrările lui S. Freud și S. Ferenczi, întrucât acești doi autori au construit matricea conceptuală în baza căreia s-au dezvoltat concepțiile contemporane asupra traumei istorice. Freud a dedicat mai multe studii problematicilor sociale și istorice, acestea fiind reflectate într-o serie de lucrări – *Considerații actuale despre război și moarte* (1915)⁹, *Psihologia maselor și analiza Eului* (1921)¹⁰, *Disconfort în cultură* (1930)¹¹, *De ce război?* (1933)¹² ș.a. Unele dintre aceste lucrări au fost analizate retrospectiv în legătură cu cataclismele istorice ale secolului al XX-lea. Totuși, cele mai valorificate texte freudiene în privința traumei istorice, preluate de autori din domeniul socioumanist, sunt lucrările *Dincolo de principiul plăcerii* (1920) și *Doliu și melancolie* (1917)¹³, chiar dacă acestea reprezintă texte eminent clinic. În același timp, mai multe concepte freudiene s-au dovedit a fi relevante pentru înțelegerea traumei istorice: nevroza traumatică, compulsia la repetiție, efectul retroactiv, doliu, travaliu al doliului.

⁶ Shoshana Felman, Dori Laub, *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis and History*. New York: Taylor & Francis, 1992, p. 14.

⁷ Sigmund Freud, *Dincolo de principiul plăcerii*, in: S. Freud, *Psihologia inconștientului*. București: Trei, (1920/2000), p. 213.

⁸ Caty Caruth, *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative, and History*, London: The Johns Hopkins Press Ltd., 1996. 154 p.

⁹ Sigmund Freud, *Considerații actuale despre război și moarte*, in: S. Freud, *Studii despre societate și religie*, București: Trei, (1915/2000), pp. 27-48.

¹⁰ Sigmund Freud, *Psihologia maselor și analiza Eului*, in: S. Freud, *Studii despre societate și religie*, pp. 49-106.

¹¹ Sigmund Freud, *Disconfort în cultură*, in: S. Freud, *Studii despre societate și religie*, pp. 223-316.

¹² Sigmund Freud, *De ce război?* in: S. Freud, *Studii despre societate și religie*, pp. 18-336.

¹³ Sigmund Freud, *Doliu și melancolie*, in: S. Freud, *Psihologia inconștientului*, pp. 191-212.

Și elaborările revoluționare ale lui S. Ferenczi asupra experienței traumatice constituie la momentul actual un reper conceptual fundamental, atât pentru înțelegerea traumei psihice, în general, cât și pentru conceptualizarea traumei istorice, în particular. Confuzia psihică, clivajul narcisic, clivajul personalității, introiectarea sentimentului de vinovăție al agresorului, identificarea cu agresorul – sunt concepte ale lui S. Ferenczi preluate de psihanalizii și istoricii contemporani interesați de cercetarea traumei istorice. În mod special, în cercetările dedicate traumei istorice sunt valorificate condițiile anunțate de S. Ferenczi pentru analiza și elaborarea traumei – acceptarea traumatismului ca fapt real, validarea experienței traumatice, disponibilitatea Celuilalt de a asculta, de a valida, de a elabora împreună experiența împărtășită. În articolul *Confuzia limbajelor* (1933/1988), S. Ferenczi se va referi la rezistențele analistului în raport cu experiențele traumatice ale pacientului, denumind acest fenomen „ipocrizie profesională”, menționând că atât traumatismele proprii neelaborate, cât și nedorința de a intra în contact și de a-și reprezenta trauma pacientului stau la baza acestor rezistențe¹⁴. Aceste ipoteze ale lui S. Ferenczi vor clarifica considerabil fenomenul mării rezistențe a Celuilalt de a intra în contact și de a (re)cunoaște realitatea genocidelor, a traumelor istorice, a catastrofelor istorice antropogene ale secolului al XX-lea.

În aceeași ordine de idei, în elaborările sale asupra traumei istorice, D. Laub (1993) accentuează efectul prăbușirii procesului empatic, fapt ce implică o dezorganizare esențială de ordin intrapsihic și interpsihic. Potrivit autorului, ca urmare a traumatismului istoric, diada de comunicare dintre Sine și obiectele sale interne bune se prăbușește, rezultând în consecință singurătatea internă absolută și disperarea extremă. D. Laub menționează că pierderea empatiei afectează posibilitatea de a relata trauma, care nu poate fi integrată într-un discurs, or, doar în contextul ascultării empatică fragmentele traumatice pot fi asamblate într-o narațiune. Autorul susține că doar validând și valorificând această narațiune, poate fi stabilită o anumită distanță față de traumatism, iar experiența traumatică poate fi externalizată într-o anumită măsură¹⁵.

Interesat de problemele identitare și narcisice ce derivă din traumatismul istoric, psihanalistul american V.D. Volkan (2007) propune conceptul de „traumă masivă” cu referire la traumatismele trăite de un grup mare ca urmare a acțiunilor premeditate ale unui grup inamic, menționând că acest tip de traumă acționează asupra societății victimizate altfel decât catastrofele naturale, tehnologice, accidentale sau decât pierderea neașteptată a liderului. În această ordine de idei, V.D. Volkan susține că după o traumă masivă grupul traumatizat va trăi următoarele stări: 1) sentiment de victimizare și de dezumanizare; 2) sentiment de durere, rușine și umilință ca urmare a neputinței proprii; 3) sentiment de vinovăție, legat de supraviețuire; 4) incapacitate de autorealizare; 5) accentuare a proiecțiilor/externalizărilor; 6) accentuare a prejudecăților; 7) creștere a investirii narcisice în identitatea grupului mare; 8) invidie în raport cu grupul inamic și identificarea defensivă cu acesta; 9) dificultate sau chiar incapacitate de a face doliu¹⁶.

¹⁴ Sandor Ferenczi, *Confusion of Tongues between Adultes and the Child – The Language of Tenderness and of Passion*, in: *Contemporary Psychoanalysis*, vol. 24, no. 2, (1933/1988), p. 198.

¹⁵ Dori Laub, *Traumatic Shutdown of Narrative and Symbolization*, in: *Contemporary Psychoanalysis*, 41:2, 2013, p. 316.

¹⁶ Vamik D. Volkan. *Le trauma massif: l'ideologie politique du droit et de la violence*, in: *Revue française Psychanalytique*, no. 4, 2007, pp. 90-101.

Psihanalista argentiniană J. Puget (1989) numește anii de dictatură „catastrofă socială”¹⁷, utilizând acest concept pentru a defini o stare mentală care afectează „contractul narcisic” (P. Aulagnier, 1976¹⁸) realizat între individ și societate, menționând că în cazul catastrofei sociale nu mai sunt recunoscute regulile ce guvernează reprezentarea grupală asupra vieții și morții, a infracțiunii și a pedepsei. Psihanalista argentiniană susține că în cazul traumatismelor istorice punctele de certitudine prin care este fondată identitatea socială sunt anulate, astfel fiind atacate referințele care altădată asigurau coerența în privința identității și a sentimentului de apartenență. Atunci când mediul social justifică și susține teroarea, suferința este impregnată suplimentar de un element depresiv sever care derivă din atitudinea comunității. În situația în care mediul utilizează funcția sa de protecție sau de însoțire, rămâne suferința deprivărilor și a terorii propriu-zise, dar susținerea mediului va diminua semnificativ detresele ce țin de aspectele relaționale și narcisice.

Analizând studiile de specialitate dedicate traumatismului istoric antropogen, constatăm că acesta aduce cu sine nu doar problematica morții, a dispariției, a pierderii – realități traumatice fizice regăsite și în cazul traumatismelor naturale, tehnologice sau accidentale –, ci implică suplimentar tematici precum atacul asupra identității, umilința, rușinea – realități care definesc suferința narcisică. Cu referire fenomenul deportărilor din RSS Moldovenească, am fost interesați să identificăm felul în care se articulează în narațiunea celor deportați aspectele narcisice ale acestui traumatism istoric.

Metodologia cercetării

Studiul empiric expus în această lucrare reprezintă un demers calitativ de cercetare. A. Mucchelli (2002 *apud* Scârnci, 2006) definește cercetarea calitativă drept un demers epistemic în științele umane și sociale care are următoarele caracteristici: 1) implică o perspectivă comprehensivă asupra fenomenului studiat; 2) obiectul de studiu este abordat într-o manieră deschisă și amplă; 3) materialul empiric este cules cu ajutorul metodelor calitative, metode care nu implică cuantificări; 4) presupune o analiză calitativă a materialului empiric, fără operaționalizări numerice și statistice; 5) implică o teoretizare a fenomenului studiat¹⁹.

Materialul empiric a fost constituit din textele interviurilor realizate cu persoane deportate, textele intergrale ale acestor interviuri fiind publicate în culegerile: *Românii în Gulag. Memorii. Mărturii. Documente* (vol. I, 2014; vol. II, 2015 (ed. A. Petrencu, L.D. Cojocaru, L. Pădureac); *Arhivele Memoriei. Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească* (vol. I, tom I, 2016 (ed. L.D. Cojocaru); vol. II, tom I (ed. E. Postică); vol. II, tom II, 2016 (ed. E. Postică); vol. III, tom II, 2017 (ed. L. Pădureac); vol. III, tom III, 2019 (ed. C. Manolache)²⁰.

¹⁷ Janine Puget, Social Violence and Psychoanalysis in the Argentinian Context, in: *British Journal of Psychotherapy*, vol. 5, no 3, 1989, pp. 98-112

¹⁸ Piera Aulagnier, *La violence de l'interprétation. Du pictogramme à l'énoncé*. Paris: PUF, 1976.

¹⁹ Florentina Scârnci, *Îndrumar de cercetare calitativă în științele socioumane*. Brașov: Editura Universității Transilvania, 2006, p. 27.

²⁰ Anatol Petrencu, Ludmila D. Cojocaru, Lidia Pădureac, *Românii în Gulag*. Chișinău: Tipografia Balacron, 2014; Anatol Petrencu, Ludmila D. Cojocaru, Lidia Pădureac, *Românii în Gu-*

Metode de prelucrare a datelor

Pentru analiza datelor obținute în baza interviurilor a fost utilizată analiza de conținut prin teoretizare (Corbin și Strauss, 2008²¹; Kaufmann, 1992²²; Agabrian, 2004²³). În cercetarea noastră am optat pentru analiza de conținut calitativă prin teoretizare, din următoarele considerente: 1) deportările reprezintă un fenomen social antropogen, în care trăirile protagoniștilor constituie elementul central. Astfel, am fost preocupați să urmărim cum se articulează în discursul respondenților experiența deportării, interesându-ne mai puțin de o „cuantificare” a fenomenului; 2) cercetarea fenomenului deportărilor are loc într-o manieră retrospectivă, la o distanță de aproximativ șapte decenii de la evenimentul factual. Respectiv, în cercetarea noastră ne referim la reprezentările diferitor categorii de respondenți asupra acestui fenomen.

Rezultate ale cercetării

Traumatismul narcisic: analiză și conceptualizare

Conceptul de *traumatism narcisic*, pe care l-am elaborat în baza mărturiilor persoanelor deportate, coroborate literaturii de specialitate dedicate traumatismului istoric antropogen, însumează următoarele subcategorii conceptuale: 1) *stigmatizarea și mitologizarea arhaică* – componenta discursivă a traumatismului narcisic, corespondentă realităților discursiv-ideologice și fantasmaticului comunitar arhaic; și 2) *procedurile de operaționalizare a stigmei* – componenta procedurală a traumatismului narcisic, constituită din acțiunile concrete ale sistemului represiv. În cele ce urmează vom prezenta desfășurat analiza schemei conceptuale referitoare la traumatismul narcisic în contextul deportărilor.

Componenta discursivă a traumatismului narcisic: stigmatizarea

Traumatismul narcisic a inclus, mai întâi de toate, stigmatizarea persoanelor deportate derivată din intenția autorităților represive de a le impune forțat o imagine socială denigratoare prin desemnarea celor deportați ca fiind „dușmani ai poporului”, „culaci”, „chiaburi”, aceste etichetări fiind parte din discursul oficial al sistemului represiv.

Atunci când includem stigmatizarea în categoria traumatismului narcisic, avem în vedere faptul că aceasta reprezintă un atac dublu asupra personalității, prin stigmatizare fiind atacate: 1) *identitatea de sine privată a individului*, așa cum se percepe pe sine fiecare individ în intimitatea sa psihică; 2) *identitatea socială a individului*, ca și construct de sine în cadrul unei colectivități și al unei istorii. Or, sintagma „dușman al poporului” vulnerabilizează aceste două construcții ale Sinelui – privată și socială. Sentimentul de rușine indus unor deportați reprezintă vulnerabilizarea Sinelui privat și social, constituind terenul celor mai profunde răni narcisice. *„Ziua asta (6 iulie), ne mai amintea sora noastră despre ea. Dar așa, să vorbim noi, să ne amintim – nu. Nu aveam când vorbi! Nici cu*

lag. Chișinău: Tipografia Balacron, 2015; Elena Postică, *Arhivele Memoriei*. Chișinău: Tipografia Balacron, 2016; Ludmila D. Cojocaru, *Arhivele memoriei*. Chișinău: Tipografia Balacron, 2016; Lidia Pădureac, *Arhivele Memoriei*. Chișinău: Tipografia Balacron, 2017; Constantin Manolache, *Arhivele Memoriei*. Chișinău: Balacron, 2019.

²¹ Juliet Corbin, Anselm Strauss, *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*, Londra: Sage Publications, London: Sage Publications, 2008.

²² Jean-Claude Kaufmann, Interviuul comprehensiv, in: *FR DeSINGLY et Al. Ancheta și metodele ei: chestionarul, interviul de producere a datelor, interviul comprehensiv*. Iași: Polirom, (1996/1998), pp. 201-311.

²³ Mircea Agabrian, *Cercetarea calitativă a socialului*. Iași: Institutul European, 2004.

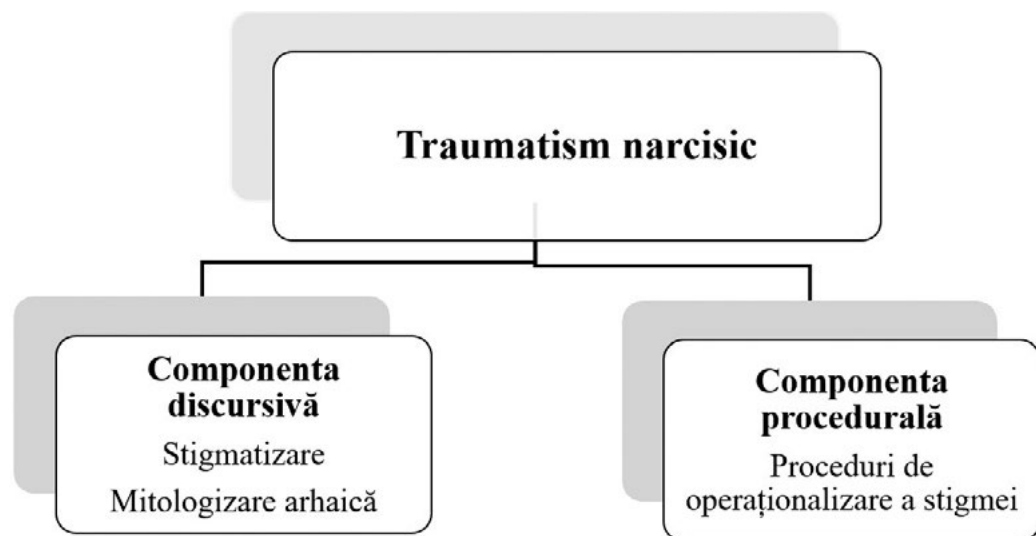

Figura 1. Componente centrale ale traumatismului narcisic în cazul deportărilor din RSS Moldovenească

mama. De multe ori am vrea să întrebăm, dar nu mai era mama. Eram tot timpul prinși cu griji, cu munca, nu aveam când. Atunci nu vorbeam de deportare. Pentru noi era rușine! Ne era rușine că am fost kolaci. E ca o cicatrice amintirea aceasta; parcă trece și, când o ating, îmi amintesc de ea – iar sângerează²⁴. Dintr-o perspectivă psihanalitică, a-ți fi rușine de statutul de deportat implică interiorizarea atitudinii agresorului, în termenii în care psihanalizii se referă la perturbarea homeostaziei narcisice – am putea spune că persoana deportată a fost convinsă de sistemul represiv să-și asume stigma. În acest sens, G. Fischer și P. Riedesser (2001) invocă distrugerea concepției despre sine a victimei, legată de incapacitatea de autodeterminare și de autoapărare. Autorii citați consideră că experiența propriei stări de supunere și de neputință implică riscul interiorizării unei atitudini de sine pe care agresorul a impus-o victimei²⁵.

Atunci când ne referim la identitatea socială a persoanei deportate, descoperim o zonă extinsă a traumatismului narcisic, pentru că sintagma „dușman al poporului” pune persoanele deportate într-o contradicție cu valorile și identitatea lor socială, le determina un sentiment de pierdere a relației cu comunitatea din care făceau parte. Astfel, având în vedere fenomenologia traumatismului narcisic la acest nivel, putem spune că persoana deportată este exclusă din colectivitate și din istorie. Interdicția de a se întoarce în localitatea de baștină reprezintă poate cea mai certă operaționalizare a atacului asupra Sinelui social al persoanei deportate.

Tipuri ale stigmatizării în deportările din RSS Moldovenească

Prin termenul de *stigmatizare* înțelegem componentele verbale, atitudinale și comportamentale prezentate în discursul represiv al statului, aceste componente fiind preluate de o parte a populației. Astfel, în cadrul fenomenului stigmatizării caracteristic deportărilor din RSS Moldovenească desemnăm două niveluri/tipuri ale stigmatizării: *stigmatizarea oficială* și *stigmatizarea neoficială*, având în calitate de criterii ale acestei diferențieri

emițătorul stigmatizării (instituția statului versus spațiul comunitar) și *tipul discursului stigmatizant* (discurs organizat versus discurs haotic).

Stigmatizarea oficială reprezintă un discurs ideologic al instituțiilor de stat, care implică toate acțiunile acestora pentru elaborarea și introducerea stigmei. Acest efort instituțional presupune următoarele acțiuni: 1) elaborarea terminologiei de stigmatizare și 2) elaborarea raționamentelor sociale, economice și ideologice în vederea justificării stigmatizării.

La acest nivel, stigmatizarea presupune o claritate a terminologiei și ideologiei. În acest sens, mai mulți autori ruși preocupați de cercetarea Gulagului stalinist încearcă să clarifice felul în care a fost conceptualizat acest tip social – „dușmanul poporului” – în anii '20-'50. Culturologul rus N. Epple (2020) susține că dușmanul de clasă era prezentat în discursul ideologic stalinist drept un nou tip de criminal, această reprezentare fiind determinată de însăși logica creării și funcționării statului sovietic²⁶. În aceeași ordine de idei, istoricul rus G. Ivanova (2006), în cartea sa *История ГУЛАГа*, susține că criminalitatea tradițională era creată, din punctul de vedere al bolșevicilor, de orânduirea burgheză și că, potrivit interpretărilor bolșevice, acest tip de criminalitate urma să dispară odată cu biruința revoluției. Noul tip de criminal, văzut ca element periculos pentru orânduirea comunistă, era dușmanul de clasă, devenit *apriori* criminal prin apartenența la clasa exploatatorilor. O serie de acte legislative și normative au fost elaborate și implementate pentru a legaliza stigmatul de „dușman al poporului” și pentru a argumenta necesitatea represiunilor organizate din considerente social-economice. Actul normativ care a inițiat istoria de câteva decenii a represiunilor a fost actul guvernamental, publicat în ziarul *Известия ВЦИК* la 10 septembrie 1918, prin care se anunța că „este necesar să fie securizată Republica Sovietică împotriva dușmanilor de clasă prin izolarea acestora în lagăre de concentrare”²⁷.

Stigmatizarea neoficială reprezintă o formă de stigmatizare pe care o localizăm în spațiul comunitar. Acest tip de stigmatizare implică un discurs construit haotic și aleatoriu, în care predomină un limbaj marcat de tematici arhaice, care, din punct de vedere cultural, include atât fragmente de discurs ideologic, cât și fragmente de discurs arhaic. Prin această stigmatizare deportatul este inclus în categoria „inumanului”, fiind exclus din spațiul civilizației. În acest caz, nu există un discurs oficial și stigmatizarea nu poartă un caracter oficializat decât atunci când anumite metafore dezumanizante sunt parte din discursurile publice ale reprezentanților puterii. În același timp, este important să subliniem că aceste două niveluri de stigmatizare sunt într-o interrelaționare continuă.

În privința acestui aspect al conceptualizării noastre, ar putea să apară întrebări referitoare la întâietatea cronologică și „ierarhică” în această dualitate a construcției discursului stigmatizant. Polemica ar putea fi determinată de întrebarea: care a fost primul – discursul oficial al statului sau discursul stigmatizant arhaic, construit sălbatic, care are la bază conținutul latent al preculturii, la suprafață fiind așezat conținutul manifest, adaptat „culturii și civilizației”? În abordarea noastră pornim de la ideea unei întâietăți a discursului oficial al statului, ca unul central (în sens ierarhic, logistic, instrumental), construit în cadrul unei ideologii totalitare și care va declanșa discursul sălbatic, neoficial. Această

²⁶ Nikolay Epple, *Neudobnoye proshloye. Pamyat' o gosudarstvennykh prestupleniyakh v Rossii i drugikh stanakh*. Moskva: Novoye literaturnoye obozreniye, 2020, s. 36.

²⁷ Galina Ivanova, *Istoriya GULAGA, 1918–1958: sotsial'no-ekonomicheskii i politiko-pravovoy aspekty*. Moskva: Nauka, 2006, s. 67.

²⁴ Anatol Petrencu, Ludmila D. Cojocaru, Lidia Pădureac, *Români în Gulag*, 2015, p. 133.

²⁵ Gottfried Fischer, Peter Riedesser, *Tratat de psihotraumatologie*, București: Trei, 1998/2001.

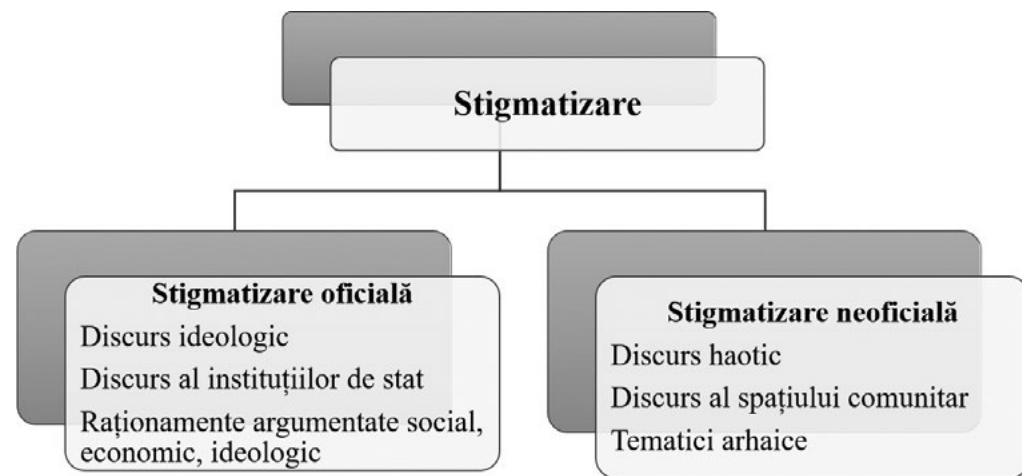

Figura 2. Tipuri ale stigmatizării în contextul deportărilor din RSS Moldovenească

construcție teoretică ne permite să asociem sistemul represiv cu responsabilitatea pentru fenomenul stigmatizării.

Componenta procedurală a traumatismului narcisic: construcția noii realități psihosociale

Elaborarea stigmei și amplasarea acesteia în câmpul social implică reacții conștiente și inconștiente din partea actorilor sociali. Ne-am referit mai sus la regresia grupului însoțită de actualizarea materialului arhaic. Analiza scenariului factual al presiunilor oferită de sursele istorice și analiza mărturiilor persoanelor deportate scot în evidență ceea ce vom numi în lucrarea noastră „proceduri de operaționalizare a stigmei”. Aceste „proceduri de operaționalizare a stigmei” sunt menite să pună în act ceea ce a fost desemnat verbal, ideologic prin sintagma „dușman al poporului”. În această zonă a operaționalizării stigmei regăsim concretețea scenariului represiv alcătuit din următoarele acting-uri represive: 1) anularea eticii existențiale; 2) atacul asupra rolului social-cultural.

Anularea eticii existențiale

Condițiile impuse persoanelor deportate afectau etica și moralul lor uman și creștinesc: „Vreau să vă spun cum femeile bătrâne din vagon plâneau. Trebuia «să te duci afară» în vagon. Le acopereau cu o pătură, un șal... Ele plâneau, erau religioase, erau cu rușine...”²⁸. Rănile narcisice invocate de persoanele deportate derivau și din atitudini dezumanizante și umilitoare: „Femeile nu voiau să coboare, eram în câmp deschis, au început să plângă, nu știau unde să se ducă cu copiii. Eiii! S-au suit vreo doi soldați și au început a le azvârli, ca pe lemne din vagon pod otcos ...”²⁹.

Atacul asupra rolului social-cultural

Sclavia. Atribuirea statutului de sclav reprezintă o suferință narcisică relatată de persoanele deportate, acestea afirmând că erau supuse unor condiții profund umilitoare prin felul în care erau implicate în programul de muncă forțată. În mărturiile mai multor deportați este descrisă modalitatea prin care erau selectați și repartizați pentru diferite munci:

„Era târg! Cum aleg animalele, așa ne alegeau pe noi!”³⁰; „Am ajuns în gara Akmolinsk, Kazahstan. Am coborât din vagoane. Între timp au venit responsabilii din colhozurile din partea locului, cu camioane. Ei ne alegeau ca pe robi și ne luau cu ei”³¹.

Cerșitul. Deportarea a presupus plasarea persoanelor într-un cadru existențial prin care să fie impuse la gesturi umilitoare de supraviețuire, cum ar fi cerșitul, situație în care era profund lezată demnitatea familiilor de foști gospodari și lideri de comunitate: „Mama umbla prin oraș cu cerșitul, cu fetița în brațe și cu cinci copii după ea, și lumea ne dădea să bem apă, așa fără bani, apă... [lacrimi]”³²; „Și atunci eu luam băieții de mână – pe Pavel și pe Afanas – unul într-o mână și altul în alta, și mă duceam prin aulul cea cu cerutul, că știam oleacă limba lor”³³.

Inversare de rol social. O încercare psihică, în general, dar și narcisică, în special, au fost situațiile când deportații, reveniți după 1956, au fost nevoiți să lucreze în calitate de paznic sau femeie de serviciu în propria gospodărie: „Casa părintească, care era altă-turi, fusese transformată în magazin: o parte de casă era magazin, altă parte de casă era club. Mama a lucrat paznic la propria ei casă...”³⁴.

Consemnând aceste forme de traumatizare narcisică, am fost interesați de identificarea mecanismelor psihice – conștiente și inconștiente – implicate la nivel de grup în fenomenul traumatizării narcisice. În acest sens, analizând mărturiile persoanelor deportate, am identificat un fenomen pe care l-am denumit generic „mitologie a deportărilor”, întrucât retorica asociată acestui fenomen este constituită din elemente psihice și culturale arhaice.

Traumatismul narcisic și mitologia deportărilor: mitul canibalismului

Analiza de conținut a interviurilor realizate cu persoanele deportate ne permite formularea unor presupoziiții privind crearea, în câmpul social al deportărilor, a unei „mitologii” referitoare la persoanele deportate și la fenomenul deportărilor, în general. În acest sens, am pornit de la consemnarea faptului că deportații relatează că, odată ajunși în locurile deportării, se confruntau cu anumite calificative ce depășeau limitele stigmatizării sociale organizate oficial de către noile autorități, în baza promovării urii de clasă în contextul propagandei sovietice.

Această mitologie se referă la faptul că în fantasmaticul băștinașului din locurile exilului persoanele deportate erau asociate deseori cu canibalii. Iată ce relatează deportații despre impresiile și comentariile omului simplu, de la locul deportării, în Siberia: „Când ne-au dus, la cei de pe loc le-au spus că vin oameni care mănâncă oameni – liudoed³⁵ – și atunci ei fugeau de noi și noi de dânșii”³⁶; „Veneau rușii și se mirau. Știți cum i-au instruit pe dânșii până a veni noi? Le-au spus că aduc un fel de norod care ucide lumea și o mănâncă. Noi, când am ajuns, lume nu era, nimic, nu se vedea nimeni, toți fugeau prin

³⁰ Anatol Petrencu, Ludmila D. Cojocaru, Lidia Pădureac. *Românii în Gulag*, 2015, p. 46.

³¹ Ibidem, p. 274.

³² Anatol Petrencu, Ludmila D. Cojocaru, Lidia Pădureac. *Românii în Gulag*, 2014, p. 24.

³³ Ludmila D. Cojocaru, 2016, ibidem, p. 200.

³⁴ Ludmila D. Cojocaru, 2016, ibidem, p. 290.

³⁵ Canibali (trad. rusă).

³⁶ Ludmila D. Cojocaru, 2016, ibidem, p. 202.

²⁸ Anatol Petrencu, Ludmila D. Cojocaru, Lidia Pădureac, *Românii în Gulag*, 2014, p. 22.

²⁹ Ludmila D. Cojocaru, *Arhivele memoriei*. Chișinău: Tipografia Balacron, 2016, p. 196.

bordei, numai se uitau așa pe ascuns, se temeau să iasă, că pe noi ne socoteau vrăgăși naroda³⁷, așa ne socoteau pe noi³⁸.

Persoanele deportate în Kazahstan relatează despre aceeași „mitologie”, identificată în acea zonă a deportării: „*Au venit kazahii, mama a vorbit cu dâșșii. Ne-au pus la lucru. Ne-au întrebat dacă știm a secera, că era în timpul secerișului atunci. Le-am spus că știm. A doua zi au venit cu cămilele și i-au dus pe cei maturi la seceriș. Secerău grâul, îl puneau mănunchi și veneau cu volocușele după ei. Dar moldovenii au început a lega snopi și făceau picioare. Kazahii, când au văzut, se mirau... Căci pe noi ne-au dat de oameni răi, de canibali – așa le-au spus despre noi înainte de venirea noastră acolo*”³⁹.

Bineînțeles, ne întrebăm asupra originii acestei mitologii. Investigând etiologia acestei mitologii arhaice referitoare la canibalism, am fost interesați să decelăm cum văd deportații sursele acestor reprezentări. Iată ce ipoteze identificăm în mărturiile persoanelor deportate: 1) erau mesaje transmise de autoritățile represive; 2) reprezentau nivelul de gândire a populației băștinașe; 3) erau reprezentări provocate de felul în care arătau deportații ajunși la locurile exilului, după săptămâni sau luni de condiții inumane.

La nivelul realităților sociale și culturale, trebuie să remarcăm faptul că, într-adevăr, în unele localități ale exilului băștinașii erau oameni simpli, care gândeau în termeni disponibili capacității lor de a interpreta realitatea situațiilor existențiale extreme – cum era cea a deportărilor – printr-un pattern arhaic de gândire, fantasmând în felul lor realitatea celui deportat și, mai ales, identitatea celui deportat. În mentalitatea localnicilor, persoana deportată trebuia să se facă vinovată de comiterea unei crime neordinare, întrucât în mentalul individual și colectiv canibalismul ține de preuman, de ceva anterior culturii și pactului cultural.

Considerăm că toate ipotezele formulate de către persoanele deportate au dreptul la existență, inclusiv cea prin care se susține că prin aceste mituri era construită și inoculată o atitudine de ură în raport cu cei deportați, ca parte a metodologiei represive. Asocierea deportaților cu canibali este relatată și în studiile de istorie orală realizate asupra deportărilor din Kalmâkia de către E.-B. Gucinova (2005): „*Când au ajuns kalmâcii în Siberia, în aceste locuri se zvonea că aceștia ar fi canibali. Au existat cazuri în care cei deportați au fost cazați peste noapte într-o baracă, iar localnicii, fiind speriați de aceste zvonuri, au bătut în cuie ușa și le-au dat foc. În alte sate, în primele zile după sosirea kalmâcilor deportați, bărbații din comunitățile localnicilor stăteau de pază zi și noapte, cu un topor și o pușcă*”⁴⁰.

Așadar, consemnăm un pattern de reprezentare asupra deportaților identificat în diverse surse și în legătură cu diferite popoare deportate în fosta URSS. Consemnarea acestui pattern pune și mai multe întrebări în privința surselor acestei mitologii. În acest context, presupunem că noua imagine și noul statut social atribuite deportaților trebuiau fortificate prin comportamente care să definitiveze schimbarea socială impusă. Astfel, procesul de anulare și pervertire a gândirii și de actualizare a stărilor arhaice primitive la nivelul relațiilor umane a presupus inclusiv elaborarea unor mituri dezumanizante despre deportați.

³⁷ Dușmani ai poporului (trad. rus).

³⁸ Anatol Petrencu, Ludmila D. Cojocaru, Lidia Pădureac, *Români în Gulag*, 2014, p. 298.

³⁹ Ludmila D. Cojocaru, *Arhivele memoriei*. Chișinău: Tipografia Balacron, 2016, p. 197.

⁴⁰ El'za-Bair Gucinova, *Pomnit' nel'zya zabyt': antropologiya deportatsionnoy travmy kalmykov*. Stuttgart: Ibidem-Verlag, 2005, p. 99.

Canibalismul: interpretări psihanalitice

„Dușman al poporului” este stigma oficială, elaborată de autorități, care a găsit suficientă rezonanță în psihicul populației. Ne întrebăm cu privire la mecanismele care au permis preluarea stigmei de către restul populației și transformarea fantasmatică a personajului deportat în mentalul populației nedeportate. Literatura de specialitate ne furnizează mai multe explicații în acest sens.

Din perspectivă psihanalitică, istorică, antropologică canibalismul ține de originile arhaice ale umanității și reprezintă referința la preumanitate. Canibalismul face parte din crimele originare ale umanității, iar în lucrarea *Disconfort în civilizație* (1930) S. Freud susține că civilizația s-a dezvoltat odată ce anumite comportamente au fost tabuizate și acceptate ca fiind interzise, și anume canibalismul, incestul, omorârea semenului⁴¹.

În demersul nostru interpretativ ne vom referi și la mecanismele de regresie psihică a maselor, despre care menționează mai mulți autori psihanalisti.

Psihanalista britanică H. Segal (1997) susține că în contextul războiului mecanisme-paranoidale sunt actualizate și întărite, atât la nivel individual, cât și la nivel colectiv. Ca parte a ideologiei și logisticii războiului, dușmanul trebuie prezentat drept o entitate monstruoasă și inumană, astfel fiind psihic asigurată superioritatea morală a propriului grup. În genocid, la aceste caracteristici se mai adaugă desconsiderarea dușmanului, victima genocidului urmând să fie văzută ca un „neom”. Iată ce menționează H. Segal cu referire la această transformare cognitivă: „Naziștii numeau evreii neoameni, soldații americani numeau vietnamezii „gooks” – „necurați”, japonezii numeau americanii „diavolii albi”... Victimele genocidului întotdeauna trebuie să fie transformate în neoameni, care stau mai jos de orice desconsiderare”⁴².

Aceeași logică interpretativă este continuată și de psihanalistul italian P. Fonda (2017), care susține că în perioadele de haos social grupurile și comunitățile regresează la poziția paranoid-schizoidă, în care predomină proiecția răului pe ceilalți, idealizarea propriului grup, devalorizarea celuilalt grup etc. În poziția paranoid-schizoidă cel care a fost desemnat în calitate de dușman este demonizat și îi este anulată identitatea umană – el devine un obiect dezumanizat. Acest obiect va deveni ținta atacurilor distructive, iar atribuirea calităților negative și dezumanizarea acestuia asigură dreptul și posibilitatea actului de a-l supune atrocităților⁴³.

Psihanalistul american V.D. Volkan (2001) analizează fenomenul de regresie în cazul unui grup sau al unei societăți mari în situațiile de restriște socială și relatează despre următoarele semne de regresie a unui grup mare: membrii grupului își pierd individualitatea; grupul devine împărțit în segmente „bune” – cei care îl urmăresc ascultător pe lider, și segmente „rele” – cei percepuți ca opunându-se liderului; grupul creează o divizare bruscă „noi” și „ei” între el și grupurile „inamice”; sistemul de moralitate sau credință comună a grupului devine din ce în ce mai absolutist și punitiv față de cei percepuți în conflict cu acesta; grupul folosește mecanisme introiective și proiective extinse și poate experimenta însoțirea modificărilor masive de dispoziție de la sentimente depresive partajate la așteptări paranoice colective; grupul se simte îndreptățit să facă orice pentru a-și păstra

⁴¹ Sigmund Freud, *Disconfort în cultură*, in: S. Freud, *Studii despre societate și religie*. București: Trei, (1930/2000), pp. 223-316.

⁴² Hanna Segal (1997). *Silence is the real crime*, in: *Psychoanalysis, literature and war*, London: Routledge, 1997, p. 120

⁴³ Paolo Fonda, *A mind at war*, in: *Romanian Journal of Psychoanalysis*. X (2), 2017, pp. 135-156.

identitatea; membrii grupului experimentează o gândire magică crescută și o estompare a realității; grupul experimentează noi fenomene culturale sau adoptă versiuni modificate ale obiceiurilor tradiționale ale societății; grupul se angajează în comportamente care simbolizează purificarea⁴⁴.

Tipurile de stigmatizare la care ne referim în această lucrare reflectă o realitate psihosocială, care comportă valențe cognitive (gândirea populației nedeportate, gândirea populației din locurile exilului, gândirea deportaților), valențe afective (fricile arhaice ale băștinașilor) și valențe comportamentale (distanțare, acte agresive). Ipotezele referitoare la originea stigmatizării neoficiale sunt următoarele: 1) este parte a metodologiei sistemului represiv; 2) este parte a materialului imaginativ-fantasmatic – rezultat al regresiei masive a grupului la un nivel al funcționării arhaice. Astfel, constatăm că în contextul deportărilor din RSS Moldovenească stigmatizarea, ca parte a traumatizării narcisice, implică realități oficializate ale statului și realități ce țin de mentalitatea arhaică individuală și colectivă, aceste două tipuri de realități conlucrând în contexte sociale traumatice.

În această ordine de idei, constatăm că deportările din RSS Moldovenească au urmat scenariul paranoid-persecutoriu și dezumanizant descris în literatura de specialitate prin care imaginea persoanelor deportate a fost supusă unei transformări în mentalul colectiv – de la un statut ideologic oficializat de „dușman al poporului” și „chiabur”, ce se încadrează într-un discurs argumentativ în care sunt invocate premise economice, sociale, ideologice, la un statut primitiv, ca parte a regresiei colective, în care persoana deportată părăsește spațiul societății, comunității umane și este încadrată în *categoria inumanului*. Nu vom trasa o limită între o metodologie de stat de dezumanizare a persoanelor deportate și fantasmaticul regresiv colectiv, având în vedere că acestea, de regulă, se îmbină, orice metodologie de manipulare a societății făcând apel la capacitatea de regresie a grupului către zone primitive psihotice de funcționare.

Traumatismul narcisic și mitologia deportărilor: idealizarea

Ca urmare a analizei de conținut a textelor interviurilor cu persoanele deportate, constatăm că mărturiile celor deportați prezintă un discurs cu tendințe idealizante cu referire la persoanele apropiate familial și social. În acest sens, persoanele deportate povestesc în termeni idealizanți nu neapărat despre propria persoană, dar, în mod special, despre membrii familiilor sau membrii comunității de deportați, caracterizându-i exclusiv pe aceștia prin calificative pozitive precum: „bun la suflet”, „deștept”, „puternic”, „credincios”, „gospodar”. Fără a nega statutul intelectual și moral al familiilor persoanelor deportate, este important să analizăm acest aspect al idealizării și să-i înțelegem semnificațiile defensive inconștiente, inclusiv punându-le în legătură cu fenomenele de devvalorizare și dezumanizare despre care am menționat mai sus (de exemplu, canibalismul).

Idealizarea – defensă împotriva dezumanizării

Traumatismul psihic și fizic asociat deportărilor din RSS Moldovenească a implicat o componentă narcisică importantă, care s-a concretizat în stigmatizarea persoanelor deportate și impunerea unui cadru existențial dezumanizant – foamete, frig, sclavie. Considerăm că umilințele și regăsirea într-un cadru dezumanizat și dezumanizant pot soliciita psihicului o hipercompensare narcisică prin mecanismul idealizării, care să aibă

⁴⁴ Vamik D. Volkan, September 11 and Societal Regression, in: *Mind and Human Interaction*, vol. 12 nr. 3, 2001.

semnificația unei defense împotriva dezumanizării. În acest sens, menționăm că pe lângă faptul că cercetătorii mențin o poziție științifică în abordarea mărturiilor, recurgând la documente de arhivă, aceștia relatează și despre fenomene umane așa cum le-au reperat în contextul interviurilor de cercetare. De exemplu, o ipoteză a cercetătorilor se referă la intenția autorităților de a dezumaniza populația deportată, aceasta fiind considerată una dintre cele mai grele încercări din experiența deportărilor pentru persoanele deportate: „Într-o anumită măsură i-au forțat și la acțiuni inumane pe deportați. Deci, i-au dezumanizat oarecum pe unii dintre ei. Dar nu au putut să facă lucrul acesta până la capăt. I-au forțat să recurgă la acțiuni pe care în condiții normale nu le-ar fi aplicat. De exemplu, să sustragă, să fure, să obijduiască și ei la rândul lor pe cineva, dar numai ca să supraviețuiască. Eu cred că acestea sunt forțări la acțiuni neumane, la dezumanizare. Nu au reușit până la capăt, pentru că mi se pare că credința oamenilor în Dumnezeu, ca instanță morală, i-a determinat să rămână totuși verticali și atunci când a fost extrem de greu și când au fost constrânși să meargă la unele acțiuni nedemne”⁴⁵.

Idealizarea – defensă împotriva contactului cu suferința Celuilalt

Literatura psihanalitică ne oferă explicații în privința acestui fenomen de metamorfozare a gândirii asupra realităților traumatice colective. Mulți autori au menționat faptul că trauma psihică, în general, și trauma istorică antropogenă, în particular, nu pot fi reprezentate la momentul producerii actului traumatic, C. Caruth (2009) afirmând în acest sens că actul traumatic creează o „gaură în reprezentare”⁴⁶. În mod special, această imposibilitate de reprezentare este specifică traumelor antropogene, întrucât este dificil de reprezentat violența în interiorul comunității umane. Astfel, o ipoteză pe care o formulăm asupra idealizării este că aceasta permite îndepărtarea de experiența traumatică autentică a subiectului. Prin această interpretare a realității, respondentul încearcă să anuleze experiența traumatică a Celuilalt, pentru a nu intra în contact profund cu suferința acestuia, astfel protejându-se de realitatea inumană a traumei și de cunoașterea suferinței pe care au trăit-o apropiații săi.

Idealizarea – etapă incipientă în travaliul doliului

Referindu-se la idealizare și doliu, psihanalistul francez Saverio Tomasella (2016) susține că idealizarea este un mijloc de apărare și că aceasta împiedică contactul cu realitatea, inclusiv cu realitatea pierderii, a morții celui decedat: „perfect, el sau ea, nu poate fi decât nemuritor, iar cel rămas în viață nu se poate ridica niciodată la nivelul perfecțiunii persoanei decedate”⁴⁷. În același timp, autorul menționează că doliul poate fi imposibil sau considerabil îngreunat atunci când persoana decedată a fost idealizată, atribuindu-i-se calități pe care nu le avea sau chiar fiind considerată perfectă.

⁴⁵ Interviu realizat cu unul dintre cercetătorii istorici în cadrul proiectului postdoctoral „Dimensiuni psihosociale și psihanalitice ale fenomenului deportărilor din RSSM”.

⁴⁶ Keti Karut, Trauma, vremya i istoriya, in: Ushakin, S.; Trubina, E. *Trauma: punkty: Sbornik statey*, Moskva: Novoye literaturnoye obozreniye, 2009, p. 572.

⁴⁷ Saverio Tomasella, *Désubjektivation, resubjektivation et résilience collective en situation de catastrophes L'exil des Européens d'Afrique du Nord*. Thèse de doctorat dirigée par Serge Tisseron Soutenue le 2 décembre 2016 à Paris, Université Paris 7 - Denis Diderot, 2016, p. 134.

Concluzii

Conceptul represiv stalinist, operaționalizat incluziv prin deportările din RSS Moldovenească, a avut printre obiectivele sale atacul asupra condițiilor fondatoare ale narcisismului sanogen al individului și a grupului. Astfel, referindu-ne la trauma istorică în sensul general al termenului, dar, mai ales, la specificul deportărilor din RSSM, definim **traumatismul narcisic** drept o experiență intrapsihică și interpsihică a subiectului aflat în condiții existențiale de limită determinate de un traumatism istoric antropogen, în care sunt atacate elementele structurante ale fundamentului narcisic al individului pe următoarele dimensiuni:

a) rutina existențială, începând cu spațiul fizic intim al locuinței și continuând cu spațiul extins familial și cel comunitar – aceste trei spații fizice fiind ontogenetic spații de formare, de conținere și de asigurare a componentelor narcisice de bază;

b) reprezentarea de sine a individului, ca structură globală a personalității, cu corelatele sale centrale – imaginea de sine și stima de sine;

c) locul narcisic al individului într-un context social, determinat prin naștere și evoluție social-culturală.

Traumatismul narcisic asociat deportărilor din RSS Moldovenească este parte a unei metodologii de creare a contextului traumatogen istoric, prin acțiuni represive. Această metodologie implică stigmatizarea persoanelor deportate și impunerea unui cadru existențial dezumanizant. În acest sens, am decelat două tipuri de stigmatizare: *stigmatizarea oficială* și *stigmatizarea neoficială*. Stigmatizarea oficială reprezintă un element al metodologiei oficiale represive și este parte din retorica argumentativă a represiunilor. Stigmatizarea neoficială reprezintă un produs al mentalității de grup, este construită haotic, din elemente ale gândirii magice, accentuate prin mișcările regresive specifice traumelor istorice.

Traumatismul narcisic este însoțit de regresii psihice masive la nivel individual și comunitar, aceste regresii afectând capacitatea de gândire a realității Celuilalt. Folosind sintagma „mitologie a deportărilor”, avem în vedere consecințele pe plan ideatic-attitudinal a regresiei și clivajului. În acest sens, canibalismul reprezintă un mit care scoate în evidență tendința de dezumanizare a Celuilalt, ca extremă a atacului asupra identității umane. În aceeași ordine de idei, idealizarea reprezintă alt mit care are scopul terapeutic de a recupera/hipercompensa statutul narcisic atacat al persoanelor deportate.

Sub aspect social, revenim la ideea că țările care au făcut parte din URSS au moștenit această gândire colectivă în termenii clivajului: statul sovietic și omul sovietic erau idealizați, în timp ce statele capitaliste care intrau în categoria celor neprietenoase URSS erau prezentate în termeni aproape demonici. Întrebarea care apare ulterior este ce se întâmplă cu aceste clivaje masive, care sunt destinele lor psihice la nivelul gândirii individuale și colective? În ceea ce privește câmpul social al Republicii Moldova, constatăm că la nivel comunitar nu au existat condiții pentru o analiză a acestor fenomene regresive, condiții care să asigure accesul colectiv la o capacitate de gândire realistă a fenomenului. Ne referim la faptul că după anii '90, atunci când subiectul deportărilor a putut fi abordat public, nu au existat perioade de stabilitate social-politică de suficientă durată, încât societatea să se preocupe de astfel de subiecte, întrucât alte traume sociale, cu valențe narcisice, au copleșit spațiul mental colectiv: sărăcirea populației după anii '90, degradarea instituțiilor Statului, migrarea în masă a cetățenilor. Mai degrabă, putem spune că s-au construit insule de gândire a acestor fenomene în cadrul comunităților științifice, culturale, civice, iar aceste zone de gândire urmează a fi extinse.

Summary. This paper is related to the concept of narcissistic trauma, elaborated based on the analysis of the testimonies of deported persons from the Moldavian SSR, corroborated with the literature on anthropogenic historical trauma. According to the perspective presented in the article, narcissistic trauma sums up conceptual subcategories: 1) stigmatization and mythologization - the discursive component of the narcissistic trauma, corresponding to the discursive-ideological realities and archaic communitarian fantasies; and 2) procedures of stigma operationalization - the procedural component of the narcissistic trauma, consisting of the concrete actions of the repressive system. The paper also analyzes the phenomenon generically referred to as the „mythology of deportations”, which includes the myths of cannibalism and idealization and represents the consequences on the ideational-attitudinal level of regression and splitting. In this sense, cannibalism is a myth that reveals the tendency to dehumanize the Other as the extremity of the attack on human identity. In the same way, idealization is another myth that has the therapeutic aim of recovering/hyper-rewarding the attacked narcissistic status of the deported.

FEMEI-MARTIR ÎN REZISTENȚA ANTISOVIETICĂ DIN BASARABIA¹

DOI: 10.5281/zenodo.12540634

CZU: 94(478):396

Elena POSTICĂ

Dr. în istorie, Muzeul Național de Istorie a Moldovei

ORCID: 0000-0002-8481-6503

E-mail: epostica@yahoo.com

Introducere

Republica Moldova este unul din teritoriile ex-sovietice în care sistemul comunist de guvernare a lăsat consecințe devastatoare și traumatizante până în prezent, dat fiind proporțiile atrocităților și numărul victimelor produse în rezultatul deportărilor, foametei, întemnițărilor, asasinatelor. Dincolo de numeroasele investigații privind crimele bolșevicilor, la mai bine de trei decenii de la declanșarea mișcării de renaștere națională și obținerea dreptului de a vorbi și scrie deschis despre regimul sovietic de ocupație suntem încă departe de reconstituirea unei imagini autentice a martirajului populației din R(A) SS Moldovenească și, mai ales, a curajului oamenilor locului în confruntarea cu statul totalitar-comunist. O componentă importantă din istoria și memoria victimelor acestui spațiu revine studierii mișcării de rezistență antisovietică și anticomunistă din perioada postbelică, tema necesitând în continuare eforturi sistematice din partea specialiștilor și punerea în dialog a variilor surse de cunoaștere istorică.

După caracterul său, rezistența antisovietică din Basarabia, atât din perioada antebelică, cât și post-belică, „a îmbrăcat veșmântul obișnuit al luptei politice și de eliberare națională”². La finele anilor 1940, în special în localitățile de centru-nord ale Basarabiei, au fost formate sau reconstituite circa 15 grupuri de rezistență, cu obiectivul principal de a lupta prin toate mijloacele cu regimul sovietic³. Astfel, istoria și memoria mișcării de rezistență antisovietică manifestată în rândul populației din RSS Moldovenească a înregistrat fapte, denumiri de organizații și nume de combatanți, atenția cercetătorilor fixând preponderent cei mai activi participanți care au stat în fruntea acțiunilor de rezistență, organizatori și conducători ai formațiunilor de luptă.⁴ Cercetarea documentelor de arhivă,

¹ Studiul de față este o variantă completată și actualizată a publicației: Ion Țurcanu, Elena Postică, *O țărancă din Basarabia față în față cu mașina sovietică a terorii*, în: *Literatura și Arta*, 10 august 1995.

² Ion Țurcanu, *Bessarabiana: teritoriul dintre Prut și Nistru în câteva ipostaze istorice și reflecții istoriografice*, Chișinău: Ed. Reclama, 2012, p. 202.

³ Elena Postică, *Rezistența antisovietică în Basarabia 1944–1950*, Chișinău: Ed. Știința, 1997.

⁴ V. Pasat, *Trudnyye stranitsy istorii Moldovy 1940–1950*, Moscova: Ed. Terra, 1994; Ion Țurcanu, *Moldova antisovietică. Aspecte din lupta basarabenilor împotriva ocupației sovietice 1944–1953*, Chișinău: Ed. Prut Internațional, 2000; Ion Șișcanu, *Desțărânierea bolșevică în Basarabia*, Chișinău: Ed. Adrian, 1994.

a mărturiilor de istorie orală și relicvelor din patrimoniul muzeal aduce însă în orizontul cercetării o serie de informații relevante, cu referință la oamenii de rând care au sfidat deschis regimul, inclusiv simpatizanți și susținători ai acestora.

Studiul de față își propune să elucideze dimensiunea feminină a mișcării de rezistență antisovietică din RSS Moldovenească, în perioada 1949–1953, oprindu-se cu precădere asupra cazului formațiunii de luptă „Armata Neagră” care a activat pe teritoriul raioanelor Chișcăreni, Cornești, Bravicea și Călărași și care a fost calificată în documentele secrete ale vremii drept „bandă teroristă antisovietică”. Demersul elucidează circumstanțele areștărilor, torturilor și condamnărilor la ani grei de penitență și aflare în lagăre de corecție prin muncă, precum și atrocitățile produse de sistem în rândul femeilor implicate în activitatea „Armatei Negre”, fiind vorba despre mame, soții, fiice, surori. Aducerea în spațiul public a istoriei și memoriei femeilor-martir care au manifestat, direct sau indirect, împotriva regimului totalitar-comunist din RSS Moldovenească se integrează astăzi în efortul comun de cunoaștere a trecutului și edificare a memoriei europene.

„Armata Neagră” și martirele ei

Efortul comun de susținere din partea oamenilor locului

Cei aproape 100 de membri activi ai „Armatei Negre”, care-și ziceau și „haiducii morții”, au realizat pe parcursul anilor 1949–1950 o serie de acțiuni în vederea zădărnirii colectivizării gospodăriilor țărănești și îndoctrinării comuniste a populației. Printre membrii acestei organizații erau locuitori ai satelor Condrătești, Năpădeni, Mânzâtești, Boghenii Noi din r-nul Cornești, s. Flămânzeni din r-nul Chișcăreni și s. Cornova din r-nul Bravicea. Unii veniseră în organizație după ce părinții și rudele lor au fost deportați în Siberia, alții dezertaseră din rândurile Armatei Sovietice sau refuzaseră să plece la lucru în întreprinderile industriale din URSS, să achite impozitele sau să-și manifeste loialitatea față de noul regim⁵. Țintele atacurilor organizate de către membrii „Armatei Negre” erau în exclusivitate reprezentanții administrației sovietice: activiști de partid, percepatori, milițieni, comsomoliști. Inferioritatea numerică și militară evidentă față de forțele de ordine a determinat membrii „Armatei Negre”, de rând cu alte grupuri de rezistență, să se adapteze la condițiile de clandestinitate deplină și chiar de gherilă.⁶ În aceste circumstanțe, sprijinul populației locale era crucial, fapt atestat în dosarele din arhiva fostelor structuri de represiune, dar și în documentele de istorie orală. Informații inedite au fost consemnate de istoricul Ion Țurcanu în relatările unor martori oculari din com. Bahmut, r-nul Ungheni despre solidaritatea și mobilizarea sătenilor, gospodari și gospodine din familii de încredere, în scurtele perioade de staționare clandestină a „haiducilor morții” la ei în localitate. Semnalul codificat, folosit de susținătorii „Armatei Negre” pentru a se anunța reciproc, era sintagma „păsărelele au venit la cuib”:

„Și atunci gospodarii și gospodinele anumitor case, așezate mai la margine și având ferestre către pădure, pregăteau hrană, apă caldă, schimburi, și își găseau treabă pentru câteva ore pe la neamuri și prieteni, timp în care cei

⁵ Elena Postică, *Rezistența antisovietică în Basarabia 1944–1950*, Chișinău: Ed. Știința, 1997, p. 207.

⁶ Petru Negură, Elena Postică, *Forme de rezistență a populației civile față de autoritățile sovietice în RSS Moldovenească (1940–1956)*, în: *Dystopia*, nr. 1-2, 2012, p. 79.

găzduiți în așa fel luau masa, făceau baie, se primeneau, luau merindele anume lăsate pentru ei și se reîntorceau la confruntarea cu puternicul dușman”⁷.

Despre riscul asumat de oamenii de pe loc în sprijinirea firească a grupurilor de rezistență ce activau în zonă, dar și despre suferința pe care o semănau represiunile sovietice în rândul membrilor familiei susținătorilor direcți sau indirecti relevă mărturiile Anei Țurcanu-Șuşu, originară din com. Chișcăreni, r-nul Sângerei, de această dată cu referință la „banda lui Boghiu”:

„Îmi aduc aminte de-o mamă care-și căuta băiatul, pe Gheorghiuță! O femeie de la codru, să fi fost din Coșcodeni sau din Dumbrăvița, venea toată vremea până la comendatura asta, NKVD-ul de peste drum de casa noastră. Trecea toată ziua pe uliță înainte și înapoi, cu o straiță în spate și știu, că noi eram copii și ne jucam în drum, ea tot întreba de lume: «N-ați văzut pe aici un băietan Gheorghiuță? Nu l-ați văzut pe aici?» Mama ceia o stat vreo două săptămâni pe la noi în sat și tot întreba de fiu-său. O ruga pe mama să o lase să doarmă la noi peste noapte că poate a doua zi și-a găsi băiatul. Nu l-a mai găsit... Pe urmă s-a auzit că băiatul ista păștea oile când s-a apropiat de dânsul cineva din banda lui Boghiu și altcineva s-a găsit și l-a pârât, că activiștii stăteau în rând la ușa selsovietului numai să pârască! Gheorghiuță era un băietan, un copil, păștea cârlanii, el nu a fost în bandă, dar... Mama ceia pe Gheorghiuță îl căuta! Apoi iaca, după cât timp, cei care au cumpărat locul unde a fost comendatura asta au săpat beci și ... au găsit oseminte, înțelegeți? [...] Dar din sat au fost și de-acei care chiar erau în legătură cu Boghiu, care erau împotriva puterii sovietice!”⁸

Susținere largă din partea populației este înregistrată în documentele oficiale ale structurilor de represiune. În Actul de acuzare a luptătorilor și susținătorilor „Armatei Negre”, aprobat de Ministrul Securității de Stat al RSS Moldovenească în data de 14 decembrie 1950, se menționează:

„Activitatea antisovietică atât de intensă a membrilor organizației antisovietice Armata Neagră pe parcursul unui an de zile a fost posibilă datorită faptului că, aflându-se în ilegalitate, ascunzându-se prin păduri, aceștia se bucurau de un larg sprijin și ajutor din partea elementelor antisovietice și criminale din diferite sate din raioanele menționate, care le acordau în permanență azil, îi asigurau cu produse alimentare, îi informau despre sosirea în sate a reprezentanților organelor sovietice, iar în unele cazuri le acordau ajutor în comiterea unor infracțiuni.”⁹

Documentele din dosarele penale ale celor arestați, în special procesele-verbale ale interogatoriilor, la fel confirmă respectul sincer al țăranilor față de luptătorii activi din rezistență.¹⁰ Dincolo de eforturile sistematice ale propagandei sovietice și acțiunile agresive ale structurilor de represiune de a inocula frica și de a-i determina să nu colaboreze

⁷ Ion Țurcanu, Maria Buruiană – o femeie luptătoare din rezistența antisovietică a basarabenilor, în: *Memoria. Revista gândirii arestate*, nr. 1, 2000, p. 61.

⁸ Ana Țurcanu-Șuşu (n. 1934), originară din s. Chișcăreni, r-nul Sângerei, intervievată de Ludmila D. Cojocaru, 15 martie 2024.

⁹ Arhiva Serviciului de Informații și Securitate al Republicii Moldova (în continuare, ASISRM), Fond 15067, d. 5890, vol. 3, f. 257-258.

¹⁰ Ion Țurcanu, *Bessarabiana: teritoriul dintre Prut și Nistru în câteva ipostaze istorice și reflecții istoriografice*, Chișinău: Ed. Reclama, 2012, p. 208.

cu așa-numiții „bandiți”, „teroriști” și „elemente periculoase puterii sovietice”, populația locală a susținut firesc grupurile de rezistență. În opinia unor cercetători, urmare a coroborării documentelor de arhivă și a investigațiilor empirice, „numărul susținătorilor permanenți ai formațiunilor de luptă era cam tot atât de mare ca al luptătorilor activi”¹¹.

Dimensiunea feminină a victimelor operațiunii de lichidare a „Armatei Negre”

La începutul anului 1950, au fost declanșate măsuri operative de neutralizare a grupării „Armata Neagră” și de capturare a membrilor sai. În lunile iulie-august 1950, în temeiul „Decretului Prezidiului Sovietului Suprem al Uniunii Sovietice privind pedeapsa cu moartea aplicată trădătorilor Patriei, spionilor și sabotajilor-provocatorilor” din 12 aprilie 1950, sunt omorâți o serie de membri ai organizației „Armata Neagră”. Către finele anului 1950, alți 40 de membri și susținători ai „Armatei Negre”, vânați și arestați de structurile miliției sovietice, au fost acționați în judecată și condamnați în cadrul a trei procese de judecată, intentate de către Tribunalul Militar Regional Odessa și de către Tribunalul Militar al MAI al RSS Moldovenească.¹² Învinuirea de „trădare de patrie”, conform Hotărârii Speciale a Plenului Judecătorei Supreme a URSS privind formațiunile antisovietice, cu referință la art. 54-1 „a” al Codului Penal al RSS Ucrainene¹³, a fost atribuită în momentul arestării atât combatanților, cât și participanților și susținătorilor mișcării de rezistență. Termenul de pedeapsă, conform Actului de învinuire din 14 decembrie 1950, aprobat de Ministrul Securității de Stat al RSS Moldovenești, Mordoveț, urma să fie ispășit în lagărele GULAG-ului¹⁴.

Au urmat trei procese de judecată. În data de 25 decembrie 1950, sentința Tribunalului Militar Regional Odessa este pronunțată în cadrul unei ședințe cu ușile închise la Chișinău, cu acuzarea de înaltă trădare și condamnarea a opt conducători și membri activi ai organizației „Armata Neagră”. Liderii Ion Borș, Teodor Coșcodan și Ion Coșcodan, toți trei locuitori ai satului Condrătești, au fost condamnați la moarte și executați în data de 23 aprilie 1951; participanții Vasile Ganea din s. Condrătești, Grigore Iovu din s. Năpădeni, Mihail Jardan din s. Rădeni, Simion Alexa din s. Sinești și Gheorghe Buruiană din s. Condrătești au fost condamnați la 25 de ani de privațiune de libertate în lagăre de corecție prin muncă, cu suspendarea drepturilor civile pe termen de cinci ani și confiscarea averii.¹⁵ Al doilea proces de judecată a avut loc în ianuarie 1951, intentat de Tribunalul Militar al Ministerului Securității de Stat al RSS Moldovenești, încheiat cu condamnarea a 14 persoane la 25 de ani de detenție în lagăre de corecție prin muncă, cu suspendarea drepturilor civile pe termen de cinci ani și confiscarea averii.¹⁶ Al treilea proces de judecată a Tribunalului Militar al Ministerului Securității de Stat al RSS Moldovenești, din data de 22 februarie 1951, condamnă alți 18 membri și susținători ai „Armatei Negre”, locuitori ai satelor Chișcăreni și Flămânzeni din r-nul Chișcăreni, Condrătești și Năpădeni din r-nul Cornești și Rădeni din r-nul Bravicea, aplicând pedeapsa de 25 de ani de detenție în lagăre de co-

¹¹ Ibidem, p. 209.

¹² ASISRM, Fond 015551, d. 5838, vol. 4, f. 289-303; Fond 19039, d. 5951, vol. 6, f. 214-223; Fond 15067, d. 5890, vol. 4, f. 115-128.

¹³ ASISRM, Fond 15067, d. 5890, vol. 4, f. 115-128.

¹⁴ Ion Țurcanu, Elena Postică, *O țărancă din Basarabia față în față cu mașina sovietică a terorii*, 10 august 1995.

¹⁵ ASISRM, Fond 15067, d. 5890, vol. 4, f. 303.

¹⁶ Elena Postică, *Rezistența antisovietică în Basarabia 1944–1950*, pp. 135-136.

recție prin muncă, cu suspendarea drepturilor civile pe termen de cinci ani și confiscarea averii.¹⁷ Printre persoanele condamnate în aceste trei procese de judecată erau zece femei:

1. *Elena Borș* (n. 1899), originară din s. Condrătești, r-nul Cornești, mama lui Ion Borș. În 1949 urma să fie deportată forțat în Siberia, dar a reușit să se eschiveze ridicării, ascunzându-se în pădure. Soțul, Alexandru Borș, fusese arestat în 1944 și condamnat la 15 ani de corecție prin muncă în lagărele sovietice. Deși suferea de insuficiență cardiacă, Elena Borș a fost declarată aptă de munci grele, condamnată la 25 de ani privațiune de libertate și închisă într-un lagăr din Karaganda, unde s-a aflat până în anul 1956.

2. *Maria Borș* (n. 1921), originară din s. Condrătești, r-nul Cornești, soția lui Ion Borș, mamă a trei copii, dintre care cel mai mare avea vârsta de nouă ani, iar cel mai mic abia împlinise un an de viață. A fost condamnată la 25 de ani de lagăr de corecție prin muncă.

3. *Vera Fotescu* (n. 1900), originară din s. Cornova, r-nul Bravicea, soția lui Iustin Fotescu, mamă a trei copii. Condamnată la 25 de ani de corecție prin muncă în lagărul din Angarsk, unde s-a aflat până în anul 1956.

4. *Ana Bocșa* (n. 1914), originară din s. Cornova, r-nul Bravicea, soția lui Nicolae Bocșa din s. Năpădeni. A fost arestată la 19 iulie 1950 și ținută în închisoarea din Chișinău. La momentul arestării era însărcinată; în ianuarie 1951, când a început procesul de judecată, se afla în a noua lună a sarcinii. A fost condamnată la 10 ani de corecție prin muncă și dusă într-un lagăr din regiunea Molotov, unde s-a aflat până în anul 1956.

5. *Efimila Popa* (n. 1914), originară din s. Rădeni, r-nul Bravicea, mamă a patru copii minori, condamnată la 25 de ani de detenție și trimisă într-un lagăr de corecție prin muncă din regiunea Karaganda.

6. *Elizaveta Jardan* (n. 1925), originară din s. Rădeni, r-nul Bravicea, soția lui Mihail Jardan. Arestată la 21 august 1950, condamnată la 25 de ani de corecție prin muncă în lagărul din Inta, RASS Komi.

7. *Axenia Popa* (n. 1925), originară din s. Cornova, r-nul Bravicea. Arestată în data de 19 iulie 1950 sub acuzația de „trădare de patrie”, condamnată la 25 de ani de corecție prin muncă în lagărul Steplag din regiunea Karaganda.

8. *Reveca Coșcodan* (n. 1924), originară din s. Condrătești, r-nul Cornești, soția lui Tudor Coșcodan. Mama a doi copii minori. Arestată în data de 10 iulie 1950, condamnată la 25 de ani de detenție și dusă în Steplag, regiunea Karaganda.

9. *Alexandra Iovu* (n. 1919), originară din s. Năpădeni, r-nul Cornești, soția lui Gheorghe Iovu, mamă a doi copii cu vârsta cuprinsă între cinci-nouă ani. Arestată în data de 18 iulie 1950, condamnată la 25 de ani de lagăr de corecție prin muncă, cu suspendarea drepturilor civile pe termen de 5 ani și confiscarea averii.

10. *Maria Buruiană* (n. 1910), originară din s. Condrătești, r-nul Cornești, sora lui Tudor Coșcodan. Mamă a trei copii. Fiul mai mare, Gheorghe, în vârstă de 17 ani, a fost arestat pentru omisiune de denunț și condamnat la 25 de ani de lagăr de corecție prin muncă și închis în lagărul din regiunea Djezkazgan, în baza aceleiași sentințe pronunțate de Tribunalul Militar, în data de 25 decembrie 1950, prin care unchiul său și fratele mamei sale, Tudor Coșcodan, fusese condamnat la moarte. Al doilea fiu al Mariei Buruiană, Vasile, în momentul arestării ei avea vârsta de trei ani, iar cel mai mic, Teodor, de șapte ani.

Crimele de care fuseseră acuzate aceste femei constau în faptul că nu au anunțat organele puterii sovietice despre existența organizației „Armata Neagră”, oferind adăpost și

merinde membrilor organizației, iar în unele cazuri sprijinindu-i în organizarea acțiunilor antisovietice. Condamnarea la ani lungi de aflarea în lagăre de corecție prin muncă face dovada caracterului criminal al regimului sovietic de ocupație, urmărirea și persecuțiile continuând după revenirea la baștină, în pofida recunoașterii de către justiția sovietică a faptului că au fost osândite nelegitim și că, în timpul anchetei din partea structurilor NKVD, au fost supuse torturilor.

În continuare, ne vom referi la cazul Mariei Buruiană, comportamentul căreia în raport cu organele sovietice de represalii rămâne a fi revelator și de referință în istoria mișcării de rezistență antisovietică din RSS Moldovenească. Elucidarea acestui studiu de caz articulează în fața generației de astăzi modele de comportament și atitudini manifestate de oamenii simpli în circumstanțele neordinare ale vremii, dictate de regimul sovietic de ocupație în Basarabia.

Cazul Maria Buruiană – susținătoare activă a mișcării de rezistență Scurt traseu biografic

Născută în 1910, în familia țăranului Gheorghe Coșcodan din Condrătești, Maria se căsătorește, la începutul anilor 1930, cu consăteanul ei Pavel Buruiană. Foametea din 1946-1947 va produce ravagii în această familie, luând viața capului familiei și a trei din cei șase copii minori.¹⁸ În 1947, în disperarea de a-și salva de foame fiii rămași în viață, Maria Buruiană vinde propria casă pentru zece kg de porumb și se mută cu traiul într-un bordei.¹⁹

În 1949, Maria Buruiană se mărită cu Gherghe Herța din s. Flămânzeni.

Cam pe atunci când se muta în Flămânzeni, se organizase și formațiunea de luptă împotriva sovietelor cu numele de „Armata Neagră”, în frunte cu Gavril Andronovici, unul dintre cei mai de seamă gospodari din Condrătești. Printre membrii de frunte ai organizației era fratele Mariei – Teodor Coșcodan. La scurt timp, la mișcarea de rezistență va adera fiul mai mare al Mariei Buruiană, Gheorghe, încă adolescent, și cel de al doilea soț, Grigore Herța. Direct legată de organizație, femeia se va implica în activitatea mișcării prin ajutorarea și susținerea combatanților, fapt pentru care ajunge în vizorul structurilor KGB-ului. La scurt timp, Maria Buruiană este arestată, de rând cu alți 100 de membri și susținători ai „Armatei Negre”.

În meandrele KGB-ului

Despre circumstanțele arestării, anchetării, condamnării și aflării Mariei Buruiană în lagărul de corecție prin muncă, precum și despre perioada ce a urmat revenirii acasă, relevă plenar documentele din dosar. Atestăm astfel că în timpul arestării din 15 iulie 1950, Maria Buruiană sfidează regimul prin încercarea de a evada din casa soțului, riscându-și propria viață, dar și a pruncului pe care-l purta sub inimă:

„membra unui grup banditesc [...], locuitoare a s. Condrătești, r-nul Cornești, RSSM care în momentul percheziției locuinței a evadat și, deși comandantul grupului operativ, Zeabkin, a tras 15 focuri de preîntâmpinare, Buruian M. Gh., a dispărut în tufiș.

¹⁸ Ion Turcanu, Maria Buruiană – o femeie luptătoare din rezistența antisovietică a basarabenilor, in: *Memoria. Revista gândirii arestate*, nr. 1, 2000, p. 58.

¹⁹ ASISRM, Fond 15067, d. 5890, vol. 3, f. 3-4.

¹⁷ ASISRM, Fond 19039, d. 5951, vol. 6, f. 214-223.

Prin măsurile luate de grupul operativ în componența: comandantul grupului operativ al MSS (Ministerul Securității de Stat – n.a.) al RSSM, căpitanul de miliție Kalinski – împuterniciții operativi ai grupului subcăpitanul Hamaev, locotenent-major Smirnov, sublocotenent Dobreanski, sublocotenent Pugaci, sublocotenent Zeabkin, împreună cu Barcari, președintele sovietului sătesc Flămânzeni, Buruiiană M. Gh., care evadase a fost identificată la marginea satului Flămânzeni, la Bodiuc Iacob Gh.; unde era ascunsă între două stoguri de fân, acoperită cu stuf.

În momentul arestării Iacob Bodiuc și membrii familiei acestuia nu se aflau acasă, casa era încuiată, fapt care a făcut imposibilă interogarea ca martori a lui Iacob Bodiuc și a membrilor familiei acestuia privind arestarea în curtea lor a Mariei Gh. Buruiiană de către grupul operativ al MSS al RSSM.

Arestata Buruiiană M. Gh. a fost dusă la sovietul sătesc Flămânzeni pentru a fi predată Secției Raionale a MSS.²⁰

După arestare, Maria Buruiiană este plasată în închisoarea nr. 1 a Ministerului Securității de Stat al RSS Moldovenești. Deși se afla într-un stadiu avansat de graviditate, medicul închisorii Kasatkina eliberează, din ordinul comandantului închisorii, certificatul medical nr. 284 din 18 decembrie 1950 prin care se statua că Maria Buruiiană este „practic sănătoasă” și, prin urmare, aptă pentru munci fizice de categoria întâi.

Actul de acuzare din 14 decembrie 1950 a Mariei Buruiiană, la fel ca în cazul altor susținători ai mișcării de rezistență, se referă la faptul că „în baza convingerilor sale anti-sovietice, a stabilit și întreținut legături criminale cu conducătorul organizației antisovietice banditești Armata Neagră”, săvârșind:

„[...] crime prevăzute de articolele 19-20-56-17 ale codului penal al RSSM (Ucrainei – n.a.), adică, având bună știință că fratele său Coșcodan Teodor este căpetenia unei bande tâlhărești, nu a adus aceasta la cunoștința organelor puterii, îi ascundea pe bandiți la ea acasă”.²¹

Pentru accentuarea culpei, statul sovietic o învinuiește pe Maria Buruiiană, de această dată de rând cu luptătorii activi, de crime prevăzute de art. 19-54-1 „a”, 19-54-8, 54-11 din Codul Penal al RSS Ucrainene și de art. 4 din Decretul Prezidiului Sovietului Suprem al URSS din 4 iunie 1947 „Cu privire la răspunderea penală pentru furtul averii de stat și obștești”:

„[...] realizând sarcinile organizației, au desfășurat o intensă activitate dușmănoasă, au săvârșit acte teroriste asupra activului de partid și de stat, atacuri armate asupra satelor și jefuirea de magazine ale cooperăției sătești de consum (bineînțele că era vorba de confiscarea de mărfuri și provizii strict necesare activității organizației, fapt recunoscut în repetate rânduri de autoritățile sovietice – n.a.)”²².

Anchetarea propriu-zisă, așa cum va puncta peste ani chiar Maria Buruiiană într-un demers către Procuratura Militară Generală a URSS, a avut un caracter neobiectiv, tendențios, cu aplicarea violenței și, respectiv, consecințe dramatice pentru sănătatea pruncului care urma să se nască:

„Procesele-verbale nu se întocmeau pe baza declarațiilor celor acuzați și nu erau aduse la cunoștința acestora. Eu, o simplă femeie, multe nu înțelegeam, din care cauză anchetatorul Ghetman recurgea la măsuri nelegale, inclusiv bătaie, ceea ce a provocat nașterea prematură și moartea copilului meu”²³.

Procesul de judecată, intentat de Tribunal Militar al Ministerului Securității de Stat al RSS Moldovenească unui număr de 14 membri și susținători ai „Armatei Negre”, inclusiv Maria Buruiiană, s-a desfășurat în zilele de 20-24 ianuarie 1951, în ședință închisă de judecată, fără participarea acuzării și apărării și fără martori. În timpul judecății, la fel ca în momentul arestării și anchetărilor, Maria Buruiiană și-a păstrat verticalitatea și curajul de a sfida reprezentanții regimului. În pofida abilităților KGB-ului de a obține „dovezi” ale vinovăției celor inculpați, în cazul Mariei Buruiiană constatăm o serie de deturnări de situație. Astfel, la prima acuzare a judecătorului, Maria Buruiiană respinge orice învinuire: „Nu mă consider vinovată și nu recunosc nimic”. La toate presiunile din partea judecății de a o face să relateze despre legăturile cu „Armata Neagră” și, în acest fel, să-și asume vina, Maria Buruiiană declara tranșant: „Nu recunosc că aș fi vinovată de ceva. Nu port nicio vină și nu am ce povesti!”²⁴ Atitudinea Mariei Buruiiană față de reprezentanții statului sovietic este ilustrată și prin manifestări de ocară și expresii necenzurate, atestate în procesul-verbal al procedurii de judecată:

„Buruiiană Maria Gh. s-a exprimat prin cuvinte indecente în moldovenește, fapt pentru care este avertizată de Președintele judecății că, în cazul când continuă să folosească cuvinte indecente, va fi data afară din sala de judecată în temeiul unei decizii judecătorești”²⁵.

Respingerea acuzațiilor și, în rezultat, deturnarea scenariului prevăzut inițial de judecata sovietică, a determinat tergiversarea procesului prin recurgerea la o serie de confruntări ale declarațiilor Mariei Buruiiană, pe de o parte, cu depozițiile altor acuzați sau deja condamnați și ale unor martori, pe de altă parte. Depozițiile din alte procese-verbale cu referință la întâlnirile dintre Maria Buruiiană cu Ion Borș și cu alți membri ai organizației au fost respinse de fiecare dată ca fiind „mincinoase”, însoțite de ocară, din partea Mariei Buruiiană:

„Buruiiană Maria Gh. s-a exprimat în moldovenește, necuviincios. Președintele iar a avertizat-o pe Buruiiană Maria Gh. că dacă va mai ocări încă odată în sala de judecată, va fi dată afară și sentința va fi pronunțată fără depozițiile ei la judecată”²⁶.

După toate încercările judecății sovietice de a obține recunoașterea vinei de către Maria Buruiiană, ultimele cuvinte rostite de această femeie la procesul de judecată au rămas categorice, precum și declarațiile anterioare: „Nu recunosc că aș fi vinovată cu ceva. Cer judecății să mă elibereze.”²⁷

În rezultat, ședința din 24 ianuarie 1951 a Tribunalului Militar al Ministerului Securității de Stat al RSS Moldovenești, în baza art. 19-54-1 al Codului Penal al RSS Ucrainene dispune condamnarea Mariei Buruiiană la 25 de ani de detenție într-un lagăr de corecție

²³ ASISRM, Fond 15067, d. 5890, vol. 1, f. 86.

²⁴ ASISRM, Fond 15067, d. 5890, vol. 4, f. 242-243.

²⁵ Ibidem.

²⁶ ASISRM, Fond 15067, d. 5890, vol. 3, f. 255-270.

²⁷ ASISRM, Fond 15067, d. 5890, vol. 2, f. 298.

²⁰ ASISRM, Fond 015551, d. 5838, vol. 1, f. 86.

²¹ ASISRM, Fond 15067, d. 5890, vol. 4, f. 242-243.

²² Ibidem.

prin muncă, iar în baza art. 29, punctele a), b), c), d), e) și f) – la suspendarea drepturilor civile pe termen de cinci ani, cu confiscarea întregii averi.

Pentru ispășirea termenului de pedeapsă, Maria Buruiană este transferată într-un lagăr din Dubrovka, unde va munci în calitate de motoristă, până în anul 1955.

La începutul anului 1955, odată cu revizuirea și recalificarea proceselor intentate participanților la mișcarea de rezistență antisovietică din Basarabia, cu excepția celor condamnați la pedeapsa capitală, a fost revizuită și recalificată sentința în cazul Mariei Buruiană. În data 18-19 ianuarie 1955, Procuratura Districtului Militar Odessa reexaminează și atestă repetat legătura strânsă a Mariei Buruiană cu luptătorii activi ai „Armatei Negre”, însă constată nedreaptă calificarea activității în corespundere cu art. 19-54-1 „a” din Codul Penal al RSS Ucrainene, fapt ce determină recalificarea activității Mariei Buruiană, de rând cu cea a Alexandrei Iovu, Iustinei Fotescu, Vera Fotescu, Mariei Borș, Elena Borș, în conformitate cu art. 19-56-17 din același Cod și cu Decretul din 04.06.1947:

„pedeapsa să fie redusă la 8 ani de detenție în lagăr de corecție prin muncă, cu pierderea drepturilor civile pe termen de 3 ani și confiscarea averii”²⁸.

Această propunere a fost aprobată în data de 7 februarie 1955, de către Comisia Specială a RSS Moldovenești pentru reexaminarea dosarelor penale ale persoanelor condamnate pentru activitate contrarevoluționară²⁹.

Demersuri și adresări de reexaminare a pedepsei

Caracterul dârz și ireconciliant al Mariei Buruiană s-a manifestat și pe parcursul aflării în instituțiile sovietice de represiune, aceasta întreprinzând mai multe adresări oficiale către instituțiile oficiale în vederea redobândirii libertății. În data de 28 ianuarie 1951, la numai câteva zile după anunțarea deciziei judecătorești, Maria Buruiană depune cerere de casare a sentinței.³⁰ Decizia nr. 2-0505, din 14 aprilie 1951, a Colegiul Militar al Judecătii Supreme a URSS se pronunță ca „cererea să nu fie satisfăcută, iar sentința să rămână neschimbată”. În data de 20 martie 1951, deocamdată aflându-se în închisoarea nr. 1 a MAI al RSS Moldovenească, Maria Buruiană solicită președintelui Tribunalului Militar al MAI al RSS Moldovenească:

„Rog să-mi permiteți o întâlnire cu fiul meu, Buruiană Gheorghe Pavlovici, care se află în închisoarea nr. 1 din Chișinău. Anunțați-mă unde se află ceilalți doi copii ai mei (unul de 3 ani și celălalt de 8 ani). Eu îi lăsasem în satul Flămânzeni, raionul Chișcăreni, RSSM. Lămuriți-mi ce avere a fost confiscată.”³¹

Răspunsul trimis de Tribunalul Militar pe adresa comandantului închisorii lasă cererea nesatisfăcută.

În 1955, Maria Buruiană reia practica adresării către structurile oficiale, detaliind încălcările și nedreptățile produse de ancheta și judecata sovietică. În data de 1 august 1955, Maria Buruiană expediază direct din lagărul din Dubrovka, reușind să convingă una dintre deținute să scrie în limba rusă, pentru 20 de ruble, un demers către Procuratura Militară Generală a URSS. De această dată, este solicitată reexaminarea dosarului și lichidarea nedreptății făcute din partea statului, indicând fărădelegile comise față de ea în

timpul anchetei și caracterul criminal al organelor sovietice. Adresarea Mariei Buruiană a fost din nou respinsă.

Eliberarea din detenție

Eliberarea Mariei Buruiană va interveni după Congresul XX al PCUS, odată cu condamnarea oficială a practicii represiunilor politice în URSS. Cazul Mariei Buruiană va fi examinat în data de 20 iunie 1956, de către Comisia Specială instituită de Sovietul Suprem al URSS, cu decizia:

„A recunoaște acuzația Mariei Buruiană ca fiind întemeiată, dar ținând cont de buna ei purtare în lagăr, de atitudinea ei conștiincioasă față de muncă, a reduce termenul pedepsei la aceea ce a fost deja spășit și a o elibera din detenție”³².

Prin decizia aceleiași Comisii au fost puse în libertate și celelalte nouă femei condamnate pentru implicare în activitatea organizației antisovietice „Armata Neagră”: Elena Borș, Maria Borș, Vera Fotescu, Ana Bocșa, Efimia Popa, Elizaveta Jardan, Axenia Popa, Alexandra Iovu și Reveca Coșcodan.³³ Astfel, după șapte ani de detenție, maltratări, umilințe, muncă silnică, cu sănătatea șubrezită și rupte de legătura cu membrii familiei, aceste femei revin în RSS Moldovenească.

Umbrele lungi ale KGB-ului

Condamnarea oficială a cultului personalității lui Stalin și politicilor sovietice de represiune nu au asigurat libertatea de exprimare în URSS, mai ales, schimbarea de atitudine a statului sovietic față foștii „dușmani ai poporului”. Structurile de represiune continuau să funcționeze în virtutea turaiilor din perioada stalinistă. În cazul fostelor deținute pentru participare în activitatea de rezistență a „Armatei Negre”, la scurt timp după revenirea acestora la vatră, regimul le readuce în vizorul KGB-lui. Calvarul anchetelor bolșevice reîncepe odată cu apariția în satele Condrătești, Năpădeni și Rădeni a ofițerului KGB, pe nume Mamaliga.

Speriată de reluarea cercetărilor și exasperată de tortura psihologică aplicată de anchetatorul Mamaliga, Maria Buruiană își asumă „vina pentru participare la mișcarea de rezistență antisovietică”, lucru pe care nu-l făcuse în timpul anchetei și procesului de judecată din 1951,³⁴ la fel au procedat și celelalte foste deținute. Pentru a arunca o umbră cât mai lungă asupra Mariei Buruiană și, totodată, de a lustrui imaginea KGB-ului, Mamaliga „obține” de la fosta deținută Maria Buruiană declarația de negare a maltratărilor din timpul anchetei, iar cu referință la întreruperea sarcinii – Maria Buruiană este forțată să declare că s-ar fi produs ca „urmare a dereglării sistemului nervos”³⁵.

Concluzii

Suferința și sacrificiul a fost legea veacului XX, legea unei lumi nedrepte pe care au cunoscut-o din plin participanții la rezistența antisovietică, în special femeile care au susținut direct sau indirect mișcarea. Multe dintre acestea nu au ajuns până în ziua reabilitării. Pentru altele dintre ele, statul sovietic a refuzat cu vehemență să recunoască nedreptățile

²⁸ ASISRM, Fond 15067, d. 5890, vol. 4, f. 199-209.

²⁹ Ibidem, f. 294-297.

³⁰ ASISRM, Fond 15067, d. 5890, vol. 5, f. 26-27.

³¹ ASISRM, Fond 15067, d. 5890, vol. 4, f. 83-84.

³² Ibidem, f. 291.

³³ Ibidem, f. 295.

³⁴ Ibidem, f. 321.

³⁵ ASISRM, Fond 15067, d. 5890, vol. 5, f. 71-73.

produse, cum a fost cazul respingerii de către Procuratura RSS Moldovenească, în data de 30 noiembrie 1967, a cererilor de reabilitare depuse de Vera Fotescu și Elena Borș, condamnate în data de 24 ianuarie, de rând cu Maria Buruiană³⁶. Însă rămâne strigător la cer faptul, că atitudinea denigratoare și politica criminală a statului sovietic, cu foarte puține abateri, se regăsește în acțiunile și deciziile Procuraturii și Judecătoriei Supreme ale Republicii Moldova privind reabilitarea luptătorilor din rezistența antisovietică din perioada RSS Moldovenească.³⁷ Aceste femei-martir au plecat în lumea celor dreți, luând cu sine povara nenorocirilor și rănilor provocate de regimul totalitar-comunist, lăsând urmașilor drept testament voința ireconciliabilă de a trăi într-o lume liberă și democratică.

P.S. În septembrie 1996, fiul Mariei Buruiană – Teodor Buruiană, primar de Condrătești, ne-a relatat că fiul lui Pavel Buruiană – nepotul Mariei Buruiană, a căzut în luptele pentru integritatea și suveranitatea Republicii Moldova, fiind decorat *post-mortem* cu Ordinul „Ștefan cel Mare”.

Summary. The paper analyzes the history and memory of Bessarabian women involved in the anti-Soviet resistance movement, carried out on the territory of the Moldavian SSR in the period 1949–1953. The author focuses mainly on the anti-Soviet organization “Black Army”, which was active on the territory of Chișcarenii, Cornești, Bravicea and Călărași during 1949–1951, elucidating the circumstances of the arrests, tortures and sentences to hard years of penance and correctional work, as well as the consequences of the repressive system on the family members of the people enrolled in the Organization. The analysis of archive documents expands the historical knowledge regarding the resistance movement in the post-war Bessarabia and opens new opportunities for the scientific-museum valorization of the history and memory of the women-martyrs who manifested, directly or indirectly, against the totalitarian regime of the Moldavian SSR.

Fig. 1. Maria Buruiană după întoarcerea din lagăr (Ion Țurcanu, *Moldova antisovietică. Aspecte din lupta basarabenilor împotriva ocupației sovietice 1944–1953*, Chișinău: Ed. Prut Internațional, 2000, p. 113).

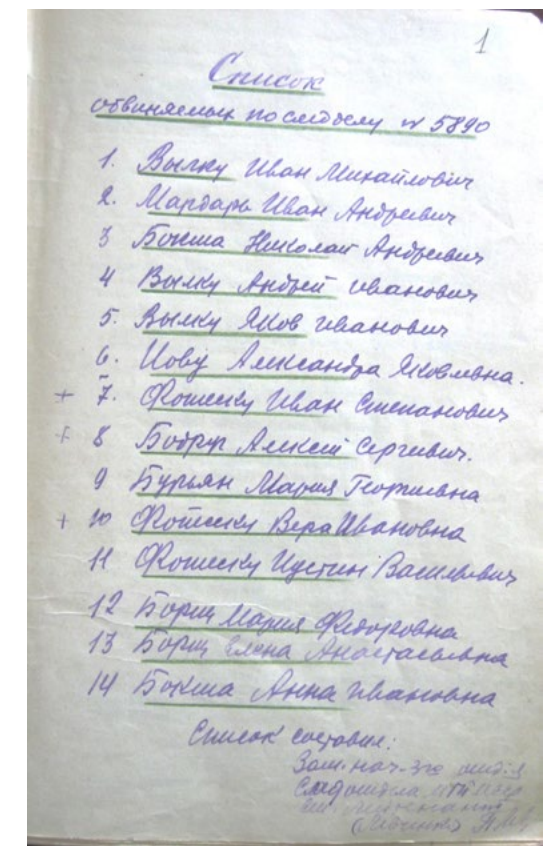
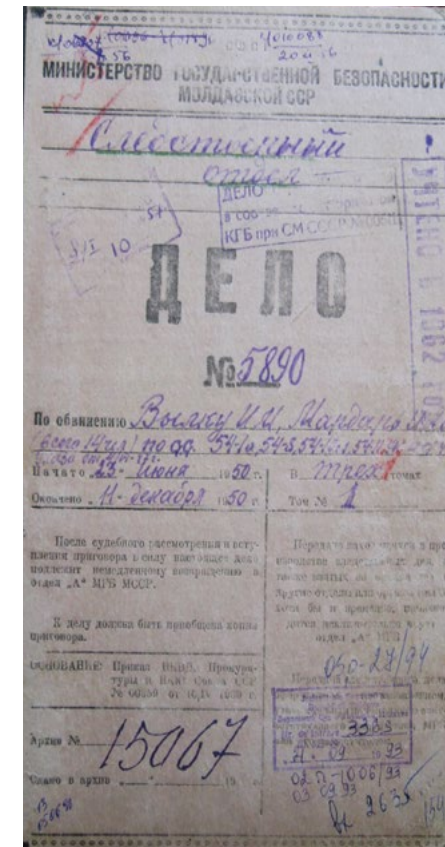

Fig. 2-3. Dosarul nr. 5890 deschis de Ministerul Securității de Stat al RSS Moldovenească pe numele Vâlcu ș.a. și lista a 14 persoane aflate sub urmărire penală (inclusiv, Maria Gh. Buruiană), 23.06.1950 – 11.12.1950 (ASISRM, Fond 15067, d. 5890, vol. 1, coperta și f. 1).

³⁶ Ibidem, f. 186-191.

³⁷ Ibidem, f. 192-194.

REVOLTELE ȚĂRĂNEȘTI DIN 1949 DIN JUDEȚUL BIHOR: COLECTIVIZAREA FORȚATĂ, OPOZIȚIA ȚĂRĂNIMII ȘI REPRESIUNEA DISPROPORȚIONATĂ

DOI: 10.5281/zenodo.12540658

CZU: 94(498-21)1949

Cristina Liana PUȘCAȘ

Dr. în istorie, Muzeul Țării Crișurilor Oradea – Complex Muzeal

Societatea românească a fost dintotdeauna una agrară, marea masă a populației născându-se și dezvoltându-se în această lume închisă, dar și vastă a satului românesc. După cel de-al Doilea Război Mondial, populația rurală reprezenta majoritatea populației țării, aproximativ 12 milioane de locuitori din 16 milioane locuiau la țară¹. În condițiile în care gospodăriile țărănești erau cele care asigurau cea mai mare parte a producției și erau cele care furnizau hrana populației de la orașe, era evident că această categorie de mici producători, care reprezenta o forță economică vitală, trebuia în cel mai scurt timp adusă sub controlul celor care preiau puterea în România după încheierea războiului. Dacă elitele politice și marii industriași, care numeric reprezentau câteva sute de mii de oameni, au putut fi reduși fără prea mari dificultăți la tăcere, fiind aruncați în închisori și anihilați fizic, același scenariu era greu de aplicat la milioanele de locuitori ai satelor. Era imposibil să bagi la închisoare sau să împuști 12 milioane de țărani, încercând în acest fel să obții controlul asupra populației. Totuși, pentru a lichida această forță, comuniștii au găsit o altă strategie: au lovit acolo unde știau că îi doare cel mai mult pe țărani – în avutul lor. Comuniștii știau că, lichidând fizic câteva sute de mii de țărani nu vor reuși să subjuge restul populației rurale, așa că s-au gândit că trebuie găsită o cale care să-i doboare pe toți: colectivizarea agriculturii.

Astfel, cel mai eficace instrument folosit de comuniști pentru acapararea puterii de stat a fost cel agrar. Pentru atingerea scopului urmărit, comuniștii au manipulat din plin masele de țărani², promițând că, dacă ajung la putere, vor promova o largă reformă agrară. Se ajunge chiar până acolo încât țărani sunt încurajați să-și împartă singuri pământurile. La 10 februarie 1945, Comitetul Central al Frontului Plugarilor lansa un manifest prin care spunea: „Fraților plugari, a sunat ceasul ca ogorul pe care îl munciți să fie al vostru, nu al moșierilor”. Un moment de cotitură în evoluția politică românească îl reprezintă ziua de 6 martie 1945, când Guvernul Petru Groza preia puterea. La nici trei săptămâni, pe 23 martie, intra în vigoare Legea nr. 187 pentru înfăptuirea reformei agrare. În viziunea PCR, reforma agrară era de o importanță capitală, deoarece se spera că un număr mare

¹ În anul 1948, 77% din populația României locuia în mediul rural, 12 milioane din cei 16 milioane de cetățeni români au fost afectați de colectivizare, considerată „traumă majoră a perioadei socialiste”. Gail Kligman, Katherine Verdery, *Colectivizarea agriculturii în România (1949–1962)*, Iași: Polirom, 2015, p. 23.

² Gabriel Moisa, *Colectivizare, rezistență și represiune în vestul României 1948–1950*, Oradea: Ed. Muzeului Țării Crișurilor, 1999, p. 9.

de țărani se vor înscrie în acest partid. Ceea ce nu au anticipat comuniștii a fost faptul că reforma agrară le-a întărit țăranilor sentimentul de proprietate, le-a trezit „foamea de pământ”, ceea ce îi va determina ulterior să opună o și mai mare rezistență colectivizării.

Rezultatele reformei agrare însă erau departe de a fi cele așteptate, peste 1.460.000 ha expropriate fiind oferite celor 900.000 de familii, iar proprietatea particulară nu mai putea depăși 50 ha. Era, deci, mult mai puțin decât oferise reforma agrară din 1921, cu toată propaganda făcută în jurul ei³. Ceea ce s-a reușit, în schimb, a fost fărâmițarea marilor proprietăți agrare rentabile și transformarea lor în domenii agrare mici și nerentabile. Se demonstra, de fapt, ceea ce urmărea propaganda: necesitatea unificării de către țărani a micilor suprafețe deținute de noile modele de asociere a pământului aduse de sovietici, adică Întovărășirile și Gospodăriile Agricole Colective⁴. Acesta nu a fost decât începutul distrugerii proprietății particulare în agricultură. Așa cum era de așteptat, desființarea dreptului de proprietate, precedat de o serie de alte abuzuri⁵, a dus la creșterea treptată a nemulțumirilor țăranilor.

În vara anului 1949, întreaga lume a satelor bihorene a fost cuprinsă de neliniște. Începerea campaniei de treierat, când țăranilor li se impune să treiere pe câmp, iar cota datorată statului era luată direct de la arie, stârnește nemulțumirea țăranilor. În acea vară din 1949, țărani bihoreni se trezesc că, după ce au muncit întregul an pentru câteva kilograme de grâu, acum truda lor este confiscată de stat. Oamenii se întorc acasă fără grâu, cerealele fiind principala sursă de hrană, siguranța alimentară a familiei este amenințată. Femeile, cele în grija cărora intră activitatea de gospodărire a familiei, sesizează primele pericolul de a rămâne fără surse de existență, așa că în majoritatea satelor bihorene ele vor fi cele care vor vocifera împotriva sistemului abuziv de cote. Nici bărbații lor nu vor fi mai avantajați; dacă până acum muncitorii de la batoze au fost plătiți în produse, de acum înainte statul decide ca plata lor să se facă în bani, lucru care îi va nemulțumi, din cauza devalorizării leului. Nici activiștii nu adoptă o atitudine mai diplomată, aceștia nu

³ Gabriel Moisa, op. cit., p. 12.

⁴ Ibidem, p. 81.

⁵ Vezi și *Dosarul Colectivizării agriculturii în România 1949–1962: Studiu întocmit de Comisia pentru cercetarea abuzurilor și pentru petiții din Camera Deputaților*, București, 1992; Dan Cătănuș, Octavian Roske, *Colectivizarea agriculturii în Român. Represiunea 1949–1953*, vol. I, București: Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2000; Dorin Dobrințu, Constantin Iordachi (editori), *Țărănimea și puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România (1949–1962)*, Iași: Ed. Polirom, 2005; *Colectivizarea agriculturii în România. Cadru legislativ: 1949–1962*, București: Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2007; Augustin Țărău, Nicolae Mihu, „Îngrădirea și desființarea chiaburimii – etapa a doua a politicii agrare a PMR – Debutul procesului în județul Bihor”, in: *Crisia*, Oradea, 2000; Moisa, Gabriel, *Colectivizare, rezistență și represiune în vestul României 1948–1951*, Oradea: Ed. Muzeului Țării Crișurilor, 1999; Augustin Țărău, *Noaptea Moșierilor. Aplicarea Decretului 83/1949 în nord-vestul României*, Oradea: Ed. Arca, 2009; Idem, *Chiaburimea. Tipologia unei componente a bestiarului comunist*, Oradea: Ed. Arca, 2009; Idem, *Rebeliunea țărănească. Crișana 1949. O frescă a primei acțiuni antitotalitare de masă din lagărul comunist*, Oradea: Ed. Arca, 2009; Gabriel Moisa, Cristina Liana Pușcaș, *1949 în Bihor: „Înlăturarea chiaburimii – o manifestare a luptei de clasă la sate”*, Oradea: Ed. Universității din Oradea, 2014; Andreea Cârstea (editor), „Nu poate trăi țăranul fără pământ”. *Revolte țărănești din Arad și Bihor (vara anului 1949)*, București: Ed. Fundația Academia Civică, 2017; Marin Pop (editor), *Cooperare și decooperativizare în România*, Cluj-Napoca: Ed. Mega, 2019.

fac decât să provoace prin atitudinea răuvoitoare și lipsită de înțelegere față de familiile care se văd murind de foame.

Toate aceste nemulțumiri converg spre o singură direcție: oamenii încep să ridice o serie de probleme când sunt chemați pentru lămuriri la Primărie, mai mult, întâlnirile la început pașnice degenerază în maltratarea și sechestrarea unor activiști comuniști. Se trece la distrugerea sediului Primăriei, se taie firele de telefon, iar printr-un singur semnal se trag clopotele la biserici și astfel semnalând despre primejdia care se abate asupra satului. Oamenii refuză să iasă la muncă și, înarmați cu topoare, seceri, furci, încearcă să-i alunge pe liderii organizației de partid din sat, în speranța că așa vor scăpa de cei care încearcă să-i subjuge. Reacția celor alungați nu întârzie să apară, aceasta fiind disproporționată. Satele sunt înconjurate de trupe de Securitate și Miliție, iar capii revoltelor sunt executați în mod public. În doar câteva zile întreaga rezistență era anihilată. Cu mâinile goale, țărani nu au cum să se împotrivescă tirului de focuri ce se pornește asupra satului lor. Mai mult, mulți dintre ei vor fi imbarcați în camioane și urcați în tren cu destinația Dobrogea.

În Bihor, primele tulburări au fost semnalate spre finele lunii iunie 1949. În satul Batăr, inițiatorul răscoalei, Dumitru Crăciun îi amenință cu moartea pe membrii de partid:

„Vezi tu toporul acesta [?] am să-l bag în voi, în toți comuniștii, căci voi nu mai aveți mai mult timp decât vreo 3-4 zile, după care vor veni englezii și americanii”⁶.

La Biharia, la 28 iunie 1949, are loc o adunare populară, unde s-au strâns 2.000 de țărani, care au cerut: „să nu se scoată niciun bob de grâu din sat”⁷. Punctul maxim al răzmeriței a fost atins spre finele lunii iulie 1949, pacificarea satelor bihorene realizându-se prin intervenția brutală a batalioanelor de Securitate. În 29 iulie 1949, în Tăut a fost devastată Primăria, sparte geamurile, a fost scoasă arhiva în stradă și i s-a dat foc, la fel și drapelul roșii. A fost distrusă prin incendiere poarta triumfală, au fost tăiate firele de telefon și s-au baricadat drumurile. În aceeași zi, în Girișul Negru au intrat mașinile cu milițieni, în frunte cu mașina PMR. În fața mașinilor erau femei și chiar copii. Au început să arunce cu pietre. Miliția a deschis focul. Au fost împușcați Balog Ioan și Botău Gheorghe. Și tot aici, a fost prins și executat Sârbu Silviu, „fost notar, manist și legionar”⁸. În satul Suiug, în după amiaza zilei de 31 iulie, a venit mașina Securității cu maiorul Costin. Fiind lovit cu o piatră în cap, „a dat ordinul să se tragă foc în plin. [...] Populația, văzând că sunt doi morți și 17 răniți, s-a retras”⁹.

În Bihor, numărul total al participanților la răscoala țărănească din 1949 a fost de 17.441, din 54 de comune, dintre care 12.368 au fost țărani săraci și doar 1.004 chiaburi, iar numărul membrilor de partid a fost de 601¹⁰. În timpul rebeliunii au fost împușcate 24 de persoane: din Batăr – Crăciun Ioan, „chiabur manist”, cu 20 ha și Sucigan Vasile,

⁶ Arhivele Serviciului Român de Informații, fond Documentar, Dosar 4638, f. 73; Apud Gabriel Moisa, Cristina Liana Pușcaș, op. cit., p. 141.

⁷ Ibidem, f. 74; Apud Gabriel Moisa, Cristina Liana Pușcaș, op. cit., p. 68.

⁸ Arhivele Naționale-Direcția Județeană Bihor (în continuare, AN-DJ Bh), Fond Comitetul Județean Bihor al Partidului Comunist Român, Dosar 510/1949, f. 173, Apud Aurel Brazdă, Augustin Țărău, *Revolte țărănești în documente și fapte*, Oradea: Ed. Imprimeriei de Vest, 2006, p. 436.

⁹ Ibidem, f. 224-226, Apud Aurel Brazdă, Augustin Țărău, op. cit., p. 469.

¹⁰ Ibidem, f. 299, Apud Aurel Brazdă, Augustin Țărău, op. cit., p. 594.

„chiabur manist”, cu 25 ha; din Belfir – Csak Ladislau, chiabur, cu 18 iugăre și Biro (Lorincz) Iosif, chiabur, cu 17 iugăre; din Bicaciu – Bejan Petrică, „l-a bătut pe secretarul organizației PRM”, Turcuț Petru, „manist, dușman neîmpăcat al tuturor legilor, l-a bătut pe secretarul organizației PRM”, pr. Ivanyi Gyorgy, „făcea chefuri cu chiaburii, [...] îndemna pe săteni să nu predea niciun bob la colectare”, Bucsko Istvan; din Cociuba Mare – Costea Ioan, țaran sărac; din Diosig – Petre Ioan, „fost șef de cuib legionar”, 12 iugăre, din Girișul Negru – notarul Sârbu Silviu, „manist” și legionar, Botău Gheorghe¹¹, 38 de ani, 5 ha, Balog Ioan, 1 iugăr și 3 copii; din Mărțihaz – Băican Dumitru, chiabur, fost primar, a avut orezării, pescării și 24 ha, Cociubei Dumitru, chiabur, 11 ha pământ, 4,02 orezării, 35 oi, a strigat „Jos armata lui Stalin!”; din Satu Barbă – Cheregi Roman, chiabur, Farcaș Ioan¹², 18 ani, fiul unui chiabur; Floruț Florian¹³, 47 de ani; din Tăut – Todincă Ioan, fost secretar UTM, a tras clopotele; din Ucuriș – Bodea Ioan, chiabur, cu 6 ha, Mateoc Floarea, cu 14 ha, Mateoc Alexandru, Mateoc Ioan, chiabur manist, cu 6 ha, 4 copii; din Vișoara – Lukacs Gyorgy, conducătorul Iehoviștilor¹⁴.

În continuare, prezentăm câteva portrete de țărani bihoreni executați în acele zile firebinți de iulie august 1949.

Iosif Biro (Lorincz) (n. 1912) – țaran¹⁵, originar din s. Belfir, jud. Bihor, executat în 1 august 1949¹⁶

Iosif Biro s-a născut într-o familie numeroasă, cu opt copii. Tânărul lucra în gospodăria familiei sale din Belfir sau pe la săteni. A participat la cel de al Doilea Război Mondial, fiind luat prizonier și deportat în URSS: „A fost dus în Siberia în anul 1944 20 decembrie la lagărul 105 URSS, de unde a scăpat [...]”¹⁷, ne-a precizat Terezia Dull.

Executarea lui Biro Iosif a avut loc în cadrul operațiunilor de înăbușire a revoltelor țăranilor din Bihor, din vara anului 1949, când aceștia s-au arătat nemulțumiți de noile dispoziții privind cotele foarte mari impuse țăranilor, atât timp cât țăranii nu mai rămâneau nici cu semințe de semănat. De asemenea, ce a mai declanșat scânteia rebeliunii a fost și măsura impunerii

¹¹ Acesta a încetat din viață la Spitalul de Stat nr. 1 din Oradea, ca urmare a „hemoragiei interne consecutiv unei plăgi penetrante abdominale cu lezarea ficatului și a rinichiului drept”. Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, Direcția, Fond documentar, d. 1205, vol. 6, f. 90 (în continuare ACNSAS).

¹² Împușcat la 31 iulie 1949, acesta a fost dus la spitalul de Stat nr. 1 din Oradea, unde a murit în 6 august 1949. Referatul medico-legal întocmit de medicul Mihai Erdei semnală faptul că „moartea se datorește peritonitei purulente survenite în urma unei plăgi abdominale penetrante prin glonte, cu perforarea intestinului subțire”. ACNSAS, Fondul documentar, d. 1205, vol. 6, f. 86.

¹³ Florian Floruța a decedat la același spital, moartea datorându-se, conform medicului legist Mihai Erdei, „leziunii cervicale prin împușcare și insuficienței cardiace”. Ibidem, f. 94.

¹⁴ Numărul exact al celor executați nu este cunoscut cu exactitate.

¹⁵ Cristina Liana Pușcaș, *101 Chipuri ale suferinței în Bihorul carceral comunist*, Oradea: Ed. Ratio et Revelatio, Oradea, 2021, p. 39.

¹⁶ Augustin Țărău, op. cit., p. 212, apud A.N. – S.J. Bh., Fond Comitetul Județean Bihor al PCR, dosar 510/1949, f. 172.

¹⁷ Arhiva personală Cristina Liana Pușcaș, Informație oferită de Dull Terezia (născută Csak).

de către autorități a plății în bani și nu în produse agricole a muncilor agricole, suma plătită fiind mică în raport cu produsele care ar fi trebuit date țăranilor. Totodată, țăranii s-au arătat nemulțumiți că trebuiau să-și treiere toată recolta la arie, mult mai ușor de supravegheat de stat¹⁸.

În timpul revoltelor țărănești din vara lui 1949, Belfirul a fost una dintre localitățile unde scânteia nemulțumirilor a cuprins un număr mare de săteni. În ziua de 30 iulie 1949, la Belfir, la ora 12 noaptea a început să bată clopotul, pentru a aduna oamenii și a le răspunde celor din satele vecine. În ajutorul manifestanților din Cociuba Mare au mers 100 de oameni din Belfir cu topoare și furci¹⁹.

Totodată, cei din Belfir s-au adunat în cursul nopții de 30 iulie, pe la ora 1.00 noaptea, în fața Comitetului Provizoriu. „În ziua de 30 iulie, circa 150 de persoane – comuna are 1367 de numere de case – pe la ora 1 noaptea, au demonstrat în fața Comitetului Provizoriu, cântând și strigând aceleași lozinci ca și la Cociuba. Îl căutau, în special, pe tovarășul Vasadi Iosif, delegat județean la treieriș, din partea UPM. La orele 12 noaptea a început să bată clopotul, pentru a aduna oamenii și a [le] răspunde celor din Cociuba. O bună parte au și plecat într-acolo. În ziua de 1 august, au fost executați de securitate (miliție), Csák Ladislau și Lörincz Iosif, vestiți șoviniști și reacționari, mijlocași, primul, fiu de chiabur. Au fost ridicați: Csák Ștefan, Kovács Alexandru, cu 23 iugăre, Kovács Iosif, Lörincz Francisc, Fodor P. Vasile și Csák Vasile, toți capi de agitație. Aici se poate constata că nu au putut antrena decât minoritatea comunei, netrecându-se la acte bestiale²⁰, se arată în Raportul activistului P.M.R. Pogorovici Vlad, în legătură cu incidentul violent petrecut în comună.

„Biro Iosif a fost împușcat în satul Belfir în anul 1949 3 august, în fața poștei. După cum am auzit, era logodit și nu a putut să moară până nu și-a văzut logodnica. Pe cei doi împușcați nu au lăsat să fie înmormântați cum se cuvine, ci în ladă de lemn. Au mers rudele, dar numai trei, cu preotul. Au fost înmormântați unul lângă altul²¹, povestește Dull Terezia, fiica lui Csak Ladislau, cel de-al doilea sătean executat.

Părinții lui Biro Iosif, cu alte șase familii din Belfir au fost urcați într-un „bouvagon” și deportați la Valea Seacă. „După cinci ani s-au întors acasă și ei la pustie, la casa goală, unde locuia un străin. A fost casă cu opt copii, dar nu trăiește nici unul, numai doi nepoți²², menționează Dull Terezia.

Csak Ladislau (Vasile) (n. 1909) – chiabur²³, originar din s. Belfir, jud. Bihor, executat în 1 august 1949²⁴

Csak Ladilau era unicul copil al familiei, care a decis ca fiul lor, pentru a avea o viață mai bună, să urmeze o școală de meserii în Salonta. În casa din Belfir, tânărul și-a amenajat o carmangerie. „Tatăl meu era de profesie măcelar. Bunicul fiindcă avea pe tatăl meu unicul copil, l-a dat la Salonta ca să învețe meserie. Tata a avut carmangerie în casa

¹⁸ Dan Cătănuș, Octavian Roske, op. cit., p. 37.

¹⁹ Gabriel Moisa, Cristina Liana Pușcaș, op. cit., p. 149.

²⁰ Augustin Țărău, op. cit., p. 212, apud A.N. – S.J. Bh., Fond Comitetul Județean Bihor al PCR, d. 510/1949, f. 172.

²¹ A.p.C.L.P., Informație oferită de Dull Terezia (născută Csak).

²² Ibidem.

²³ Cristina Liana Pușcaș, op. cit., p. 109.

²⁴ Augustin Țărău, op. cit., p. 212, apud A.N. – S.J. Bh., Fond Comitetul Județean Bihor al PCR, d. 510/1949, f. 172.

lui, adică prăvălie cu toate produsele²⁵, ne-a povestit Dull Terezia, fiica lui Csak Ladislau.

La fel ca Biro Iosif, Csak Ladislau a fost considerat capul rebeliunii țăranilor din Belfir din vara anului 1949. „Organele noastre (de Securitate – n.n.) s’au îndreptat spre com. Belfir jud. Bihor. Aici era încă liniște însă, o parte din populație a participat la acțiunea chiaburească din com. Girișul Negru, fiind instigați și conduși de numiții: CSACK LADISLAU, chiabur cu 18 jug. (executat) și BIRO IOSIF, chiabur cu 17 jug. (executat)²⁶, se arată în Studiul informativ asupra acțiunilor contrarevoluționare chiaburești din județele, datat 12 august 1949.

„Csak Ladislau a fost împușcat de comuniști în anul 1949 – 3 august, în satul Belfir, lângă biserică²⁷, ne-a precizat, pe de altă parte, Dull Terezia, care la acea dată avea nouă luni. În schimb, datele oficiale menționează data de 1 august 1949.

„În ziua de 1 august, au fost executați de securitate (miliție), Csák Ladislau și Lörincz Iosif, vestiți șoviniști și reacționari, mijlocași, primul, fiu de chiabur. Au fost ridicați: Csák Ștefan, Kovács Alexandru, cu 23 iugăre, Kovács Iosif, Lörincz Francisc, Fodor P. Vasile și Csák Vasile, toți capi de agitație. Aici se poate constata că nu au putut antrena decât minoritatea comunei, netrecându-se la acte bestiale²⁸, se arată în Raportul activistului P.M.R. Pogorovici Vlad, în legătură cu incidentul violent petrecut în comună, redactat pe 10 august 1949.

Despre execuția lui Csak Ladislau, familia a aflat mult mai târziu. Întreaga familie, soția cu cele două fiice și părinții lui Csak Ladislau, a fost deportată în Valea Seacă (Constanța). „Pe familia le-au adunat în zorii dimineții ca să meargă la sfat pentru semnătură, dar când au ieșit pe poartă era duba neagră în fața casei, și trebuia să urce în mașină, care pornea la Tinca la gară, unde trebuia să urce în vagonul de tip bouwagon. Lumea credea că ne duce în Siberia, unde a fost dus și tatăl meu cu mai mulți tineri în anul 1944 20 decembrie, la Lagărul 105 URSS. Noi, din satele vecine, eram duși în Dobrogea, Valea-Seacă, Medgidia etc. Eu, fata mai mică, aveam nouă luni²⁹, ne-a mărturisit, Dull Terezia (născută Csak).

Vestea morții lui Csak Ladislau a venit ca un trăsnet asupra familiei. „Am primit o carte poștală cu vestea că tatăl meu s-a însurat și locuiește vizavi de moară. Vizavi de moară era cimitirul, atunci au aflat bunicii că tatăl meu a fost omorât. Și a mai venit un pachet cu haine negre și așa au înțeles că nu mai trăiește. Bunica de durere a murit nu peste mult timp. Este înmormântată în Valul lui Traian. Bunicul a cerut să o aducă acasă,

²⁵ A.p.C.L.P., Informație oferită de Dull Terezia (născută Csak), fiica lui Csak Ladislau.

²⁶ Gabriel Moisa, Cristina-Liana Pușcaș, op. cit., p. 149, apud Arhivele Serviciului Român de Informații, Fond Documentar, d. 4638, f. 66-90, STUDIUL INFORMATIV ASUPRA ACȚIUNILOR CONTRAREVOLUTIONARE CHIABUREȘTI DIN JUDEȚELE BIHOR-ARAD DIN 12 AUGUST 1949.

²⁷ A.p.C.L.P., Informație oferită de Dull Terezia (născută Csak), fiica lui Csak Ladislau.

²⁸ Augustin Țărău, op. cit., p. 212, apud A.N. – S.J. Bh., Fond Comitetul Județean Bihor al PCR, d. 510/1949, f. 172.

²⁹ A.p.C.L.P., Informație oferită de Dull Terezia (născută Csak), fiica lui Csak Ladislau.

dar nu s-a aprobat”³⁰, a precizat Dull Terezia. Familia a stat în Dobrogea, timp de șapte ani, până pe 12 octombrie 1956. La întoarcere, familia Csak a constatat că întreaga avere a familiei a fost confiscată. „Casele ocupate de Colectiv. Casa cea mică, de o familie. Nu era nimic, numa pustie. Mama a murit când aveam 12 ani. Nu doresc la nimeni ca să treacă prin ce am trecut”³¹, mărturisește Dull Terezia.

Silviu Sârbu (n. 1903) – notar, originar din s. Girișul Negru, jud. Bihor, executat la 1/3 august 1949

S-a născut în anul 1903 în Girișul Negru, jud. Bihor, fiind fiul protopopului ortodox Petru Sârbu. A urmat școala secundară și școala administrativă, luându-și diploma de notar în anul 1925 în Lugoj. În anul următor a fost numit notar în comuna Căbești. Aici a funcționat până în anul 1928, când a fost mutat la Mădăras. Din anul 1932 s-a mutat la Belfir.

A fost notar în Girișu Negru, proprietarul morilor din Tinca și Belfir, a stat ascuns pe la rude, din 1947, fiind condamnat pentru sabotaj economic (încălcarea interdicției de a produce făină albă).

În august 1949 a fost arestat cu ocazia rebeliunii țărănești și executat public în fața Sfatului Popular din Giriș de locotenentul de securitate Neumman. A fost lăsat, în căldura toridă a lui august, pe uliță, pentru a-i înfricoșa pe ceilalți săteni.

Din fiecare sat răsculat au fost deportați nu doar capii mișcărilor, ci și alte persoane catalogate drept „chiaburi”. Au fost ridicați între 800 și 1.000 de oameni. Toți arestații au fost transportați la sediul Miliției Județene, după care duși în Gara de Est din Oradea, unde s-a format un convoi de vagoane cu destinația Medgidia³². În total, ca urmare a acestor frământări, au fost deportate 238 de familii, cu un număr de 863 de persoane cu vârste cuprinse între o lună și 74 de ani, din 76 de localități bihorene. Odată ridicați din casele lor, întreaga lor avere a trecut în proprietatea statului, acesta alegându-se cu 3.341,96 ha³³.

Floarea Lucaciu (căsătorită Pandrea) (n. 1938) – fiică de țăran „chiabur”³⁴, originară din s. Roit, jud. Bihor, domiciliul obligatoriu: 9 august 1949 – 18 august 1956, în loc. Castelu, jud. Constanța

Floarea Lucaciu (căsătorită Pandrea) s-a născut în familia unui țăran înstărit, Nicolae Lucaci(u), din satul Roit, care avea în proprietate o batoză. Nicolae Lucaci(u) a fost considerat „chiabur” și „dușman al poporului”³⁵, iar împreună cu soția și cei trei copii, Floarea (11 ani), Gheorghe (7 ani) și Maria (4 ani)³⁶, a fost deportat în august 1949, în localitatea Castelu, județul Constanța. Acțiunea de deportare a avut loc după amplă operațiune de înăbușire a revoltelor țăranilor din vara anului 1949.

³⁰ Arhiva Televiziunii Române, Serie documentară „Deportații”, Interviu Dull Terezia (născută Csak) realizat de Radu Găină [online] https://www.youtube.com/Y&t=2355s&fbclid=IwAR0w9UD8hOJH49u3iu80HJSLBGuSbNh9NNiJ75DjBYWXnfQzknokw_TYfFM (consultat 6.02.2021).

³¹ A.p.C.L.P., Informație oferită de Dull Terezia (născută Csak), fiica lui Csak Ladislau.

³² Gabriel Moisa, op. cit., p. 61.

³³ AN-DJ Bh, Fond Comitetul Județean Bihor al Partidului Comunist Român, d. 510/1949, f. 229-312, Apud Aurel Brazdă, Augustin Țărăru, op. cit., p. 663.

³⁴ Cristina Liana Pușcaș, op. cit., p. 197.

³⁵ Gabriel Moisa, Cristina Liana Pușcaș, op. cit., p. 161.

³⁶ A.p.C.L.P., Informație oferită de Victoria Biaciu, fiica Floarei Lucaciu (căsătorită Pandrea).

„Documentul emis de Ministerul de Interne precizează că Lucaciu Floarea a fost deportată ca măsură punitivă pentru a fi participat la «răzmeriță», măsura aplicându-se și părinților. Pe lângă faptul că în zona lor nu a avut loc nicio «răzmeriță», Lucaciu Floarea avea la momentul acela puțin peste 11 ani. Au fost ridicați de acasă la miezul nopții, fără a avea dreptul să ia ceva din casă, doar hainele de pe ei, bunica (Lucaciu Iuliana, mama mamei mele) reușind totuși să ia un vas cu apă și un săculeț cu zahăr. Au fost ținuți în Oradea într-o cazarmă timp de 3 zile, până când au fost aduse și alte familii din județul Bihor. Apoi, la 9 august, au plecat din gara Ioșia, în vagoane de animale și au călătorit 3 zile și 3 nopți, câte 40-50 de persoane într-un vagon.

În vagoane se aflau de la sugari până la persoane de peste 80 de ani”³⁷, menționează Victoria Biaciu, fiica Floarei Lucaciu (căsătorită Pandrea).

Condițiile de transport au fost inumane, ținuți zile și nopți în vagoane etanș, fără a li se permite să coboare, în gări. „Mergând pe drum, nu aveam apă, mâncare [...]. Și erau pompe de alea mari de grădini de apă. Și pe noi nu ne opreau în gări, ci în triaje. Și la fiecare pompă de apă era un afiș mare «Apă otrăvită», ca să nu luăm apă de acolo”³⁸, a povestit Floarea Lucaciu (căsătorită Pandrea).

În Castelu, fiecare familie a fost repartizată la câte o gospodărie, în spații de locuire mici. „Gospodarilor locali li se spusese că cei veniți din vestul țării erau oameni răi și că nu trebuie să intre prea mult în contact cu ei. Familia mamei mele, fam. Lucaciu Nicolae, compusă din cei doi părinți și trei copii, a fost repartizată la o gospodărie din comuna Castelu, într-o singură încăpere, împreună cu încă o familie alcătuită din doi bătrâni. Deci șapte persoane într-o încăpere. Fără absolut niciun mijloc de subzistență”³⁹, ne-a precizat Victoria Biaciu, fiica Floarei Lucaciu (căsătorită Pandrea).

Copiii nu li s-a permis să meargă la școală. Floarea Lucaciu urmasă în satul natal Roit patru clase primare. La Castelu i s-a permis, inițial, să se înscrie în clasa a V-a, dar după o lună a fost dată afară. Tânăra și-a continuat învățătura mult mai târziu, la Oradea.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Arhiva Televiziunii Române, Serie documentară „Deportații”, Interviu Floarea Lucaciu (căsătorită Pandrea) realizat de Radu Găină

³⁹ A.p.C.L.P., Informație oferită de Victoria Biaciu, fiica Floarei Lucaciu (căsătorită Pandrea).

Adulții au fost repartizați la diferite munci, însă plătiți cu sume derizorii. „Pe parcursul celor 7 ani și 11 zile de lucrat la Canalul Dunăre-Marea Neagră, la calea ferată sau în alte părți, din puținul câștigat și economisit, familia a reușit să agonisească animale și lucruri, care, apoi, le-au permis să înceapă o nouă viață la Oradea”⁴⁰, a adăugat Victoria Biaciu.

Familia Lucaciu a avut voie să plece din Castelu pe 18 august 1956, fără a i se permite să se stabilească în Roit. Așa că s-au mutat la Oradea. „Casa din Roit era de acum sediul C.A.P. În urma lor, în satul Roit, jud. Bihor, casa și curtea le-au fost prăduite de vecini și mai ales de «notabilitățile» din Primărie. Diverse obiecte din gospodărie au fost vândute de aceștia în piața din Oradea”⁴¹, a precizat fiica Victoria Biaciu.

S-a căsătorit cu Traian Pandrea la începutul anului 1955 și au avut împreună trei copii: Victoria (născută în 1955), Eleni (născută în 1956, decedată în 2006) și Dumitru (născut în 1958, decedat în 2007)⁴².

Floarea Lucaciu (Pandrea) a decedat în ziua de 22 decembrie 2018⁴³, în Oradea.

Ioan (Wilson) Țărău (n. 1917) – originar din s. Cermei, jud. Arad, perioadă de deportare: 3 august 1949 – 15 septembrie 1956

În vara anului 1949, când a izbucnit rebeliunea țărănească din vestul țării, Ioan (Wilson – poreclă) Țărău, locuia împreună cu soția, Viorica, și mama lui, Floarea, în localitatea Girișul Negru, epicentrul revoltelor din Bihor.

„În ziua de 2 august [...] activiștii de partid au fost asaltați la noi în sat de sătenii care nu mai aveau făină de pâine și au cerut să dea drumul batozei la treiere că nu mai au ce mânca. Unul dintre activiști, care lămurea cetățenii, a făcut imprudența spunându-le că dacă n-au ce mânca să mânânce fragi, duche. [...] în acel moment sătenii au pus mâna pe activiști, trântindu-i la dușumele și dând cu pumnii și picioarele în ei ca în tobă, iar mașina care era în fața primăriei a fost răsturnată”⁴⁴, mărturisește Ioan Țărău.

Totodată, doi consăteni, Gheorghe Țărău (a Tongului) și Ioan Balaș (a lui Floutoș), au tăiat cu joagărul „Poarta de Triumf” din fața primăriei.

Reacțiile nu întârzie, în miez de noapte, trupele de Securitate revin în sat și deschid focul. „Deși mașina mică din față a văzut mulțimea care îi așteaptă, a stins farurile și a început să tragă foc fără nici un avertisment [...] La primele focuri sătenii se demoralizează și încep să fugă, dar cade primul martir Balog Ioan – Harhon – cetățean foarte corect,

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Ibidem.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Manuscris Ioan Țărău, *O altă variantă a exilului nostru în Dobrogea*, Arhiva Muzeului Țării Crișurilor Oradea – Complex Muzeal, inv. 992.

starea socială – săracă [...] A mai căzut încă un sătean pe nume Botău Gheorghe, la fel, tot un om liniliti, corect, muncitor”⁴⁵, rememorează Ioan Țărău.

De asemenea, a fost executat și notarul Silviu Sârbu, lăsat în căldura de august, până seara, mort în fața Primăriei „pe care a servit-o cu multă conștiinciozitate, fiind fiul preotului Sârbu din comună”⁴⁶.

Împreună cu soția, Ioan Țărău a fost urcat într-un camion care, în zorii zilei de 3 august 1949, i-a adus de la Tinca. De asemenea, și mama sa, Floarea, a fost ridicată. „Ca să nu se facă panică prin satele prin care am trecut am fost culcați la dușumele în camioane. De la Oradea, dintr-o cazarmă de artilerie, sau roșiori fostă pe vremuri, am fost îmbarcați ... în trenuri de marfă – bouwagon – cu destinația necunoscută nouă. Felul cum am călătorit, 50-60 de persoane în câte un vagon închis, încadrați de milițieni”⁴⁷, declară Țărău. Au fost duși în localitatea Nicolae Bălcescu (Constanța). Aici, în deportare, i s-a născut în 20 martie 1954, primul fiu, Mircea-Ovidiu.

Summary: Starting with the summer of 1949 the peasant uprising spread to the Bihor County. Social tension broke out mainly in the plain and took violent aspect. They are all based on the same causes related to the quota system, the payment in cash of the agricultural work and threshing the area. The repression of the peasant movements was violent meticulously done by the forces of Security. In addition to the summary executions, 238 families were deported, with a number of 863 people aged between one month and 74 years, from 76 Bihor localities.

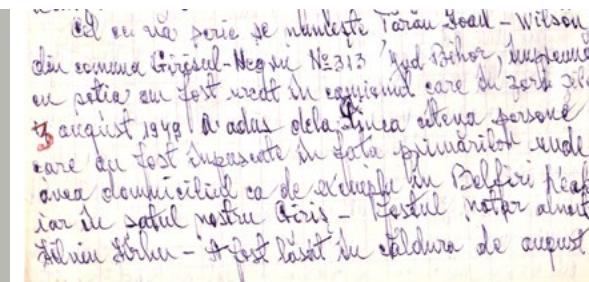
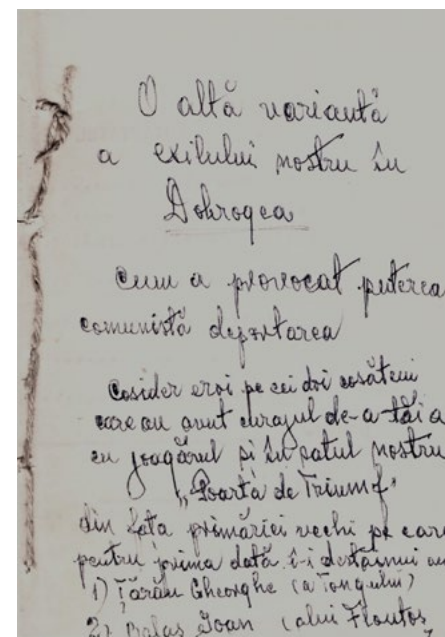

Fig. 1-2. Secvențe din manuscrisul lui Ioan Țărău, *O altă variantă a exilului nostru în Dobrogea*, Arhiva Muzeului Țării Crișurilor Oradea – Complex Muzeal, inv. 992.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Stelian Abrudan, „Prima rebeliune anticomunistă din România, a avut loc în Bihor”, in: *Gazeta de Cluj* [online] <https://gazetadecluj.ro/prima-rebeliune-anticomunista-din-romania-a-avut-loc-in-bihor/> (consultat 6.02.2021).

ÎNTRU REFUGIU ȘI DEPORTARE: BASARABENII SUB OCUPAȚIA SOVIETICĂ

DOI: 10.5281/zenodo.12540682

CZU: 94(478):323.28

Mariana COJOCARU

Drd., Școala Doctorală Științe Umaniste și ale Educației, USM

ORCID: 0009-0006-8807-1875

E-mail: marianacojocarul5@gmail.com

Introducere

Ocuparea Basarabiei de către Rusia la 28 iunie 1940, a reprezentat momentul declanșării procesului de destrămarea teritorială a României Mari și a fost rezultatul unei înțelegeri politice secrete convenite între două regimuri totalitare, respectiv cel național-socialist hitlerist și cel comunist sovietic, concretizată în Dictatul de la Moscova, încheiat la 23 august 1939, cunoscut și sub numele de pactul de neagresiune Ribbentrop-Molotov. Dacă pactul de neagresiune, în pofida unor devieri, nu depășea cadrul unor acorduri tradiționale de acest gen, protocolul adițional secret comporta un caracter categoric ilegal. Protocolul adițional a luat forma unui text contractual aparte care, cu toate că în preambulul său făcea referire la pactul de neagresiune, din punctul de vedere al dreptului nu era legat cu ultimul.¹

Alianța dintre Germania hitleristă și Uniunea Sovietică stalinistă a creat o undă de șoc pentru clasa politică românească, „deoarece aceștia își bazaseră politica lor externă pe opoziția ireductibilă ce exista între nazism și comunism. România, prinsă geografic între Reich și URSS, a contat întotdeauna pe echilibrul ce reieșea din opoziția celor două mari puteri, căutând chiar să facă față presiunii sovietice cu o eventuală apropiere față de Germania”². Potrivit unui studiu militar de epocă, „Ocuparea Basarabiei și Nordului Bucovinei constituie prima ciuntire a teritoriului național românesc și este o încălcare flagrantă a dreptului istoric și etnic de către forța brută și interesele marilor puteri”³. De fapt, ocupația sovietică a teritoriilor românești în data de 28 iunie 1940 a fost urmare a înțelegerii dintre două regimuri totalitare, cu consecința izolării noastre de lumea civilizată și progresistă.⁴

Regimurile totalitare menționate mai sus s-au fundamentat pe crearea structurilor statale și a cadrului normativ, în spiritul autoritar al verticalității puterii și supunerii totale, cu impunerea conduitei stricte și prin implantarea dezideratelor false în mentalitatea

¹ Gheorghe Cojocaru, Ocuparea Basarabiei și Nordului Bucovinei – o consecință directă a înțelegerilor sovieto-germane din 23 august 1939, in: *Akademios*, nr. 3(18), 2010, p. 10.

² Sorin Arhire, Politica externă a României 1920–1940 (II), in: *Terra Sebus*. Acta Musei Sabe-siensis, nr. 4, 2012, p. 300.

³ *Studiu referitor la operațiunile militare ce au avut loc cu prilejul pierderii Basarabiei, Bucovinei de Nord, Ardealului de Nord și Cadrilaterului*, București, 1941, p. 25.

⁴ Alesandru Duțu, Maria Ignat, 1940. *Drama României. Rapt și umilință*, București: Ed. Universal Dalsi, 2000, p. 17.

oamenilor. Or, aceste pretinse valori cu caracter distructiv pot fi acceptate doar într-o societate totalitară, cu o populație manipulată, demoralizată și care nu mai este capabilă să opună rezistență. Procesul de instaurare a regimurilor totalitare a avut scopul de a elimina conceptul de libertate, democrație, echitate și a altor valori democratice din mentalitatea cetățenilor oamenilor și a succesorilor, prin instalarea unui regim de teroare. Scopul urmărit de regim prin aplicarea terorii era de a inocula în societate frica la nivelul colectivității, pentru ca omul să trăiască permanent cu teama de autorități, și se „îmbolnăvească de frică”, ceea ce l-ar fi făcut mai dirijabil, mai incapabil de a se împotrivi autorităților.⁵

Caracterul de ocupație al Basarabiei din 28 iunie 1940 s-a manifestat în politica regimului comunist față de populația Basarabiei, Nordului Bucovinei și Ținutului Herța. Astfel, anul 1940 a avut un rol decisiv pentru istoria populației locale, dat fiind noua schimbare a apartenenței statale.

Încercările inițiale ale Guvernului de la București de a negocia s-au lovit de insistența sovieticilor de a se trece mai repede la operațiunile de evacuare a armatei și administrației civile. Rezultatul a fost un haos generalizat, retragerea dezorganizată a zeci de mii de refugiați din cele două provincii – intelectuali și țărani deopotrivă, funcționari, polițiști, juriști etc. –, „mulți dintre ei plecând de la serviciu direct la gară”.⁶ Problema cedărilor teritoriale din vara anului 1940, alături de consecințele politice, economice, teritoriale, demografice și militare pentru România, unele pe termen scurt, altele pe termen mediu și lung, care au generat un adevărat exod al populației către spațiul rămas sub autoritatea conducerii de la București constituie subiectul studiului de față.

Dilemele populației basarabene în fața ocupației sovietice

Primul exod al basarabenilor peste Prut (1940)

Problematica refugiaților este una sensibilă în istoria omenirii din toate timpurile, atât sub aspectul abordărilor teoretice a evenimentelor istorice, cât și a manifestărilor concrete în diferite situații.⁷ Începând cu 28 iunie 1940, din teritoriile Basarabiei, Nordului Bucovinei și Ținutului Herța în România au fost evacuate structurile militare și administrative, o parte însemnată a populației românești s-a refugiat sau a fost expulzată în condiții specifice. Condiționarea refugiuului populației băștinașe de ambițiile expansioniste care derivă din procesul ocupării teritoriului trunchiat capătă o nuanță și mai acută.

Odată cu plecarea autorităților, populația românească încearcă să se refugieze, la rândul ei, la vest de Prut. Lipsa de organizare de la început, lipsa unor ordine și îndrumări precise a înfățișat un spectacol dezolant, în care s-au consumat adevărate drame umane, în timp ce profitorii de ocazie ai acestei situații au speculat la maximum durerea și suferința oamenilor.⁸ Bulversați de ceea ce li se întâmpla, fiind în prizonieratul diferitor zvonuri,

⁵ Mihail Gribincea, *Basarabia în primii ani de ocupație sovietică 1944–1950*, Cluj-Napoca: Ed. Dacia, 1995, p. 39.

⁶ Pantelimon Halipa, Nicolae Nitreanu, Victor Nitreanu, *Calvarul românilor basarabeni și bucovineni*, Cerașu: Ed. Scrisul Prahovean, 2001, p. 124.

⁷ Ion Giurcă, Daniel Bar, Aspecte generale și specifice privind refugiații din teritoriile cedate în anul 1940, in: *Revista Angvstia*, nr. 15/2011, p. 116.

⁸ Cerasela Moldoveanu, 1940 – rapturile teritoriale. Soarta refugiaților din teritoriile anexate, Dosar 1940 – 80 de ani de la destrămarea României Mari, in: *Revista de Istorie Militară*, nr. 1-2/2020, p. 50.

oamenii urmau să-și asume anumite decizii, de care depindea soarta lor de mai departe. Mulți basarabeni nu cunoșteau realitatea despre sistemul sovietic și nu-și puteau imagina că statul poate pedepsi și eticheta drept „criminal” pe oricine.⁹

În aceste circumstanțe mulți basarabeni, marcați de incertitudinea viitorului și de teama dictaturii comuniste, și-au asumat statutul de „refugiat”. Starea de spirit a oamenilor, trăirile din acele timpuri sunt reflectate cu multiple detalii în studiile de istorie orală. Memoriile și mărturiile supraviețuitorilor împreună cu documentele de arhivă vin să întregască imaginea destinului celor care și-au părăsit gospodăriile, localitățile natale retrăgându-se în țară odată cu armata și administrația română.¹⁰ Exodul basarabenilor a avut loc, mai ales în primele zile ale ocupației sovietice, ulterior posibilitățile le-au fost aproape anulate, încă din 3 iulie 1940 autoritățile sovietice închizând toate punctele de trecere a noii frontiere.¹¹

Statul român a încercat, în limita posibilităților, având în vedere situația socio-economică dificilă a țării, să ofere sprijin material și financiar la un număr cât mai mare de refugiați. În județele în care au fost cazați cetățeni basarabeni și bucovineni, prefectii și primarii localităților au primit sume de bani de la Comisariatul general pentru refugiați, pentru întreținerea acestora dar și pentru stimularea de noi locuri de muncă, asociații lucrative etc, care să preia și să integreze noua forță de muncă din afara granițelor.¹²

Afluxul de refugiați era foarte mare. Potrivit unei note expediate de prefectul județului Covurlui, Ministerului Economiei Naționale pe teritoriul orașului Galați și împrejurimi se aflau cca 10 000 de refugiați sosiți cu trenul, șlepuri, căruțe sau pe jos. Până la 3 iulie 1940, ora 12:00, când autoritățile sovietice au închis punctele de trecere la frontieră, în România a trecut doar o mică parte din cei care au dorit să se refugieze și 6 390 persoane reprezentând personalul din administrație, poliție și justiție. Conform informațiilor, din cei care au reușit în termen de 5 zile (28 iunie-3 iulie) să ajungă în România erau: 80 000 de țărani, 24 189 de funcționari, 11 771 de elevi de liceu, 8 549 de învățători, 6 200 de muncitori, 2 200 de studenți, 762 de preoți, 589 de avocați.¹³

Din cauza situației deosebit de grele, cu granițele sfâșiate, armata dezorganizată, lipsită de fortificații de apărare, într-o stare economică precară, România a fost obligată să facă față și valului de refugiați, care invadau, practic, teritoriul românesc neocupat. Pentru a impune ordinea firească și a ține sub control marea masă a refugiaților sosiți din direcții diferite și totodată pentru a recenza mai bine pe fiecare, cu scopul de a-l ajuta financiar și îndruma în vederea relocării și integrării sociale, guvernul român a înființat Comisariatele generale pentru refugiații din nordul Transilvaniei, Dobrogea, Basarabia și nordul Bucovinei. Acesta erau însărcinate, în principal, cu înregistrarea refugiaților, cu încartiruirea

⁹ Lidia Pădureac, Sistemul represiv sovietic și soarta membrilor Sfatului țării: studiu de caz, in: „Centenar Sfatul Țării: 1917–2017”, Materialele conferinței științifice internaționale, Chișinău, 21 noiembrie 2017, pp. 648-660.

¹⁰ Lidia Pădureac, Refugiați și repatriați basarabeni în studiile de istorii orală, in: *Anuarul catedrei de științe socioumane și asistență socială*, 2017, p. 43.

¹¹ Constantin Băjenaru, Aspecte privitoare la refugiații basarabeni în județul Făgăraș, până la intrarea României în război (21 iunie 1941), in: *Studia Universitatis Moldaviae*, 2020, nr. 4(134), pp. 153-160.

¹² Cerasela Moldoveanu, *1940 – rapturile teritoriale. Soarta refugiaților din teritoriile anexate, Dosar 1940 – 80 de ani de la destrămarea României Mari*, p. 51.

¹³ Mariana Țaranu, *Represiunea și rezistența din RSSM în perioada primei ocupații sovietice, 1940–1941*, Chisinau: Ed. Lexon-Prim, 2021, p. 416, p. 131.

lor și plasarea pe piața muncii. Guvernul român era cel care finanța aceste instituții, în vederea reintegrării sociale și profesionale a nou veniților.¹⁴

La 25 noiembrie 1940, se aflau în evidență „refugiați în România circa 70 000 de oameni din Basarabia și Bucovina (51 000 de persoane diverse, 10 000 de funcționari, 9 000 de soldați concentrați)”. Altă sursă arată că „la 30 octombrie 1940, în țară se aflau circa 100 000 refugiați din Basarabia și Bucovina, din care în București 12 628 astfel: 5 123 funcționari, 219 avocați, 406 liber profesioniști, 951 muncitori calificați, 430 muncitori necalificați, 5 012 populație fără profesiune, 456 pensionari”¹⁵. Până la sfârșitul anului 1940, mulțimea celor care se refugiau a crescut și mai mult. Este greu de știut cu exactitate numărul refugiaților din Basarabia și nordul Bucovinei. Totuși, până la 4 decembrie 1940, Comisariatul pentru refugiați a înregistrat 220 500 de persoane.¹⁶

În vizorul structurilor sovietice de presiune

În pofida propagandei comuniste care încerca să denigreze imaginea României și să prezinte Uniunea Sovietică din cea mai bună perspectivă, numărul persoanelor care doreau să se retragă peste Prut era mare. Oficialitățile sovietice au permis oamenilor să se înscrie în liste pentru a pleca în România, mințind că vor respecta această alegere.¹⁷ Documentele timpului adevăresc faptul că „persoanele care doreau să se repatrieze au fost și-canate, purtate din loc în loc, în scopul de a renunța la această idee, bunurile lor mobile și imobile confiscate și obligați să semneze declarații că după sosirea în România vor activa în favoarea Serviciului de Spionaj sovietic, părinții lor fiind oprți ca ostateci. Multora li se propunea să rămână pe loc, promițându-li-se funcții înalte în administrația sovietică”¹⁸. În consecință, mulți locuitori din teritoriile ocupate care au dorit să se evacueze peste Prut n-au avut posibilitatea s-o facă. Dovadă în acest sens sunt și cele peste 70.000 de cereri de repatriere adresate comisiilor de repatriere română și sovietică în anii 1940–1941.¹⁹

În timpul primei ocupații sovietice, „s-a urmărit și, în cea mai mare parte, s-a executat lupta și exterminarea burgheziei și a tot ce a fost credincios sistemului burghez. Această luptă s-a dus prin organele NKVD care era principalul instrument de represiune, folosit de-a lungul timpului de puterea sovietică în scopul promovării politicilor impuse de stat. Cetățenii basarabeni care, într-o formă sau alta, s-au manifestat contra statului sovietic au fost pasibili după codul penal sovietic de pedepse grave, areste, împușcare”²⁰. Arestările și represaliile staliniste zilnice nu puteau „curați” societatea de „elementele ostile” și crea

¹⁴ Cerasela Moldoveanu, *1940 – rapturile teritoriale. Soarta refugiaților din teritoriile anexate, Dosar 1940 – 80 de ani de la destrămarea României Mari*, p. 49.

¹⁵ Ion Giurcă, Daniel Bar, *Aspecte generale și specifice privind refugiații din teritoriile cedate în anul 1940*, pp. 118-124.

¹⁶ Vasile Vasilos, *Ocupația sovietică din 1940. Materiale inedite*, Chișinău: Ed. Civitas, 1999, p. 12.

¹⁷ Lidia Pădureac, *Sistemul represiv sovietic și soarta membrilor Sfatului țării: studiu de caz*, pp. 648-660.

¹⁸ George Damian, Atrocitățile sovietice în Basarabia și Bucovina de Nord din iunie 1940, în: *Romania Breaking News*, 28 iunie 2013 [online] <https://romaniabreakingnews.ro/atrocitatile-sovietice-in-basarabia-si-bucovina-de-nord-din-iunie-1940-de-george-damian/> (consultat 23 aprilie 2024).

¹⁹ Mihail Gribincea, *Basarabia în primii ani de ocupație sovietică 1944–1950*, p. 20.

²⁰ Viorica Olaru-Cemîrtan, *Deportările din Basarabia 1940–1941, 1944–1956*, Chișinău: Ed. Pontos, 2013, p. 548.

într-un termen scurt baza socială a noului regim sovietic. Pentru conducerea de la Kremlin era evidentă necesitatea unei deportări masive de populație din Basarabia și Bucovina de Nord. Această metodă a fost folosită de aparatul lui Stalin de mai multe ori, în diferite regiuni ale Uniunii, și „eficiența” ei era de necontestat. Urma ca în noile teritorii anexate de la România să se procedeze la fel.²¹

Trăsătură distinctivă principală a deportărilor sovietice ca represiune constă în natura lor administrativă, extrajudiciară, bazat pe liste.²² Listele cu deportați au fost întocmite de NKVD pe bază de delațiuni, ținându-se cont de pregătirea și activitatea capului familiei, de averea sa și de faptul că a colaborat cu administrația românească. Organele de represiune au găsit diverse motive și acuzații pentru a-și justifica acțiunile de deportare în masă. Subliniem faptul că aceste acuzații au fost înaintate ulterior momentului deportării. Abia peste un an se întocmeau dosarele, în care se formulau capetele de acuzații. În noaptea de 12 spre 13 iunie 1941 însă, niciunui deportat nu i s-a prezentat vreun document oficial cu acuzații sau cu o întemeiere juridică a acțiunii de deportare.²³

La 14 iunie 1941 au fost separați de familie bărbații cărora regimul de ocupație le-a incriminat încălcarea legislației sovietice. Restul membrilor familiei celui declarat vinovat, fie minori, fie cei care au atins vârsta majoratului sau tații acestora – au fost supuși deportării împreună cu ceilalți membri ai familiei. În cazul în care persoana de gen masculin era declarată vinovată, indiferent de vârstă, starea sănătății, era internată în lagărele din Kozel'sansk sau Putivil'sk la munci forțate.²⁴ În decurs de un an (28 iunie 1940 – 22 iunie 1941), numărul victimelor represiunii bolșevice în teritoriile anexate de sovietici (Bucovina, Basarabia și Ținutul Herța), potrivit unor estimări, s-ar cifra între 67 și 89,5 mii de persoane.²⁵ Deportările din 1940–1941 erau „justificate” prin diverse cauze: lipsa de loialitate, măsuri preventive, rezistență împotriva transformărilor socialiste, participarea la grupuri banditești, apartenența la instituțiile regimurilor burghezo-moșierești etc.²⁶

Primele concluzii cu privire la genocidul basarabean din timpul primei ocupații sovietice au fost formulate de administrația română, după ce a preluat controlul în Basarabia, în iulie 1941. Atunci au fost acumulate primele dovezi cu privire la acțiunea de modificare a structurii populației din Basarabia, efectuată de sovietici în perioada 28 iunie 1940 – 16 iulie 1941.²⁷ Totodată, între 1940 și 1944, în Basarabia au avut loc trei schimbări succesive ale regimurilor politice. Pe 28 iunie 1940, în urma Pactului Ribbentrop-Molotov, semnat de Germania nazistă și URSS pe 23 august 1939, URSS anexează Basarabia și nordul Bucovinei. Pe 22 iunie 1941, Armata română, în alianță cu trupele germane, recuperează teritoriul pierdut în 1940 și confiscă Transnistria până la Bug. În cele din urmă, la 23 august 1944, trupele sovietice reiau poziția în capitala Basarabiei și resping forțele aliate

²¹ Ibidem, p. 78.

²² Ion Șișcanu, Daniela Șișcanu, *Deportările în masă din „Zona sovietică a Pactului Molotov Ribbentrop” în anii 1940–1941 ca formă de represiune: context, cauze și efecte*, in: *Revista de Istorie a Moldovei*, nr. 2(110), 2017, p. 136.

²³ Viorica Olaru-Cemîrtan, *Deportările din Basarabia 1940–1941, 1944–1956*, p. 88.

²⁴ Mariana Țăranu, *Primul val de deportare a basarabenilor (iunie 1941)*, in: *Revista de Istorie a Moldovei*, nr. 2(98), 2014, p. 62.

²⁵ Petro Bryts'kyy, *Ukrayina u druiy svitoviy viyni (1939–1945 rr.)*, Cernăuți, 1995, p. 31.

²⁶ Ion Șișcanu, Daniela Șișcanu, *Deportările în masă din „Zona sovietică a Pactului Molotov Ribbentrop” în anii 1940–1941 ca formă de represiune: context, cauze și efecte*, p. 143.

²⁷ Viorica Olaru-Cemîrtan, *Deportările din Basarabia 1940–1941, 1944–1956*, p. 548.

române și germane dincolo de Prut.²⁸ În data de 12 septembrie 1944, la Moscova, delegația României a fost nevoită să semneze Convenția de Armistițiu cu Națiunile Unite. Prin acest act, România era abandonată total de Aliații occidentali, iar reprezentanții URSS și-au impus punctul de vedere. Convenția de Armistițiu avea prevederi dureroase pentru România. Actul prevedea renunțarea României la Basarabia și la Bucovina de Nord.

A doua ocupație sovietică

Dictatul administrației sovietice VS exodul repetat peste Prut (1944)

Evenimentele militare din 1941 i-au încurajat pe localnici să revină acasă, însă în 1944 aceștia au fost nevoiți să treacă Prutul spre vest a doua oară. În anul 1944 RSS Moldovenească a fost ocupată de armata sovietică în două etape. Raioanele din stânga Nistrului și cea mai mare parte a județelor Soroca și Bălți au fost ocupate primăvara, iar restul teritoriului în a doua jumătate a lunii august, ca rezultat al operației Iași-Chișinău.²⁹

Calvarul oamenilor a reînceput în 1944, odată cu ofensiva armatei sovietice spre vest. Din 23 august 1944 prin acțiunile regelui Mihai România a aderat la coaliția antifascistă. Evenimentele au fost grăbite pentru a proteja viața și bunurile cetățenilor și a nu permite intrarea armatei sovietice în România în calitate de armată dușmană. În 1944 mulți basarabeni, cunoscând experiența dictaturii sovietice au luat decizia de a se refugia în România.³⁰

Faptul că basarabeni și bucovinenii în anul 1944 s-au refugiat benevol și fără a fi constrânși de autoritățile române sau „sub imperiul panicii” a fost o realitate, susținută de un șir de memorii ale refugiaților, adresate regelui sau primului ministru al României, cu rugămintea să fie lăsați să trăiască în țara pentru care au luptat și ai cărei cetățeni se considerau.³¹

Primele acțiuni operative ale NKGB-ului sovietic în Basarabia în prima jumătate a anului 1944 au fost direcționate către identificarea și curmarea activității agenturii inamice lăsate în spatele frontului, agenților-radiști ai spionajului german, a rezidenților, propagandiștilor și diversioniștilor ghidați de serviciile secrete inamice. Atenție sporită era acordată localizării și arestării chiaburilor care s-au întors la locurile de baștină, odată cu revenirea administrației românești în Basarabia după 22 iunie 1941, care erau etichetați ca elemente antisovietice ostile.³²

În anul 1944, la apropierea Armatei Sovietice, zeci de mii de basarabeni și bucovineni au luat din nou drumul amar al refugiului, sperând că statul român îi va ocroti și îi va ajuta să-și găsească o slujbă, un acoperiș deasupra capului așa cum a făcut-o în anii 1940–1941. Dar situația social-economică și politică a României după 23 august 1944 era alta decât în anii 1940–1941.³³ Conform art. 5 al Convenției de Armistițiu, România era obligată să-i predea URSS-ului pe toți cetățenii sovietici luați cu sila ori evacuați. Prin termenul de „cetățean sovietic” autoritățile de ocupație sovietice îi aveau în vedere „pe

²⁸ Petru Negură, *De la o „eliberare” la alta. Scriitorii basarabeni în primul an de putere sovietică (1940–1941): strategii de integrare și forme de încadrare*, in: *Plural. History, Culture, Society*, vol. 3, nr. 1, 2015, p. 72.

²⁹ Mihail Gribincea, *Basarabia în primii ani de ocupație sovietică 1944–1950*, p. 41.

³⁰ Lidia Pădureac, *Refugiați și repatriați basarabeni în studiile de istorii orale*, pp. 43–51.

³¹ Mihail Gribincea, *Basarabia în primii ani de ocupație sovietică 1944–1950*, p. 23.

³² Alexandru Malacenco, NKGB-ul Sovietic pe frontul invizibil în Basarabia, martie-iunie 1944, in: *Studia Universitatis Moldaviae*, nr. 10(100), 2016, pp. 103–110.

³³ Mihail Gribincea, *Basarabia în primii ani de ocupație sovietică 1944–1950*, p. 22.

acei români basarabeni, care în 1940 au rămas sub stăpânirea lor, au acceptat funcții la Statul sovietic și ar fi votat la alegerile pentru Sovietul Suprem și pentru sovietele locale³⁴. Astfel, autoritățile sovietice au continuat seria de abuzuri și ingerințe în treburile interne ale statului român mai ales în problema refugiaților care erau hărțuiți și obligați să se înscrie pe listele comisiilor de repatriere. În pofida presiunilor exercitate asupra autorităților române, acestea înțelegeau situația disperată în care erau bieții refugiați din Basarabia și Bucovina de Nord și încercau să-i ascundă, favorizând de multe ori întocmirea de documente fictive prin care se dovedea că cetățenii respectivi erau născuți în România și deci nu puteau fi încadrați în prevederile art. 5 al Convenției de Armistițiu, deși au locuit o perioadă pe teritoriile ocupate în iunie 1940.

Mărturiile refugiului

Încercarea multor basarabeni de a evada din mrejele regimului totalitar comunist în mare parte a eșuat. Deși statul român a depus eforturi consistente pentru a-i ajuta și proteja, circumstanțele internaționale și cele din regiune au fost în defavoarea României. După 1944, statul sovietic a început vânatoarea basarabenilor refugiați pentru a-i „repatria”. Basarabeni din România care nu aveau acte care să confirme refugiul lor de până în anul 1940 erau sortiți la pribegie sau la trecerea cu traiul în RSS Moldovenească. Mulți din cei reveniți au fost aruncați de regim în Gulag: arestați, condamnați la munci forțate în lagăre sau deportați în Siberia și Kazahstanul de Nord.³⁵

În 1944, în altă conjunctură politică, tragedia s-a repetat:

„Știam ce politică se ducea în familie, tata avea așa o credință: dacă el în viață n-a făcut nimic rău, pentru ce să-l pedepsească cineva? Se mai vorbea că o să facă săpun... Nu știu, a fost o vorbă așa... Se vorbea că din boieri făceau săpun, adică, rușii făceau în 1941. Cei ridicați în 1941 au fost despărțiți la Tiraspol de familie.

Era vorba că prin *selsoviet* pe-acolo, că [și] noi am fost în lista din 1941, dar nu au mai dovedit ei, rușii să mai facă încă o deportare, că le-o-ncălcit războiul... Surorile ziceau să plecăm, să ne refugiem în România, că o să pățim să ne ducă în Siberia. Mama, fiind o mare gospodină, a început a pregăti pesmeți. Așa că prin martie 1943 noi am avut doi-trei saci de pesmeți. La mijlocul lui mart s-auzeau tunurile prin Ucraina și surorile au insistat să plecăm. Am plecat toată familia, cu bunicul Eugen, cu bunica Xenia, cu soția lui unchiul, că el era pe front în Crimeea, cu tanti Eufimia Saca³⁶, povestește Eugen Banaga, născut în satul Minceni, r-nul Rezina.

Surorile Valeria Grișcenco și Olga Banaga victime ale regimului totalitar-comunist în RSS Moldovenească, născute în satul Dâșcova, r-nul Orhei, povestindu-și istoria rela-tează:

³⁴ Arhiva MAE al României. Fond *Conferința de pace de la Paris*, vol. 126, f. 1.

³⁵ Lidia Pădureac, *Refugiați și repatriați basarabeni în studiile de istorii orale*, p. 51.

³⁶ Ludmila D. Cojocaru, Virgiliu Bîrlădeanu, Studiu de caz. Eugen Banaga: „Visul nostru e Uni-real!”, în: Ludmila D. Cojocaru (editor), *Arhivele memoriei: recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din RSS Moldovenească. Memorii. Documente. Studii de caz. Cercetări realizate în localitățile din centrul Republicii Moldova*. Vol. I, tom 1. Chișinău: Ed. Balacron, 2016, pp. 55-81.

„În România au venit rușii și au spus așa: «Basarabeni – acasă!» S-a întors tata de la război și a spus că trebuie să plecăm. Dar de la primărie i-au propus tatei: «Domnule secretar, nu plecați! Veți suferi, dar nu plecați. Vă facem acte și plecați în Ungaria...» Dar mămica nu vroia – ea vroia acasă! Urcăm în tren, pornim spre casă și ajungem în gară la Chișinău. Când am ajuns la Chișinău – părinții au fost arestați. Pe tata l-au dus în lagăr și au prins a-l interoga: «De ce-ai plecat în România? Te-ai temut de noi?» Tăticul vorbea cu traducător. Strigau... Nevoie... Mi-a povestit mama că în sala unde-l interogau pe tata era o sobă cu gură așa mare – să nu înghețe rusul – și când tăticul i-a spus că așa a fost ordinul, rusul i-a ordonat să se bage cu capul în soba ceea! Tata i-a replicat că acesta nu-i ordin... Eiii! S-a aruncat rusul la tata în spate, să-l bage cu capul în sobă, iar tata s-a scuturat și l-a trântit pe rusul acela în pământ. Și a fost bucluc! Mămica a fost eliberată, dar tăticul a fost judecat pentru șapte ani în lagăr, în Komi ASSR: pentru că s-a dus în România! A fost mama la judecată și ne-a povestit ea cum a fost... Tata nu ne-a povestit nimic. L-am rugat, odată, pe tata să-mi povestească și n-a vrut: «Voi ați suferit mult aici, nu trebuie să vă mai spun și suferințele mele. Numai eu să le știu...» [plânge!]³⁷

Concluzii

Zădărnicierea refugiului și ulterior organizarea deportărilor, inclusiv a celor care au căutat refugierea din calea terorii iminente, de către regimul sovietic s-a axat pe distrugerea, unei generații și a succesorilor acesteia. Tragediile personale, exprimate prin durerile și suferințele trăite de populația impusă în grabă să-și caute astfel refugiu, din frica pentru viața și securitatea lor și acelor apropiați, au fost amplificate ulterior de evenimentele de teroare ce au urmat, prin valul de deportări organizate de regimul sovietic. Drama acestor trăirii a fost resimțită de către refugiații care au revenit în localitățile de baștină, în 1941 după ce Armata Română a reușit, de moment, să izgonească forțele de ocupație sovietică din Basarabia, dar care s-au văzut nevoiți să se refugieze repetat peste Prut în 1944, odată cu ofensiva armatei sovietice.

În consecință, destinul basarabenilor expuși ocupației sovietice este marcat profund de cumularea celor două extremități tragice, exprimate prin iminența refugiului și inevitabilitatea deportărilor. Supliciu generat de pribegia populației băștinașe din Basarabia ocupată de sovietici, a fost amplificat ulterior de surghiunul fatal asupra acestora. Deportarea populației care anterior a căutat refugiu în urma ocupației sovietice din Basarabia este o manifestare atroce, lipsită de răgazul unei soluții fiabile. Paradigma acestei joncțiuni dintre aceste două evenimente separate și în același timp subsecvente exprimă dimensiunea, complexitatea și conținutul acestor procese în conjunctura perioadei istorice vizate. Astfel, abordarea destinului basarabenilor sub ocupația sovietică presupune percepția reală a dimensiunii dintre refugiu și deportare.

Dincolo de tragediile personale ale victimelor regimului și impactul devastator, pe moment și pentru viitor, suferința profundă a celor refugiați a generat consecințe catas-

³⁷ Ludmila D. Cojocaru, Studiu de caz. Valeria Grișcenco și Olga Banaga: „Istoriile noastre”, în: Ludmila D. Cojocaru (editor), *Arhivele memoriei: recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din RSS Moldovenească. Memorii. Documente. Studii de caz. Cercetări realizate în localitățile din centrul Republicii Moldova*. Vol. I, tom 1. Chișinău: Ed. Balacron, 2016, pp. 9-54.

trofale pentru societate, resimțite și astăzi. Totodată, cunoașterea fenomenului refugiului în preajma războiului și valorificarea impactului situațiilor de criză din trecut asupra societății, permite prevenirea și gestionarea unor asemenea crize, inclusiv, din perspectiva prezentului.

Summary: The annexation of the Romanian territories by the Soviet state in 1940 was carried out deliberately through violence and terror against the peaceful population, without having the slightest justification in this sense. The real character of Soviet regime is crystallized in the brutal attempt to officially accredit, even from the first days of the occupation, through violence, the inevitability of terror on the population of the Romanian territories annexed by the USSR in 1940, as well as through the imposition of ideologies based on false desiderata. Thus, the conditioned phenomenon of the social-economic and humanitarian crisis of proportions, generated by the brutal annexation by the USSR of Bessarabia, Northern Bucovina and Herța region, generated the process of the refuge of the population from the Romanian territories occupied. The personal tragedies, expressed through the pain and suffering experienced by the population forced to seek refuge in such a hurry, out of fear for their lives and security and those close to them, were later amplified by the terror events that followed, through the waves of deportations organized by the Soviet regime.

**ALEXEI MARCO:
DIN FRIGURILE SIBERIEI AJUNS BIJUTIER CELEBRU**

DOI: 10.5281/zenodo.12540707

CZU: 739.071.1(478)(092)

Liliana CONDRATICOVA

Dr. hab. în studiul artelor, dr. hab. în istorie, Academia de Științe a Moldovei

ORCID: 0000-0002-8735-3364

E-mail: condrativova.asm@gmail.com

Argument

Alexei Marco este considerat, pe drept cuvânt, cel mai consacrat bijutier din a doua jumătate a secolului al XX-lea din RSS Moldovenească, lucrările cărora sunt păstrate actualmente în colecțiile muzeale și private din Republica Moldova și din străinătate. Prin stăpânirea impecabilă a tehnicilor și tehnologiilor de prelucrare artistică a materialelor prețioase, cunoașterea profundă a proprietăților metalelor și ale pietrelor scumpe, a tendințelor artistice în domeniul artei bijuteriilor, operele sale se disting printr-un înalt profesionalism, având o deosebită valoare artistică¹.

Viața și opera lui Alexei Marco

Viața bijutierului reprezintă un model pentru fiecare. La o vârstă fragedă, ajuns în frigurile Siberiei împreună cu familia sa, care fusese deportată pe nedrept pe motiv că ar fi chiaburi care „s-au strecurat în colhoz”, Alexei Marco denotă o admirabilă aspirație spre învățătură, spre cunoașterea și căutarea frumosului, promovate prin bijuterii elegante, mici figurine de fildeș și ulterior, plachete emailate.

Numele lui Alexei Marco a reușit să ajungă unul de referință în arta confecționării bijuteriilor din spațiul actual al Republicii Moldova, iar destinul său a devenit pe drept cuvânt un model de rezistență. Ulterior, cercetătorul Mihai Tașcă a publicat articolul „Fost deportat, bijutier de renume”, care a consemnat soarta lui Alexei Marco, „unul dintre miile de copii moldoveni, deportați pe 6 iulie 1949 în Siberia cu familiile lor”².

Alexei Marco s-a născut pe 17 martie 1935 în comuna Sturzeni, plasa Manzâr, județul Tighina, în familia țăranilor înstăriți Zaharia și Ana Marco (ortografiat și Marcu), fiind al treilea copil dintre cei cinci frați și surori. Zaharia Marco și-a agonisit prin muncă averea. La moartea tatălui său, în 1947, Zaharia Marco a devenit membru al colhozului Stalin din localitate, aducând drept contribuție toată averea. A păstrat doar casa, o vacă și șase oi. Alexei, în perioada 1941–1944, reușește să facă câteva clase la școala românească.

Pe 6 iulie 1949, abia terminase clasa a 5-a.

¹ Liliana Condraticova, *Arta metalelor. Portrete de creație ale bijuteriilor și meșterilor de artă decorativă (a doua jumătate a secolului al XX-lea – începutul secolului al XXI-lea)*. Iași: Ed. Doxologia, 2021, pp. 91-142.

² Mihai Tașcă, Fost deportat, bijutier de renume, în: *Adevărul*, nr. 125, 4 iulie 2013, p. 4-5.

Eșalonul cu nr. 97162 a pornit din Gara Bender (Tighina) spre destinație – regiunea Tiumen – în dimineața zilei de 8 iulie 1949. Ajunsă în Siberia, familia Marco a fost inițial repartizată în cătunul Ingair, raionul Tobolsk din regiunea Tiumen. Peste câteva luni a fost transferată în oraș. Tatăl a lucrat mai întâi lemnar, apoi zugrav de categoria a V-a. O informație, întocmită la 27 mai 1952 de către informatorul „Caд” („Livada”) arată că Zaharia Marco a trimis trei scrisori la Sturzeni, corespondând cu Alexandru și Vasile Proțiu.

După moartea lui Stalin, Zaharia Marco a expedit o scrisoare în adresa Prezidiului Sovietului Suprem al URSS, în care arăta că a fost deportat pe nedrept. Solicitând reabilitarea, Zaharia Marco susținea că fiul său Gavril a terminat un colegiu și ar dori să-și continue studiile, dar nu are dreptul să părăsească localitatea pentru că era în lista celor deportați. Aceasta și alte solicitări au fost respinse. Nu i-a ajutat nici cererea trimisă de fiul Petru, în 1955, Consiliului de Miniștri al RSS Moldovenești. Până în 1951, Petru a învățat la Tighina. După absolvire a fost trimis învățător de matematică în satul Tigheci, raionul Leova, iar în aprilie 1952 a fost încorporat în rândurile Armatei Sovietice. La 16 aprilie 1951, la Tobolsk, în familia lui Zaharia și Ana Marco s-a născut fiica Galina. Peste un an a decedat Vera.

Pornind de la documentele disponibile pentru cercetare, am determinat trei perioade distincte în creația maestrului Alexei Marco: prima perioadă (1949–1960) reprezintă formarea la Tobolsk, în atelierul de confecționare a articolelor din os, corn, fildeș; cea de-a doua etapă (1960–1973) include studiile și activitatea la Moscova, admiterea în rândurile Uniunii Artiștilor Plastici din URSS și, respectiv, aprecierea în calitate de renumit bijutier și șlefuitor al osului, cornului, fildeșului, lucrările căruia erau apreciate în spațiul unional și peste hotare în cadrul expozițiilor de artă. Cea de-a treia perioadă prezintă revenirea la baștină și activitatea în calitate de bijutier în atelierul Fondului Plastic al UAP din RSSM (1973–1981) și, ulterior, între 1981 și 1992, creație liberă³.

Grație autobiografiei semnate cu puțin timp înainte de trecerea în eternitate, avem posibilitate de a urmări devenirea lui A. Marco în calitate de bijutier. Alexei Marco s-a născut la 17 martie 1935 în satul Sturzeni, plasa Manzâr, județul Tighina, în familia lui Zahar Pavel Marco (1905–1983) și Ana Fiodor Golovei (1907, satul Tocuz – 1990). Din cei șase frați și surori, Alexei fusese al treilea copil. Însuși Marco relatează în felul următor: „Din fragedă copilărie nu am avut fericirea de a vizita vreun muzeu, dar tatăl meu îmi povestea că văzuse pictori care pot desena omul de parcă ar fi viu. Fusese dorința mea cea mai mare – de a vedea această minune în realitate și de a deprinde arta desenului. În școală mă consideram pictor, desenam toate gazetele de perete. Visam să plec la Chișinău să devin pictor, alt vis nu aveam...”⁴.

Visul de a deveni pictor a fost spulberat violent. La 18 iunie 1949 familia Marco – părinții și cei cinci copii – a fost inclusă în lista persoanelor pentru deportarea forțată⁵. La 6 iulie 1949, familia Marco fusese deportată, ajungând în orașul rus Tobolsk. Începuse o viață dură și plină de penurie, lipsită de drepturi și de copilărie, departe de casă. Întrucât Alexei Marco nu cunoștea limba rusă, nu a avut posibilitatea să frecventeze școala și să învețe în mod corespunzător. În Tobolsk funcționa un atelier unde se realizau cele mai

³ Liliana Condraticova, *Alexei Marco. Destinul unui bijutier din Moldova*, Iași: Ed. LUMEN, 2011, 200 p.; Liliana Condraticova, *Destinul giuvaierului. Alexei Marco*. Chișinău, 2017, 176 p.

⁴ Arhiva personală M. Marco.

⁵ Arhiva Ministerului de Interne al Republicii Moldova. Dosar 10534, f. 1.

variate obiecte decorative din fildeș. Studiile medii le-a absolvit mai târziu, frecventând școala serală din localitate.

A fost o perioadă grea în soarta miilor de basarabeni deportați în tragicul an 1949. Era suficientă întocmirea unui „raport” din partea unui agent secret, adept înflăcărat al noilor autorități sovietice, instaurate în RSSM, pentru a fi ridicat, deportat cu familia, chiar și cu copiii minori. Un astfel de „raport” a fost întocmit și pe numele tatălui lui Alexei, Marco Zaharia. „Raportul agentului secret Vladimirov” din 14 mai 1949 privind gospodăria deținută de Zaharia Marco conține menționarea averii familiei Marco în perioada interbelică și în anii 1941–1944, și anume: 20 ha de pământ, 1 ha de vie, 4-6 canine, patru bovine, 100 de ovine. Agentul anunță că în gospodărie se foloseau și munca zilierilor, cca 10-15 persoane. În anul 1949 Zaharia Marco lucra în colhoz, nu a făcut serviciul militar și nici distincții de stat nu avea. În „Raportul” unui oarecare Bîstrov, din 13 mai 1949, se adăuga că familia deținuse în perioada interbelică un numeros inventar agricol, iar în 1949 avea o casă, gospodăria animalieră includea o vacă și 5-6 ovine. La 17 mai 1949, lui Zaharia Marco i-a fost eliberat un certificat precum că nu are distincții de stat, nici în rândurile Armatei Sovietice sau ale partizanilor nu a fost.

Potrivit rezoluției Ministrului Securității de Stat a RSSM generalul Mordoveț (mai 1949), familia lui Zaharia Marco a fost declarată familie de chiaburi, fiindu-i incriminate „gospodăria mare și lipsa serviciului militar în Armata Sovietică”, astfel fiind iminentă deportarea lor, în pofida faptului că mama lui Alexei Marco, Ana Fiodor, a fost decorată cu medalia *Materinskaia Slava* de gradul II (fiind mamă a cinci copii).

Conform deciziei Comitetului executiv al raionului Volontirovca din 7 iulie 1950, în lista familiilor de chiaburi din Sturzeni pentru deportarea forțată a fost inclus și Petru Zaharia Marco, născut în 1931 (deși la acel moment activa în calitate de profesor de matematică în școala medie din satul Tigheci, raionul Leova).

Capul familiei Z. Marco s-a adresat de câteva ori cu cereri de a se revizui dosarul, considerând că a fost deportat pe nedrept. De fiecare dată însă i se răspundea: „a refuza revizuirea dosarului” sau „a refuza revenirea în RSSM”. O nouă cerere el a depus-o la 30 aprilie 1953 în adresa lui K. Voroșilov pentru a se revedea dosarul său și de a fi exclus din lista familiilor strămutate. Considera că a fost deportat injust, fiindcă el, Zaharia Marco, a intrat în anul 1947 în colhozul „Stalin”, aducând în noua comunitate a colhoznicilor tot inventarul agricol deținut de familia sa. O nouă cerere privind revizuirea dosarului fusese adresată la Ministerul Afacerilor Interne al URSS la 13 martie 1954. Zaharia Marco menționează că feciorul său Alexei Marcu lucrează meșter șlefuitor al osului (Marcu: astfel este menționat în original, precum sunt înscrisi și frații Petru și Gavril).

Familia Marco a fost eliberată din surghiun pe 17 august 1957, fără dreptul de a locui în RSS Moldovenească. La 10 septembrie 1957 a fost primită înștiințarea despre plecarea din locul deportării a lui Alexei Marco, în calitate de membru al familiei decorat cu o înaltă distincție de stat. După revenire în RSSM, părinții lui Alexei, cărora nu li s-a permis revenirea la baștină, s-au stabilit cu traiul în satul Lesnoie, raionul Tarutino, regiunea Odesa (Ucraina). Vera Marco (1937–1952) a decedat la Tobolsk. Zaharia Marco a decedat în 1983, iar Ana Marco – în anul 1990. Daria Marco (Grabco) (n. 1941) a devenit cercetător științific la Institutul de Fizică Aplicată, iar Galina Marco (Ghenciu) – asistentă medicală în Căușeni. Petru Marco a lucrat învățător în satul Puhăceni, raionul Anenii Noi. Gavril a locuit la Chișinău.

Peste câteva decenii după nedreptatea ce li s-a făcut, conform deciziei Sovietului de Miniștri al RSS Moldovenești nr. 115 din 10 aprilie 1989, familia lui Zahar Pavel Marco (26 august 1905–1983) și a Anei Fiodor Marco (1907–1990), copiii lor: Alexei Marco (1935–1993), Petru Marco (transcris și Marcov) (1931), Galina Marco (16 aprilie 1951), Daria Marco (1941), Gavril Marco (1932) și Vera Marco (1937–1951) au fost reabilitați.

Cât privește viața lui Alexei Marco în surghiun, menționăm că la 4 aprilie 1950 Alexei Marco fusese angajat în atelierul *Тобольский косторез* (denumirea atelierului de șlefuire a fildeșului și a osului), unde lucrează mai bine de 11 ani. După doar patru luni de ucenicie, încearcă să lucreze independent, figurinele din fildeș frapându-l prin finețea și căldura materialului folosit. La Tobolsk, concomitent cu creația și realizarea ideilor sale fanteziste, Marco a frecventat și școala serală. Tot în această perioadă, pentru prima dată este menționat numele lui Marco în literatura de specialitate și este apreciată creația sa.

Alexei Marco a absolvit Institutul Tehnologico-Industrial din Moscova (1961–1963), specialitatea Prelucrarea artistică a metalului și lemnului (piatră, fildeș), obținând calificarea „pictor-tehnolog”. Sub conducerea profesorului S.M. Budanov realizează lucrarea de diplomă Kozeol-vintorog (32 × 22 × 7 cm). După absolvirea institutului, fusese preocupat de activitate didactică în cadrul renumitei Școli de Artă și Industrie din Abramțevo, Rusia (1963–1966). În anul 1965 devine membru al Uniunii Artiștilor Plastici din URSS. Deja peste câțiva ani, Alexei Marco a prezentat o recomandare colegului său Gheorghe Cojușnean (1946–2014) pentru a fi admis în rândurile UAP din RSSM, cel care îl considera mentor în domeniul confecționării bijuteriilor. În anii 1966–1970, Alexei Marco lucrează în calitate de pictor principal la Biroul artistic de proiectare din Moscova. Activează în calitate de șlefuitor al fildeșului, executând diverse sculpturi miniaturale. Își încearcă aptitudinile în proiectarea și confecționarea bijuteriilor din fildeș, argint și inserții de pietre fine sau organice. Devine bijutier apreciat în Federația Rusă, dovadă fiind participarea frecventă la variate expoziții de artă plastică și decorativă, care s-au desfășurat în orașele unionale.

Alexei Marco revine la baștină, în RSSM, în anul 1973. Aici a activat în calitate de bijutier în cadrul atelierului de giuvaiergerie al Fondului Plastic al UAP din RSSM (până în anul 1981), prelucrează fildeșul și confecționează sculpturi miniaturale. Devine membru al Consiliului Artistic al Fondului Plastic al UAP. Participă la tabăra de creație din Palanga (Lituania), fiind desemnat conducătorul grupului de bijutieri din Uniunea RSS (1 septembrie – 25 octombrie 1975 și 25 ianuarie – 20 martie 1977). Au urmat taberele de creație din Palanga în 1976 (5 ianuarie – 2 martie) și ultima plecare la Palanga (28 februarie – 26 aprilie 1980), organizată pentru pregătirea expoziției triennale de bijuterie Jablonec–80, Cehoslovacia (actualmente, Republica Cehă).

După 1981, timp de aproape un deceniu, se avântă în creație liberă, manifestându-se în calitate de bijutier neafiliat. Participă la expozițiile naționale, unionale și internaționale de artă decorativă, emailare artistică, elaborează schițe noi și confecționează articole inimitabile grație aptitudinilor artistice și tehnologice de referință. Anume în perioada activității libere a confecționat o diversitate impresionantă de articole de bijuterii, înfruntând zi de zi duritatea pietrelor și a metalelor, dar și boala care îl măcina.

Formarea și activitatea bijutierului Alexei Marco

În perioada sovietică omul de artă, creatorul cu idei inovatoare, fără a fi membru al unei uniuni de creație nu avea posibilitate de a fi promovat și apreciat. Deși arta bijuteriilor poate fi considerată una dintre cele mai apolitice – comparativ cu grafica, sculptura

sau pictura –, totuși, carnetul de membru al uniunii, al Uniunii Artiștilor Plastici, oferea posibilitatea participării la expozițiile republicane și unionale, de a obține o deplasare de creație, a primi un atelier de creație și comenzi de stat. Este condițiunea existenței unui artist în perioada sovietică, valabilă pentru oamenii de artă, fie artiști plastici, interpreți de muzică sau compozitori. Totodată, uniunile de creație aveau menirea de a asocia toți artiștii plastici. Industrializarea accelerată a RSSM a impus noi condiții de existență a artistului, noi tendințe în portul vestimentar și al bijuteriilor, stilul noului *homo sovieticus* fiind caracterizat prin democratizare, pragmatism, laconism. Cerințele noi sunt dictate și uniunilor de creație, inclusiv celor din domeniul artei decorative, confecționarea bijuteriilor trecând de la o meserie elitară la rangul unei simple operații tehnice (în spațiul ex-sovietic studierea meseriei de bijutier se efectua de cele mai dese ori în cadrul unor școli speciale de meserie, profesional-tehnice, de unde vine și atitudinea de reticență a unor critici de artă față de acest domeniu).

Anume în aceste împrejurări și-a început activitatea maestrul Alexei Marco. Creația sa poate fi urmărită în funcție de evoluția factorilor istorici, sociali și culturali. Activitatea de până la revenirea în RSSM este marcată prin deportarea întregii familii, necesitatea de a obține o profesie și de a se afirma în calitate de plastician în domeniul artei decorative. În orașele mari din Rusia industria și arta bijuteriilor fusese încurajată și promovată la nivel de stat, fiind oferite condiții de muncă și oportunități de expunere a pieselor confecționate, de exemplu, expoziția de bijuterie Jablonec din fosta Cehoslovacia. Revenirea la baștină a însemnat pentru Alexei Marco o regăsire a tradițiilor moldovenești din domeniul prelucrării artistice a metalului, asocierea motivelor autohtone și explorarea aptitudinilor acumulate la Tobolsk, Moscova și Palanga. Din aceste motive, lucrările lui Marco – realizate manual și unice în mare parte – reprezintă veritabile opere de artă comparativ cu piesele produse în mod industrial, în mii de exemplare și lipsite de individualitate.

În pofida formării sale în calitate de bijutier cu renume în orașele Tobolsk și, ulterior, Moscova, Alexei Marco a realizat cea mai prodigioasă creație după revenirea sa la baștină, în RSSM. Activând în cadrul atelierului de giuvaiergerie al Fondului Plastic al UAP, iar după 1983 devenind liber creator, bijutierul a proiectat și a realizat cele mai frumoase și valoroase piese de podoabă și plachete în tehnica emailării artistice. Prestanța ultimilor ani de viață este una deosebită, bijutierul parcurgând calea de la simple statuete la plachete de fildeș sau de email cu o semnificație simbolică deosebită (*Madona, Plai natal, Biserica Acoperământul Maicii Domnului – Măzărache, Biserica Adormirea Maicii Domnului din Căușeni*).

Exponent al timpului său, Alexei Marco a proiectat și executat podoabe care corespundeau epocii date, anilor 1960–1990, cele mai solicitate (exemplu servind și creația colegilor săi de breaslă Gh. Cojușnean⁶, V. Vasilkov⁷, V. Kalașnikov⁸) fiind variate coliere, broșe și pandantive. Majoritatea pieselor sunt de natură decorativă și expozițională (colierul de fildeș sau broșa *Libelule*). Totodată, articolele realizate denotă influența peisajului specific și a portului tradițional moldovenesc, precum este setul *Moldova* (colier și cercei), realizat în stilul unor salbe monetare răspândite în Basarabia în secolul al XIX-lea.

⁶ Liliana Condricova, *Arta metalelor. Portrete de creație ale bijutierilor și meșterilor de artă decorativă (a doua jumătate a secolului al XX-lea – începutul secolului al XXI-lea)*. Iași: Ed. Doxologia, 2021, pp. 143-164.

⁷ Ibidem, pp. 165-176.

⁸ Ibidem, pp. 199-204.

Lucrările din perioada tardivă reprezintă o perioadă de certă maturitate profesională și reprezintă piese realizate în spiritul tendințelor artistice ale vremii, capabile să concureze cu articolele meșterilor de artă decorativă din regiunile limitrofe.

Alexei Marco rămâne a fi exponentul principal al unor tehnici de lucru și de decorare folosite în premieră de bijutierii din RSSM, cum ar fi prelucrarea fildeșului. Un alt procedeu artistic în care a excelat meșterul a fost emailarea artistică, piesele fiind expuse în cadrul expozițiilor specializate din Limoges (Franța). Printre tehnicile de lucru uzuale menționăm turnarea artistică a metalului și forjarea, pentru decorare pieselor fiind utilizate filigranarea, laminarea, șlefuirea și fasonarea pietrelor prețioase. Categoria materiilor prime include argintul, alpaca, alama, pietrele fine, ornamentale și organice (coral, chihlimbar, lapis-lazule, sidex, ametist, crisopraz, agat, sard). Marco, pe baza informațiilor din unele cărți vechi de specialitate, în mod experimental a stabilit componența chimică a unui aliaj pe bază de argint, utilizat la confecționarea articolelor de bijuterie.

Majoritatea articolelor confecționate de Alexei Marco înfrumusețează astăzi unele colecții private (*Cioban cu câinele, Sfântul Gheorghe, Maternitate, Biserica Adormirea Maicii Domnului, Căușeni*). În Muzeul *Orujeinaia Palata* (Moscova, Federația Rusă) se află brățara *Amintire*, setul *Moldova* (colier și cercei) și câteva piese de fildeș. În custodia MNAM se păstrează plachetele emailate *Ștefan cel Mare, Vara, Peisaj de iarnă*, medalionul *Madona*, colierul de sidex și ametist, sculptura de aramă forjată *Moldova*, figurine de fildeș (*Ciobănaș cu capra, Legumicultorul, Toamna*), iar colecția MNIM este înfrumusețată de broșa de argint având un generic simbolic *Arborele vieții*.

Lucrările lui Alexei Marco din perioada tardivă, ca parte integrantă a patrimoniului cultural al țării noastre, prezintă veritabile obiecte de artă comparativ cu piesele produse în aceeași perioadă la fabrici și uzine specializate, în mod industrial, în mii de exemplare. Subliniem faptul că bijutierul Alexei Marco a fost unicul din RSSM care a aplicat poansonul personal asupra pieselor de podoabă (*AM*) și plachetelor emailate (un soare miniatural cu raze, asociat cu anul confecționării).

Articolele de bijuterie sunt martorii și mesagerii perioadei, demonstrând evoluția meșterului Alexei Marco în plan artistic, de la mici statuete și plachete de fildeș la bijuterii și lucrări realizate în tehnica emailării artistice, căutarea propriului drum de creație și a spiritualului prin asemenea opere ca *Madona, Scoaterea lui Hristos de pe cruce*, giuvaiergiul fiind exponent al timpului și al condițiilor în care a trăit și a creat.

Fragmente din memoriile surorii mai mici a lui Alexei Marco, Daria Grabco⁹:

„... Alexei Zaharia Marco a fost cel de-al treilea copil în familie, născut la 17 martie 1935. Părinții noștri au dat viață la 7 copii, doi dintre care, spre nenorocire, au decedat: Vera, născută la 8 aprilie 1937, a decedat de pneumonie în Siberia la vârsta de 15 ani. Ultima fiică, Galina Zaharia Marco, s-a născut la 16 aprilie 1951, în orașul Tobolsk, unde a fost deportată familia noastră în 1949.

Se apropia 1947, anul de o mare secetă și foamă în toată țara. Și chiar roada cea mică a cerealelor, pe care părinții au reușit să o acumuleze, era confiscată de conducerea satului la indicațiile structurilor superioare din țară. Veneau la oameni și cu forță luau grăunți, făină, cartofi, porci, găini și altele. Lumea în sat rămase practic fără nimic, spre sfârșit de iarnă oamenii nu aveau ce mânca, unii mureau chiar mergând pe drum, alții mâncau carne de pisici și câini, adăugau în făină de porumb rumeguș de lemn când fierbeau mămăligă,

să fie mai plin stomacul. Tatăl nostru, ca să hrănească familia cu cinci copii, împreună cu alți bărbați cam de vârsta lui (40-45 ani), aduna în saci lucruri din casă (covoare, prosoape, haine, alte lucruri mai prețioase; bine că au fost făcute la vremea lor!) și plecau în Polonia să le schimbe pe cartofi și făină de grâu și hrișcă. Acolo seceta nu i-a atins atât de puternic. În Polonia să duceau pe ascuns cu trenul. Se ridicau pe acoperișul vagoanelor și se culcau să nu-i vadă nimeni. Așa mergeau tot drumul. Când ajungeau la locul de destinație, schimbau marfa pe produse alimentare. Iarși pe furii cu sacii urcau pe acoperișul vagoanelor și veneau acasă. Într-un loc mai aproape de sat, când trenul mergea la deal și scădea din viteză, aruncau pe rând sacii de pe acoperiș și săreau singuri de pe tren. Apoi adunau sacii și aproximativ 15 km mergeau pe jos până ajungeau acasă.

Odată, când au venit în Polonia, niște bandiți îmbrăcați în haine de polițiști înarmați i-au înconjurat și i-au dus la marginea satului. Acolo le-au dat comanda să pună sacii cu marfă la o parte și să se culce la pământ cu fața în jos. Lor nu le-a rămas decât să se supună – erau siguri că vor fi împușcați.... Însă, după un timp de liniște, au început să ridice capetele și să se uite împrejur, dar nimeni nu mai era. Tâlharii au dispărut cu sacii. S-au întors acasă flămânzi și fără nimic. Dar totuși mulțumeau Domnului că au rămas în viață. În pofida acestei întâmplări, din nou s-au dus în Polonia. Până și mobila din casa mare a fost schimbată pe porumb și grâu la Ermoclia, un sat apropiat de Sturzeni, unde oamenii mai aveau roadă.

După foametea din 1947, în sate s-a început colectivizarea totală și crearea așa-numitor *colhoz*-uri. Oamenii erau obligați să dea colhozurilor toată gospodăria pe care posedau: pământul, inventarul agricol, cai, vaci, porci, oi. Au dat în colhoz toată averea lor și părinții mei. Au lucrat în colhoz aproape doi ani. Au fost ani foarte grei, fiindcă conducerea „Selsovet-ului” (prescurtat din limba rusă „Selski Sovet, adică „Consiliul satului”) se comporta foarte brutal cu foștii gospodari. Adeseori din raion veneau în sat diferiți funcționari, chipurile, cu controlul. Ei erau cazați la noi în casă și părinții erau obligați să-i alimenteze: sa taie găini, sa le pregătească mâncare bună și gustoasă. Așa mâncare ei nu aveau de unde să dea la copiii lor. Dacă tata cumva se revolta, îl chemau la *Selsovet* (sovietul sătesc), îl amenințau cu pedeapsa și îl închideau pe toată noaptea acolo.

În 1949, guvernul sovietic începuse acțiunile pentru deportarea oamenilor, foștilor gospodari, numiți „culaci”, în Siberia și Kazahstan. Căutau informații din documentele sătești pentru a confirma că familia noastră poate fi clasificată ca familie de „chiaburi”, interogau oamenii din sat, vecinii, rudele mai îndepărtate. Le adresau întrebări: ce fel de gospodărie avea familia noastră, câte hectare de pământ, câți cai, oi, vaci aveau, în ce relații se află ei cu tatăl nostru, exploata el sau nu munca altor persoane, ce făcea în perioada de ocupație fascistă. Toate aceste documente de interogare erau semnate de persoana interogată, după ce erau comparate între ele și verificate de agenții anonimi de la KGB, care erau angajați tot din consăteni și trimiteau informații la Serviciul de Securitate. Oamenii interogați aveau o mare frică față de interogatorii care așteptau de la ei informații ce l-ar compromite pe tata. În pofida acestui fapt, ei spuneau adevărul, că tata nu a luptat în componența armatei germano-române, că sunt cu tata în relații bune și nu au nicio pretenție față de el.

Peste mulți ani am avut posibilitatea să mă familiarizez cu dosarul de deportare al familiei noastre pe 77 de pagini (*Дело № 10534 о высылении кулака Марко Захара Павловича, Министерство внутренних дел МССР, Волонтировский район*). Cât de mult s-au străduit KGB-iștii să găsească „păcate” la tatăl nostru, dar toate informațiile se

⁹ Liliana Condraticova, *Destinul giuvaiergiului. Alexei Marco*. Chișinău, 2017, 176 p.

limitau doar la faptul că a fost un gospodar puternic și, chipurile, exploata munca altor oameni, angajându-i la lucru (contra plată!) în gospodăria sa.

Deportarea în Siberia (6 iulie 1949)

La 27 iunie 1949, prin hotărârea adunării generale a membrilor colhozului *Stalin*, Marco Zaharia a fost exclus din membrii colhozului, fiind considerat chiabur. După ce tata a fost exclus din colhoz, au decis cu mama se plece din sat, planificau să se stabilească cu traiul într-o altă localitate, nu departe de Sturzeni. Pentru a putea pleca din sat, trebuiau să-și elibereze pașapoarte din Chișinău. Tocmai în ziua de 6 iulie 1949, când s-a început al doilea val de deportări, tata se afla în Chișinău, pentru a depune cererea de eliberare a pașapoartelor. Petru era în satul Copanca la practica de vară împreună cu alți studenți de la Școala pedagogică din Bender, unde învăța. Gavril și Alexa tot nu erau acasă, erau plecați în satul Tocuz pe câteva zile la unchiul nostru, fratele mamei, badea Gheorghe. Acasă era numai mama, sora Vera și eu.

Pe la ora 6 dimineața satul a fost zguduit de un strașnic vuiet de mașini. Autocamioanele se opreau la anumite case, până au ajuns și la a noastră. Mama, împreună cu noi, s-a trezit brusc din somn. La ușă au început să bată și să strige: „Deschideți!”. Când mama a deschis ușa, în casă au intrat soldați înarmați și au exclamat: „Aici trăiește Marco Pavel Gheorghievici?” „A murit în anul 1947”, răspunde mama. „Dar Marco Zaharia Pavlovici?”, „Este plecat la Chișinău” a urmat răspunsul mamei. „Atunci copiii vor răspunde pentru faptele părinților!” – a strigat unul dintre ei. „Timp de două ore să fiți gata să vă urcați în mașină”.

În mare grabă am început să adunăm hainele, lucrurile și tot ce se putea de adunat în așa timp scurt. În casă nu era nici pâine, numai o bucată de mămligă. Mama a hotărât să o trimită pe Vera la badea Alexa și lelea Zinica, să-i dea o bucată de pâine. Dar, cum să iasă din casă, să nu o vadă soldații? Mama a deschis fereastra din dormitor și Vera a ieșit. S-a întors înapoi cu o pâine întregă. Strângeam toate lucrurile care ar putea fi de folos. Mama s-a gândit să ia și toporul, a încercat să-l ascundă într-un sac cu pene. Unul din soldați a observat-o, s-a apropiat de mama și cu cuțitul a tăiat sacul, penele zburând în toate părțile. Spre fericire, soldații nu i-au interzis mamei să-și ia mașina de cusut. Aceasta ne-a ajutat mult în exil, mama cosea pentru membrii familiei diferite haine, făcând economie în bugetul modest al familiei. La ora opt dimineața noi eram deja în mașină la marginea satului. Mai erau și alte mașini, cu alte familii din sat.

Badea Gheorghe, când a auzit despre deportarea care a avut loc și la Tocuz, i-a trimis repede pe Gavril și Alexa acasă, înțelegând că și familia noastră va fi supusă deportării. Frații, în fugă, s-au pornit acasă (7 km de drum). Când au ajuns în ogradă, au găsit numai câinele jalnic scheunând, toată ograda plină de pene, ușile deschise. Din casă deja erau furate scaune, mese, căldări, cratițe, alte lucruri, până și mânerle de la uși erau rupte... S-au repezit bieții frați la marginea satului, au avut noroc să ne găsească, alăturându-se nouă. Din sat am plecat de acum cinci persoane: mama, Gavril, Alexa, Vera și eu.

Tata, și el, când a aflat despre deportare, s-a repezit acasă din Chișinău cu ce fel de transport a găsit. Drumul nu era scurt, mai mult de 100 km. Când a ajuns la Bender, toată lumea deportată era deja urcată în vagoane de mărfuri. Era așa multă lume în fiecare vagon, că toți se înghesuiau unul lângă altul, ședeau care pe saci cu haine, care chiar pe podea, fiindcă nici scaune, nici paturi de scânduri nu erau în vagoane. Ca să ne găsească, tata a început să alerge de la vagon la vagon strigând: „Satul Sturzeni! Satul Sturzeni!” și,

spre marea fericire, ne-a găsit. Erau momente de grea cumpănă, dar faptul că eram toți împreună, alături de părinți, ne insufla speranță și ne dădea putere pentru a rezista la greutate.

Numai Petru rămăsese în Moldova, ceilalți membri ai familiei noastre s-au adunat împreună. Petru învăța la Școala Pedagogică din Bender și în ziua deportării era împreună cu alți elevi la practica de vară, la strânsul merelor, în satul Copanca. După deportarea noastră, Petru a rămas practic în drum, fără niciun adăpost. Casa noastră a fost confiscată de stat. După practică, el s-a întors la Sturzeni și s-a oprit la badea Alexa până când s-a început anul de studii. Dar în sat lumea se ținea distanțat de el, avea frică să nu fie învinuți că sunt părtașii celor deportați. Omenii pe acele timpuri trăiau cu o mare frică și neîncredere unul față de altul, fiindcă oricine putea fi un agent al KGB-ului și să-l părăscă pe om la cei „de sus”. De aceea Petru practic nu mai venea în sat. A continuat studiile la Colegiul pedagogic din Bender și locuia la cămin. Când în perioada vacanței toți elevii plecau acasă, el rămânea singur, fiindcă nu avea unde să se ducă... Puțini prieteni îl invitau la ei acasă.

Atunci, la 6 iulie 1949, când toate eșaloanele de la stația feroviară Bender au fost încărcate cu oameni, trenurile s-au pornit, însă nimeni din vagoane nu avea presupunere – încotro. Vagoanele erau închise, înăuntru era întuneric ca seara. Vagoanele de marfă sunt fără ferestre, numai sus, aproape de tavan, erau niște ferestruici mici (cca 30 × 80 cm), mai jos de ele erau niște polițe de vreo 50 cm lățimea. Părinții ne-au așezat pe noi, cei mai mici, pe acele polițe și ne uitam prin ferestre afară.

Drumul era lung, nu pot să spun precis cât timp a durat, poate o săptămână, poate mai mult. Periodic la stații se permitea să ieșim afară sub supravegherea militarilor înarmați, să nu fugă nimeni, ni se dădea câte o farfurie de sorbitură cu pâine, terci și ceai fără zahăr. Când am ajuns în orașul Sverdlovsk (acum Ekaterinburg), care se găsește la poalele munților Ural, pe toți ne-au dus la baie, iarăși sub controlul militarilor. După aceea drumul a continuat, iarăși cu trenul câteva zile, până în orașul Tiumen.

Din Tiumen drumul a continuat pe apă, cu vaporul pe râul Irtiș. Peste o zi am ajuns în orașul Tobolsk și am continuat drumul spre nord. Periodic, vaporul se oprea, fiind coborâte pe mal sub convoi câte 10-20 de familii. Ceilalți continuau drumul. A ajuns și rândul nostru. Am ieșit pe un mal pustiu, soarele apunea... Acolo, pe mal, am și înnoptat. Dimineața venise după noi două mașini și am fost transportați pe un drum îngust în taiga siberiană. Am mers peste 70 km în adâncul pădurii. Se părea că e capătul lumii... Totul în jur era sălbatic, cerul întunecat, aerul umed, greu și apăsător... Mașina se deplasa cu greu pe drumul înămolit și plin de gropi, clătînându-se ca somiera cu arcuri... Punctul de destinație pentru noi a fost un sătuc numit Ingair.

Era o localitate de tăietori de pădure, situată în adâncul Siberiei. Era un sătuc de vreo 50 de case, jumătate din care erau părăsite. Ne-au repartizat în aceste case nelocuite, câte o familie în casă. Bărbații au fost trimiși la tăiat pădurea. Copacii, după ce erau tăiați, erau legați în plute și coborâte pe apa unui râu, affluent al râului Irtiș, pe care plutele mergeau în jos, unde erau prinse de alți muncitori și puse în stive. Pentru femei era alt lucru: de strâns inul care era semănat și crescut în mijlocul pădurii, pe sectoare de pământ eliberate după tăierea copacilor. Ca să ajungi la aceste sectoare trebuia să mergi prin pădure și femeile mergeau în grup, fiindcă, intrând în pădure, puteai să te întâlnești cu urșii. Noaptea uneori ei veneau și în sat. Dacă noaptea trebuia să ieșim afară, mama lua toporul, pentru a se putea apăra de urs, dacă acesta ar fi lângă casă.

Într-o zi Alexa cu alți băieți s-au urcat pe un cedru de la marginea satului să rupă gogoșe de cedru. Când privesc în jos, sub copac stătea un urs. S-au speriat băieții, s-au

ascuns, ca să nu-i vadă ursul, știind că urșii pot urca în copaci, și au stat liniștiți pe copac până când ursul a plecat. Altă dată o femeie s-a pornit de la lucru acasă singură. Mergând pe cărărușă, dă nas în nas cu ursul. S-a speriat foarte de mult, a dat înapoi bolmojind „Mișenica, mișenica, mișenica” (Mișa – Urs, ursulică, ursulică, ursulică), până s-a îndepărtat de el, apoi a rupt-o la fugă. A avut mare noroc că ursul nu a urmat-o... Spre fericire, vara urșii sunt sătui și rar atacă oameni.

În satul mic din taiga, Ingair, spre fericire, am trăit numai două luni și jumătate. În orașul Tobolsk aveau nevoie de muncitori-constructori. Peste vreo lună au venit din Tobolsk niște persoane împuternicite și au întrebat cine posedă specialități de constructori. Tata a răspuns că cunoaște mai multe profesii de constructor. De la început la Tobolsk a fost trimis numai tata, noi ceilalți rămăsesem încă la Ingair. Peste o lună și ceva tata a venit și ne-a luat la Tobolsk. Acolo, în Siberia, în general în Rusia, forma diminutivă a numelui Alexei este Alioșa, dar a numelui Daria este Dașa. Toți din jur ne numeau în așa fel, treptat în familie s-au stabilit numele Alioșa și Dașa. Așadar, din luna octombrie 1949 familia noastră a fost stabilită cu traiul în Tobolsk. Părinții erau obligați în fiecare lună să se prezinte la Comitetul militar (*Военкомат*) pentru a confirma că sunt pe loc și nu au plecat fără voie.

Anii de trai în orașul Tobolsk

Primii ani la Tobolsk am trăit la gazdă. Tata cu mama lucrau la construcție, Gavril a intrat la studii la Colegiul de industrie a peștelui (*Тобольский рыбопромышленный техникум*). Acolo a întâlnit-o și pe aleasa sa, viitoarea soție, Tamara Romanova, o față frumoasă cu care a trăit o viață lungă și fericită. Alioșa, Vera și eu am mers la școală: Alioșa în clasa a 7-a, Vera – a 5-a, eu – în clasa a 3-a. Studiile la școală se făceau în limba rusă și, bineînțeles, nouă ne-a fost greu să însușim limba într-un timp atât de scurt. Lui Gavril i-a fost ceva mai ușor, fiindcă cunoștea deja limba rusă din Moldova. Noi tustrei foarte puțin înțelegeam rusește. Mai greu i-a fost lui Alioșa să însușească toate obiectele, el fiind în clasa a 7-a. Întâmplător, tata a aflat că în Tobolsk există un atelier de obiecte decorative din fildeș (*Косторезная мастерская*). Ținând cont de faptul ca Alioșa avea predilecție și aptitudini în artă și pictură, părinții au decis ca el sa facă pauză un an-doi la școală, până a însuși mai bine limba rusă, și să se aranjeze la lucru în atelier. Aceasta ar fi fost și un ajutor material pentru familia noastră, fiindcă era foarte greu de trăit în primii ani de exil din punct de vedere material.

Tata și mama, pentru a câștiga bani suplimentari în familie, pe lângă lucrul la uzina de construcții *Progress*, luau comenzi de reparație în alte organizații, pe care le efectuau seara după lucru. La 16 aprilie 1951 s-a născut sora Galea și când a împlinit 2 luni (atât a fost concediul de maternitate atunci), mama a ieșit la lucru și toată grija copilului mic a căzut pe seama surorii Vera și a mea. Bine că începuse vacanța de vară. Vera avea grijă de casă: curățenie, cumpărături, spălat, mâncarea. Pe seama mea era îngrijirea copilului, eu am devenit dădaca Galei. Când s-a născut Galina, în 1951, am absolvit deja clasa a 4-a și eram cu un an mai mică decât ceilalți elevi. Ca să poată mama lucra, s-a hotărât ca eu să stau acasă un an, să o îngrijesc pe Galea. Așa soarta mi-a dăruit încă un an de copilărie, Galea a devenit pentru mine păpușa mea vie. Eu îi coseam cămășuțe, capoate, mă jucam cu ea: o îngrijeam, o hrăneam, o adormeam, mergeam cu ea în brațe la joacă cu copiii. Responsabilitatea față de ea era atât de mare, că dacă Galea plângea noaptea fiind lângă mama, eu, auzind prin somn plânsul ei, îngânam un cântec de leagăn și băteam din palmuțe pentru

a o liniști. Dar când la 5 martie 1952 a decedat subit Vera de o pneumonie fulminantă, eu, din cel mai mic copil în familie, am devenit cea mai mare fată, care purta grija mai multor lucruri în casă. Pe atunci Gavril își făcea studiile la Colegiu, iar Alioșa lucra în atelier.

Părinții munceau foarte mult ca să acumuleze bani pentru construcția casei. Casa noastră din lemn (așa cum se construiau casele în Siberia) părinții au construit-o practic cu forțe proprii și deja în 1956 familia noastră s-a mutat în casa proprie pe str. Sakko-Vanțetti.

Nu mai puțin ușoară era viața lui Petru, care trăia singur în Moldova. Spre fericire, la Colegiul pedagogic a cunoscut-o pe ursita sa, Lidia Demidenco, cu care s-au căsătorit și au trăit o viață.

După absolvirea Colegiului ei au fost trimiși la lucru în școala din satul Tigheci, raionul Leova: Petru ca învățător de matematică, Lidia – învățătoare în clasele primare. Apropo, lui Petru, fără acordul lui, i-a fost schimbată familia când i s-a eliberat pașaportul, fiind adăugată litera „v” la final, și el a devenit Marcov Piotr Zaharovici (a fost rusificat astfel). În Tobolsk mama primea o modestă indemnizare de la stat ca mamă cu mulți copii și Petru periodic trebuia să trimită certificat ce confirma că el, „Marcov Piotr”, într-adevăr este copilul ei. Din satul Tigheci, în 1952, Petru a fost încorporat în rândurile Armatei Sovietice, fiind repartizat în regiunea Sverdlovsk, în munții Ural, în vecinătate cu regiunea Tiumen. Serviciul militar l-a efectuat până în 1954. Pentru serviciu militar excelent în calitate de comandant de grupă în Regimentul Nord-Ural al MAI de două ori a fost stimulat cu concedii de scurtă durată: la Tigheci în 1953 și la Tobolsk, în 1954. În 1953 s-a născut primul său copil, fiul Veaceslav. Al doilea fecior, Iuri, s-a născut în 1962. După armată, Petru cu familia s-a stabilit în satul Puhăceni, raionul Anenii Noi, unde a lucrat învățător de matematică și șef de studii al școlii.

După absolvirea Colegiului de industrie a peștelui Gavril lucra în districtul național Iamal-Neneț (*Ямало-Ненецкий национальный округ*), situat mai la nord de Tobolsk, în regiunea transpolară. Gavril purta o haină specială, *malița*. Asemenea haine se purtau în regiunea transpolară din cauza gerurilor severe, care în lunile de iarnă coborau la minus 35-40°C. Ca încălțăminte se purtau cizme de pâslă, la fel ca și în alte orașe siberiene. Și în Tobolsk uneori gerul cobora la -35°C. Nu erau rare cazurile când oamenii, ajungând acasă, se trezeau cu obrajii sau nasurile degerate. Deseori, omul, mergând pe drum, era oprit de trecătorii care observau că obrajii, nasul sau urechile îi erau albe și îl preveneau. Atunci omul începea să frece cu zăpadă locul înghețat. Noi, copiii, ne bucuram când gerul era de – 35°C, fiindcă în aceste zile nu mergeam la școală. Dar cei mai neastâmpărați, mai ales băieții, nu stăteau în casă, ci se duceau afară pentru a se juca în zăpadă sau a se dea cu sania, și uneori nu observau că înghețau. Așa, odată, un băiat a venit în clasă după câteva zile libere cu urechile înghețate, roșii-străvezii și mari ca la un măgăruș, care au fost inflamate după acțiunea gerului. Toți copiii râdeau în hohote când îl priveau. Numai peste vreo două săptămâni urechile i s-au vindecat.

Toți membrii familiei noastre, dar în special mama și tata, visam să revenim în Moldova. Mama spunea că acolo, în Tobolsk, îi părea că trăiește după un deal, fiindcă soarele la acea latitudine nu se ridică așa de sus cum în Moldova. Chiar și vara, ziua fiind foarte lungă (noptile durează 3-4 ore), soarele nu se ridică sus, alunecând de-a lungul orizontului.

După moartea lui Stalin (5 martie 1953) tata a înaintat trei scrisori-cereri de eliberare a familiei noastre din exil: către Sovietul Miniștrilor al URSS, lui K.E. Voroșilov, Președintele al Prezidiului Sovietului Suprem al URSS (1953) și către Ministerul Afacerilor Interne RSSM (în 1954 și 1955). Petru, la rândul său, a înaintat cerere la MAI RSSM (1955).

Însă toate cererile au fost respinse. Abia în 1957 familia noastră a obținut permisiunea de eliberare din exil ca familie care avea decorație guvernamentală – mama a fost decorată încă în 1947 cu „Medalia maternității, gradul II”. Cu toate acestea, ne-a fost pusă restricția: copiii au dreptul de a trai în orice localitate a URSS; părinții, Marco Zaharia și Marco Ana, au dreptul de a trai în orice localitate a URSS cu excepția RSSM. Din această cauză, când în 1959 părinții au revenit din Siberia, s-au stabilit cu traiul în satul Lesnoe (Manzâr), la o distanță de 7 km de satul Ucrainca (Sturzeni), la graniță dintre Moldova și Ucraina.

Lucrul în atelier Alioșa l-a înșușit ușor, îi plăcea foarte mult acest domeniu de artă și în scurt timp îi încredințau să confecționeze obiecte complicate. Suplimentar la lucrul de bază în atelier, Alioșa lucra creativ, perfecționându-și măiestria și individualitatea sa artistică. Ca finalitate, avem diverse sculpturi-miniatură confecționate de Alioșa în Tobolsk.

Concomitent cu lucrul în atelier în calitate de maestru de sculptare pe fildeș, Alioșa a continuat studiile la școala medie serală, pe care a absolvit-o cu succes în 1961...”

Alexei Marco a cedat lupta cu boala la 1 iunie 1993, plecând în eternitate. A rămas însă viu în memoria colegilor de breaslă, a celor cu care a lucrat împreună în cadrul atelierului de giuvaiererie al Fondului Plastic al UAP. Este printre noi și astăzi grație bijuteriilor, oferite celor dragi care păstrează cu sfințenie și dragoste memoria celui care a fost Alexei Marco. A rămas în amintirea colegilor săi ca un om de o rară modestie și o ținută spirituală deosebită.

Summary. Alexei Marco is considered the most renowned jeweler of the second half of the 20th century in the Moldavian Soviet Socialist Republic, whose works are currently preserved in museum and private collections in the Republic of Moldova and abroad. By mastering the techniques and technologies for the artistic processing of precious materials, and having profound knowledge of noble metals and gemstones properties and awareness of artistic trends in the field of jewelry art, his works are distinguished by high professionalism and exceptional artistic value. This study sheds light on the life of the artist, who as a child was deported in 1949 to the Siberian cold, yet managed to become a renowned jeweler.

Plachetă cu chipul lui Mircea, fildeș, 1992

Plachetă cu chipul lui Alexei Marco, fildeș, colecție privată

Sculptura *Maternitate*, fildeș, colecție privată

Sculptura decorativă *Moldova. Toamnă* (1984), fragment, aramă forjată, (MNAM)

Alexei Marco cu colegii la tabăra de creație *Daile* din Palanga, anii 1970, arhiva privată

Casa pe str. Mendeleev, nr. 29 din or. Tobolsk (marcată prin săgeată), unde a locuit familia Marco în anii 1952–1955

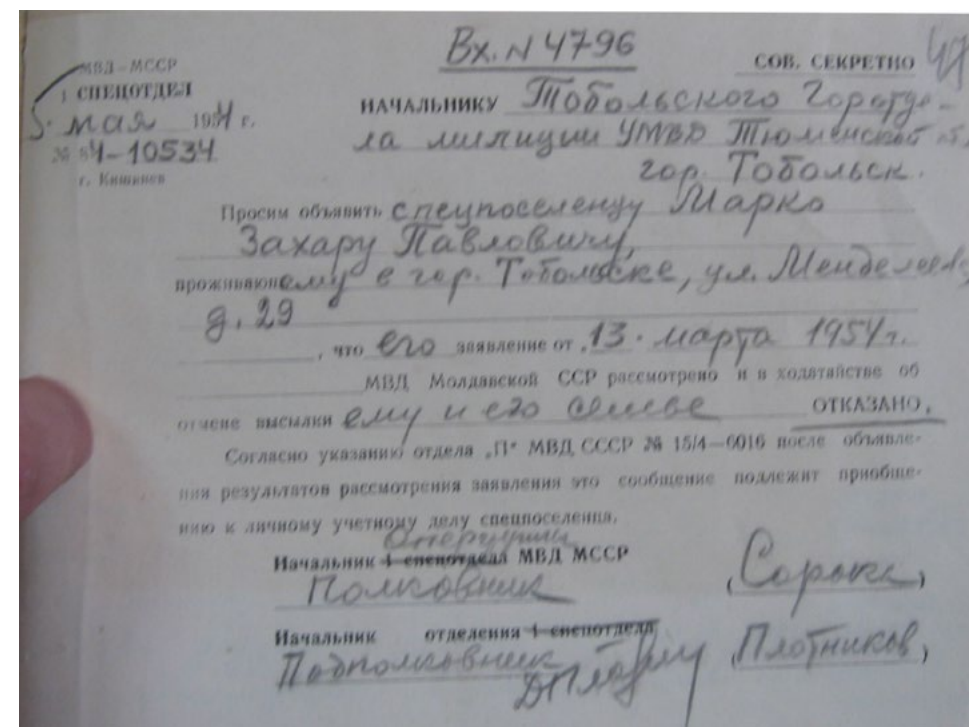
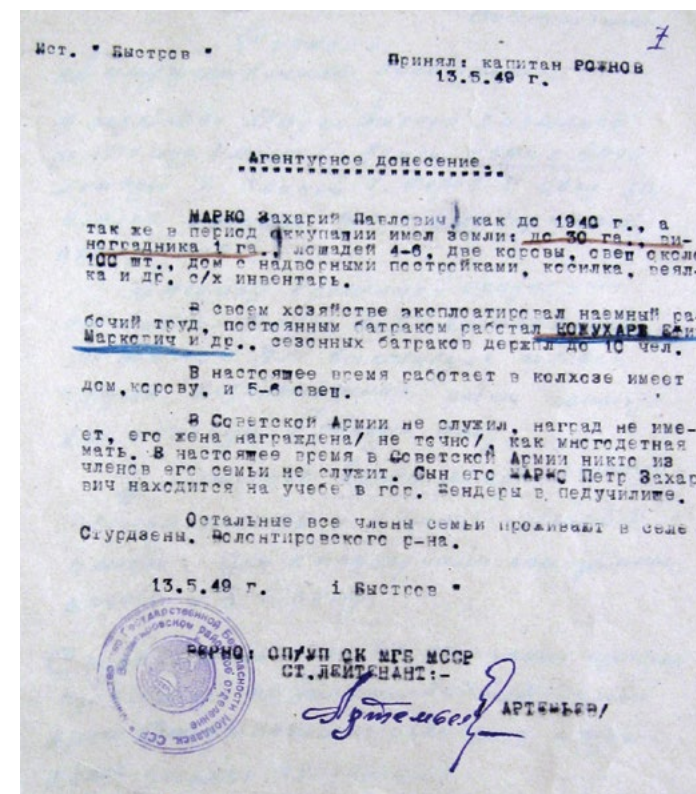

Iarna în Tobolsk. Galina cu soția lui Gavril, Tamara, anul 1955

Alexei Marco la vârsta de 18 ani, or. Tobolsk, 1953

Informatorul aduce la cunoștința autorităților că Zaharia Marco în 1940 și în timpul „ocupației române” avea 30 ha pământ, 1 ha vie, 4-5 cai, 2 vaci, vreo 100 de oi, casă cu anexe gospodărești, inventar agricol tehnic. Permanent avea vreo 10 zilieri la lucru. În 1949 lucrează în colhoz, are casă, o vacă, 5-6 oi. Nu a făcut serviciul în Armata Roșie, distincții nu are, soția este decorată ca mamă cu mulți copii...

Refuzul din 13 martie 1954 primit de familia Marco privind dreptul de reveni în RSSM

ПОДАГАЛ БЫ:

КУЛАНА

Семью (кулака, бывш. помещика, бывш. крупного торговца)
 проживающую по адресу: **с. Стурзены, Волаштыровского р-на, МССР**

В СОСТАВЕ:

1. Глава семьи **МАРКО Захар Павлович, 1905 г. рождения**

2. жена - **МАРКО Анна Федоровна, 1902 г. рождения**
(перечисляется: степень родства к главе семьи.)

3. сын - **МАРКО Гавриил Захарович, 1932 г. рождения**
фамилия, имя, отчество, год рождения

4. сын - **МАРКО Алексей Захарович, 1933 г. рождения**

5. дочь - **МАРКО Вера Захаровна, 1937 г. рождения**

6. дочь - **МАРКО Дарья Захаровна, 1941 г. рождения**

7. сын - **МАРКО Пётр Захарович, 1931 г. рождения, проживает в гор. Бендеры, по Каушанской ул. д. 59**

8. _____

9. _____

10. _____

Согласно решению Совета Министров **Молдавской** ССР
 направить в отдаленные места Советского Союза на спецпоселение.

Зам. нач. 2 отд. отд. "О" МГБ МССР
 ст. лейтенант **ЮДИН**
(должность, звание и фамилия)

СОГЛАСЕН: **Зам. Начальник опер. группы МГБ МССР**
 полковник **НИКОЛАЕВИЧ**
(звание)

мая 1949 г. аз-2

„Recomandarea” autorităților locale și militare privind strămutarea forțată a familiei chiaburului Zaharia Marco, împreună cu soția și cei patru copii (Petru la acel moment studia la Bender, la o Școală Pedagogică)

Соб. секретно 9

Стурзена

О семейном положении.

1. Глава семьи: **Марко Захар Павлович 1905 г. р.** уроженец села Стурзена Волаштыровского района МССР, молдавский, проживает по адресу Земляничное, колхоз

2. жена: **Марко Анна Федоровна 1902 г. р.** проживает в селе Стурзена, работает в колхозе

3. сын: **Марко Пётр Захарович 1931 г. р.** уроженец села Сачуя Волаштыровского района, проживает в селе Бендеры, учится в педагогическом

4. сын **Марко Гавриил Захарович 1932 г. р.** уроженец села Стурзена Волаштыровского района МССР, в настоящее время проживает в селе Каушанского района МССР, учится в школе.

5. сын **Марко Алексей Захарович 1933 г. р.** уроженец села Стурзена, жена имеет работу в колхозе

6. дочь: **Марко Вера Захаровна 1937 г. р.** находится на индивидуальной работе.

7. дочь: **Марко Дарья Захаровна 1941 г. р.** находится под присмотром, находится на индивидуальной работе в колхозе

Полковник **НИКОЛАЕВИЧ**
 Начальник опер. группы МГБ МССР
 май 1949 г.

Certificat privind componența familiei: Zaharia Marco (capul familiei, lucrează în colhoz), Ana Marco (soția, lucrează în colhoz), Gavriil (învăță la școală), Alexei (lucrează în colhoz), Petru (învăță la Școala Pedagogică), Vera și Daria (la întreținerea părinților)

«УТВЕРЖДАЮ»
 НАЧАЛЬНИК УМГБ ТИРАСПОЛЬСКОГО
 ОБЛАСТНОГО УМГБ - ПОДПОЛКОВНИК
 (РОССОВ) 26
 «30» мая 1952 года
 ЗАКЛЮЧЕНИЕ
 «27» мая 1952 г. г. Тирасполь
 Я, Начальник Волонтировского РО УМБ - Майор
 ЕРИН, рассмотрев учётное дело о высылке семьи кулака -
 МАРКО Захария Павловича, 1905 г.р.,
 уроженца села Стурезны, Волонтировского
 района, МССР, -
 НАШЕЛ:
 В мае 1949 года УМБ Молдавской ССР было оформлено дело на высылку из пределов Молдавской ССР в отдалённые места СССР на поселение семьи кулака МАРКО З.П., проживающего в селе Стурезны, Волонтировского района, МССР, в составе:
 1. Глава семьи - МАРКО Захарий Павлович, 1905 года рождения,
 2. жена - МАРКО Анна Фёдоровна, 1902 г. рождения,
 3. сын - МАРКО Гаврил Захарович, 1932 г. рождения,
 4. сын - МАРКО Алексей Захарович, 1933 г. рождения,
 5. дочь - МАРКО Вера Захаровна, 1937 г. рождения,
 6. дочь - МАРКО Дарья Захаровна, 1941 г. рождения,
 7. сын - МАРКО Пётр Захарович, 1951 г. рождения.
 Основанием для оформления дела на высылку послужило решение Совета Министров Молдавской ССР, об отнесении хозяйства МАРКО к категории кулацких и высылки всей его семьи на основании этого в отдалённые места Советского Союза на поселение.

6 июля 1949 года в период высылки остался невысланным сын МАРКО Захария - МАРКО Пётр Захарович, 1951 г.р., в связи с тем, что он ещё до высылки выехал из Волонтировского района и остался проживать в Молдавской ССР.
 Проведённой дополнительной проверкой в мае 1952 г. установлено, что МАРКО Пётр Захарович в настоящее время проживает в селе Тигеч, Леовского района, Молдавской ССР, где работает преподавателем математики в средней школе. Из списков кулаков он не исключён.
 На основании изложенного и руководствуясь указаниями УМБ, Молдавской ССР, -
 ПОЛАГАЮ - ЕН:
 Член семьи кулака МАРКО Захария Павловича - МАРКО Пётр Захарович, 1951 г. рождения, проживающий в селе Тигеч, Леовского района, МССР подлежит высылке из пределов Молдавской ССР в отдалённые места Советского Союза на спецпоселение.
 НАЧАЛЬНИК ВОЛОНТИРОВСКОГО РО УМБ
 МАЙОР - (ЕРИН)
 СОГЛАСЕН:
 ЗАМ. НАЧАЛЬНИКА 5 ОТДЕЛА УМБ
 - ПОДПОЛКОВНИК (БЕЛОВСОВ)

Decizia din 30 mai 1952 privind „corectitudinea” strămutării forțate a familiei lui Zaharia Marco în 1949 și necesitatea strămutării lui Petru Marco, învâțător în satul Tigheci, raionul Leova

Председателю Президиума
 Верховного Совета СССР
 тов. Ворошилову К.В.
 От высланных - молдаване
 Марко Захария Павловича
 с 1905 года рождения,
 проживавший в Волонтировском
 районе в селе Стурезны,
 ул. Мандриева, 28
 Завыленил.
 В 1949 г. я вместе с семьей:
 (с женой и четырьмя детьми) был
 выслан из Молдавской ССР из
 Волонтировского района в
 отдалённую область в
 Бурятия. Был выслан из-за своего отца.
 Отец имел кулацкое хозяйство,
 умер он в 1947 году, а меня выслали
 в 1949 г.

Cererea lui Zaharia Marco din 30 mai 1953 pe numele președintelui prezidiumului Sovietului Suprem al URSS tov. K. Vorosilov, în care se pune că familia sa împreună cu 4 copii a fost strămutată din Moldova din cauza tatălui său, care avea o gospodărie înstărită. Însă el a decedat în 1947, pe când Marco fusese strămutați în 1949. Considerând că a fost strămutat pe nedrept, menționează că a intrat încă în 1947 în colhozul din localitate „Stalin”, a adus tot inventarul posedat. Fiul său Petru la acel moment făcea serviciul militar în Armata Sovietică, în Sverdlovsk. Gavriil a absolvit în 1953 o școală de meserie, dar din cauza că este strămutat politic, nu-și poate continua studiile. Z. Marco îl ruga personal pe Vorosilov să-i excludă familia din lista persoanelor strămutate

1/6 60534
 М
 Председателю Президиума
 МВР Республики Молдова
 тов. Катан В.П.
 от Гавриил Дарья Захаровича,
 проживающей в г. Кишиневе,
 шоссе Выженица 55/а, в. 49,
 шоссе Выженица 55/а, в. 49,
 25.11.1952 г.
 СЕКРЕТАРИЯТ
 МВР МССР
 19-6619
 Завыленил
 В 1949 году наша семья была выслана
 из с. Стурезны (ныне с. Украинка) Каушанского
 р-на Молдовы в поселок Ангар Тобольского
 р-на, Тюменской области (Россия). Считаю
 несправедливо мое переезд на место жи-
 тельства в г. Тобольск, Тюменской обл.
 Я, Гавриил Дарья Захарович (урожденный
 Марко З.З.) 1941 года рождения, была выслана
 вместе с семьей:
 Отец - Марко Захарий Павлович (1905 года
 рожд., умер в 1983 г.);
 Мать - Марко Анна Федоровна (1909 года
 рожд., умерла в 1990 г.);
 Братья: Гавриил, Алексей, Вера (умерла
 в г. Тобольске в 1952 году),
 Тамара - родилась в г. Тобольске
 в 1951 году
 Петр - остался в Молдове (учился
 в институте)
 Справка требуется для определения
 общего стажа работы (для приватизационных
 документов).
 24.11.92. Д/р/а

Cererea familiei Marco privind calcularea stagiului de muncă ca urmare a reabilitării familiei deportaților

PERSONALITĂȚI POLITICE DIN BĂLȚI, VICTIME ALE REPRESIUNILOR DIN RSS MOLDOVENEASCĂ

DOI: 10.5281/zenodo.12540730

CZU: 94(478-21):323.281

Mariana MIHALEVSCHI

Muzeograf, Muzeul de Istorie și Etnografie, mun. Bălți

ORCID: 0009-0007-0800-0805

E-mail: mariana.mihalevschi@gmail.com

Inga CERVANIUC

Muzeograf, Muzeul de Istorie și Etnografie, mun. Bălți

ORCID: 0009-0007-0647-2948

E-mail: cervaniuc.inga@gmail.com

Introducere

Odată cu instaurarea ocupației sovietice în Basarabia, 28 iunie 1940, personalitățile care au scris și marcat prin propriile fapte istoria interbelică a acestei provincii românești ajung ținta politicilor de represiune și teroare a statului-partid de la Kremlin. Primarii, prefecții, membrii Sfatului Țării, aleși locali votați prin vot universal și secret în conformitate cu Constituția din 1923, Legea pentru unificare administrativă a României din 14 iunie 1925 și Legea electorală din 1926, sunt arestați de noua administrație și condamnați la ani grei de închisoare, lagăre de corecție prin muncă, inclusiv pedeapsa capitală. Cercetările realizate până în prezent la tema istoriei și memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din RSS Moldovenească elucidează plenar fenomenul represaliilor staliniste, însă fără a se apleca asupra situației locale din urbele basarabene, precum cea a municipiului Bălți. Or, numărul persoanelor represate politic din orașul Bălți – 1 374¹ de persoane, dintre care 44 de persoane constituiau personalități marcante și prezente activ în viața politică, economică și culturală a orașului de până la ocupația sovietică, dictează întreprinderea unor eforturi coroborate în elucidarea acestei istorii dramatice.

Valorificarea științifică a dosarelor penale intentate, imediat după intrarea trupelor sovietice pe teritoriul Basarabiei, pe numele rezidenților încadrați de noua administrație în poziția de „elemente contrarevoluționare”² aduce în atenția cercetătorului politica statului sovietic față de elita basarabeană din perioada interbelică – primari, proprietari de pământ, mari proprietari de imobile, membri activi ai Partidului Garda de Fier, Partidului Național Liberal, Partidul Național Țărănist, Partidul Renașterii Naționale. Studiul de față aduce în lumină șase studii de caz cu referință la primari și ajutoari de primari de Bălți³, cercetate în baza informației de arhivă a fostelor structuri de represiune sovietică.

¹ *Cartea memoriei. Catalog al victimelor totalitarismului comunist*, (coord. șt.) Elena Postică, Chișinău: Ed. Știința, 1999, vol. I. pp. 76-105.

² V.I. Pasat, *Trudnyye stranitsy istorii Moldovy 1940–1950*, Moscova: Ed. Terra, 1994, p. 148.

³ Diversitatea partidelor politice a influențat direct activitatea și componența instituției Pri-

Informația relevată în dosarele de arhivă din cadrul Direcției Generale Arhiva Națională, coroborate cu cele din Direcția Arhiva Primăriei Municipiului Bălți⁴ face dovada atât a caracterului criminal al puterii sovietice, cât și a activismului politic și implicării liderilor partidelor politice în dezvoltarea societății bălțene din perioada interbelică.

Dosarele NKVD-ului despre activitatea interbelică a partidelor politice

Diversitatea politică a orașului și județului Bălți interbelic este relatată plenar în dosarele intentate de puterea sovietică personalităților bălțene. De exemplu, în timpul anchetelor desfășurate de adjunctul grupului operativ al NKVD din RSS Moldovenească pentru județul Bălți, sublocotenentul Șilov, cu foștii prefecți ai județului Bălți Iacob Cociorvă⁵ și Eftimie Popovici⁶ sunt atestate o serie de informații privind activitatea interbelică a Partidului Național Liberal, Partidului Național Țărănist, Partidului Național Creștin, Gărzii de Fier, Partidului Renașterii Naționale și a liderilor politici ai „partidelor contrarevoluționare” din județul și orașul Bălți.

Partidul Național-Liberal (PNL) a fost condus între 1923 și 1928 de către Eftimie Popovici, fost prefect al județului Bălți în perioada 1923–1924 care, după scindarea PNL și până la 1938 va reprezenta gruparea locală a partidului condus de Gheorghe Brătianu, în tip ce medicul Cazacu va fi președintele grupării condusă de Vintilă Brătianu.⁷

Gruparea Partidului Național Țărănesc (PNT) din Bălți, între anii 1923 și 1930, a fost condusă de Costache Leancă, iar după fuzionarea acestui partid în două grupări, în 1933, gruparea Țărăniștii Radicali a fost condusă până la 1938 de către Constantin Leancă, iar gruparea Național Țărănistii – de către Haralampie Gheorghianov, între 1931 și 1933, de către Dmitrii Bogus, urmat de Anton Crihan, între anii 1933 și 1938.⁸

Partidul Național Creștin a avut printre liderii săi personalitatea lui Vladimir Novițchi. Ulterior funcția de conducere a acestui partid a fost preluată de medicul Hinculov.

măriei Bălți. Printre personalitățile distinse se numără: Dimitrie Dobriș (1918), Dumitru Vrabie (1918–1919), Ștefan Pirogan (august 1926 – aprilie 1927, noiembrie 1928 – iunie 1931, decembrie 1932 – ianuarie 1934), Ștefan Sadovici (mai 1920, 1924–1925, februarie 1926), Alexandru Krupenschi (iunie 1925, ianuarie – martie 1928), Trăian Bonciu (1925–1926), Zinovie Tolpeghin (martie 1926), Iacob Cociorvă (1927–1929, 1933–1934), Mihai Cucer (1932, 1937–1938), Constantin Krupoveatchin (1932), Petru Vrabie (1934–1937), Dumitru Ciocanu (1939), Mark Dimentberg (1939), Constantin Satmari (1938–1939), Grigore Sadovici (1937, 1941) (a se vedea: Mihai Bărbulescu, *Bălți 1818–1940*, București: Ed. Academiei Române, 2017, p. 90). Asupra aflării în această funcție a mai multor nume într-un singur an se referea și primarul Ștefan Pirogan în 1936, menționând că „edilitatea orașului Bălți a suferit multe schimbări spre exemplu [...] că în 1927 s-au perindat la conducere șapte primari, iar în 1931 – șase” (a se vedea: Ștefan Pirogan, De ce are nevoie orașul Bălți, in: *Din trecutul orașului Bălți*, (red.) L. Rozentuler, Bălți, 1936, p. 24).

⁴ Agenția Națională a Arhivelor, Direcția Generală a Fondului Arhivistic Guvernamental (în continuare, ANA, DGFAG), Fond R-3401, inv. 1 d. 4634; 6801; 7897; 8311; inv. 2, d. 1276; 1376; 1933; DAPMB, Fond 138, inv. 1, d. 4.

⁵ ANA, DGFAG, Fond R-3401, inv. 2, d. 1376, f. 12-14.

⁶ ANA, DGFAG, Fond R-3401, inv. 2, d. 1276, f. 15-20.

⁷ ANA, DGFAG, Fond R-3401, inv. 2, d. 1376, f. 12.

⁸ Ibidem, f. 12 v.

Un membru activ al acestui partid a fost Avacum Rusu⁹, preot la biserica din Parohia Slobozia Nouă¹⁰.

Garda de Fier, devenită cunoscută în județul Bălți după 1937, l-a avut în calitate de lider pe avocatul Gasnaș. Dintre alți membri activi ai acestei grupări, documentul de arhivă atestă personalitatea preotului Cucuietu (satul Mihăileni), profesorul Lvovschii (satul Zgârdești).

Partidul Renașterii Naționale (din 24 mai 1940, numit Partidul Națiunii) a apărut în decembrie 1938, iar președintele organizației locale de partid din aprilie 1940 era Iacob Cociorvă. Membri activi ai acestei grupări politice din Bălți erau Diomid Calistru (avocat și ajutor de primar) și avocatul Ion Pascu¹¹.

Atrocitățile produse în primul an de ocupație sovietică în rândul primarilor de Bălți

Despre asasinările, deportările, represiunile aplicate de puterea sovietică în raport cu primarii și ajutorii de primar de Bălți atestăm într-un comunicat al Cabinetului Militar al Guvernământului Provinciei Basarabiei, din 30 iunie 1942, prin care se solicita ca toate prefecturile și primăriile din Basarabia „să întocmească un tabel nominal al celor care au fost deportați, asasinați sau alte orori suferite de regimului sovietic”¹². Tabelul nominal prezentat de către șeful poliției orașului Bălți era compus din 173 de nume, inclusiv numele unor foști primari de Bălți – Iacob Cociorvă, Mihai Cucer, Ștefan Pirogan, Zinovie Tolpeghin.¹³ Iar raportul șefului Poliției Bălți, din 6 august 1942, intervine cu precizarea că „lista se actualizează”, avându-se în vedere numărul mare de solicitări din partea populației locale privind persoanele arestate în primul an de ocupație sovietică a Basarabiei, iulie 1940 – iunie 1941.

În 1945, date cu privire la arestările și deportările efectuate de administrația sovietică în Basarabia sunt prezentate în Hotărârea nr. 617 din 30 iunie 1945 a Sovietului Comisarilor Norodnici din RSS Moldovenească cu referință la lista adreselor naționalizate din orașul Bălți, denumirea străzilor fiind indicată conform variantei aprobate de noua administrație. În pofida greșelilor produse în scrierea adreselor imobilelor și proprietăților confiscate de puterea sovietică, precum și scrierea trunchiată a numelor foștilor proprietari, sursa oferă indicii prețioase cu privire la lista persoanelor arestate de administrația sovietică în primul an de ocupație în județul și municipiul Bălți.

Consultarea *Cărții Memoriei*¹⁴ și, cu precădere, cercetarea recentă a fondului de arhivă a Agenției Naționale a Arhivelor, Direcția Generală a Arhivei Naționale la tema studiului nostru vine să contribuie la restituirea și valorificarea științifico-muzeală a încă două nume valorase cunoașterii istoriei urbei – Mihail Cucer și Mark Dimentberg.

În continuare, propunem elucidarea parcursului istoric a șase primari și ajutorii de primari de Bălți, care au fost trecuți prin malaxorul primului an de ocupație sovietică a Basarabiei.

⁹ Ioan Lisnic, *Clerici ortodocși din Basarabia și Bucovina de Nord în închisorile comuniste*, în: Centenarul Marii Uniri 1918–2018, Chișinău: Ed. Cuvântul ABC, 2018, p. 247.

¹⁰ ANA. DGFAG, Fond R-3401, inv. 2, d. 1276, f. 17.

¹¹ ANA. DGFAG, Fond R-3401, inv. 2, d. 1376, f. 12 v.

¹² ANA. DGFAG, Fond 1456, inv. 5, d. 62, f. 123.

¹³ Ibidem, f. 119-122.

¹⁴ *Cartea memoriei. Catalog al victimelor totalitarismului comunist*, (coord. șt.) Elena Postică, Chișinău: Ed. Știința, vol. I, 1999, pp.75-105.

Iacob Cociorvă – arestat în data de 9 iulie 1940 pe motiv de a fi fost „membru al partidelor contrarevoluționare Național Liberal, Național Țărănist și Frontului Renașterii Naționale, fost deputat în Parlamentul României, prefect și primar de Bălți”¹⁵, condamnat în conformitate cu art. 54-13 al Codului Penal al RSS Ucrainene.

Cociorvă Iacob (n. 1894) este originar din satul Cucioaia, județul Bălți. În 1913, a absolvit Școala Comercială din Chișinău, iar în toamna aceluiași an este înscris la Institutul Comercial din Kiev, Facultatea Economie pe care a absolvit-o în februarie 1919. Între anii 1916 și 1919, activează în cadrul Direcției de Aprovizionare din Kiev. În noiembrie 1919 revine în Basarabia, unde activează ca funcționar la CFR din Chișinău (mai 1920 – august 1923), iar pe durata câtorva luni din anul 1922 – a fost membru al „Casei Noastre”. Din 1 august 1923, este numit directorul Federației cooperatiste „Colaborarea” din Bălți, funcție deținută până la momentul arestului.¹⁶ A fost președintele Căminului Cultural „George Enescu” din Bălți, fiind decorat cu „Steaua Românei” în grad de ofițer.¹⁷

Activitatea politică s-a manifestat prin statutul de membru al Partidului Național Liberal, din partea căruia este ales în 1927 ca deputat în Parlamentul României. Deși în perioada 1928–1929 s-a aflat în afara activității politice, în 1929 revine în calitate de prefect al județului Bălți din partea Partidului Național Țărănist – funcție deținută până în octombrie 1930. Din aprilie până în noiembrie 1932, revine la funcția de prefect al județului Bălți. Din 1938 până la arestare, a fost membru al Partidului Renașterii Naționale. De la 1 octombrie 1938 până la 29 iunie 1940, a lucrat în calitate de primar de Bălți.

Iacob Cociorvă a fost arestat de sublocotenentul nkvd-ist Șilov, conform mandatului de arest emis pe 9 iulie 1940 și aprobat de șeful grupului operativ al NKVD RSS Moldovenească pentru județul Bălți, Pinciuc.¹⁸ Mandatul de arest a fost emis în baza art. 54-13 al Codului Penal al RSS Ucrainene și pus imediat în acțiune, cu plasarea în închisoare, pentru a nu reuși să „plece în România”¹⁹. Din 18 iulie 1940, este transferat la închisoarea din Chișinău, unde a fost anchetat asupra activității sale în calitate de „membru de partid care asupra clasa muncitoare”. Conform dosarului de arhivă, proprietatea lui Iacob Cociorvă de pe strada Bogdan Petriceicu Hasdeu nr. 26 constituită din două case, cu suprafața de 700 m.p, în care locuia împreună cu soția și mama sa nu a fost confiscată în momentul arestării²⁰, însă adresa domiciliului lui Iacob Cociorvă se regăsește mai târziu în Hotărârea nr. 617 din 30 iunie 1945 a Sovietului Comisarilor Norodnici din RSS Moldovenească cu privire la lista adreselor naționalizate din orașul Bălți, cu indicarea greșită atât a numărului casei – nr. 132, cât și a numelui proprietarului – profesorului Lucasevici.²¹ Sentința pronunțată în data de 26 noiembrie 1940 de către Comisia Specială a NKVD îl condamnă la opt ani de privațiune de libertate în lagărul de corecție prin muncă din localitatea Ivdel, regiunea Sverdlovsk.

Iacob Cociorvă a fost reabilitat în data de 9 aprilie 1989, în conformitate cu art. 1 al Decretului Prezidiului Sovietului Suprem al URSS din 16 ianuarie 1989²².

¹⁵ ANA. DGFAG, Fond R-3401, inv. 2, d. 1376, f. 38.

¹⁶ Ibidem, f. 8-11.

¹⁷ *Figuri Contemporane din Basarabia interbelică*, Chișinău: Ed. ARPID, 1939, pp. 35-36.

¹⁸ ANA. DGFAG, Fond R-3401, inv. 2, d. 1376, f. 4.

¹⁹ Ibidem, f. 3.

²⁰ Ibidem, f. 6-6v.

²¹ DAPMB, Fond 138, inv. 1, d. 4, f. 114-121.

²² ANA. DGFAG, Fond R-3401, inv. 2, d. 1376, f. 38-38 v.

Mihail Cucer – arestat în data de 13 iunie 1941, pe motiv că a realizat „activitate politică în cadrul partidului contrarevoluționar liberal și implementarea legilor românești în timpul activității în cadrul administrației primăriei orașului Bălți”²³, condamnat în baza ar. 54-13 al Codului Penal al RSS Ucrainene.

Mihai Cucer (n. 1888), originar din orașelul Tlusta (Imperiul Rus). Se stabilește în Bălți împreună cu părinții, mama sa fiind angajată în calitate de casnică la o familie înstărită, iar tatăl său urmând să lucreze ca zilier. A absolvit Gimnaziu de Băieți din Bălți în 1913.²⁴ Între anii 1913 și 1917 a studiat la Universitatea din Odessa, Facultatea de Drept, ulterior a făcut și studii la Universitatea din Iași. A fost căsătorit cu Elena Cucer profesoară de limbă franceză la Liceul de Băieți „Ion Creangă” din Bălți, împreună au avut o fiică, Victoria, care la momentul deportării părinților era căsătorită cu Naum Musorchin.²⁵

Activitatea publică a lui Mihai Cucer a demarat în calitate de jurist consultant la Primăria din Bălți, între anii 1927 și 1929. Din 1934–1937, a lucrat ca ajutor de primar, iar în 1937 ocup funcția de primar de Bălți. A fost membru al Partidului Național Liberal între 1934 și 1937, fiind „responsabil de îndeplinirea politicii statului român la nivel local”²⁶.

Mihai Cucer este arestat, împreună cu soția sa Elena Cucer, în data de 13 iunie 1941, în baza certificatului emis de către sergentul Glușcov și locotenentul Rjavskii, șeful secției județene a NKVD.²⁷ La momentul arestării, ambii activau ca profesori în Bălți. Printre martorii antrenați în procesul anchetării, atestăm o serie de nume. Astfel, martorul Sruli Abramovici Iaskin menționează despre „atitudine incorectă față de clasa muncitoare”. Profesoarele Vera Ivanovna Molotcova și Nelea Izrailovna Roli au depus mărturii împotriva Elenei Cucer privind atitudinea acesteia „agresiv teroristă față de comuniști”²⁸, referindu-se la o întâmplare din primăvara anului 1933, când la vederea unui grup de comuniști escortați spre Tribunalul din Bălți, Elena Cucer s-ar fi exprimat că „în loc de judecată, comuniștii trebuie împușcați”. Ulterior, anume această declarație a servit drept motiv pentru învinuire de „terorism” față de puterea sovietică.²⁹ Fără judecată și pronunțarea sentinței, Mihail Cucer a fost mutat în lagărul de corecție prin muncă din localitatea Ivdel, reg. Sverdlovsk. La dosar a fost adăugată concluzia din data de 24 ianuarie 1942 a medicului lagărului din Ivdel, prin care se atestă problemele de sănătate de care suferă Mihail Cucer. Sentința Comisiei Speciale a NKVD este emisă în data de 24 iunie 1942, Mihail Cucer fiind învinuit de faptul că a fost „membru activ al partidului contrarevoluționar «liberal», fiind ales ajutor de primar, ulterior primar de Bălți între 1936-1938 din partea acestui partid și vinovat că a executat legislația statului «burghez roman»”³⁰. Mihail Cucer este condamnat, conform art. 58-13 al Codului Penal al Republicii Sovietice Federativă Socialiste Ruse, la 8 ani de privațiune de libertate în lagăr de corecție prin muncă.³¹

Mihail Cucer a fost reabilitat în data de 31 martie 1989, în conformitate cu art. 1 al Decretului Prezidiului Sovietului Suprem al URSS din 16 ianuarie 1989.³²

²³ Ibidem, f. 23.

²⁴ Otchet po Bel'tskoy muzhskoy gimnazii 1906–1912, Bălți, 1913, p. 59.

²⁵ ANA. DGFAG, Fond R-3401, inv. 2, d. 438, f. 6-9.

²⁶ Ibidem, f. 21.

²⁷ Ibidem, f. 2.

²⁸ Ibidem, f. 10-15.

²⁹ Ibidem, f. 21-22.

³⁰ Ibidem, f. 22.

³¹ Ibidem, f. 23.

³² Ibidem, f. 24 v.

Mark Dimentberg – arestat în data de 13 iunie 1941, pe motiv că a fost „lider al partidului liberal și deputat, comerciant și proprietar de case”³³.

Mark Dimentberg (n. 1872) este originar din localitatea Lipcani, județul Hotin. Din biografia acestuia, se cunoaște că a fost Președinte al Biroului de Aprovizionare a Armatei în perioada Primului Război Mondial. Ulterior a deținut o serie de funcții importante în viața economică și social-politică a urbei: Director al Băncii Uniunea Română, sucursala Bălți, ajutor de primar între anii 1930 și 1931, consilier județean și consilier al Camerei de Agricultură între anii 1935 și 1937. Este titularul Decorației „Coroana Românei” în grad de Cavaler și Ofițer, „Meritul Comercial și Industrial” clasa I, „Răsplata Muncii” pentru construcția incintelor școlare.³⁴ A fost căsătorit cu Ecaterina, având împreună doi copii: Anatolii și Eleonora.³⁵ Familia Dimentberg locuia în Bălți pe str. Mihail Kogălniceanu, nr. 3, proprietatea fiind constituită din trei edificii, cu suprafață de 1420 m.p., fiind înregistrată ulterior în lista proprietăților naționalizate din mun. Bălți.³⁶

Activitatea politică a lui Mark Dimentberg indică asupra faptului că a fost membru activ al Partidului Național Liberal și președintele Camerei de Comerț.

După arestarea din 13 iunie 1941, în baza art. 58-13 al Codului Penal al RSS Ucrainene, dosarul indică participarea activă a lui Mark Dimentberg în viața politică și administrativă a județului, precum și faptul despre proprietatea asupra unei case de 1314 m.p.³⁷ Mark Dimentberg este plasat imediat în închisoarea din Chișinău, iar la scurt timp este transferat într-un lagăr de corecție prin muncă din localitatea Ivdel, regiunea Sverdlovsk, subdiviziunea Gulag nr. 240, unde a decedat în data de 4 noiembrie 1941.³⁸ Conform dosarului de arhivă, constatăm producerea decesului înainte de pronunțarea sentinței și închiderea dosarului în data de 29 decembrie 1941 din cauza morții arestantului, dar și a lipsei probelor.

În anul 1963, urmare a solicitării de reabilitare a lui Mark Dimentberg din partea familiei sale deportate în 1941, în satul Pudino, r-nul Porobelisk, regiunea Tomsk, dosarul în cazul lui Mark Dimentberg este revăzut. În rezultat, statul sovietic reconfirmă politica totalitar-represivă, declarând ca fiind corect atât motivul arestării, cât și învinuirea adusă lui Mark Dimentberg „ca lider al partidului liberal și deputat al acestui partid reprezentant al burjuaziei, comerciant și proprietarul unei case”, fiind invocate noi argumente în calitate de dovezi și extrase de arhivă. Constatarea din 18 septembrie 1963, emisă de președintele KGB RSS Moldovenești, general-maior I. Savcenko, declarat „corectă” arestarea lui Mark Dimentberg și astfel a refuzat reabilitarea acestuia.³⁹

Reabilitarea lui Mark Dimentberg a avut loc în data de 12 mai 1993, în conformitate cu art. 1 al Decretului Prezidiului Sovietului Suprem al URSS din 16 ianuarie 1989.⁴⁰

³³ ANA. DGFAG, Fond R-3401, inv. 1, d. 6801, f. 2.

³⁴ *Figuri basarabene...*, op. cit., p. 47-48.

³⁵ ANA. DGFAG, Fond R-3401, inv. 1, d. 6801, f. 2.

³⁶ DAPMB, Fond 138, inv. 1, d. 4, f. 114-121.

³⁷ ANA. DGFAG, Fond R-3401, inv. 1, d. 6801, f. 5.

³⁸ Ibidem, f. 9.

³⁹ Ibidem, f. 42.

⁴⁰ Ibidem, f. 47, 47 v.

Costantin Krupoveatkin – arestat în data de 24 iulie 1940⁴¹, pe motivul că a fost deputat în Parlamentul României, procuror și judecător al Tribunalului județului Bălți, membru al Partidului Național Țărănist.

Constantin Krupoveatkin (n. 1891) este originar din satul Slobozia, județul Bălți. A studiat la școala primară din satul natal, continuând studiile la Gimnaziul de Băieți din Bălți⁴². În perioada 1912–1917 a făcut studiile la Universitatea de Stat din Kiev, ulterior a studiat la Facultatea de Drept din Iași. În 1917 revine la Bălți. În 1918, adunarea județeană îl alege în calitate de judecător de pace – funcție deținută până la anul 1927.⁴³ Din 13 mai 1927 până la 30 aprilie 1929 a lucrat ca procuror inferior la Tribunalul din Bălți. A fost membru în Consiliul de Disciplină al Baroului Bălți. A publicat un dicționar rus-român. A fost decorat cu Ordinul „Steaua României” în grad de ofițer.⁴⁴

Constantin Krupoveatkin a fost căsătorit cu Leocadia Krupoveatkin, având împreună o fiică, Manoela. Familia a locuit pe strada Unirii, nr. 54a⁴⁵, fiind atestată ulterior în lista proprietăților naționalizate de statul sovietic în anul 1940, cu indicarea unui alt număr – nr. 169, precum și a unui alt nume pentru fostul proprietar – Krupoveatkin.⁴⁶

Activitatea politică a lui Constantin Krupoveatkin se manifestă în perioada anilor 1931–1937, în calitate de membru al Partidului Țărănesc, îndeplinea funcțiile de secretar tehnic din cadrul filialei partidului din județul Bălți. A fost în cadrul Comisiei interimare a orașului Bălți în 1932⁴⁷. A fost ales deputat în Senatul României în 1932, 1937.

Mandatul de arest a fost emis de către grupul operativ al NKVD al orașului Bălți în data de 24 iulie 1940 pe numele lui Constantin Krupoveatkin.⁴⁸ În timpul arestului au fost ridicate adeverința de supus militar, ordinul de numire în calitate de procuror și judecător (documentele s-au păstrat anexate la dosar). Mandatul de arest a fost emis în conformitate cu art. 54-13 al Codului Penal al RSS Ucrainene ca fost deputat în Parlamentul României, procuror și judecător al Tribunalului județului Bălți, membru al partidului „contrarevoluționar” Național Țărănist. În lunile iulie-august 1940, interogatoriile sunt conduse de către anchetatorul Lautkin la Bălți, iar din octombrie interogările sunt preluate de către Psarev din Chișinău, unde se va afla până în decembrie 1940. Pe 23 decembrie 1940, Constantin Krupoveatkin se afla deja în închisoarea din Tiraspol.⁴⁹ Conform formularului medical emis de închisoarea din Tiraspol, în data de 29 decembrie 40, Constantin Krupoveatkin este declarat ca fiind apt de muncă fizică. Sentința este pronunțată în data de 29 martie 1941, prin care Constantin Krupoveatkin este condamnat la 8 ani detenție în lagărul Sevjeldorlag.⁵⁰ În data de 24 decembrie 1949 este emisă o nouă decizie a Comisiei Speciale a NKVD⁵¹ cu privire la deținutul Krupoveatkin prin care se decide trimiterea acestuia în orașul Bălți, sub grija surorii sale Tarnovscaia Elena Efimovna, domiciliată pe

⁴¹ ANA. DGFAG, Fond R-3401, inv. 1, d. 8311, f. 3, 4.

⁴² Otchet po Bel'tskoy muzhskoy gimnazii 1906–1912, op. cit., p. 54.

⁴³ ANA. DGFAG, Fond R-3401, inv. 1, d. 8311, f. 84.

⁴⁴ *Figuri basarabene...*, op. cit., p. 43.

⁴⁵ ANA. DGFAG, Fond R3401, inv. 1, d. 8311, f. 5.

⁴⁶ DAPMB, Fond 138, inv. 1, d. 4, f. 114-121.

⁴⁷ Mihai Bărbulescu, op. cit., p. 90.

⁴⁸ ANA. DGFAG, Fond R-3401, inv. 1, d. 8311, f. 4.

⁴⁹ Ibidem, f. 76.

⁵⁰ Ibidem, f. 53.

⁵¹ Ibidem, f. 64.

str. Jelezodorojnaia, nr. 17, pe motiv de boală și invaliditate de gradul IV și formă activă de tuberculoză.

Reabilitarea lui Constantin Krupoveatkin și a membrilor familiei sale are loc în data de 15 martie 1989, în conformitate cu art. 1 al Decretului Prezidiului Sovietului Suprem al URSS din 16 ianuarie 1989.⁵²

Ștefan Pirogan – este arestat în data de 13 iunie 1941, pe motiv că a fost primar al orașului Bălți, proprietar de pământ în baza art. 58-4 al Codului Penal al RSSF Ruse.

Ștefan Pirogan (n. 1898) este originar din satul Rădoaia, județul Bălți. A făcut șase clase gimnaziale la Bălți. A participat la Primul Război Mondial în armata țaristă la Odesa, și a luat parte la evenimentele Marii Uniri. Între anii 1926 și 1934, este ales de trei ori în calitate de primar al municipiului Bălți. A fost căsătorit cu Larisa Simașchevici⁵³, profesoară la școala primară din Bălți, având împreună doi copii: Vadim și Anatol. Familia Pirogan a locuit pe strada Pan Halippa, nr. 10.⁵⁴ Proprietatea familiei Pirogan până la naționalizarea sovietică constituia 6-8 ha teren arabil, 3 ha vie, 2 ha livadă, animale de tracțiune. După naționalizare, imobilul se afla la balanța Direcției gospodăriilor locative, cu indicarea adresei pe str. Sergei Kirov, nr. 24, proprietatea fiind plasată pe 1670 m.p., incluzând 10 construcții realizate după anul 1945.⁵⁵

Activitatea politică a lui Ștefan Pirogan este una remarcabilă, în calitate de membru al Partidului Național Țărănesc, între 1924 și 1937. În calitate de membru al Partidului Național Țărănesc, este ales timp de zece ani în funcția de primar de Bălți.

După arestarea din 13 iunie 1941 este trimis în regiunea Sverdlovsk, localitatea Ivdelg, sentința propriu-zisă fiind emisă abia în data de 1 iulie 1942, Ștefan Pirogan fiind condamnat la 8 ani de detenție în lagăr de corecție prin muncă, unde se stinge în 1944. Soția Iulia Șudlovscăia și fiul Anatol au fost deportați în satul Pudino, regiunea Tomsk unde se vor afla până în 2 decembrie 1955⁵⁶, revin la baștină în 1985, urmând a fi reabilitați politic în data de 27 noiembrie 1989. Fiul Vadim a fost arestat în data de 25 iunie 1941, iar în data de 12 septembrie 1942 acestuia i se încriminează statutul de „element social periculos” în baza art. 35 al Codului Penal al RSSF Ruse și condamnat la 5 ani de privațiune de libertate și trimis în lagărul de corecție prin muncă Iujlag din orașul Taișet, regiunea Irkutsk.⁵⁷ A fost reabilitat în anul 1958.

Ștefan Pirogan este reabilitat în data de 5 martie 1987, urmare a solicitării familiei de revedere a dosarului.⁵⁸

Zinovie Tolpeghin – arestat 24 iulie 1940 (vezi anexa 12), pe motiv ca a fost „mare proprietar de pământ, exploatator al muncii țăranilor, membru al partidului contrarevoluționar național liberal, ajutor de primar”, în baza art. 54-13 al Codului Penal al RSS Ucrainene.⁵⁹

⁵² Ibidem, f. 67, 67 v.

⁵³ Larisa Pirogan (Simașchevici) a decedat în anul 1938, iar Ștefan Pirogan s-a căsătorit ulterior cu Iulia Șudlovscăia.

⁵⁴ ANA. DGFAG, Fond R-3401, inv. 1, d.7897, f. 1.

⁵⁵ Ibidem, f. 164; DAPMB, Fond 138, inv. 1, d. 4, f. 114-121.

⁵⁶ ANA. DGFAG, Fond R-3401, inv. 1, d. 7897, f. 155.

⁵⁷ ANA. DGFAG, Fond R-3401, inv. 1, d. 4634, f. 6.

⁵⁸ ANA. DGFAG, Fond R-3401, inv. 1 d. 7897, f. 182.

⁵⁹ ANA. DGFAG, Fond R-3401, inv. 2, d. 1933, f. 3-5.

Zinovie Tolpeghin (n 1894) este originar din Bălți. În anul 1907 a absolvit școala de patru clase din Bălți, iar în anul 1910 a absolvit Școala Comercială din Odessa și s-a înmatriculat la Universitatea Politehnică din Varșovia. Între anii 1915 și 1917, a fost înrolat în armata țaristă în calitate de copist, apoi ca ofițer. A activat în calitate de președinte al Bursei de Mărfuri și Cereale din Bălți și membru activ al Societății Proprietarilor de Case din Bălți.⁶⁰ Zinovie Tolpeghin s-a căsătorit cu Anna Tolpeghin în anul 1914, împreună având patru copii: Evgheni, Piotr, Valentina și Zoia (1928).⁶¹ Pe numele lui Zinovie Tolpeghin găsim, în 1945, înscrisă proprietatea din str. Leningradului, nr. 237 ca fiind naționalizată de statul sovietic.⁶²

Activitatea politică demarează în data de 6 octombrie 1924 când a devenit membru al Partidului Liberal. Din 1926. a fost inclus în comisia interimatului, ca viceprimar pe probleme administrative de Bălți. În perioada 1934–1936 a făcut parte din consilierii municipali ai Primăriei Bălți. Arestarea este motivată de faptul că a fost „membru al partidului contrarevoluționar național liberal, era proprietar de pământ a 170 ha (dintre care 140 arendate), exploata munca țăranilor, fost ajutor de primar al orașului Bălți”⁶³. Din luna august până în noiembrie 1940 s-a aflat în închisoarea din Bălți, în decembrie 1940 este transferat în închisoarea din Chișinău. Sentința Comisiei speciale a NKVD-lui din 18 ianuarie 1941 îl condamnă la 5 ani privațiune de libertate într-un lagăr de corecție prin muncă ca fiind „element social periculos”.⁶⁴ Despre perioada ce a urmat anunțării sentinței nu dispunem de informații, dosarul indicând doar asupra unui certificat emis în data de 11 august 1950, prin care se confirmă că Zenovie Tolpeghin nu se află pe adresa indicată din orașul Bălți și că este necesar să fie dat în căutare.⁶⁵

Reabilitarea lui Zinovie Tolpeghin are loc în data de 20 aprilie 1989, în conformitate cu art. 1 al Decretului Prezidiului Sovietului Suprem al URSS din 16 ianuarie 1989.

Concluzii

Statul sovietic a aplicat la turajii maxime mecanismele de pedeapsă și represiune față de personalitățile bălțene, mai ales față de primari. Articolul 58-13, 58-4 ale Codului Penal al RSS Ucrainene au fost cele aplicate față de primarii și ajutorii de primari care au activat în Primăria Bălți. Încriminările „primar de Bălți”, „element social-periculos”, „membru al partidului contrarevoluționar”, „chiabur”, „fiu de chiabur” sau „exploatare al clasei muncitoare” – sunt sintagmele ce se regăesc în dosarele intentate de către organele de securitate ale statului sovietic contra foștilor primari și ajutoari de primari de Bălți, dintre care am reușit să identificăm șase personalități. Recuperarea istoriei și memoriei acestor personalități prezintă un obiectiv important al cercetării și cunoașterii specificul istoriei locale în contextul evenimentelor naționale, iar muzeul își va asuma rolul de diseminare și valorificare informației în societatea bălțeană.

⁶⁰ Figuri basarabene..., op. cit., p. 132.

⁶¹ ANA. DGFAG, Fond R-3401, inv. 2, d. 1933, f. 4.

⁶² DAPMB, Fond 138, inv. 1, d. 4, f. 114-121.

⁶³ ANA. DGFAG, Fond R-3401, inv. 2, d. 1933, f. 27.

⁶⁴ Ibidem, f. 29.

⁶⁵ Ibidem, f. 30.

Summary. The topic of political repressions in the Moldavian SSR presents a main direction in historical research at the current stage within the Museum of History and Ethnography of Bălți. Retrieving information through the method of historical research, structured interviews constitutes a reliable historical source to complement museum collections. The authors mention that today's museum also has the role of research, preservation and exploitation of the discovered materials and propose to identify the names of political figures from the interwar period of local community, who became victims of the Stalinist repressions – senators, notaries, members of political parties, and members of their families. Analysing the studies and research published in recent years, the paper focuses on the following case studies: Ștefan Pirogan, Iacob Cociorvă, Mihail Cucer, Zinovie Tolpeghin, Efim Popovici, aiming to complete this list both with new names and with valuable information to promote the museum heritage of Balti municipality.

Fig. 1. Iacob Cociorva în timpul arestului, 1940. (ANA. DGFAG, Fond R-3401, inv. 2, d. 1376, f. 7).

Fig. 2. Extras din Decizia Comisiei Speciale NKVD, din 26 noiembrie 1940, cu privire la condamnarea lui Iacob Cociorvă la opt ani de privațiune de libertate în lagărul de corecție prin muncă (ANA. DGFAG, Fond R-3401, inv. 2, d. 1376, f. 34).

"УТВЕРЖДАЮ" СОВ. СЕКРЕТНО.

ЗАМ. НАРКОМА ГОСБЕЗОПАСНОСТИ СССР
КАПИТАН ГОСБЕЗОПАСНОСТИ
МОРДОВЕЦ *[Signature]*
1941 г.

СПРАВКИ.

КУЧЕР Михаил Григорьевич, 1888 года рождения уроженец Польши, по национальности русский, проживает г. Вальцы ул. Ленина 12, быв. адвокат.

По имеющимся в деле материалам видно, что КУЧЕР М.Г. был активным членом либеральной партии и от этой партии был избран помощником, а затем примаром г. Вальцы с 1936 по 1938 год.

Будучи на посту примара Кучер издевательски относился к бедному населению, не платил рабочим заработные деньги.

Жена КУЧЕР М.Г. – КУЧЕР Елена во время румынщины в Бессарабии вела а/с пропаганду публично высказывала ненависть к коммунистам в террористической форме.

КУЧЕР и его жена являются ярыми румынофилами.

При Сов. власти КУЧЕР и его жена не занимаются полевой трудовой деятельностью.

Семья: 1. Жена Елена 1893 года рождения.

На основании изложенного Курей М.Г. подпадает под арест, а члены его семьи объявлены в розыск.

Справку составил: П/Оперуполномоченного Ю НКГБ
Сергейт ГосБезопасности
ГЛУШКОВ *[Signature]*

НАЧ. УЧЕБНОГО ОТДЕЛА НКГБ
ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ
РЯВСКИЙ *[Signature]*

Fig. 4. Mihail Cucer, primar de Bălți, 1937 (*Primul Ghid al orașului Bălți*, (ed.) I. Broitman, Bălți, 1938, p. 55).

Fig. 3. Adeverință emisă de Secția jud. Bălți a Comisariatului Securității de Stat din 9 iunie 1941, cu privire la arestul lui Mihail Cucer și membrii familiei sale (ANA. DGFAG, Fond R-3401, inv. 2, d. 438, f. 2).

Fig. 6. Mark Dimentberg, ajutor de primar (1939) (*Primul Ghid al orașului Bălți*, sub redacția lui I. Broitman, Bălți, 1938, p. 77).

"УТВЕРЖДАЮ" СОВ. СЕКРЕТНО.

ЗАМ. НАРКОМА ГОСБЕЗОПАСНОСТИ СССР
КАПИТАН ГОСБЕЗОПАСНОСТИ
МОРДОВЕЦ *[Signature]*
1941 года.

СПРАВКА.

ДИМЕНТБЕРГ Марк Киселевич 1872 года рождения, уроженец м. Виланы Хотинского уезда, проживает в г. Вальцы ул. Когальницкую №3.

ДИМЕНТБЕРГ М.К. в 1930-31 году являлся помощником примара Вальцкой городской примарии, а также являлся председателем торговой палаты.

ДИМЕНТБЕРГ являлся активным членом н-р партии либералов и был шефом сектора либеральной партии м. Вальцы.

Проживал в г. Вальцы. Диментберг имел собственный дом кубатура 1374 куб.м. который в настоящее время национализирован.

Семья: 1. Жена - 1895 года рождения.
2. Сын - 1920 года рождения.
3. Дочь - 1919 года рождения.

На основании выше изложенного Диментберг М.К. подлежит аресту, а члены его семьи объявлены в розыск.

СПРАВКУ СОСТАВИЛ: Ст. Оперуполномоченный Ю НКГБ
М. Леизмант ГосБезопасности
/САЛЖЕНКО/ *[Signature]*

НАЧ. УЧЕБНОГО ОТДЕЛА НКГБ
ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ
/РЯВСКИЙ/ *[Signature]*

Fig. 7. Adeverință emisă de Secția jud. Bălți a Comisariatului Securității de Stat, din 10 iunie 1941, pe numele lui Dimentberg Mark, cu privire la arestul său și a membrilor familiei. (ANA. DGFAG, Fond R-3401, inv. 1, d. 6801, f. 2).

Выписка из протокола № 50-ш 23

Особого Совещания при Народном Комиссаре Внутренних Дел СССР
от 24 июня 1942 г.

СЛУШАЛИ	ПОСТАНОВИЛИ
418. Дело № 02218/УНКВД Свердловской обл. (НКВД СССР) по обвинению КУЧЕР Михаила Григорьевича, 1888 г.р., ур. м. Тлусто, Зап. Украина, украинца, гр-н СССР.	КУЧЕР Михаила Григорьевича, за принадлежность к контрреволюционной партии - заключить в исправительно-трудовой лагерь сроком на ВОСЕМЬ лет, считая срок с 13-го июня 1941 года.

0154845 *Учред. Свердл. об. 8/12/42*

Пис. Секретариата Особого Совещания при Народном Комиссаре Внутренних Дел СССР

Fig. 5. Extras din Decizia Comisiei Speciale NKVD, din 24 iunie 1942, cu privire la condamnarea lui Mihail Cucer la opt ani de privațiune de libertate în lagărul de corecție prin muncă (ANA. DGFAG, Fond R-3401, inv. 2, d. 438, f. 23).

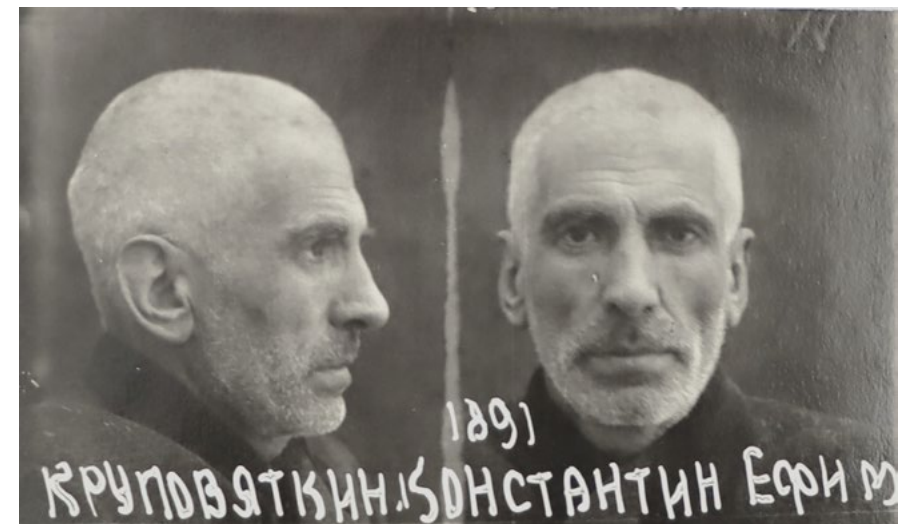

Fig. 8. Constantin Krupoveatkin, în timpul arestului, 1940 (ANA. DGFAG, Fond R-3401, inv. 1, d. 8311, f. 6).

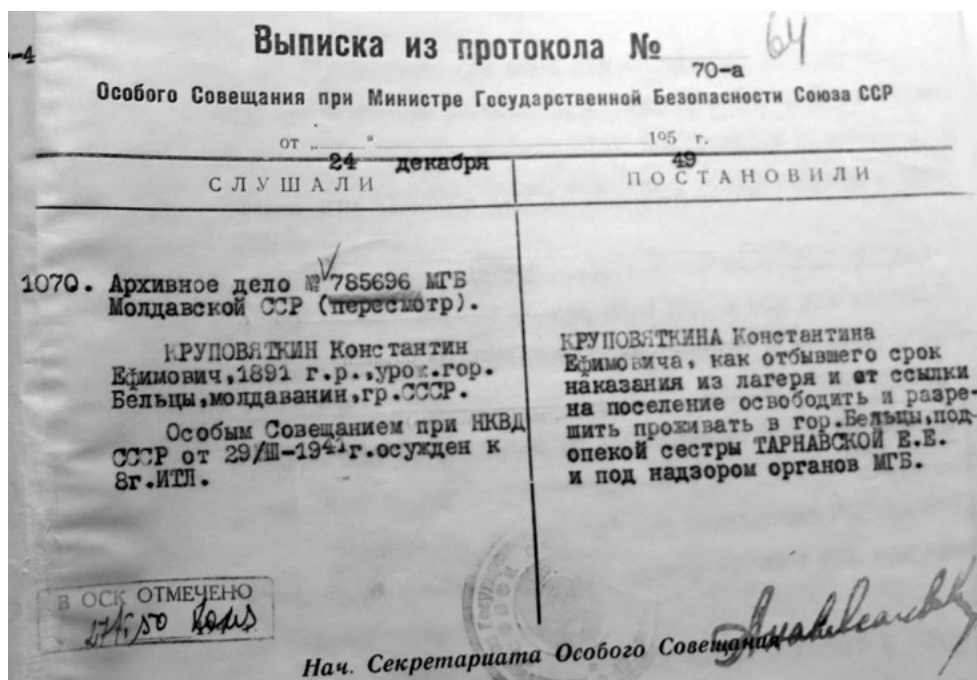

Fig. 9. Extras din protocolul Ședinței Speciale a NKVD al URSS, din 24.12.1949, cu privire la eliberarea lui Constantin Krupoveatkin din lagărul de corecție prin muncă și permisiunea de a locui în or. Bălți, sub evidența organelor de urmărire (ANA. DGFAG, Fond R-3401, inv. 1, d. 8311, f. 64).

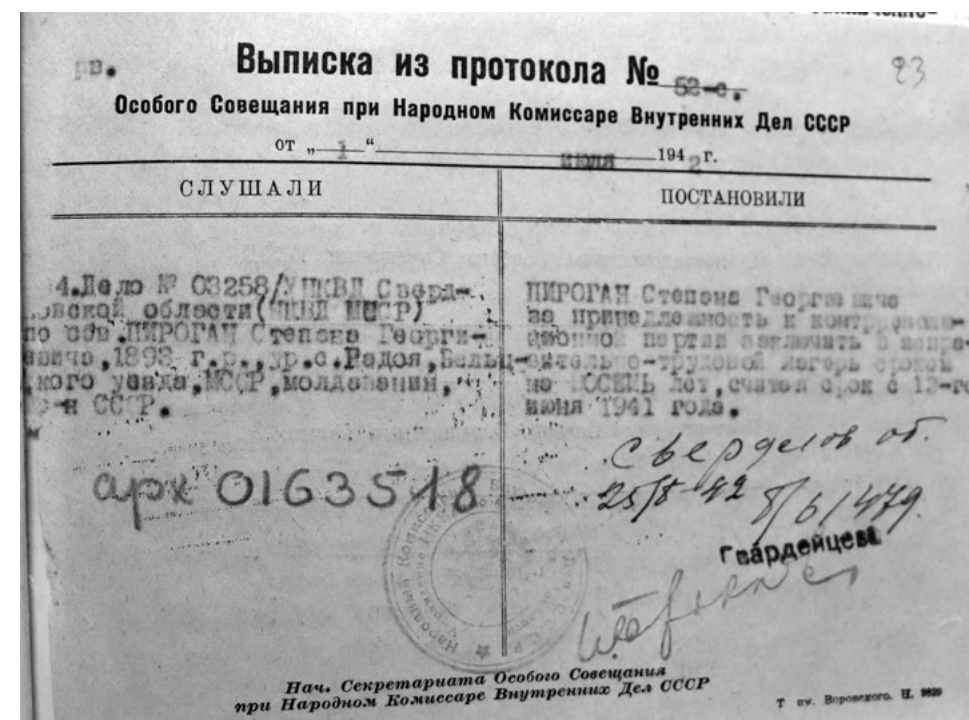

Fig. 12. Extras din Decizia Comisiei Speciale NKVD, din 01 iulie 1942, cu privire la condamnarea lui Ștefan Pirogan la opt ani de privațiune de libertate în lagărul de corecție prin muncă (ANA. DGFAG, Fond R-3401, inv. 1, dosar 7897, f. 23).

Fig. 10. Ștefan Pirogan, primar de Bălți (1932–1934) (Almanahul orașului și județului Bălți, (coordonatori) A. Ziberman și Ef. Haschelevici, Bălți, 1933, p. 23).

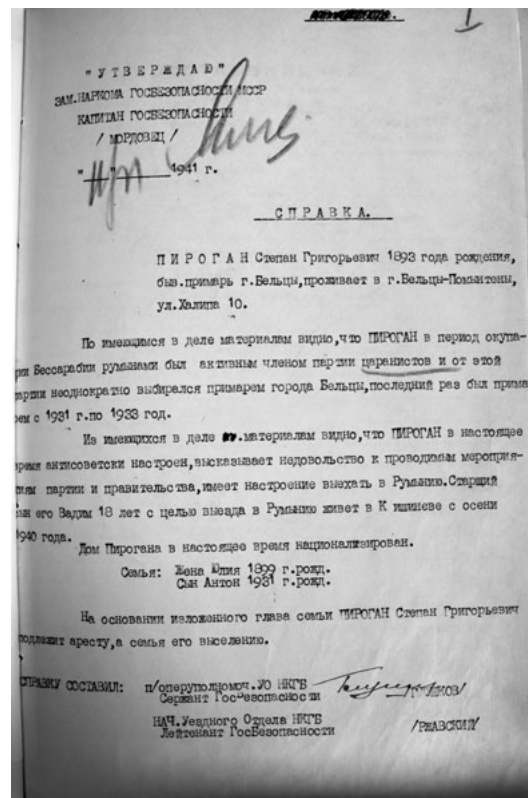

Fig. 11. Adeverință eliberată de Secția jud. Bălți a Comisariatului Securității de Stat, din 11 iunie 1941, pe numele lui Ștefan Pirogan, cu privire la arestul său și a familiei sale (ANA. DGFAG, Fond R-3401, inv. 1, d. 7897, f. 1).

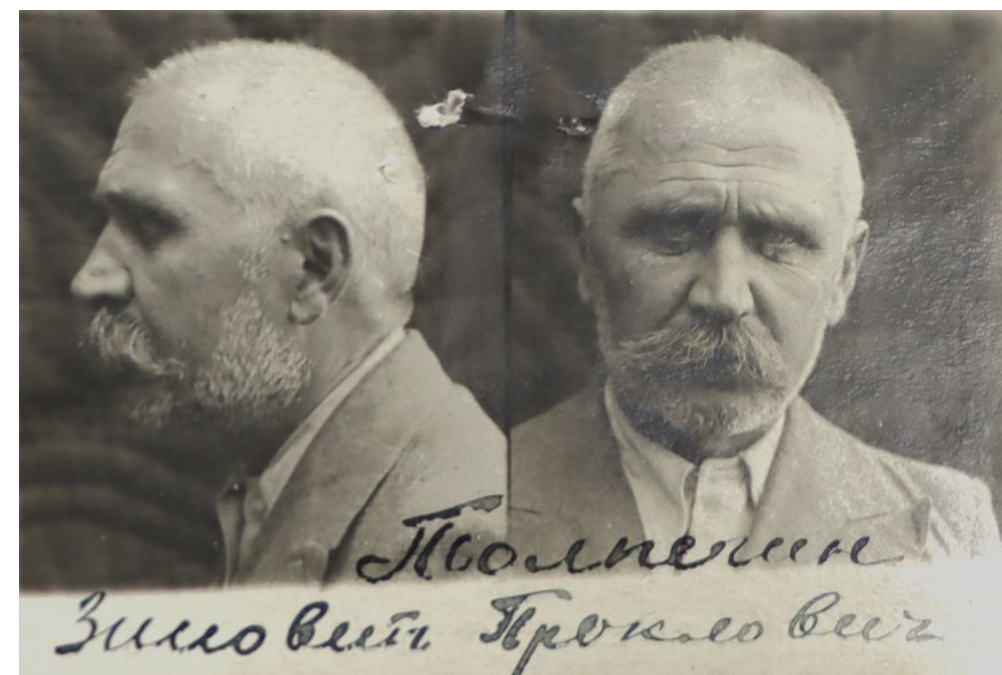

Fig. 13. Zinovii P. Tolpeghin în timpul arestului, 1940 (ANA. DGFAG, Fond R-3401, inv. 2, d. 1933, f. 10).

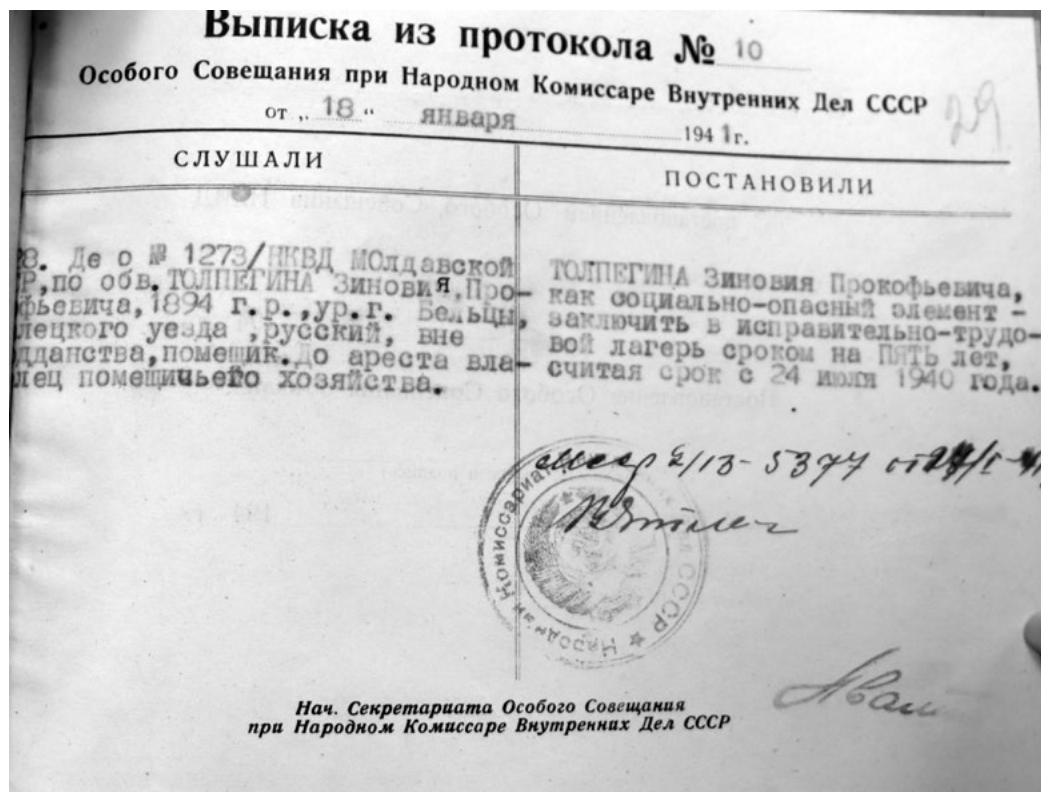

Fig. 14. Extras din Decizia Comisiei Speciale NKVD, din 18 ianuarie 1941, cu privire la condamnarea lui Zinovie Tolpeghin la cinci ani de privațiune de libertate cu aflare în lagărul de corecție prin muncă (ANA. DGFAG, Fond R-3401, inv. 2, d. 1933, f. 29).

СТАЛИНСКИЕ ДЕПОРТАЦИИ 6 ИЮЛЯ 1949 ГОДА В СЕЛЕ АВДАРМА МОЛДАВСКОЙ ССР. ИССЛЕДОВАНИЯ, ПУБЛИКАЦИИ И ПРАКТИЧЕСКАЯ РАБОТА МУЗЕЯ ИСТОРИИ СЕЛА АВДАРМА: 2011–2023 ГОДЫ

STALINIST DEPORTATIONS ON JULY 6, 1949 IN THE VILLAGE OF AVDARMA, MOLDAVIAN SSR. RESEARCH, PUBLICATIONS AND PRACTICAL WORK OF THE MUSEUM OF THE HISTORY OF THE VILLAGE OF AVDARMA: 2011–2023

DOI: 10.5281/zenodo.12540762

CZU: 94(478-22)“1949”323.281

Ольга ТРАНДАФИЛОВА

Докторантка Молдавского Государственного Университета

Музеограф, Музей истории села Авдарма

ORCID: 0009-0004-8891-1155

E-mail: olgatrandafileva92@gmail.com

Термин «депортация» возник в уголовном законодательстве Франции еще в XVII–XVIII вв. Происходит от латинского *deportatio* (изгнание, высылка) и означал принудительную высылку лица или целой категории лиц в другое государство или другую местность, обычно – под конвоем. В Советском Союзе депортации подвергались как отдельные лица, так и целые народы, признанные официальной властью «социально опасными».

В ночь на 6 июля 1949 года в южных районах Бессарабии, как и на всей территории Молдавской ССР началась массовая депортация. Эта была вторая и крупнейшая волна сталинских депортаций, организованной на территории Молдавской ССР. За короткий промежуток времени – с 2 часов ночи 6 июля и до 20 часов 7 июля, с территории Молдовы было депортировано свыше 35 тысяч местных жителей, включая детей, женщин и стариков.¹ Правительству надлежало утвердить списки людей, подлежащих немедленному выселению. Списки составлялись местными руководителями сельских советов и партийных организаций, на основании справок, представленных председателями местных советов.² Справка отражала следующие данные: год рождения, семейное положение, имеющееся имущество. Приведем отрывок из справки выданное председателем Сельского совета села Авдарма:

«...Касап Родион Иванович 1908 года рождения, уроженец и житель села Авдарма Комратского района, по социальному происхождению кулак. По хозяйственной книге у него в хозяйстве имеется: корова 1, вол 1, овец 15 штук ... земли 11,5 га».³

¹ Иван Думиника, *Трагические страницы в судьбе гагаузского народа* [online] <http://www.gbm.md/index.php/2-uncategorised/364-deportatia> (дата посещения 03.02.2024).

² Там же.

³ *Реестр коллекций, Музей истории села Авдарма, № 974, 2022, с. 160.*

Часто справки составлялись неграмотно, с грубыми ошибками и с неточной информацией. Но такой справки было достаточно, чтобы оказаться в списке «кулаков», подлежащих депортации. Часто, для привлечения к уголовной ответственности, среди населения служил обычный донос на человека, более зажиточного чем другие. Этого было достаточно, чтобы без каких-либо следственных действий, зачислять трудолюбивого крестьянина в списки «врагов советской власти». Для оперативного обеспечения выселения «кулаков», в районы были выделены и направлены специальные воинские части Министерства Государственной Безопасности. По архивным данным, местным властям хватило одного месяца, чтобы подготовить план мероприятий и составить списки для депортации неугодного местного населения. 3 декабря 1948 года Министерство Госбезопасности Молдавской ССР составило списки «кулаков и прочих антисоветских элементов», в состав которых входили и жители южных районов Бессарабии.⁴

На юге Бессарабии, в Чадыр-Лунгском и Тараклийском районах, было запланировано к депортации 1672 человека. Операция по выселению людей началась в 2 часа ночи, 6 июля 1949 года. Стук приклада в дверь для людей был неожиданным, и в одно мгновение радостная жизнь, не предвещавшая беды, сменялась горем и отчаянием. Село Авдарма не стало исключением, и ее жители также были подвергнуты массовым депортациям. За три депортации, из села были сосланы 98 человек, в том числе 10 мужчин погибли в лагерях ГУЛАГа.⁵

Согласно данным, опубликованным в 1991 году Министерством государственной безопасности ССР Молдова, в годы советской власти на территории Молдовы к расстрелу были приговорены 5485 человек.⁶ Как беспощадно справлялась большевистская власть с людьми, которые ей противоречили, можно продемонстрировать на примере одного случая, который произошел в сентябре 1940 года в селе Авдарме, с приходом Красной Армии и Советской власти.

С началом нового учебного года в селе Авдарма были организованы курсы по ликвидации безграмотности. Учителем в местной школе был человек в военной форме, имя которого не сохранилось. В один из дней во время занятия, в класс вошел Саранди Михаил, мужчина лет пятидесяти – участник Первой Мировой войны в составе Российской императорской армии. Учитель-красноармеец попросил его выйти и не отвлекать детей. Сам Саранди попытался объяснить на гагаузском языке, что он пришел в класс для ликвидации собственной неграмотности. Ничего не понимающий учитель, грубо вытолкнул его из класса. Возмущенный Михаил Саранди в пылу гнева сказал: «Я тебе не кто-нибудь, я солдат – царя Николая!».⁷ Покинувший класс учитель вскоре вернулся с тремя вооруженными красноармейцами и с трудом надев наручники на «классового врага» Советской власти, увезли Михаила из села. С того момента о судьбе этого человека ничего неизвестно, только устная память жи-

⁴ Agenția Națională a Arhivelor, Direcția Generală a Fondului Arhivistic Guvernamental, Fond 3021, inv. 5, dosar nr. 906, f. 161.

⁵ *Музей истории села Авдарма, Авдарма в веках: музей и культурно-исторические памятники*, 2023, с. 10.

⁶ Elena Postică, Introducere, in: (coord. șt.) Elena Postică, *Cartea Memoriei, Catalog al victimelor totalitarismului comunist*, Chișinău: Ed. Știința, vol. I, 1999, p. 6.

⁷ Игнат Казмалы, Федор Мариногло, *Авдарма. История села 1811–2011*, Кишинев: Ed. Balacron, 2011, с. 129.

вых очевидцев хранит несправедливость этой расправы. Это один пример жестокой расправы над невинным человеком.

Сейчас проследим процесс осуществления депортации, на основании имеющихся материалов на примере села Авдарма, расположенной в Южной Бессарабии. В ночь на 6 июля 1949 года во второй волне депортации, проходившая под названием «операция Юг», с села Авдарма было сослано в общем количестве 35 человек: взрослые, старики и дети. При депортации большевистская власть не учитывала возраст, состояние здоровья, социальное положение, образование людей. В жерновах сталинского Репрессанса⁸ оказывались без исключения все те, кто сопротивлялся добровольному вступлению в колхоз, жестокой и несправедливой политике советской власти. Всех этих людей – «врагов народа» надлежало навечно выселить на территории Южно-Казахстанской, Джамбульской и Актюбинской областей Казахской ССР, а также в Алтайский край, Курганскую, Тюменскую и Томскую области Советского Союза.⁹

На всех депортированных распространялось действие Указа Президиума Верховного Совета СССР от 26 ноября 1948 года «Об уголовной ответственности за побег из мест обязательного и постоянного поселения». Для репрессированных предусматривалось: «позволить взять личные ценные вещи, для ежедневного употребления (одежда, посуда, бытовой и сельскохозяйственный инвентарь) и пищевые запасы для всей семьи до 1500 кг»¹⁰. Однако, все это было только на бумаге, а на деле людям давали не более 40 минут на сборы, а из вещей успевали в панике и смятении взять с собой то, что попадалось под руки в ночи. Прочее же имущество (дом, мебель, утварь, виноградники, сады, скот) подлежало конфискации в пользу государства. Депортируемые люди грузились в вагоны для перевозки скота, среди которых – беременные женщины, маленькие дети, пожилые люди. Условия были крайне тяжелыми и тяжело переносимыми: антисанитария, отсутствие туалетов в вагонах, отсутствие медицинской помощи и т. д. Была летняя погода, люди страдали от жары и жажды, выходить из вагонов было строго запрещено. Прасковья Драгнева – жертва тех далеких событий, вспоминает:

«В тот день, когда нас пришли выселять с собственного дома, мне было 15 лет. К дому подъехала грузовая машина, в то время в селе таких автомобилей еще не было. Затем во двор вошли три солдата с карабинами и приказали отцу собирать вещи, сказав, что его семью переводят в другой район для постоянного проживания. Нас отвезли на вокзал в Чадыр-Лунгу и посадили в вагоны для перевозки скота. Только на 5-ый день пути выдали кирпич хлеба на семь членов семьи. Мать старшим хлеба не давала, оставляла кусочки хлеба для младших детей. Мы ехали две недели. Поезд на станциях не останавливался, а если иногда и останавливался, то толь-

⁸ Игнат Казмалы, Репрессии и голод в Гагаузии на примере села Авдарма, Комратский район, in: *Геноцид турецко-мусульманского народа в XX веке*, материалы IV Международной конференции, Азербайджан, 2017, с. 669.

⁹ Лидия Присак, *Вторая волна депортаций в Молдавской ССР (1949 год): между историей и индивидуальными воспоминаниями*, 2014 г. [online] <https://www.historians.in.ua/index.php/en/zabuti-zertvy-viyny/1110-lydyia-prysak-vtoraia-volna-deportatsyi-v-moldavskoi-ssr-1949-hod-mezhdu-ystoryei-y-nydyvydualnymy-vozpomyanyiamy> (дата посещения 04.02.2024).

¹⁰ Там же.

ко в степях. Это делалось для того, чтобы при остановке поезда, люди не смогли убежать. Когда мы прибыли на место назначения – Курганская область, нашей семье из 7 человек – взрослых и детей, дали комнатку в 9 квадратных метров для проживания, без каких-либо элементарных бытовых условий».¹¹

В списке подлежащих депортации в дальние районы Сибири, также была включена и семья Николая Николаевича Панчева – одного из трудолюбивых и зажиточных людей в то время в селе. Прожившая большую часть своей жизни в селе Авдарма, Панчева Ольга Саввовна, урожденная Дудогло, вместе со своими родителями, в июле 1949 года была сослана из Комрата в Бурят-Монгольскую автономную область Российской Федерации.¹² Ольге на момент высылки было 12 лет. На спецпоселении Ольга познакомилась со своим будущим мужем, Панчевым Степаном Николаевичем, который вместе со своими родителями также был сослан из родного села Авдарма. Пожилая Ольга Саввовна рассказывала в 2011 году, что провела тяжелейших 7 лет в Бурят-Монголии, а в жизни ей пришлось переезжать с одного места жительства на другое 9 раз. О своем отношении к советам говорила:

«Новая власть обещала построить коммунизм – «материальный рай» для всех, а на деле – безжалостно разделялась с истинными тружениками. Я всю жизнь с 12-и лет честно трудилась в поле, садах, на лесоповале, никогда к чужому не прикасалась. Мои страдания – плоды повсеместной безответственности и безнаказанности властей. Но сегодня я – человек труда все же существую, а их нет. Труд обычных людей пережил возвышенные лозунги».¹³

В селе Авдарма был интересный случай, который произошел с Надеждой Федоровной Динжос (Казмалы). Утром 7 июля к ним во двор зашли солдаты. Один из соседей увидел происходящее и отправил своего сына верхом на коне в поле предупредить Дмитрия Михайловича Динжос – хозяина двора. Дмитрий всё бросил, сел на коня и ускакал в соседнюю Украину, взяв с собой сына Григория и его жену Лидию. Им повезло – их поля граничили с Тарутинским районом Одесской области. Не обнаружив членов семьи – Надежду Динжос погрузили в вагон и отправили вместе с остальными. В своем письме к мужу, чтобы скрыть от милиции местоположение мужа, на конверте она указала не фамилию, имя и отчество мужа, а прозвище – Кулаксыз Гогуча, по которому его легко узнавало все село. Интересно, что конверт сохранили родственники и он стал достойным экспонатом Музея истории села Авдарма с удивительной историей. Осенью 1956 года, возвращается в родное село из ссылки и сама Надежда Федоровна. К тому времени, с наступлением «хрущевской оттепели», Дмитрий Динжос вместе с сыном Георгием и невесткой Лидией, уже легализовались и переехали из Украины в поселок Басарабьяска.¹⁴

Осенью 2011 года, 8 октября в селе Авдарма открыт Мемориал Памяти «Аси köşesi» («Угол скорби»). На черных гранитных плитах высечены имена авдармин-

¹¹ Воспоминания Драгневой Прасковьи, in: Praskoviya Dragneva. *İncä ürek zorluklara karşı* [online] <https://www.youtube.com/watch?v=NpCNWLnSW2A>, 25.05.2015 г. (дата посещения 06.02.2024)

¹² Игнат Казмалы, Авдарма. *450 лет истории 1563–2013*, Кишинев, 2015, с. 673.

¹³ Там же.

¹⁴ Там же, с. 249.

цев – жертв войн – 99 человек, политических репрессий – 10, голода – 588 и тифа – 575. Реальный масштаб трагедии имевший место в селе родственники погибших и жители села смогли увидеть только с открытия Мемориала Памяти. Сегодня на Мемориал – к месту народной печали и боли приходят авдарминцы и гости села, чтобы склонить головы в память о жертвах.¹⁵

В 2011 году, 21 ноября – торжественно открыт Музей истории села Авдарма – место, объединяющее авдарминцев через величие и трагедии человеческих судеб, исторические факты и незабытое прошлое.¹⁶ Миссия Музея – формировать уважительное отношение к историческому прошлому, представлять духовное и материальное богатство авдарминцев, дать возможность каждому познать себя сквозь призму прошлого.¹⁷

На основании материалов, которые были собраны при подворном обходе в селе, видеосъемке пожилых людей, пережившие страшные годы в депортации 1941–1949 годы, в период голода 1946–1947 годы, тифа 1941–1945 годы, были написаны две книги по истории села: «Авдарма: История села. 1811–2011», автор Игнат Казмалы и Федор Мариногло, и «Авдарма 450 лет истории 1563–2013» – автор Игнат Казмалы. Изданные книги были подарены в каждый дом села.

Постоянная экспозиция пополняется новыми экспонатами, включая и период сталинских репрессий и депортаций коснувшихся жителей села Авдарма. Уголовные дела репрессированных и погибших в ГУЛАГе наших односельчан спустя 80 лет, в 2022 году, выставлены в трех стеклянных саркофагах. В Национальном Архиве Республики Молдова получены цветные копии, распечатаны, сшиты и выставлены в Музее истории села Авдарма уголовные дела заключенных в ГУЛАГ 12 жителей села. Установлены живые родственники погибших в ГУЛАГе жертв репрессий, которые проживают сегодня в России, Казахстане, Румынии, Турции, Украине и Республике Молдова, всем им отправлены книги по истории села и копии уголовных дел их прямых родственников.

Ежегодно сотрудники Музея истории села Авдарма проводят официальные мероприятия 6 июля, посвященные сталинским репрессиям и депортациям с приглашением родственников жертв тех событий. Музей проводит в своих стенах международные научные конференции по теме репрессий и депортаций. Также, сотрудники Музея принимают участие в зарубежных международных научных конференциях: делают тематические выставки документов и фотографий, пишут и публикуют статьи, издаются брошюры.

С участием пожилых людей – очевидцев, переживших репрессии, тиф и голод, был снят цифровой документальный фильм в 2011 году, который демонстрируется на экране сельского кинотеатра ежегодно 13 июня и 6 июля – даты двух массовых депортаций.¹⁸

¹⁵ Музей истории села Авдарма, Мемориал «Аси Köşesi» («Угол Скорби») посвящен памяти наших в войнах, жертв тифа, голода и репрессий, 2023, с. 3.

¹⁶ Музей истории села Авдарма, Авдарма в веках: музей и культурно-исторические памятники, 2023, с. 20.

¹⁷ Там же, с. 2.

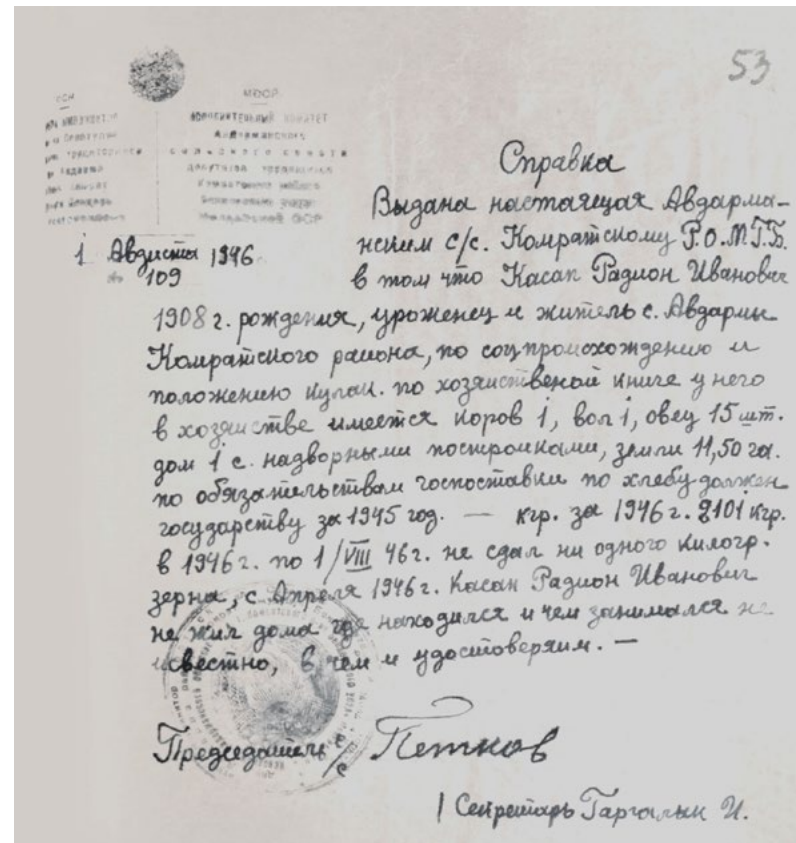
¹⁸ Игнат Казмалы, Репрессии и голод в Гагаузии на примере села Авдарма, Комратский район, in: *Геноцид турецко-мусульманского народа в XX веке*, материалы IV Международной конференции, Азербайджан, 2017, с. 67.

Сегодня в Музее истории села Авдарма установлены 7 стеклянных саркофагов с документами о голоде и репрессиях, также установлены 8 тематических стенда с фотографиями об этих событиях. В постоянной экспозиции находятся 12 копий уголовных дел авдарминцев, который любой посетитель может взять в руки, открыть и почитать.

Осенью 2023 года выпущен каталог «Мемориал Памяти «Asi köşesi», посвященный памяти авдарминцев – жертв разных войн, тифа, голода и репрессий.

Большинство людей, переживших тяжелейшие периоды в своей жизни – тиф, голод, репрессии, на сегодня уже нет в живых. Благодаря Музею истории села Авдарма их судьба отражена в саркофагах – документы, на стендах – фотографии. Они являются образцом мужества и примером для молодого поколения, чтобы тоталитарное прошлое не повторилось в судьбе жителей села, края, Республики. Музею истории села Авдарма предстоит большая работа среди молодежи, чтобы они – понимая трагическое прошлое, не допустили повторения всего этого в будущем.

Summary. This article reflects the main points of the second wave of deportation, which took place from July 6 to July 7, 1949 in the southern regions of Bessarabia, as well as throughout the entire territory of the Moldavian SSR. The process of deportation is traced, based on available materials, using the example of the village of Avdarma, located in Southern Bessarabia, now the modern ATU Gagauzia of the Republic of Moldova. Research, publications and practical work carried out by the Museum of the History of the Village of Avdarma for the period from 2011 to 2023 to perpetuate the memory of victims of various tragedies.

Прил. 1. Фотокопия справки из личного Уголовного Дела № 4425, выданная Авдарминским сельским советом на имя Каса Радиона Ивановича 1 августа 1946 года.

Прил. 2. Парасковья Георгиевна Драгнева (Сырф), в 15-лет возрасте была репрессирована в месте со своей семьей в Курганскую область.

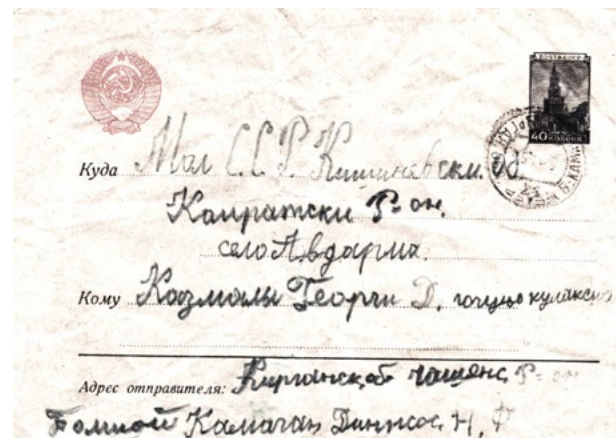
Прил. 3. Молодожены Степан и Ольга Панчевы – свадьба в изгнании. 16 ноября 1957 года был зарегистрирован брак.

Прил. 4-5. Паспорта лесоруба Степана Панчева и «иждивенки» Ольги Панчевой.

Прил. 6. Надежда Федоровна Динжос.

Прил. 7. Конверт письма. Конверт был отправлен из села Большой Камаган Чашенского района Курганской области РФССР. 1950 год.

Прил. 8. Мемориал памяти «Асі көşesi».

Прил. 9. Музей истории села Авдарма, 2-ой зал.

Прил. 10. Тематические стенды. Музей истории села Авдарма, 3-ий зал.

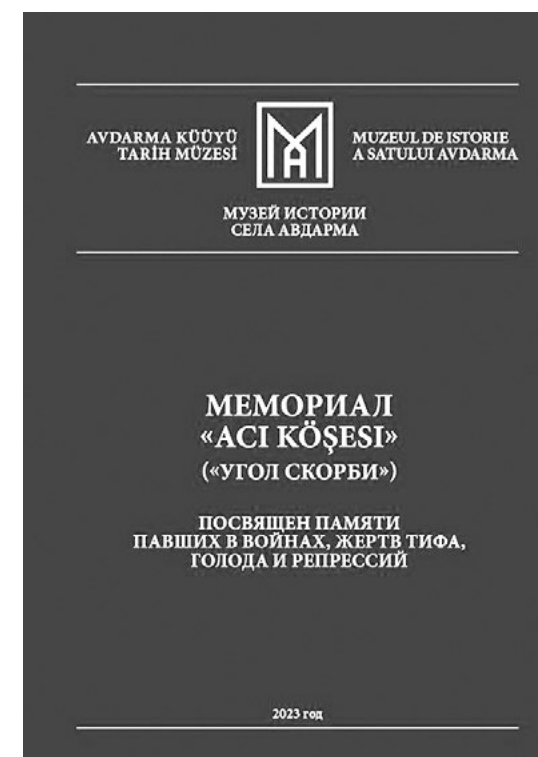
Прил. 11. Формирование тематических саркофагов с документами репрессированных авдарминцев.

Прил. 12. Копии уголовных дел репрессированных авдарминцев.

Прил. 13-14. Круглые столы организованные сотрудниками Музея истории села Авдарма посвященные дню памяти жертв сталинских репрессий 6 июля.

Прил. 15. Каталог Мемориал, посвящен памяти павших в войнах, жертв тифа, голода и репрессий.

INSTAURAREA ADMINISTRAȚIEI SOVIETICE ÎN JUDEȚUL BĂLȚI: MĂRTURIILE FAMILIEI FRUNZĂ

DOI: 10.5281/zenodo.12540788

CZU: 94(478-21)

Ana MOLCOSEAN

Doctorandă, Universitatea de Stat din Moldova

ORCID: 0000-0003-3735-8623

E-mail: ana.cuculescu1995@gmail.com

Alexandru MOLCOSEAN

Cercetător științific, Institutul de Istorie al Universității de Stat din Moldova

ORCID: 0000-0001-7480-2602

E-mail: molcoseanalexandru@gmail.com

Notă introductivă

Prezentul studiu de caz îl are în calitate de protagonist pe Gheorghe Frunză. Născut la 10 noiembrie 1931, în satul Pârlița, județul Bălți, Gheorghe Frunză relatează despre povestea vieții sale, menționând aspecte importante legate de trecutul familiei acestuia în perioada instaurării ocupației sovietice în Basarabia. Până la vârsta de nouă ani, Gheorghe Frunză copilărește în Basarabia românească. Anul 1940 își lasă amprenta asupra povestitorului, odată cu venirea sovieticilor și, ulterior, în 1941 – odată cu deportarea bunicului în regiunile de est ale URSS. Martor ocular al tragediilor din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, al foametei organizate din anii 1946–1947 și al deportărilor staliniste din RSS Moldovenească, naratorul rememorează ororile prin care a trecut familia sa în perioada regimului totalitar-comunist.

Interviul realizat cu Gheorghe Frunză păstrează caracterul unui document istoric, relevând date cronologice și aspecte factologice care, coroborate cu surse conexe de cercetare, pot contribui substanțial la reconstituirea perioadei relatate. Prin urmare, informațiile din narațiunea intervievatului pot fi valorificate în studiile de sinteză privind experiența martorilor oculari sau celor care au fost victime directe ale represiunilor staliniste. Odată cu publicarea mărturii relatate de Gheorghe Frunză, acestea pot fi intercalate în cadrul parcursului didactic la nivel gimnazial, preuniversitar și universitar. Totodată, elaborarea în anul 2024 a curriculumului opțional „Regimul totalitar comunist: represiune și mișcare de rezistență” (aprobat în ședința Consiliului Național pentru Curriculum și Evaluare prin procesul-verbal nr. 32 din 19. 01. 2024 și Ordinul Ministerului Educației și Cercetării nr. 110/2024), destinat claselor a IX-a și a XII-a, constituie una dintre direcțiile prioritare ale Republicii Moldova în vederea cunoașterii istorice pentru tânăra generație. Valorificarea istoriei și memoriei persoanelor trecute prin experiența represiunilor staliniste vine să completeze imaginea de ansamblu a societății din perioada RSS Moldovenească. Relatările martorilor oculari deschid noi orizonturi pentru cunoașterea istoriei comunităților locale cu referință la perioade mai puțin elucidate și la modul de așezare a acestor co-

munități pe noi fâgașe de ordin social, economic, politic și cultural, în funcție de turnura politică. Or, crâmpielele din amintirile supraviețuitorilor regimului totalitar-comunist constituie părți componente esențiale din trecutul nostru comun, prin intermediul cărora se reconstituie astăzi istoria românilor de la est de Prut.

Valorificarea istoriei și memoriei persoanelor trecute prin experiența represiunilor staliniste vine să completeze imaginea de ansamblu a societății din perioada RSS Moldovenească. Relatările martorilor oculari deschid noi orizonturi pentru cunoașterea istoriei comunităților locale cu referință la perioade mai puțin elucidate și la modul de așezare a acestor comunități pe noi fâgașe de ordin social, economic, politic și cultural, în funcție de turnura politică. Or, crâmpielele din amintirile supraviețuitorilor regimului totalitar-comunist constituie părți componente esențiale din trecutul nostru comun, prin intermediul cărora se reconstituie astăzi istoria românilor de la est de Prut.

Amintirile lui Gheorghe Frunză

Eu m-am născut la români

M-am născut în Pârlița, la 10 noiembrie 1931, amuș am 91 de ani. Pe mama o chema Mărioara și pe tata – Iacob. Eram șapte copii: cinci frați și două surori.

Eu m-am născut la români. Și către mine se căinau mulți că „românii băteau”. Băteau. Și tatăl meu o fost jandarm. În fiecare sat era postul de jandarmi: doi jandarmi și șeful de post. Toată ziua se hodineau, da' seara, auzeau căinele bătând în mahala ceea, că erau găinari de aceia, furau găini, și jandarmii îi prindea. A doua zi, era om care – că nu erau telefoane atunci! – striga prin sat: „Toată lumea la adunare!” Și îi scotea pe aceia în centrul satului și le puneau găinile legate de picioare în gât. Noi, copiii, din urma lor, eu avem vreo 10 ani. Jandarmii: „Hai, măi, strigă!” Și, când îi pălea cu *năhăicile* la fund, de nevoie striga: „Cine a face ca mine, ca mine să pătească!!” Și noi, copiii, – cu bulgări! Iaca așa la hoți le făceau bătaie, la cei care furau. La gospodari nu le făceau așa ceva.

Cum o dat pământuri la țărani în 1921? Asta o fost, loturi le-a dat. Asta o fost după ce a fost Revoluția. Pământurile de la boieri le-a luat, o chemat, o venit de sus, de la Cotălău, s-o dat loturi câte șase hectare.

Trăiam în mahală cu preotul – părintele Paul Severin. Venea la noi și către tatăl meu: „Iacob! Băieții tot se duc cu vaca, hai s-o pască și pe a mea!” Ne da părintele nuci, ne da bomboane și pășteam și vaca lui...

De sărbători era frumos, umblam cu Steaua.

Ne jucam cu mingea, o făceam din cârpe, o coseam... un boț și unde îl pocnei pe cineva... Sau în bungii ne jucam. Făceam o bortă și apoi azvârleam: doi zvârleam bungii și, la care cădea mai aproape de bortă, acela nu arunca, să se ducă în bortă, da' aistlalt... Tundeam bungii de la pantalonii, de la moșnegii! Știu că o venit odată bunelul și sta la vorbă cu mama mea, și eu l-am pândit, da' el purta scurtă de piele, era om de stat, și i-am tăiat toți bungii la prohab.

În sat nu era spital, o felceriță era. Dar nu era lumea bolnavă!

Tata era cuminte om

Tatăl meu o fost agronom, statul i-a dat două semănători. Care avea să samene sfeclă în timpul românilor, ap' nu-l lua la concentrare. Și doi buhai ai statului la noi o fost, el era pe dâșii... Și tot timpul el cu primăria lucra, era un om de-al lor. Când se scotea sfecla toamna și o dădeau la stat, ap' la toți aiștia care au semănat sfecla – le da zahăr. Câte kile

acolo nu pot să țin minte, tata se ocupa cu aiestea. Care trebuia să primească zahărul, tatăl meu îl lua și-l aducea la noi acasă. Apoi anunța pe acei care au avut normă de sfeclă și îi da porția, cât îi spunea, iar ce rămânea – putea să vândă la care a vrea, până s-a găti. Și tatăl meu așa făcea.

Era cuminte om, de departe zâmbea, așa era la a lui. Dar sunt și alt fel de oameni. Când o ridicat o doua oară, unul i-o zis lui tatăl meu: „Jacob, bine ai făcut că mi-ai dat zahăr! Să nu-mi dat, aveam să mă iscălesc pentru tine să te ridice, așa cum pe socru-tău l-o ridicat!” Vezi ce face omul? Nu trebuie! Da, tătucu meu, Dumnezeu să-l ierte, spunea așa: „Măi, dragul tătucăi, pe om un cuvânt îl bagă la pedeapsă, și un cuvânt îl scoate...”

Bunelul

Bunelul meu era *comerțant*¹ la *voienskaia ciasti*² la Bălți, la români. Aproviziona. Era regiment de cavalerie, făcea comandă de fân primăvara, aducea produse pentru soldați, pâine, mâncare. Era omul lor acolo, se socotea că e om de stat. Îl numeau pe urmă *vrag noroda*³... Bunelul nu mă lua cu dânsul la lucru, nu aveam treabă acolo, era secret.

Anii de școală

Trei clase am învățat la români și, când să trec în a IV-a – a venit „bucuria” și nu ne-o băgat în seamă, o zis că limba rusă trebuie de învățat. La școală am îmblat în casa la un om, trei clase. Aveam o școală veche, dar nu încăpeam, satul era mare. Amu-ia de-am s-o mai dus, dar atunci 3500 eram. Mare satul...

Eu iaca ce țin minte, un moșneag o avut familie și o murit toți, și o rămas un nepoțel și era, țin minte în clasa a III-a, cum l-o adus la școală moșneagul în izmene și încins cu un brâu, și în pălărie. O intrat, cum mergea lecția, și zice:

„Vi l-am adus, domn' profesor,

Ca să învețe carte.

De-a face Dumnezeu, socot,

Măcar dintr-însul parte...”

Restul toți au murit. Mi-am mai amintit o poezie), poate că o să mai scap așa....:

„Cine-mi trece Nistrul mare,

Cu arme lucind în soare?

Cu pas mândru și grăbit,

Năzuind spre răsărit.

Sunt voinici de prin colici,

Căciulari din munții mari.

Strănepoți de-ai lui Ștefan,

Ce nu-l cheamă de Trufan.

Vin cu toții să stârpească,

Rea omida moscălească.

Brazi de fier plini de haiduci,

Luptătorii sfinte cruci.

Cade unu-ntr-o cărare,

Moarte fără lumânare.

Cade altul într-o vâlcea,
Nu mai plânge nimenea.
Prin vâlunci, poieni și sate,
Stau în cruci nenumărate.
Numai os de moldovan,
Pe pământ ucrainean.
Scrieți, mamă, de departe,
Nu-ți mai fă din lacrimi parte.
Că flăcăul ți-i plecat
Pe meleag înstrăinat.
De-ai vedea zburând cândva,
Un porumb de-asupra ta.
Să știi, mamă, c-am murit,
Pe pământul moscovit.”

Aveam cărți, manuale. Toate celea am avut, dar nu le-am păstrat. Iarna tot învățam la școală. Făceau în casele oamenilor, că erau mulți copii. Făceam focul, că soba era în perete, o parte aici și o parte în camera ceia. Profesori erau și de-ai noștri, erau și cu șapte clase. De la Sofia, băieții învățau la noi, nu prea se duceau la învățătură, Bălțiul aproape și umblau cu businessul. Profesorii, erau îmbrăcați cum da Dumnezeu, era greu din partea hainelor, era greu. Dar se respectau!

Dacă învățătorii români băteau elevii? Îi băteau pe cei care furau. Era un țigan de la Varșava și o furat nu știu ce, ap' l-o scos în fața clasei și pantalonii în jos și cu un ligheri de la dulap l-a bătut, se dădea de-a tăvălugul țiganul și ce mai răcnea. „Ai să mai furi?” Iaca așa bătaie. Ce să facă? Să-l dea la pușcărie? Eu am sărit odată după minge, jucam fotbal și am sărit în grădiniță, nu vrea nimeni, se temeau, da eu mai erou. Când am ieșit, taman directorul, român era. M-o apucat de ceafă: „Ce ai cătat măi, pârlitule, acolo?” Și când mi-o tras o palmă, m-am dus de-a tăvălugul. Era disciplină.

Am avut vacanță de sărbătorile Unirii. Dap' cum să nu țin minte? Se făcea adunare în sat, veneau de la județ și spuneau ce se face în țară, ce planuri au. Ei, da noi credeți că trăgeam atenția? De sărbătoarea Unirii lumea se îmbrăca mai curat. La noi știi cine nu vrea Unirea? Care e deportat dintr-un sat în altul, care o furat ceva... Da așa, lumea la noi o fost mai disciplinată. Mă rog, dacă era mai sărac, ap' nu prea îl băgau în seamă.

În a IV-a de-am la ruși. Am învățat în a IV-a, de-am a V-a. Era până în a V-a numai în sat aicea. La Mărăndeni era numai până în a VII-a. Când colo, am mai zăbovit noi oleacă, și o spus că este și la noi până în a VII-a, dar seara. M-am dus și am învățat două clase seara. Și cu clasele celea, cu șapte clase, te socotei... Iaca, la noi învățători nu erau. Da la noi era casa mare, cu camere mari și o pus școală de copii, clasa I-a și a II-a. Umblau prin ogradă, făceau stricăciuni. Nu mai ziceam nimic, eram și noi mulți. Hai că seara să învețe cei care nu știu carte și-i aducea tot la noi.

Ne îmbrăcam cu ce da Dumnezeu

Femeile mai înainte nu aveau bani să se ducă și să cumpere materie, că nici nu era, dar semănau cânepă, hlandani deși, și după ce creștea o usca, o smulgea frumos, o aducea acasă și acasă săpa iezuțuri așa, și o pune la dubală. Pe urmă o scotea, o controla, știau socoteala. O aducea, acasă avea melițoi dintr-un lemn dăltuit cu o limbă care venea în tăitura ceea, o pisa așa de rămâneau firele ca ațele, le scutura, și după asta le scutura și le

¹ Negustor (rus.)

² Unitatea militară (rus.)

³ Dușman al poporului (rus.)

flocăia cu un pieptene cu dinți mari. Ei, și după ce făcea caiere, o strânge așa ca coada la cal și făcea clacă. Chema la clacă la tors, torceau fetele, dar flăcăii își făceau de cap, ca să rădă fetele, să nu doarmă. Și după ce torcea, ce făcea? Erau oameni, care erau gospodari, aveau stative și le aduceau în casă, aveau spată și o aranja între ștele acelea și și făceau pânză, pânză iar o ghilea în apă. Iată așa ne îmbrăcam, cu ce da Dumnezeu.

Și ei spun că ne-au „eliberat”?!

Și când s-o scârbit în '40, când Basarabia o fost luată de ruși, toți au fugit: și preotul..., și toți. Au făcut mare răs rușii: pe preoți îi încărcă și pe mai mari de ăștia, cu vaporul îi ducea și îi azvârleau în Marea Neagră, în Dunăre. Ce să faci?! Așa o fost timpul. Preoții, învățătorii, primarii – toți au fugit în România atunci. Care au dovedit, care nu – i-au ridicat, i-au judecat... bătaie de joc. Și ei spun că ne-au „eliberat”?! Cine, măi!? Au curățit tot, foame au făcut, lume au dus la front și ei că ne-o „eliberat”?!

Bunii mei erau primii în sat, peste tot erau invitați. Pe bunelul l-o ridicat în 1941. L-o despărțit de femeie, ca *vrag noroda* pentru că o fost cu românii. Nu s-o întors, o murit în lagăr în Sverdlovsk, în Ekaterinburg. Dar bunica cu copiii, două fete și un băiat, au rămas și n-o știut nimeni de dâșii din '40 până în '55, 15 ani nu am știut, am gândit că-s morți. Când am venit acasă din armată, am mers cu moșul meu Mișa să vedem unde au trăit ei 15 ani. Am luat trenul Chișinău-Moscova, pe urmă am luat Moscova-Vladivostok și am mers toată Rusia, am ajuns în Siberia, în orașele astea Irkutsk, Barnaul, Novosibirsk, Tomsk, Omsk. Când am ajuns în stația Taiga, de-am de-acolo începea numai pădure și pădure. De la Taiga au fost duși pe râul Tomi în raionul Budinskii, i-o târâit cu luntrele vreo 600 km și i-o descărcat în mijlocul pădurii. Erau niște saraie și le-o spus: „Trăiți cum vreți, faceți ce vreți, că voi sunteți trimiși ca *vrag noroda*”.

Lagărul de la Bălți

Când eram acasă, lumea fugea când venea frontul. Nemții îi culegeau pe jidani și pe țigani, îi încărcău în căruțe și de la Glodeni, mergeau prin sate, îi duceau în lagărul de la Bălți. Lagărele o fost unde sunt cazărmile astea de la vale de șosea, aici, cum intri în Bălți. Un lagăr era în pădure la Răuțel. Noi, băieții, ne duceam cu vacile și azvârlem bostani peste gardul cela de sârmă. Săracii!! I-au chinuit acolo pe jidani, o murit mulți. Altă parte – îi încărcă și îi zvârleau în Nistru.

Aveam un jidan, trăia în mahală, Avrum. Avrum Badiner avea doi băieți, Mișa și Aron, și două fete, una Țălea și una... nu țin minte. S-a ascuns săracu, că ave cumpărată o casă nu departe de noi, și vine la tatăl meu: „Ce să fac? Cum să mă ascund? Mă tem să nu ne împuște, sau să ne chinuie la lagăr...” Tatăl meu, Dumnezeu să-l ierte, stă și se gândește: „Măi Avrum, am să-l trimit pe Gheorghe (pe mine, avem vreo 12-13 ani) și o să te ducă la pământul nostru la Sturzăuca. Prin centru, pe drum să nu te bagi nicăieri, am să-ți dau iaca ție și la cel mai mare câte o sapă și mergeți prin popșoaie, până ajungeți la Sturzăuca și apoi intrați acolo. Nu vă băgați prin sate ori pe drumuri, până îți ajunge la Cernăuți. La Cernăuți o să faceți ceva și o să fugiți la Lvov, să treceți în Polșa... și o să scăpați!” Și așa o făcut. Când s-o gătit războiul, o venit la noi și ne-o mântănit. Plângea... o scăpat: „Mergeam, Iacobe, mai mult noaptea, așa când îngâna.... mai prin popșoaie...” Și o scăpat! Iaca un cuvânt bun ce face.

Erau mai mulți jidani în sat. Aveam un prieten, Penea. Coseam la dânsul straiete, că eram flăcău. La noi în sat era bufet, la Arah. Mai era unul Șleom, tot la bufet, trăiam bine cu el.

În toată ziua, cu vacile ajungeam sub Bălți. Lăsam vacile și ne duceam la Bălți, prin case și căutam terfe. Jidani au fugit și au lepădat saltele, da noi deșartam paiele și luam saltelele, ca să ne facă pantaloni acasă. Așa era, mare nevoie... Terfe căutam. O fost, am trecut... Povestesc ce știu...

După ce s-o depărtat frontul, în 1944

Rușii, când au ajuns în Basarabia, în Bălți au intrat noaptea, la ora 1:00 de noapte, și au ocupat Bălțiul. Când amurcea, nemții veneau cu escadrile de avioane și bombardă Bălțiul. O fost fărâmat tot, cum acuma fac rușii în Ucraina. Când au intrat la noi în sat, la ora 1:00 de noapte, băteau prin ferestre, prin uși, căutau premilitari să le arate unde-i Răuțelul. Și i-o zăpsit nemții că aiștia înaintează cu armele în mână și s-o pornit tancurile... Ferească Dumnezeu ce luptă o fost! O fost mare prăpăd, peste sat cădeau bombe, o ucis lume... După ce s-o depărtat frontul, era bușit satul cu ruși, și în Bălți era mare nevoie, intrau în casă și: „Давай хлеба!”⁴ Prindeau găini, rațe, le dădeau la femei ca să le facă – lăcuste, bre! Știți ce au făcut? Ne-o amăgit că o să vină deseară și o să bombardeze tot Pârlițul. „Luați-vă vitele și duceți-vă după o vale” – ne-o spus. Ne-am dus la Pânzăreni, într-o vale, că dacă ne-au spus că o să bombardeze totul! Când am venit înapoi în sat, măi oameni buni, nu era nimic în casă, tot au luat, pâinea o încărcat-o... Înțelegi? Țin minte că era un sac de fasole și l-o luat și pe acela, putina cu brânză au luat, tot au luat! La curea avea atârnat rachiul: bea și mergea unde îl trimetea, în foc mergea! A venit o grupă de cazaci de cavalerie la noi, doar casa era mare, și îi spun lui tatăl meu: „Noi o să legăm caii, caută orz și adă la cai!” S-o dus tata, Dumnezeu să-l ierte, o strâns cu sacul de la unul, de la altul. La unul calul era cu pieptul tot julit și întrebă tatăl meu pe unul mai în vârstă: „Ce o pățit?” „Eiiii, de trei ori a trecut Prutul, o fost la români în *razvetkă*”⁵. Împușcau seara prin pod la alții, la noi n-o făcut nebuneală de asta, am aflat pe urmă că toți erau pușcăriași, le-au dat drumul din pușcărie: „штрафной полк”⁶.

Și s-au dus mai departe, până la Șerpeni.

Șase luni a fost lupta Chișinăului și n-o putut trece, că românii țineau front! Și la șase luni de zile au rupt frontul și mers mai departe și unde ajungeau rușii prin țările astea europene, tot desfăceau și cărau cu trenul în Rusia.

Au trecut Prutul pe la Șerpeni și s-au dus în România.

Hai, că mobilizează la noi, de la 18 ani până la 60 de ani. O mobilizat toți moldovenii. Iaca în Pârliți au făcut un pluton și îi purta pe drumuri, să nu-i scape. Dacă i-o împărțit, vreo lună de zile au învățat automatul și – la front! La un moment, primul în sat, la fratele meu cel mai mare i-a venit că e mort. Ferească Dumnezeu! S-o împlut ograda, boceau, o făcut praznic... Dar el o căzut în *plen*⁷ la nemți! I-o luat documentele, s-o uitat: „Măi, aiștia nu sunt ruși, sunt moldoveni!” Și i-o dus într-o pădure, la o curte boierească. Când frontul se apropia, au fugit și au scăpat.

Postavca⁸

O dat Dumnezeu și s-o terminat războiul. Care a scăpat, a venit acasă, care nu – Dumnezeu să-i ierte!

⁴ Dă pâinea! (rus.)

⁵ Recunoaștere (rus.)

⁶ Batalion format din penali (rus.)

⁷ Prizonierat (rus.)

⁸ Aici: rechiziții la stat (rus.)

Din Rusia au trimis 25 de mii de ăștia, care fac propagandă și i-au împrăștiat prin *selisovete*⁹, prin sate. În *selisovet* la noi, de-o pildă: „Câte vaci ai?” „Două...” „Una merge la război! Trebuie mâncare...” Lumea fricoasă, dacă trebuie ap' trebuie, strângeau cireadă la Pârlița și trimeteau la Răuțel, soldații le duceau la gara mare la Bălți, încârcate și – în Rusia. Eu aveam 14 ani, eu singur am văzut asta.

S-o trecut și asta, dar s-o pornit prin sat cu *postavca*: „Cât pământ ai?” Dacă aveai 12 hectare, spunea că are numai 8, ca să nu dea *postavcă* multă. O îmblat prin sat și scria, pământul care ieșea în plus îl împingea către curtea boierească, aici la Ciuntu, dincolo de Răuțel, și o făcut sovhozuri. O adus „bucurie” din Rusia și o pus lucrătorii lor acolo, noi nu știam ce fac ei. Și așa o făcut până au scris toate pământurile. Cele opt hectare rămase: „... trebuie să dai de pe 8 hectare atâta pâine, *postavcă*!” Cu cât te socotei, dacă nu – în Siberia! Toți am dat *postavcă* un *raz*¹⁰. Peste un timp oarecare, la o lună de zile, iar mai trebuie, că frontul nu s-o gătit, că trebuie mâncare. Alții plângeau, că nu au mâncare la copii... Al treilea *raz*, s-o suit la oameni în pod și o măturat podul, o dat jos, o fost 35 de kile de grâu și l-o luat și pe acela. Și așa o organizat foametea. Acele 35 de kile le-o luat fratele cel mai mare și cu mine – 20 de kile în schinare el și eu 15 – și le-am dus la Bălți, de-acolo ne-au spus să aducem chitanță, ca să nu spunem minciuni, și am adus chitanță. După aceea s-o pornit iar prin sat: „Câte oi ai? De la cinci oi – două pielicele la stat, de la trei oi – o pielică. Și carne 50 de kile să dai, de porc, de vită...” Am îmblat și am dus parale pe carne la unul și m-am socotit. Pe urmă, după carne – au început să ceară lapte de la oameni: dacă se mulgea – 100 de kile de lapte să dai. Am terminat cu *postavca* cu carnea, dacă noi aveam două vaci, pe una am băgat-o în casa cei mare, că eram mulți, că dacă spuneam că aveam două, era să ne-o ia!

Lumea azi nu știe, ăștia din Parlament nu știu ce au făcut aceia.

Mergea lumea pe drum și murea...

Cum am scăpat de foamete? Ți-o spune!

Noi am avut tare bună casă în Pârliți, nu mai era așa casă în sat. Numai ce o gătise părinții, că tata meu o fost unul la părinți. Când era el tânăr, avea cal de călărie și trăsura o avut de dus la hram, o trăit nu rău. Când la foamea aceea murea lumea, s-o găsit un om la noi: „Bădiță Iacob, hai îți dau casa me, să scăpi de foame...” Murea lumea, mureau copiii, îți era mai mare jelea. Și s-o unit tatăl meu, am lăsat casa noastră și ne-am dus în casa ceea, și așa am scăpat de foame. Am ieșit. Mulți oameni îi ziceau lui tatăl meu după asta: „Bădiță Iacob, de ce ai făcut matale treaba asta și ai dat așa casă?” Da tata meu zicea: „Casa avea să rămână, dar ei aveau să moară de foame... Dacă or fi sănătoși, or crește, s-or însura și și-or face!” Și așa o fost. Toți ne-am făcut casă. Eu am avut altă casă, pe urmă am făcut-o pe asta, la nepoțică am dat-o. Toți am scăpat, bogdaproste!

Făcea mama în fiecare săptămână o oală mare de 5 kile de lapte acru și eu mă duceam la Bălți și-l vindeam cu paharul. Lua lumea și bea că n-avea ce mânca. Când să vin înapoi – stăteam în *ociride*¹¹ pentru un chirpic negru de pâine din făină de orz, erau și spice măcinate acolo, bătaie de joc. Aduceam acasă și mâncam, câte o porție ne da mama la fiecare totuna.

Mai aveam rășniță făcută de tata, de la bătrânul, și făceai din grăunțe dacă aveai, făceai din orz. Făcea mama *cașă*¹², grosuță așa, și o turna prin farfurii, se răcea și tăia mama câte o porție de aceea și ne dădea una seara și una dimineața. Așa am scăpat noi de foamete. Dar mergea lumea pe drum și murea.

Se duceau fundurenii în Polișa. Și, dacă nu era transport, treceau pe la noi prin sat, că se duceau de cu seară la Bălți și când unu cădea pe drum, altul mânca buruiene. Fratele Mișa, care din `27, cu patru ani mai mare ca mine îi spune și el tatei: „Tată, eu mă duc încolo... că se duc după mâncare... mă duc și eu...” Da mama zice: „Măi tu, dap' trebuie pe ceva, că degeaba nu o să-ți dea nimeni, amu-ia îi foamete cu totul!” Ne-a dat un lăicer și o cușmă moldovenească și ne-am dus. Când ne-am dus la Bălți aceea, ne-am suit pe vagoane că nu încăpem, că lumea se suia și se ducea, trebuia să mergă în Polișa încolo și la Livov, și s-o împlut. Fratele o dovedit să se suie în vagon, dar eu nu am avut loc. Ce să fac? Dacă eu eram băiat de 14 ani, dar tot tânăr, eu pe aici, pe colo, mă uit sub vagon erau două *trube*¹³, mi-am făcut eu loc acolo, m-am cuibărit acolo și am ajuns așa până în Cernăuți.

„Dacă nu vrei în colhoz, te duci în Siberia...”

S-o început treaba cu colhozul. De-am asta o fost în `49. Au îmblat din casă în casă: „Mata te dai în colhoz? Dacă nu vrei, te duci în Siberia...” Ne-o amăgit așa și ne-o grămădit în colhoz. Când în colhoz, eu eram de-am flăcăuan așa, aveam vreo 15-16 ani, mă cheamă brigadirul: „Ai să fii *zvenovoi*¹⁴, ai 7 clase.” „Da cei acela?” „Ai să scrii, ai să măsoari și seara ai să pui *trudozile*¹⁵”.

Uniți cu imașul nostru, cu marginea Bălțiului

Da' cu Bălțiul ce să fie? În Bălți erau toți de la țară veniți, mai ales după război. Tatăl meu o învățat de zidar în Ucraina, trei ani de zile. Case în Pârlița numai el clădea și o aflat directorul cela pe construcții și spune: „Tovarăș Frunză...” Cartierul opt din Bălți nu era și ne-a spus să ne mutăm la Bălți, dacă aici era aproape: uniți cu imașul nostru, cu marginea Bălțiului.

Evrei erau mulți în oraș și nu te amăgeau. Iaca noi, aici aproape aveam cunoscuți și dacă ceva nu aveai bani sau ceva îți trebuia, ei îți da pe cont: „Când ai să ai, ai să-mi dai. Nu mă tem de tine...” Lua și pâine. La noi făceau șmecherii! Era un jidan, avea dugheană, avea slugă un de aista... *razgheldeai*¹⁶. El primea și popșoi, duceau băieții pe bomboane cu tobultocul, și el îi spune: „Hai, Vladimir, suie și du în pod!” Jidanul avea într-însul încredere... Era unul, David îl chema, se băga în sac și puneau pe cântar, da' jidanul nu pricepea, că avea încredere în Vladimir. Jidanul se mai uita câteodată în pod și zicea: „Vladimir, da de ce e tot așa puțin? Tu duci și tot duci...” „Eiii, mănâncă șoarecii!” „Șoarecii mănâncă cu tot cu ciocălău?” „Ap guzgani mănâncă ciocălăii, da șoarecii grăunțele...” Îi amăgeau pe jidani săracii, dar ei credeau așa.

Evreii din Bălți erau îmbrăcați simplu, ca și noi, dar mai curăței erau. Erau și moldoveni în oraș, dar puțini. Numai după război au venit. Când îi ridica, atuncea o fugit mulți și o venit în oraș.

¹² Terci (rus.)

¹³ Țevi (rus.)

¹⁴ Brigadier (rus.)

¹⁵ Zile-muncă (rus.)

¹⁶ Habarnic (rus.)

⁹ Sovietul sătesc (rus.)

¹⁰ O dată (rus.)

¹¹ Aici: stătea la coadă pentru pâine (rus.)

Nu era niciun drum făcut, era șosea. Și mașini nu erau, nu umblau autobuse, nu umbla nimic. Dar era iarmaroc! Iarmarocul se făcea duminica și marțea. Duminica, mai înainte nu prea, că se ducea lumea la biserică. De-am' după ce a venit „bucuria” (puterea sovietică – n.n.), a început să se facă iarmaroc și duminica. Că eu eram la Bălți când au răschit clopotnița la Biserica „Sfântul Nicolae”.

La biserică am umblat. Dap' o fost închisă biserică. Da' la Slobozia, acolo, tot timpul am mers. Tătuca, tata lu' tata meu a mers la biserică. Ap' noi, cinci frați eram, am frecventat! Iaca, vezi cât îi satul ista de mare? Ia-te de vorbă cu un om: „Măi, cum o fost moș Gheorghe Frunză?” Căci noi am rămas șase oameni de-aicea cu câte 90 de ani. Și o să spună: „Măi, tare bun om era!”

Summary. The present case study has Gheorghe Frunză as its source of documentation. Born in 1931, on November 10 in the village of Pîrlița, Bălți county, Gheorghe Frunză tells about the story of his life, mentioning important aspects related to his family's past during the establishment of the Soviet administration in Bessarabia. Valorizing the past of those subjected to Stalinist repressions through oral history studies completes the entire image of the rural area in Soviet Moldova. The accounts of the eyewitnesses open new horizons regarding the knowledge of the history of localities in certain periods and the way in which they were placed on new social, economic, political and cultural paths, depending on the political turn of the events that followed in the whirlwind the times. The testimonies of the survivors of the odious machinery of the totalitarian-communist regime constitute essential component parts through which the fragmented history of the Romanians from the east of the Prut River is reconstructed.

Fig. 1. Casa lui Iacob Frunză s. Pârlița, r-nul Fălești.

Fig. 2. Gheorghe Frunză (în cămașă albă) împreună cu doi prieteni, s. Pârlița, r-nul Fălești, 1960.

Fig. 3. Gheorghe și Maria Frunză în ziua nunții, s. Pârlița, r-nul Fălești, 1955.

Fig. 4. Gheorghe Frunză, fiica Olga și soția Maria, s. Pârlița, r-nul Fălești [1965].

Fig. 5. Gheorghe Frunză în fanfară (centru, clarinet), s. Pârlița, r-nul Fălești [1965].

Fig. 6. Gheorghe Frunză (așezat, al 3-lea stânga), 1965.

ISTORIA ȘI MEMORIA DEPORTĂRILOR STALINISTE ÎN COMUNA CHIȘCĂRENI, RAIONUL SÂNGEREI

DOI: 10.5281/zenodo.12540815
CZU: 94(=135.1)(478-22):323.281

Maxim AVĂDĂNII

Muzeograf, Muzeul Național de Istorie a Moldovei

ORCID: 0009-0008-9292-0862

E-mail: avadaniimaxim@gmail.com

Introducere

Istoria și memoria regimului sovietic de ocupație în RSS Moldovenească constituie până astăzi o moștenire grea pentru societatea din Republica Moldova. Începând 28 iunie 1940 și continuând până în anii 1950, statul și partidul comunist au inițiat și comis o serie de politici criminale asupra populației din RSS Moldovenească: deportări, arestări, foamete, rusificare, represiune, îndocrinare. Aceste evenimente au avut consecințe dramatice asupra vieții oamenilor, cu impact de lungă durată asupra istoriei și dezvoltării social-economice și culturale a întregului spațiu dintre Prut și Nistru.

Studiul de față își propune să elucideze istoria și memoria deportărilor staliniste din 5-6 iulie 1949 din RSS Moldovenească, aplecându-se în mod special asupra cazului basarabenilor deportați din com. Chișcăreni, r-nul Sângerei. Conform cercetărilor istorice, deportările masive din 5-6 iulie 1949 în RSS Moldovenească au fost desfășurate conform Operațiunii „Sud” și au cuprins 11 293 de familii, dintre care 14 033 femei, 11 889 copii, 9 864 bărbați.¹ Conform informațiilor prezentate în *Cartea Memoriei*, 7 620 de familii au fost considerate „chiaburi”, iar restul au fost acuzate de „colaborare cu fasciștii”, de „apartenență la partidele burgheze românești sau la secte religioase ilegale”². Obiectivele principale ale studiului sunt analiza contextul istoric în care au avut loc deportările staliniste în com. Chișcăreni, identificarea strategiilor de supraviețuire aplicate în așezările speciale pentru deportați, elucidarea formelor de manifestare a aspectelor de *sacru* și *cotidian* în condițiile deportării. Analiza acestor aspecte a fost desfășurată în baza mărturiilor de istorie orală relatate de Ana Țurcanu-Șușu³, conform metodei interviului semi-structurat, chestionarul tematic, grila de întrebări fiind preluată din experiența cercetărilor recente asupra memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din RSS Moldovenească (1940–1941 și 1944–1953), în cadrul Programul de Stat al AȘM, cifrul 15.857.06.02F, coordonat de prof., dr. hab. Anatol Petrencu, Centrul de Excelență Institutul de Istorie

¹ Valeriu Pasat, *Calvarul: documentarul deportărilor de pe teritoriul RSS Moldovenești. 1940–1950*, Moscova: Ed. Rosspen, 2006, p. 122.

² *Cartea Memoriei. Catalog al victimelor totalitarismului comunist.* (coord. șt. Elena Postică). Chișinău: Ed. Știința, 2003, vol. 3, pp. 301-305.

³ Șușu Arhip N. (n. 1896), Șușu Efimia N. (n. 1897) – soția, Șușu Ana A. (n. 1936) – fiica, supuși represiunilor în 1949 ca familie de „chiaburi” (a se vedea: *Cartea Memoriei. Catalog al victimelor totalitarismului comunist.* Chișinău: Ed. Știința, 2003, vol. 3, pp. 301-305).

Socială „Pro Memoria”, USM, derulat în perioada 2015–2018.⁴ Informațiile colectate în cercetarea de teren au fost coroborate cu cele oferite de sursele de specialitate și colecțiile cu documente de arhivă.⁵

Istoria comunității în mărturiile de istorie orală

Din com. Chișcăreni, r-nul Sângerei, în contextul deportărilor staliniste din 5-6 iulie 1949, au fost ridicate 20 de familii, dintre care 29 femei, 30 copii și 29 bărbați⁶. La moment, sunt în viață cinci dintre persoanele deportate în 1949 și revenite la baștină după 1953. În cadrul cercetărilor desfășurate la tema istoriei și patrimoniului cultural din satul natal, com. Chișcăreni, r-nul Sângerei, am reușit să ne întâlnim cu trei dintre consătenii purtători de memorie istorică și culturală a locului, dintre care două studii de caz au relatat informații istorice importante cu referință la deportările staliniste din 1949 și anume: 1) cazul deportării Anei Țurcanu-Șușu, născută în anul 1934, înfiată în anul 1937 de către Șușu Arhip și Șușu Efimia, cu care a fost ridicată și condamnată la cinci ani de aflare în așezarea specială din loc. Onochoi, reg. Zaigraevsky, RASS Bureat-Mongolă⁷; 2) cazul Elenei Păduraru⁸, născută în anul 1943, care a fost ridicată și condamnată împreună cu familia ei la cinci ani de aflare în așezarea specială din loc. Onokoj, reg. Zaigraevsk, RASS Bureat-Mongolă⁹. În continuare ne vom opri cu precădere asupra studiului de caz Ana Țurcanu-Șușu, acesta prezentând informații prețioase, inedite și relevante înțelegerii fenomenului totalitar-comunist din RSS Moldovenească.

De menționat că mărturiile colectate de noi cuprind o perioadă de timp care depășește cadrul deportărilor staliniste, incluzând astfel perioada interbelicului românesc precum și cea urmată după moartea lui I. Stalin, 1953. Dincolo de frica inoculată de regim decenii la rând¹⁰, Ana Țurcanu-Șușu relevă informații inedite despre păstrarea vieții spirituale în contextul tratării inumane de către regimul totalitar communist, fărădelegile regimului

⁴ Ludmila D. Cojocaru, Virgiliu Bîrlădeanu, 'The memory of totalitarian-communist regime' victims: from dictate of silence to the statute of cultural heritage. The avatar of a oral history project in the Republic of Moldova, in: *Brukenenthalia. Romanian Cultural History Review*. Supplement of Brukenenthal. Acta Musei, 2018, vol. 8, pp. 813-824.

⁵ Ion Varta, *Deportările în masă din RSS Moldovenească din 5-9 iulie 1949. Operațiunea „Sud”*. Studiu. Documente, vol. 1. Chișinău: Litera, 2011; Gheorghe E. Cojocaru, *Operațiunea „Sud” Chișinău: culegere de documente*, Chișinău: Bons Offices, 2010.

⁶ *Cartea Memoriei. Catalog al victimelor totalitarismului communist*. (coord. șt. Elena Postică). Chișinău: Ed. Știința, 2003, vol. 3, pp. 301-305.

⁷ Interviu de istorie orală cu Ana Țurcanu-Șușu (n. 1937), originară din com. Chișcăreni, r-nul Sângerei, interviu realizat în perioada 10 decembrie 2023 – 10 martie 2024, com. Chișcăreni, r-nul Sângerei, de către Ludmila D. Cojocaru și Maxim Avădăni.

⁸ Păduraru Leon A. (n. 1897), Păduraru Marfa G. (n. 1903) – soția, Păduraru Ion L. (n. 1932) – fiul, Păduraru Nadejda L. (n. 1936) – fiica, Păduraru Gheorghe L. (n. 1940) – fiul, Păduraru Elena L. (n. 1943) – fiica, Păduraru Vasile L. (n. 1946) – fiul, supuși represiunilor în 1949 ca familie de „chiaburi” (a se vedea: *Cartea Memoriei. Catalog al victimelor totalitarismului communist*. (coord. șt. Elena Postică). Chișinău: Ed. Știința, 2003, vol. 3, pp. 301-305).

⁹ Interviu de istorie orală cu Elena Păduraru (n. 1943), originară din com. Chișcăreni, r-nul Sângerei, realizat la 10 decembrie 2023, com. Chișcăreni, r-nul Sângerei, de către Maxim Avădăni.

¹⁰ Ludmila D. Cojocaru, *Retorica tăcerii și riscurile narativizării copilăriei în Gulag, de la exercițiul memoriei la cunoașterea istorică*, in: *Caiete de Antropologie Istorică*, anul XXI, nr. 2 (41), 2022, pp. 153-163.

comunist care s-au manifestat atât prin colectivizare forțată, deportări, dar și prin confiscarea forțată a bunurilor. O serie de informații prețioase documentate în acest studiu de caz țin de istoria și memoria primului val de deportări staliniste, din 12-13 iunie 1941:

„De pe familia lui tata, o fost fratele lui cel mai mare, Tudor, ridicat în '41 în Tomsk. Tudor o fost ridicat cu soția Natalia și copiii: fiica Maria din '27, din '30 era Elena, din '34 erau doi gemeni Ionel și Ana, pe urmă era Nadejda, Grigorie și Vasilică. Cu șapte copiii i-a luat în Tomsk.”¹¹

Amintirile împărtășite de Ana Țurcanu-Șușu conțin a valoroasă contribuție la cunoașterea mișcării de rezistență anti-sovietică din Basarabia¹² și anume cu referință la grupul condus de Filimon Boghiu¹³, care a activat între anii 1945 și 1950 pe teritoriul raioanelor Chișcăreni, Telenești, Sângerei și Călărași. Constatăm, din spusele interviuatei, că memoria acestor oameni este cinstită și astăzi de locuitorii din sat, deși încă multe lucruri nu sunt studiate până la capăt.

Extrem de prețioase în cunoașterea istoriei regimului totalitar-comunist sunt mărturiile Anei Țurcanu-Șușu despre Marea Foamete din 1946–1947 și cum s-a manifestat această tragedie în localitatea de baștină, cu trădările, dar și cu solidaritățile între oamenii din sat:

„În foamete mai mult mă găseam. Pentru că ne-au luat tot. Țin minte că am fost la deal și am tăiat păpușoi, i-am încărcat să venim acasă să îi curățim, dar până a ajunge noi, aici de-acum erau vreo 8-10 oameni, trimiși de la sovietul sătesc să îi curățe. I-au curățit și i-au pus drept în saci și nu ne-au lăsat un păpușoi de zare! Dar era un om din sat, unul așa înalt, și zice: «Să mai verificați odată păpușoi iștia, că eu am mai lăsat câte unul...» Cu atât am rămas – cu știuleții iștia lăsați de omul cela din sat.”¹⁴

Lipsa alimentelor, așa cum povestește Ana Țurcanu-Șușu, i-a determinat pe oamenii din sat să întreprindă acțiuni extraordinare pentru a supraviețui:

„Pe foamete, noi am avut sămănată răsărită... Bețele celea, în mijloc, au un miez. Apoi iaca, eu, scoteam miezul cela de răsărită, îl puneam pe o vatră, făceam focul, îl uscam, îl râșneam, făceam făină și mâncam. Bețe de răsărită! Da' ce gust era? Era să ne umplem stomacurile, să ne săturăm. Nimic altceva nu era!

Știu, că iaca, pe foamete nănâca a luat doi saci, cam pe jumătate, cu baticuri de aeste frumoase, cum pe vremurile celea, a luat prosoape, fețe de masă și s-a dus în Polșa să le schimbe pe mâncare. Când o venit, o venit cu o căldare de ovăz. Atâta! Pe atâtea lucruri, asta a adus în schimb. De două ori a fost, poate să găsească cartofi, poate să găsească ceva. Nu a găsit nimic. Când s-a dus a doua oară, o luat covoare, ducea în spate tot de-acasă și, când o venit,

¹¹ Interviu de istorie orală cu Ana Țurcanu-Șușu (n. 1937), originară din com. Chișcăreni, r-nul Sângerei, interviu realizat în perioada 10 decembrie 2023 – 10 martie 2024, com. Chișcăreni, r-nul Sângerei, de către Ludmila D. Cojocaru și Maxim Avădăni.

¹² Elena Postică, *Rezistența antisovietică în Basarabia 1944–1950*. Chișinău: Ed. Știința, 1997, pp. 87-89.

¹³ Ion Țurcanu et al. *Lupta antisovietică și anticomunistă a grupării lui Filimon Bodiu*, in: *Literatura și Arta*, 6 iulie 1995, p. 3.

¹⁴ Interviu de istorie orală cu Ana Țurcanu-Șușu (n. 1937), originară din com. Chișcăreni, r-nul Sângerei, interviu realizat în perioada 10 decembrie 2023 – 10 martie 2024, com. Chișcăreni, r-nul Sângerei, de către Ludmila D. Cojocaru și Maxim Avădăni.

o venit cu niște cartofi, din cartofelele celea curgea apă. Erau înghețate. Iaca asta țin minte...”¹⁵

La fel de valoroase sunt mărturiile împărtășite de Ana Țurcanu-Șuşu despre experiența de viață după revenire în satul de baștină:

„Am cumpărat casa, casa părinților care m-au crescut! Am dat 5 000 de ruble la bancă. Era de-acum delăsată, că bosecii care ne-au ocupat casa nu au mai avut grijă de ea.”¹⁶

Despre impactul traumatizant al regimului totalitar-comunist vorbește determinarea acestei femei în a-și asuma statutul de martor și de a transmite aceste informații tinerei generații de astăzi: prin organizarea activităților culturale și relatarea experienței din deportare în cadrul întâlnirilor cu tânăra generație din sat. Experiența trăită la prima persoană în condițiile așezării speciale din loc. Onokoj, reg. Zairaevsk, RASS Bureat-Mongolă cu referire la condițiile de muncă și la manifestarea identității etno-culturale constituie însă principalul obiectiv asupra căruia ne propunem să ne oprim în cadrul studiului nostru.

Aspecte din viața deportaților în „așezarea specială”

Locul deportării finale a basarabenilor ridicați în 1949 din com. Chișcăreni a fost localitatea Onokoj, reg. Zairaevsky, RASS Bureat-Mongolă. Așezarea specială în care au fost dislocați, până la venirea contingentului de deportați a avut funcția de lagăr sovietic pentru prizonierii japonezi. Astfel că, barăcile în care au fost distribuite familiile cu deportați – câte 3-4 familii în fiecare secțiune de câțiva metri pătrați! – se aflau într-o stare sanitară dezastruoasă, iar perimetrul așezării fiind marcat cu patru turnuri de supraveghere și gard de sârmă ghimpată.

În circumstanțele grele în care s-au pomenit chiar din primele zile de aflare în așezarea specială, basarabenii au avut curajul să-și manifeste deschis atitudinea față de regim și speranța că adevărul va învinge. Așa cum relevă Ana Țurcanu-Șuşu:

„Ne-au dus pe toți acolo în Onokoi, comendantul care ne-a luat în primire ne-a declarat că suntem deportați pe veci și ne-a pus să ne iscălim că am luat cunoștință de acest fapt. Țin minte că era directorul de școală, dl Scarețchii, din Telenești, deportat cu două fete, om învățat, om deștept. Și el s-a ridicat, s-a întors cu fața la toți moldovenii și a spus: «Oameni buni! Fierul e fier și tot ruginește. Așa și noi: noi nu ne-om duce, s-or duce copiii! Nu s-or duce copiii noștri, măcar nepoții, dat oricum au să se ducă la Moldova noastră cea frumoasă!» O zis el, în moldovenește...”¹⁷

Atât maturii, cât și copiii au fost trimiși imediat în câmpul muncii, în condiții de ger aspru, foamete cronică, îmbrăcăminte sumară și muncă extenuantă, care le puneau viața în pericol continuu. Așa cum relatează Ana Țurcanu-Șuşu, în perioada aflării în deportare câteva persoane au decedat din cauza lipsei oricărui gen de protecție în câmpul muncii: Vasile Amorțitu a fost lovit mortal de un buștean, Matfei Cireș a fost lovit mortal de un lemn, Zinaida Carcovțai a înghețat. Însăși interviuata noastră a fost pe câteva ori la limită cu riscul de a-și pierde viața, alunecând sub apa râului din localitate, dar fiind salvată de cineva dintre consăteni.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem.

Muncile în care au fost antrenați basarabenii deportați erau de diferite categorii: de la defrișarea pădurii și transportarea lemnului la stocarea acestuia în depozite și lucrări de prelucrare. De bază însă era munca în cadrul Combinatului de Prelucrare a Lemnului, aflat chiar pe teritoriul așezării speciale. Din mărturiile Anei Țurcanu-Șuşu aflăm despre greutățile întâlnite în munca maturilor:

„La combinatul de prelucrare a lemnului lucrau în trei schimburi. Eu lucram la descărcarea buștenilor, după ce ceilalți scoteau lemnele din râu. Doamne ferește ce au mai muncit acolo moldovenii! Dar li se plătea copeici, nimic! Că iaca, dacă făceau atâta muncă în schimb, iaca atâția bani li se cuvine. Dar ai noștri făceau și trei norme, după cum lucrau ei! Nu prea li se plătea. Pentru deportați alte prețuri puneau.”¹⁸

Despre propriile trăiri și suferințe interviuata noastră menționează prin următoarele amintiri:

„Apoi iaca, când pe mine m-au dat la lucru, la încărcat bușteni de iștia pentru lucrătorii în minele de cărbuni, așa de grele erau lemnele celea, dacă erau de pe apă. Grele! Noi, două persoane, trebuia să ducem în spete un buștean de-acela de pe malul râului până la vagon. Da' vagonul era la calea ferată. Da' unde era râul și unde era el?! Diametrul la capătul lemnului, era de la 22 până la 26 cm. Apoi iaca, cel mai greu – la ăsta lucru am lucrat. Aveam atunci vreo 16 ani [vorbește foarte emoționată!], dar umărul meu se făcuse ... nici nu pot să spun, nu puteam pune mâna pe umăr de durere! De-acum împlam în genunchi, duceam lemnele în genunchi până la vagon. Și știți, ne împerechea în așa fel la cărat lemnul ca aceeași înălțime să avem [emoționată!]. Vă închipuiți?! Iaca de-a târâta mergeam, în genunchi, apoi trebuia să îl ridicăm, să vâram lemnul în vagon!”¹⁹

Este important să menționăm că, la momentul deportării, interviuata noastră avea vârsta de 15 ani, însă oricum a fost obligată să muncească, în cadrul așa-numitei „brigăzi de minori”:

„Lucram în brigada de copii minori, că așa se chema. Pentru toți cei de până la 18 ani s-a făcut brigadă aparte. Dar încă, înainte de a intra în lucru, ne-au dus la scos cartofi într-un sovhoz. A trebuit să mergem pe jos 3-4 kilometri. Așa cum nu aveam nimic de mâncare când ne-au dus încolo și nici când am ajuns, nu am avut încotro. Ne-au promis câte o căldare de cartofi.”²⁰

Lipsa de provizii și foametea i-a făcut pe cei mici să muncească de rând cu maturii:

„Lucram la fel ca acei mari. Vara, ne duceau la lucru cu mașina la scos piatră. Ne urcau în remorcă, iaca toți stam în genunchi în mașina ceea și ne ducea vreo 30 kilometri. Apoi iaca, mie cât am încărcat la piatră, nu mi-au mai socotit lunile celea.”²¹

După experiența dramatică a foametei din RSS Moldovenească, foametea din prima iarnă în deportare a fost și mai grea. Iar starea de înfometare cronică era și mai grav de suportat și de depășit din cauza lipsei hainelor de iarnă, mai ales când se aflau la muncă în condițiile de ger aspru și nămeți. Pentru a supraviețui, relatează Ana Țurcanu-Șuşu,

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem.

marea parte a deportaților au fost nevoiți să fac rost de haine de pe corpurile neînsuflețite ale prizonierilor japonezi, acestea fiind plasate într-o încăpere specială de pe teritoriul fostului lagăr:

„Ne-am înțeles cu paznicul de acolo, ca să ne scoată și nouă niște haine ponosite, ca să ne acoperim măcar gleznelor și mâinile... Ne era frică, cum să nu, dar nu aveam încotro!”²²

La câteva luni după organizarea brigăzii de minori, administrația Combinatului a început să le aducă niște mâncare sumară, care urma să fie decontată lunar din banii pe care urmau să-i primească:

„De cum ne-au dus, și iarnă și vară noi am lucrat în brigadă. La o vreme a început să umble o căruță cu o ladă iaca așa de mare cu pateuri cu cartofi. Întotdeauna se știa că merge căruța și noi ne duceam și luam câte unul – 5 copeici costa pateul cela, da' nu plăteam că nu aveam bani. Era lista și știa, noi eram 22 de copii – 22 de pateuri. Era mâncarea pe toată ziua! Uneori ni le aducea brigadirul Șulghin, el era de acolo, rus, părinții lui în '29 au fost ridicați nu știu de pe unde. Pateul ista era așa, cam cât palma, [gesticulează] iaca așa era, umplutura cu cartofi. Dar țin minte [se luminează la față] că au adus odată pateuri cu magiun, era magiun adus din Azerbaidjan, nu știu de pe unde, era din prăsade...”²³

Aflând despre vârsta fragedă la care a fost deportată, am insistat să aflăm despre școlarizarea în condițiile din așezarea specială. Mărturiile documentate completează însă informația despre politica de marginalizare și stigmatizare aplicată și încurajată de statul sovietic în raport cu copiii din familiile de deportați. Copiii deportaților au avut de suferit nu doar din cauza foametei și gerului aspru, dar și din motivul stigmatului „copii ai dușmanilor poporului”, întreținut prin intimidări, tachinări și abuzuri din partea administrației, dar și a semenilor din preajmă. Impactul asupra personalității minorilor este, peste ani, ireversibil. Recuperarea sentimentului demnității proprii și al respectului de sine presupunea un parcurs sinuos sub controlul statului totalitar:

„Fiind singura basarabeancă în clasă, deseori eram obijduită atât din partea copiilor, cât și a învățătorilor. Copiii adesea mă numeau cu cuvinte urâte... Din cauza asta nu am mai vrut să urmez școala. Era și din cauza că trebuia să mă dea cu o clasă înapoi, chiar dacă eu știam deja limba rusă... Așa și am rămas fără studii acolo. Când m-au ridicat din sat, eram în clasa a V-a.”²⁴

Depășirea acestor greutăți fizice și umilințe de ordin moral a avut loc prin apelarea la credința în Dumnezeu și valorile etno-culturale proprii. Ana Țurcanu-Șușu menționează că, chiar dacă se aflau într-un grup social multietnic, deportații basarabeni oricum încercau să păstreze tradițiile și obiceiurile cunoscute și firești identității lor, așa cum le-au cunoscut acasă. Dintre toate sărbătorile religioase, cea mai respectată a fost Sfintele Paști. Din tot corpul de mărturii relatate, Sfintele Paști revine de câteva ori în amintirile despre deportare, alături de consătenii dumneaei. Cel mai memorabil a fost primul Paști, din 1950, petrecut în așezarea specială pentru deportați, deoarece a fost un prilej de solidaritate și manifestare vădită a apartenenței etno-culturale:

„Primul Paști tare bine îl țin minte. Fiecare a adus câte olecuță, care ce o avut – un pumn, o cană, un pahar de făină – și s-a făcut ca o păscuță, numai că nu era brânză. Au făcut-o așa rotundă, i-au făcut semnul crucii, din aluat. Nă-nălu, dacă era numit responsabil pe tot baracul nostru, a supt păscuța asta sus, pe acoperiș, iar la răsăritul soarelui s-o zis «Tatăl Nostru». Tot nă-nălu o zis, «Отчий Наш», că el numai în limba rusă se ruga, cum a apucat de când eram cu țarul... Când au auzit vecinii care erau de-acolo, din rușii care erau deportați mai înainte, au venit toți ca la slujbă la noi. La toți am dat câte o bucățică de năfură. Dar nu era nici agheasmă, de unde!? Cine o luat atunci cu dânsul ceva? Iată aista o fost primul Paști la noi. Țin minte, că a fost pe data de 1 Mai. Doamne, Dumnezeu, când ne aduc aminte!”²⁵

Despre acest eveniment și detaliile privind cinstirea Sfintelor Sărbători de Paști în așezarea specială, în primul an de aflare acolo, am atestat informații prețioase și în relațiile Elenei Păduraru, aceasta adăugând faptul că „roua de pe păscuță a fost folosită ca agheasmă”²⁶.

În contextul documentării manifestărilor de identitate etno-culturală, considerăm important să menționăm efortul basarabenilor deportați din com. Chișcăreni de a-și încreștina pruncii născuți în condițiile deportării. Așa cum relatează Ana Țurcanu-Șușu:

„Am botezat 12 copii născuți acolo, în Siberia. Mamele lor doreau să-i încreștineze, dar nu aveau dreptul să iasă din așezarea specială! Dar eu aveam voie să ies, aveam document și învoire de la comandant. Mă duceam până la raion cu trenul, acolo mergeam la biserică și părintele îi boteza. De-odată nu știam unde să merg, unde era biserica, dar mi-a arătat o femeie din rusoaicele celea deportate în 1929. Am și o fotografie de la cumătria a doi prunci născuți acolo și botezați de mine. Nu era cine știe ce masă și bucate, dar părinții erau mai liniștiți că au respectat tradiția.”²⁷

Concluzii

Documentând și analizând contextul istoric și strategiile de supraviețuire în așezările speciale pentru deportați, mai ales a formelor de manifestare a identității etno-culturale și a condițiilor de muncă a basarabenilor deportați din raionul Sângerei, venim să contribuim la recuperarea memoriei istorice și fortificarea patrimoniului narativ al deportărilor staliniste din RSS Moldovenească. Chiar dacă pentru o parte de victime, represiunile au fost o experiență atât de traumatică, încât i-a făcut să trăiască cu sentimentul fricii întreaga viață și i-a silit să-și ascundă trecutul de cei apropiați și să evite întâlnirile cu alți supraviețuitori, asumarea statutului de martor la evenimentele din perioada regimului totalitar-comunist este un act de curaj și de demnitate. Mărturiile colectate și prezentate în acest studiu ne ajută la înțelegerea istoriei fenomenului totalitar-comunist, dar și al rezistenței manifestate de consătenii noștri în fața ocupației sovietice. Aceste mărturii despre istoria

²⁵ Ibidem.

²⁶ Interviu de istorie orală cu Elena Păduraru (n. 1943), originară din com. Chișcăreni, r-nul Sângerei, realizat în data de 10 decembrie 2023 com. Chișcăreni, r-nul Sângerei, de către Maxim Avădăni.

²⁷ Interviu de istorie orală cu Ana Țurcanu-Șușu (n. 1937), originară din com. Chișcăreni, r-nul Sângerei, interviu realizat în perioada 10 decembrie 2023 – 10 martie 2024, com. Chișcăreni, r-nul Sângerei, de către Ludmila D. Cojocar și Maxim Avădăni.

²² Ibidem.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem.

tumultoasă a comunei Chișcăreni, r-nul Sângerei din secolul trecut, prezintă totodată un act de justiție simbolică față de memoria consătenilor trecuți prin regimul de ocupație sovietică a Basarabiei.

Summary. The study aims to elucidate the history and memory of the Stalinist deportations of July 5-6, 1949 from the Moldavian SSR, focusing in particular on the case of Bessarabians deported from Chișcăreni commune, Sângerei district. The main objectives of the study are the analysis of the historical context in which the Stalinist deportations took place in Chișcăreni commune, the identification of the survival strategies applied in the special settlements for the deportees, the elucidation of the forms of manifestation of the sacred and everyday aspects in the conditions of deportation. The analysis of these aspects was carried out on the basis of the oral history testimonies related by Ana Țurcanu-Șușu, the information collected in the field research was corroborated with that provided by specialized sources and collections of archival documents. By documenting and analyzing the historical context and survival strategies in the special settlements for the deportees, especially the forms of manifestation of the ethno-cultural identity and the working conditions of the Bessarabians deported from the Sangerei district, the paper come to contribute to the recovery of historical memory and the strengthening of the narrative heritage of the Stalinist deportations from the Moldavian SSR. The testimonies collected and presented in this study help us to understand the history of the totalitarian-communist phenomenon, but also of the resistance shown by our citizens in the face of the Soviet occupation. These testimonies about the tumultuous history of Chișcăreni commune, Sângerei district from the last century, also present an act of symbolic justice towards the memory of the citizens who went through the Soviet occupation regime of Bessarabia.

Fig. 1. Bunicul Anei Țurcanu-Șușu, Basarabia, anii 1920.

Fig. 2. Rudele familiei Șușu, originare din com. Chișcăreni, deportate în 1941 în reg. Tomsk.

Fig. 3. Ana Șușu alături de părinții adoptivi Arhip și Efimia Șușu, loc. Onokoj, reg. Zaigraevsk, RASS Bureat-Mongolă, 1952.

Fig. 4. Ana Șușu alături de alți basarabeni deportați, Combinatul de Prelucrare a Lemnului, loc. Onokoj, reg. Zaigraevsk, RASS Bureat-Mongolă, 3 iunie 1953.

Fig. 5. Basarabeni deportați, reuniți pentru masa de sărbătoare cu ocazia Sfințelor Paști, loc. Onokoj, reg. Zaigraevsk, RASS Bureat-Mongolă, 1 mai 1950. Verso: „Spre neuitare și ca multă amintire va fi această fotografie cu toți Moldovenii noștri.”

Fig. 6. Nunta în comunitatea basarabenilor deportați, loc. Onokoj, reg. Zaigraevsk, RASS Bureat-Mongolă, 1953.

Fig. 7. Ana Șușu, alături de prietenele ei, loc. Onokoj, reg. Zaigraevsk, RASS Bureat-Mongolă, 1 martie 1951.

Fig. 8. Nunta Anei Șușu cu Nicolae Țurcan, com. Chișcăreni, 1955.

Fig. 9. Punerea în scenă a spectacolului „Noi ne vom întoarce”, în baza amintirilor din deportare ale Anei Șușu-Țurcanu, com. Chișcăreni, anii 1990.

DEPORTĂRI ȘI REPRESIUNI STALINISTE ÎN COMUNA PARCOVA, RAIONUL EDINEȚ: MĂRTURII ALE OAMENILOR LOCULUI

DOI: 10.5281/zenodo.12540968

CZU: 94(478-22):323.281

Ludmila D. COJOCARU

Dr. în istorie, conf. univ., Muzeul Național de Istorie a Moldovei

ORCID: 0000-0002-5025-6376

E-mail: ludmila.cojocaru@nationalmuseum.md

Virgiliu BÎRLĂDEANU

Dr. în istorie, conf. univ., Institutul de Istorie, USM

ORCID: 0000-00031-6037-1848

E-mail: virgiliu.birladeanu@historyinstitute.md

Preliminarii

Studiile regimului totalitar sovietic, în ultimele trei decenii, au adus în lumină fapte și documente inedite, extinzând câmpul cunoașterii istorice prin asumarea noilor obiecte și metode de investigație. Iar odată cu cercetările de istorie orală, prin vocile supraviețuitorilor represiunilor politice și deportărilor forțate, atenția istoricilor a fost îndreptată spre alte surse decât cele scrise, îndemnându-i să trateze dimensiunea umană a tragediei, acest efort, dovedindu-se a fi, totodată, și un act de justiție simbolică pentru victimele regimului totalitar-comunist instaurat în Basarabia după 28 iunie 1940¹. Mărturiile supraviețuitorilor reflectă ambianța politică și cadrele social-economice din perioada anilor 1940–1950, iar coroborarea lor cu documente din arhiva familiei și din arhivele instituționale face posibilă reconstituirea evenimentelor majore care au definit mecanismul represiunilor și, nu în ultimul rând, elucidând trăiri, atitudini și modele de comportament în condiții istorice dramatice. Or, în dosarele politice din arhiva fostelor structuri de represiune sovietică este imposibil a întrezări informații despre suferințele, speranțele sau strategiile de supraviețuire ale celor condamnați la reclusiune, deportare, foamete, muncă silnică sau rusificare forțată.

Asumarea statutului de martor este un act de mare responsabilitate în cunoașterea istoriei neamului, dar și a comunităților locale. Spărgând tăcerea și relatând din propriile experiențe de viață în totalitarism, la fel ca în cazul supraviețuitorilor Holocaustului, victimele sistemului sovietic de represiune din RSS Moldovenească „au încercat să înțeleagă, să dea un sens la tot ceea ce s-a întâmplat în acea perioadă de coșmar. Ei și-au găsit un rol important în cadrul societății, acela de martor – persoana care-și relatează experiența trăită celorlalți, în scopul comemorării victimelor dar și pentru a preveni repetarea

¹ Ludmila D. Cojocaru, Lidia Pădureac, *Deportările staliniste în Basarabia: memorii împărtășite*, în: A. Petrencu, L. Cojocaru, L. Pădureac (editori), *Românii în Gulag. Memorii, mărturii, documente*, Chișinău: Ed. Balacron, vol. II, 2015, p. 7.

tragediei. Astfel, ei și-au regăsit o parte din încrederea de sine și demnitatea umană pe care le pierduseră în Infern. Povestindu-și experiența lumii întregi și avertizând-o despre pericolul repetării ei, martorii și victimele regimurilor totalitare au constituit în societatea contemporană instituții de care nu se mai poate face abstracție.”²

Prezentăm în continuare mărturiile a doi locuitori din com. Parcovă, r-nul Edineț, victime ale politicilor de sovietizare forțată a Basarabiei în perioada anilor 1940–1941 și 1944–1953. În primul studiu de caz este vorba despre Nina Jitaru-Tica, născută în familia lui Alexandru și Elizaveta Tica, în anul 1952, în reg. Țelinograd din URSS, locul unde s-au cunoscut părinții dumneaei după deportarea forțată a mamei, Elizaveta Țău, originară dintr-o familie de nemți de pe Volga și, respectiv, după exilarea forțată a tatălui, Alexandru Tica³, fost primar de Parcovă condamnat la muncă silnică în Ivdel. În al doilea studiu de caz, este vorba de Grigore Frecăuțan⁴, martor ocular al evenimentelor istorice prin care a trecut comuna Parcovă și oamenii ei pe parcursul secolului XX, precum războiul, Holocaustul, deportările staliniste, foametea din 1946–1947, represiunile politice, rusificarea.

Publicarea mărturiilor care urmează este un omagiu adus în memoria tuturor victimelor regimului totalitar-comunist din RSS Moldovenească, cu mesajul adresat generației din prezent și din viitor de a nu admite, niciodată, repetarea totalitarismelor și crimelor săvârșite de acestea.

Neamul lui Alexandru Tica, fost primar de Parcovă: mărturii relatate de Nina Jitaru-Tica

Erau oameni simpli, dar gospodari

Mă numesc Nina Jitaru, sunt din satul Parcovă. Sunt născută în Kazahstan, regiunea Țelinograd, raionul Ballasinskij, satul Sandyktau, în 1952, în familia lui Tica Alexandru și Tica Elizaveta. Tata era din 1901 și mama – din 1928. Mai am doi frați: o soră Natalia, din 1955, și un frate Alexandru, din 1953. Și mai am un frate, dar el nu-i de la tatăl istic, e adoptiv. Mama s-a căsătorit cu tata, când ea îl avea pe dânsul. Ea era nemțoaică. Tata vine din satul Parcovă, au fost în familie 15 frați. Nichifor și Alexandra Tica erau bunicii de pe tată. Erau oameni simpli, dar gos-po-dari (*pronunță apăsat*). Au avut un fecior care, când

² Șt. Ionescu, În umbra morții: memoria supraviețuitorilor Holocaustului din România, în: *Studia Hebraica*, nr. 4, 2004, pp. 362-390.

³ Frecăuțan Ion S. (a.n. 1904), Frecăuțan Maria S. (a.n. 1901) – soția, Frecăuțan Grigore (a.n. 1929) – fiul [Frecăuțan Grigore I. a fost arestat în 1949, iar după eliberarea din lagăr s-a alăturat familiei deportate în 1951], membri ai Organizației „Martorii lui Iehova”, deportați în reg. Tomsk (1951), reabilitați în 1991 (vezi: *Cartea Memoriei. Catalog al victimelor totalitarismului comunist*, Elena Postică coord. și red. șt., Chișinău: Ed. Știința, vol. II, 2001, p. 218). Aici și în notele din continuare, precizările între croșete sunt indicate prin contribuția mărturiilor consemnate de Grigore Frecăuțan.

⁴ Tica Alexandru N. (a.n. 1901), membru al Partidului Național-Liberal, fost primar; condamnat în 1941 la 10 ani de detenție într-un lagăr de muncă silnică. Tica Liuba I. (a.n. 1914) – soția, [Tica Ada (a.n. 1940/1941 – fiica], deportate în reg. Novosibirsk, în 1941, reabilitată în 1991 (vezi: *Cartea Memoriei...* vol. II, 2001, p. 217). La fel, a se vedea dosarul intentat pe numele Alexandru Tica (a.n. 1901), s. Parcovă, țin. Bălți, r-nul Brătușeni/r-nul Edineț (Agenția Națională a Arhivelor, Direcția Generală a Fondului Arhivistic Guvernamental (în continuare, ANA, DGFAG), Fond R-3401, inv. 1, dosar nr. 7580, 89 file).

l-au ridicat pe tata, a fugit în România. Isidor era mai mare ca tata cu doi ani, cred că era și căsătorit. A fost aici în oșteie, când tata era încă viu. Și o soră avea, Zina, era profesoară și tot a fugit în România atunci. Din ceilalți frați nu știm nimic de dânsii...

Ridicarea

„A venit – tata îmi povestea – fratele meu și a zis: «Hai, măi frate, să fugim, că au să ne ducă în Siberia!».” Iar tata a zis că nu! Nu a vrut să plece, spera că n-o să-l ridice, că n-o să-l ducă. El era primar în satul Parcovă. Chiar și scrie (*arată la mapă cu documente din față*) că el 9 luni a fost primar în Parcovă și apoi au venit rușii și l-au ridicat. Pe 13 iunie 1941, l-au ridicat și l-au dus. Tata povestea cum au venit noaptea, la miezul nopții, doi, înarmați și i-au spus: „Nu faci nicio mișcare!” Zice: „Eu eram în cămeșă și izmene...” „Dacă faci vreo mișcare, te împușcăm pe loc!” Tata și-a cerut voie: „Dați-mi voie să-mi iau la revedere măcar de la cal!” Și nimic! Nu i-au dat voie! L-au luat și l-au dus, și l-au dus. Povestea un om din sat, cum a doua zi i-au strâns la primărie, i-au suit în căruță. Grișa Frecăuțanu, omul acela e în viață, era băiețandru atunci, pe urmă și pe dânsul l-au ridicat; el era vecin cu tatăl meu! Băieții fugeau din urma căruței, dar tata a zis: „Duceti-vă, băieți, acasă! Să nu avem probleme...” L-au dus la Bălți, cu căruța. De-acolo i-au suit în vagoane de vite.

Tata era căsătorit, avea femeie din Cupcini – Tica Liubovi Ivanovna, avea o fetiță, o hrănea cu sân, mătină Adela o chema, Ada. Băiețelul a murit aicea, îmi povestea tata, a murit de difterie în sat, până a-i ridica pe dânsii. Dar fata a murit pe drum, ducându-i în vagoane. Ada a murit în tren și-acolo au aruncat-o din tren... Femeile aparte le-au dus și bărbații aparte. I-au despărțit pe drum. Liuba n-a stat în lagăr, ca tata, ea a fost dusă... nu știu unde.

Lagărul Ivdel

Tata a fost dus în Novosibirsk. Daaa! Acolo era lagărul acela, Ivdel! Acolo a stat 10 ani. Ne spunea tata că „ne hrănea numai cu *seliodcă*⁵ împuțită, în vagoane”. Care erau lacomi, flămânzi, mâncau *seliodca* ceea și murau de sete. Apă nu le da.

Tata lucra la pădure. A fost tare bolnav, îmi spunea el. Îmi spunea că i-au scos apa de la plămâni și, spunea el, i-au dat să mănânce: „Mi-o pus o strachină cu niște mâncare înainte...” Era un doctor, Zimberg, în lagărul acela, care l-a lecuit pe tata. Doctorul acela, dacă a văzut că tata e deștept, a zis că „omul istic trebuie salvat”. Și l-au dat pe dânsul ca un fel de *zavhoz*⁶ – împărțea mâncarea. După-aceia a început a-și veni în fire, dacă ședeau cu produsele pe mână (*oftează*)! A stat 10 ani acolo.

În Kazahstan

Din lagăr l-au dus în Kazahstan, la *poselenie*⁷ – cred că știți despre ce-i asta. Acolo s-a dus întâi la femeia asta, la Liuba, să vadă ce-i cu ei. Tata credea că copilul e în viață. S-a dus, ea era căsătorită și avea copiii de-acum de la alt bărbat. Tata îmi spunea că nici n-a vrut să grăiască cu dânsul! Și, dacă l-au dus în Kazahstan, tata s-a dus și lucra la păscut viței. Mama în acea vreme lucra *doiarcă*⁸. Elizaveta Țău. Și s-au întorlocat. Mama n-a

⁵ Pește sărat (rus.)

⁶ Șef de gospodărie (rus.)

⁷ Aici: regim de ședere obligatorie după eliberarea din lagăr (rus.)

⁸ Mulgătoare (rus.)

fost căsătorită, dar avea un băiețel, l-a făcut cu un neamț, că ea nemțoaică era. Și ea era cu copil – Tolea, fratele meu e din 1949.

Mama era din Ucraina, «Запорожская область, село Фридерсдорф, Черниговский район»⁹. Ei erau nemți adevărați, de cei care se duceau în Ucraina după pământ. Mama a avut 5 surori și 3 frați. Când s-a început războiul, când veneau rușii, ei au fugit și-au ajuns tocmai în Germania. Trebuiau să treacă un râu înot și *babușca*¹⁰ n-a vrut, se temea, iar ele nu s-au îndurat să treacă râul cela fără ea. De aici veneau rușii și ele au rămas cu *babușca*. Au venit rușii și i-au luat, i-au dus pe toți în Kazahstan, ca „trădători”! Bunelul se numea Iakov, bunica – Katerina. Surorile astea ale mamei, lucrau toți în Kazahstan. Mama spunea că la pădure lucrau. N-aveau ce mânca și strângeau cartofele de astea mici... Mama a fost bolnavă, a avut *tif*¹¹. Zice că avea „gâțe mari și când m-am trezit eram tunsă...” Cred că a chicat bolnavă. Au tratat-o.

Din familia mamei numai *babușca* era! Bunelul, tata mamei a murit în lagărul unde a șezut tata. Acolo, în lagăr a murit, că acolo erau fel de fel de naționalități. Era și un cumnat de-al lui tata, tot în lagărul acela, lucra sanitar. Îl chema Petro. A murit nu demult, era de o sută și ceva de ani. Tata a văzut că el e neamț, Petro aista, și tata a văzut că era slab, bolnav. Zice: „Îi puneam unt în pâine și îi dam...” Îl hrănea tata, îi era jale. Mai în scurt, când de-acum s-au căsătorit, hai că vine sora mamei în ospeție. I-au dat la Petro aista drumul, dar tata nu știa cine-i. Când a intrat în casă! Când s-au acuprins amândoi!! Erau cumnați de-acum: tata trăia cu mama și Petro cu sora mamei. Ia' cum a venit vremea! Și iată așa!

Eu m-am născut în 1952. Tata așa era bucuros că m-am născut eu! Mă pune pe genunchi – eu țin minte tot, de cinci ani am venit de-acolo, din Kazahstan – și cânta „Trandafir de la Moldova”. Pe genunchi mă ținea și cânta cântecul ista...

Am trăit în Syntykvar. Era o casă de lemn, eu o țin minte, era făcută din bârne. O cameră, un coridor. Era leagănul, ne pune pe toți într-un leagăn.

Țin minte că tata a fost aici în ospeție, în Moldova și ne-a adus nuci și mere. Noi nu văzusem așa ceva, atunci am gustat noi mere. Și acum țin minte gustul merelor celea (*râde în hohote*)! Cred că a fost prin 1955–1956.

Revenirea în Parcova

În 1957, am venit în Moldova. Am venit cu trenul, țin minte că la Harkov am făcut un fel de *peresadcă*¹²... Mergeam toți în rând, copiii, ne țineam de fusta mamei toți, care cu ceainic, care cu oala în mână... mărunței toți. Țin minte că atunci am mâncat înghețată... Am venit aici în sat, casa era ocupată...

Oamenii din sat nu chiar bine l-au primit (*râde forțat*). Fiecare cu problemele lui. Vremea era încă grea atuncea, la toți era grea. Noi am venit în 1957, dar nici n-am trăit în sat. Vara pășteam vițeei, iar iarna ședeam la *cvartiră*¹³, înămea tata *cvartiră*, o cameră. O iarnă am stat la una, Vasilița, ne-a ținut femeia ceea, ne-a dat mâncare. Dar vara pe deal am stat. Pe deal pășteam vițeei. Desculță... Ieșeam așa-ia – știam că duminica venea lumea de la bazar cu cireșe – noi ieșeam la drum și ne dau câte-o mână de cireșe. Daaa! Tata ne-a făcut bordei, trăiam la pădure. Nici nu știu cum ne-a crescut mama asta! Patru copii!

Ce ne făcea? Cum? Mâncare pe deal făcea. Bordeiu știți cum e? Tata a săpat bordei, l-a acoperit, dar de câte ori ploaia venea... și-ap ne ducea la ciobeni. Odată a venit o ploaie așa de mare, că ne-a dus la pădurar tata. Dar Sașka, fratele, așa plângea: „Tată, tată, mult ai să ne mai chinui?!” Așa îi zicea fratele lui tata... Pentru lucru i-au dat o vițică, am crescut vițica ceea și de-am aveam vacă, ne hrăneam. Ei, dar mama – vai de capul ei săraca! Dar așa ne-a crescut, iaca!

Tare greu am trăit aicea... Așa de-a scrisori a scris tata! Avea casă aicea, sarai o avut, dar tot i-au luat, era internat de fete în casă. Noi n-aveam unde trăi. Tata a scris și a scris, și a scris. La o vreme, în sat era un președinte de colhoz, știa că tata e harnic și e deștept – Zui Nicolai Spiridonovici, de la Edineț – și a zis așa: „Eu azi îs nun mare, dar mata ia-ți copiii și intră în casă cu de-a sila!” Și ne-a pus tata în căruță, și a încărcat ce avea, și ne-a dus în casă. A stricat ușa. Nu chiar în casă, într-o camera, în sarai. Când a doua zi – au venit să ne scoată. Țin minte că noi răcneam... au venit profesorii iștia de la școală, nu ne-au putut scoate din camera ceea. Cu vremea de-acum ne-au lăsat în casă. Tata a cumpărat-o.

Ne-au amintit tare des la școală: am crescut mai mărișoară și ne porecleau, ne ziceau „șef de post”, „primar” (*râde în hohote cu necaz*). Ne-au primit în pionieri și în Kom-somol, dar între copii ni se amintea. Noi am purtat familia mamei – Țau. Tata nu era înscris cu mama acolo în Kazahstan, că îi trebuia *răzvod*¹⁴ cu femeia asta de-aicea. Aici tata a dat la *răzvod* și noi am trecut în familia lui tata. Ei ce știau că noi suntem nemți? Noi eram „ruși”. Eram „ruși” toți! Am învățat limba română, ne-am dus la școală, cu copiii din mahala am deprins. Tata a vorbit cu noi în română, el era român adevărat. El vorbea românește!

Să fi știut c-a veni vremea și s-a 'ntoarce!

Tata a suferit mult! De-atâta așa am vrut să văd dosarul lui. Trebuie să aibă multe foi dosarul tatei. Știți ce spunea el? „Pe mine m-a judecat «тройка Сталина»¹⁵». «Тройка Сталина!» Tata nu vroia să povestească despre lagăr. Iaca nu știu în ce lagăr a fost! Să fi știut c-a veni vremea și s-a 'ntoarce! El se temea și să grăiască, cât a tras el... Doamne ferește ce se mai temea!

Nu știu dacă tata știa cine l-a pus pe listă. Era unul aicea, dar când au venit românii l-au împușcat. Nu știu cum îl chema. El era *predsedateli*¹⁶ din urma lui tata. Când au venit iar românii, au strâns lumea – eu așa am auzit, că tata avea o soră Chilia – și au strigat: „Ce facem cu omul ista?” Că acela a ridicat atâția oameni. Și sora ceea a lui tata a strigat: „Împușcat!” Și l-au împușcat pe loc! Și ea așa s-a scârbit, că a avut infarct și-o murit peste vreo două zile. Ea la ciudă a zis, că au strâns mai multă lume, erau ridicați! Din familia la omul acela să fi rămas cineva în sat? A avut un fecior și-o murit...

La 76 de ani, tata a decedat. Era tare bolnav, a zăcut vreo zece ani. Mama îl îmbrăca, îl descălța, îl îngrijea. Eu eram felcer în sat, veneam și îi făceam injecții. Inima avea bolnavă.

Altceva ce să vă spun?

⁹ Reg. Zaporozskaja, loc. Fridersdorf, r-nul Černigovskij (rus.)

¹⁰ Bunica (rus.)

¹¹ Tifos (rus.)

¹² Aici: transferul pasagerilor (rus.)

¹³ Aici: gazdă (rus.)

¹⁴ Accept de divorț (rus.)

¹⁵ Aici: troika NKVD (rus.)

¹⁶ Președinte (rus.)

Oamenii din Parcovă în contextul evenimentelor dramatice din secolul XX: mărturii relatate de Grigore Frecăuțan

Nu s-a gândit nimeni că am să ajung până azi

Toată istoria mea o știu de la 4 ani. Umblam cu găștele, la 4 ani de-acum pășteam găștele. Tare au fost timpuri grele, când m-am născut eu! Mă cheamă Grișa Frecăuțan al lui Ion. Îs născut la 6 mai anul 1929, în satul Parcovă, era comuna Șofrâncani când m-am născut eu. La părinții mei am fost doi frați și o soră. Pe unul Daniel îl chema, dar el nu-i în familia noastră, că l-a luat sora mamei de suflet, Paraschiva Botnari. Sora Valentina era din 1926, fratele era din 1921. Și eu. Pe tata l-a chemat Ion al lui Sânion, era din 1095, și mama – Măriuța a lui Stepan, tot din 1905. Amândoi erau din Parcovă. Familia lui tata a fost din Ochiul Alb, tătuca Sânion Frecăuțan e din Ochiul Alb.

Familia mamei tot era venită, că numai o familie Lupu a fost în Parcovă, familia mamei. La mama au fost trei copii în familie. Când am venit din Siberia, mama avea 45 de ani. Mama Paraschiva este sora mamei mele. Ei au rămas fără părinți. Ea era mare, atunci se măritase, dar mama era de vreo 4-5 anișori. Au avut și un frate mai mare decât mama. Ea ne-a crescut și noi i-am zis mama.

Familia tatei au fost mulți, erau 16 copiii, dar au rămas 5 frați și 4 surori. Fratele lui tata, cel mic – Melinte, de la el am învățat tâmplăria. A fost lemnar foarte bun, făcea butoaie, ferești și eu tot timpul eram lângă dânsul. Eram mititel și lucram acolo, când le trebuia – făceam uși, ferești. Melinte aista, care m-a învățat pe mine lemnăria, a învățat la Iași la un neamț meseria, trei ani de zile. Când a venit acasă, o megieșită – dar atunci taman era toamna – zice: „Măi Melinte, fă-mi un fund la un poloboc!” Dar el așa voios, și-a adus instrumentele, le-a pus pe o taburetă și o taie. Și când a tăiat – a tăiat cu tot cu taburetă (*râde amuzat*)!

Tatăl meu a avut un frate fără mână, Vasile; el de mititel a avut bubă neagră – așa se zicea pe atunci, că au murit mulți de bubă neagră –, dar bătrâna era credincioasă și în România, la Iași era un doctor tot credincios, ei pe semne că se întâlneau. Bătrânul a înhămat caii, el era de vreo 7 ani – Vasile! Iată îl știe lumea-n sat, că el a fost director de școală până s-a dus în România. Și el plângea... i-a tăiat mâna. Dacă i-a tăiat mâna, de fapt el tare iubea aritmetica, a mers și a învățat la Bălți. L-au trimis la Pârlița învățător.

Tata a mântuit școala la rus, pe atunci erau patru clase. Dar când eu am învățat erau șapte clase. Mama numai jumătate de an a învățat, că n-avea ce încălța și ce îmbrăca și nu s-a dus la școală, dar știa carte, a învățat singură. Mama mea a fost tare serioasă. Tata nu m-a bătut, niciodată, dar așa a fost de *strogum*¹⁷ că iată, de-acum eram înșurat, dar cu dânsul am făcut tot. Eu așa mă temeam de dânsul! Și mama tot *strogum* a fost, așa mă bocănea pentru toată nica (*zâmbeste*)! Tata a cinstit, se ducea la crâșmă duminica, că toată săptămâna nu mai avea când. Duminica! Și mama hojma îl ocăra: „Te duci la crâșmă!? Du-te la biserică! Ce te duci la crâșmă și-mi faci băieții de răs?!” Dar eu eram mititel și ziceam: „Mamă, eu n-am să beau când am să cresc...” Și mama cu ce avea în mână – jnap! jnap! Că „surcica nu sare departe de trunchi!” – așa zicea mama (*râde amuzat*).

Timpurile au fost foarte grele! La 10 ani, în 1939, s-au început *Polișa*¹⁸ a bate cu România. Pe tatăl meu l-au luat la concentrare, el de-acum făcuse armata. L-au dus la deal și l-au pus pe brazdă cu doi cai. Pământul nostru a fost la pădure, pe drumul la Dondu-

șeni, și l-au brăzdat. A plâns și ne-a pupat, a pus ranița în spate și s-a dus la front! Eu am rămas de 10 ani. L-au luat pe fratele la armată, pe cumnatu-meu l-au luat la armată. Eu am rămas... Și bătrânul încă era! Patru gospodării! Cai erau, am vândut noi, am lăsat numai trei cai, dar era de lucru la surori, la cumnate! Eu aveam atunci 14 ani și lucram la toate gospodăriile! Semănam cu mâna! Numai două semănători erau la noi în sat atunci cu două rânduri, când eu m-am ridicat. Dar încă ce vreau să vă spun! Când m-am ridicat, în sat la noi cai nu erau. Poate erau, să nu zic eu așa, poate erau 10-20 de cai, dar toată lumea avea boi! Și câte 2-3 perechi de boi aveau! Unde erau familii mari, chiar la un moș al lui tata – avea trei perechi de boi. Cu boii lucrau!

Asta a fost o viață foarte grea! Dar a fost foarte veselă

Am crescut mărișor, de-acum de la vreo 14 ani am început a face serate, că așa era, ne învățam a juca! Și de-acum umblam, ca și cum, la fete, că așa au fost timpurile. Mama ieșea și mă petrecea până la poartă, mă mai scutura ea, mă mai așeza și îmi spunea: „Doamne ferește să aud că te sfădești cu cineva! Ți-a zis unul ceva de rău – iartă-l, nici nu mai întreba!” Așa am fost educat. Nu m-am bătut cu nimeni în viața mea. Dar prieteni am avut. Am amintiri. Făceam baluri, făceam... până la 20 de ani asta a fost. După 20 de ani eu am fost în credință.

Asta a fost o viață foarte grea! Dar a fost foarte veselă (*se luminează la față*)! Vă spun: umblam la serate, fete, râdeam, grăiam, cum era pe vremea ceea! Nu eram delicați, toți eram așa chinuți, dar eram veseli! Cu uratul... eee, umblam, d-apoi cum! Era unul moș Trosin, n-avea copii și ședea la răscruce și ne aștepta să venim la el: „Duceți-vă la moșu!” Asta țin minte bine (*se amuză*), cum moș Trocin ne aștepta pe noi. Chiar mi-aduc aminte și când am venit din Siberia! Când am venit din Siberia, la noi satul mititel, nu-i mare, dar când am venit în sat – tot satul huia: „Măi, Vologhia, dealu-i mare...” Cântau. În tinerețe veneau de la Ruseni hrămari, așa și atunci. Noi, copiii fiind, a fost foarte vesel, era o bucată de imaș și eram vreo 30 de copii acolo! Acum eu îmi pun întrebarea: unde-i veselia la copii acum?! Asta țin minte că copilăria mea a fost foarte veselă. Am umblat cu vacile, apoi când am avut 10 ani am fost „înglodat” în pământ... A fost!

Nu s-a gândit nimeni că am să ajung până azi, eu am fost subțirel, n-am fost om de-acei voinici. În clasă am fost 32 de copii, cu tot cu fete, că atunci așa era, și erau băieți zdraveni, înalți, s-au căsătorit cu fete care aveau avere... Toți au murit. Am rămas numai eu în sat cel mai mare, că eu îs din Parcovă.

Școala

La școală a fost tare serios. La român pregătea pentru armată și băieții erau datori să învețe 7 clase. De ce ne bătea la școală? D-apoi, știi copiii! Care făcea gălăgie ori o fată se ducea și se jeluia că iată ce mi-a făcut... Și învățătorul avea metru: „Întinde mâna!” Eiii, câte îți da? Dar așa te ustura că o săptămână ori mai mult muchiile celea le simțai. Eu, de fapt, n-am luat tare mare bătaie, că eram fricos! (*râde amuzat*)

De-acum învățam meserie. Dar eu de la moșu-meu de-acum știam bine meseria, că era învățător de muncă și la român, clasele a V-a de-acum învățau ceva: băieții învățau lemnăria, fetele învățau a țese. Odată, ne duceam la omul cela care ne învăța, vreo 3-4 băieți, și dacă eu am fost cel mai mic, tata din armată mi-a cumpărat o *garmoșcă*¹⁹ de gură și cântam din *garmoșca* ceea, dar băieții ceia: „Dă-mi să cânt și eu! Dă-mi să cânt și eu!”

¹⁹ Armonică (rus.)

¹⁷ Sever (rus.)

¹⁸ Polonia (rus.)

Învățătorul ședea cu un moșneag și grăia pe stânga, dar noi am trecut pe dreapta. Am trecut de dâșii, dar nu le-am dat „bună ziua”, și aud: „Ia întoarceți-vă înapoi!” Patru eram. „Haidem la școală!” Mergem la școală: „Duceți-vă și aduceți-mi câte o vargă de liliac. Dar bună!” Și era un băiat mai hâtru decât toți noi: „Nu lua una de liliac, că o să ne bată, dar ia una de soc!” Ne ducem, iar eu dacă-s fricos, stau cam la urmă. Trece unul și-i da așa: și dedesubt, și de-asupra! Dar eu – fereastra era deschisă! – când am văzut așa, tuști!! pe fereastră și afară. Am fugit, n-am luat bătaie. Asta pentru că nu am zis „bună ziua”. Acum a doua zi n-am vrut să mă duc la școală, că dacă am fugit! Mama zice tatei: „Du-te cu dânsul la școală!” Tata: „Să se ducă la unchiul Vasile și acela a grăi pentru dânsul să nu-l bată.” M-am dus la femeia lui, că ea era mai cuminte, el rău era, la școală a bătut copiii: „Mătușă Ileană...” S-a dus ea și i-a spus, și n-am luat bătaie. Până la rus s-a bătut, deschis, luai bătaie. Și tare! Băieții erau disciplinați... Și la ruși s-a bătut, dar mai secret.

Copiii de-o seamă cu mine tare mulți n-au învățat la școală. N-avea cu ce-l îmbrăca, cu ce-l încălța. Se ducea șeful de post: „De ce nu dai copilul la școală?” „N-am cu ce-l încălța! Ce-am să-l trimit desculț iarna?” Eu am învățat șase clase, n-am mântuit șapte, că a venit rusu și eu trebuia de-acum să lucrez, eram ocupat, că nu dovedeam... Care au vrut, dar nu că chiar au vrut – pe cei din clasa a V-VI rușii i-au trimis la Edineț, unde erau șapte clase. Eu n-am fost.

Credința

Vă spun, greutățile le-am trecut toate, dar tare ușor. Dar de ce?! Pentru că eu am învățat religia în școală. La noi a fost un preot foarte bun, foarte înțelept, în Parcovă. Venea de două ori pe săptămână la lecții, avea cărți despre cum a fost la început pe pământ, până Isus a venit, el ne-a învățat religia. Dar în afară de asta, părinții mei îs crescuți în familii de oameni credincioși. Mama tatei a fost credincioasă, în credința creștină se cheamă, care s-a tras de la Isus. Tata a fost credincios ortodox, dar bătrâna mea îi lua la adunare. Bătrânul se ducea la biserică, dar ei făceau altă adunare aparte. Au fost copii mulți, când au crescut mari au botezat și cununat.

De-acum vă spun situația mea, când am ajuns la vârsta de 20 de ani, după foame asta a fost. În 1946 a fost seceta, în 1947 a fost foamea, în 1948 lumea era după foamete și se mai înfiripa oleacă. Și aveam noi doi cai, am gătit de arat, dar o femeie acolo, nu departe de pământul nostru avea un pământ și nu l-a arat vreo 3-4 ani, cât au fost greutățile celea. Era o sărbătoare în ziua ceea, tata tare ținea la sărbători, dar zice: „Măi, du și fă azi o pomană! Du-te la Liza și spune-i că te duci să-i ari!” Pe degeaba, că știa tata că-s săraci. Mă duc voios – că dacă eram tânăr! – înham caii, mă duc la femeia ceea, ajung la dânsa: „Iată, m-a trimis tata să-ți ar bucata ceea!” Ea șede și se uită la mine și plânge (*emoționat*): „Dragul *chiochii*, d-ap' eu am cu ce o semăna?!” N-avea cu ce o semăna. Dar un megieș alătura a auzit ce grăiam și zice: „Grișa, stai să mă duc în pod, să mă sui să văd, că mi-o rămas un sac cu răsărită. Ți-oi da și te-ai duce-acasă și tat-tău ți-a mai da răsărită, dacă a avea, dacă nu – popșoi, și ai semăna jumătate răsărită, jumătate popșoi...” Cu una și cu alta. Omul cela mi-a adus, m-am dus pe-acasă, am luat, ne ducem la deal. La deal ea mi-a ajutat a brăzda și-i zic, când la semănat: „Du-te acasă că eu mă descurc singur...” Caii mergeau, dar ea – nu! Că vrea să-mi spue de Dumnezeu! Și m-a speriat cu Armagedonul!! Și așa m-a speriat!! Vă spun drept! Cinstit! Bătrâna se vede că s-a tras din credința asta creștină, dar fără icoane, fără sărbători. Am început a citi Biblia. La rus

era tare *strogum* cu religia, Biblie nici nu era, zic: „Dă-mi, *chioche* Liza, să citesc, să văd ce spui tu!” Mi-a dat ea să citesc, mi-a arătat unde să citesc, am citit, m-am speriat!

Administrația românească

Învățătorii din sat, unul era din Fântâna Albă – Strâmbanu, era unul din Parcovă – Banaru, mulți ani a fost director de școală. Era femeia fratelui lui tata – Ileana Bologa-Frecăuțan și el – Vasile Frecăuțan. Profesorii erau de pe loc.

Erau jandarmi. D-apoi cum să nu țin minte! Ne fugărea, de-acum eram flăcăuși, umblam la fete, era seara. Asta de-acum când au venit ei al doilea *raz*²⁰, de la 1941 până la 1944. Doi șefi au venit în sat și erau pe trei sate: pe Cupcini, pe Alba și pe Parcovă! Zmău era familia lui, nu știu cum îl chema. A fost mulți ani șef la noi, era român. După ora 09.00 nu aveai voie să ieși în sat, dar după 10.00 nu aveai voie deloc băieții să umble prin sat. Ne fugărea! Pe noi odată ne-au ghemuit, că ei erau mai mulți jandarmi, și ne-au ghemuit din toate părțile la un om. Era deschisă ușa la sarai, la pod, înaintea saraiului era fân, ne-am făcut un vânt, am fugit în pod la sarai și ne-au pierdut, dar pe aceia care i-au prins tare i-au mai bătut atunci (*vădit amuzat*)! Nu aveai voie să umblî în sat noaptea!

Primarul era... (încearcă să-și amintească). V-oi spune de când îi țin minte. La rus a fost Iftimie Roman²¹ (1940–1941). Când au venit românii în 1941, au început partidele, au început a vota și după dânsul, prima dată, a fost David Neamțu. Apoi a fost Filimon Barbăroșie, al doilea. A fost și un moș al lui tata, pe care l-au ridicat în 1941, Dominte Sofroni²².

Vecinii, în perioada interbelică

Evreii în sat la noi au fost mulțișori. În toată mahalaua era câte o *lavcă*²³ de evreu. Erau vreo cinci familii, ori mai mult. Una era chiar lângă mama Paraschiva. Și veneau jdauca la dânsa, la vorbă. Asta a fost până a-i împuşca pe dâșii! Că ei aveau două fete, așa frumoase! Zice: „Tineretul la noi îi trimete în Israil, le dă bani să se ducă în Israil. Fetele mele nu vreau să se ducă, tat-său le zice să se ducă...” Ei aveau bani, aveau fonduri. Nu au vrut. Erau crescute acolo, noi ne jucam toți la un loc.

Aici în Edineț, peste tot au fost evrei! Am trăit bine cu dâșii. Ne făcea bine cu bani, lui tata. Dacă avea încredere! Te întreba câte oi ai, câte.... și, dacă aveai ceva, îți dădea. S-a gândit un țigan, de-aici din sat să-l amăgească pe evreu, că știa că dă bani. S-a dus și zice: „Jupâne, dă-mi, că îmi trebuie numaidecât și când asfințește soarele eu ți-i aduc.” Dar evreul hâtru, zice: „Să vii oleacă mai încolo.” Încuie ușa și se duce și vine când a asfințit soarele. Țiganul: „Jupâne, te-am așteptat!” Evreul: „De ce m-ai așteptat?” Țiganul:

²⁰ Dată (rus.)

²¹ Roman Eftimie G. (a.n. 1870), decedat la 04.03.1942 în Ivdellag. Roman Vasilca (a.n. 1881) – soția, Roman A. E. – fiica, deportate în 1941. La fel, a se vedea: ANA. DGFA, Fond R-3401, inv. 1, dosar nr. 6550, 21 file, intentat pe numele Eftimie G. Roman (a.n. 1870), s. Parcovă, țin. Bălți, r-nul Brătușeni/r-nul Edineț).

²² Sofroni Dominte F. (a.n. 1887), condamnat în 1941 la detenție. Sofroni Natalia M. (a.n. 1883) – soția, Sofroni Alexandru (a.n. 1926) – fiul, Sofroni Ilie (a.n. 1928) – fiul, deportați în 1941 în reg. Novosibirsk, reabilitați în 1990 (vezi: *Cartea Memoriei*, vol. II, 2001, p. 217). La fel, a se vedea: ANA. DGFA, Fond R-3401, inv. 1, dosar nr. 6701, 25 file, intentat pe numele Sofrone Dementie Teodor (a.n. 1894), s. Parcovă, țin. Bălți, r-nul Brătușeni/r-nul Edineț).

²³ Magazin (rus.)

„Ai zis că până la asfințit soarele ai să-mi dai.” „D-apoi tu ai zis că la asfințitul soarelui ai. Ia-ți de-acolo!” (*râde amuzat*) Și nu a putut să-l amăgească.

Pactul Ribbentrop-Molotov, 1939

În 1939, măi băieți, să vă spun așa: toată lumea era în alertă. Nu lucrau oamenii, aici zece, acolo zece, femeile plângeau... sare nu era, gaz nu era... nimic nu era. Ziceau că vin rușii și o să ne dea la cazan, la *catelioc*²⁴. Se grăia așa: că au să facă colhoz și tu ai să te duci cu *catelioc* și au să-ți dea mâncare! Așa se grăia între lume, până a veni rușii, în 1939–1940.

Se știa că vin rușii. De unde? Iaca ți-oi spune de unde! Iată moșul ista care fără o mână, Vasile, s-a dus în România și a cumpărat radio cu *acumulator*²⁵. Era radio – voi nu l-ați apucat! – era Rodina-52. De-acum rușii când au venit, era multe *radiuri*²⁶ tot cu *acumulator*. Și el tot a cumpărat, dar secrete! El cu tata, dacă frați. Le povestea cum merge războiul, ce-i în țară, știau știrile. De-acolo noi știam, dar erau tare secrete. Nu grăiau între copii. Dacă auzeam ceva – că se temea! – tata spunea: „Doamne ferește, dacă ai spus cui-va!” Dar lumea știa, se informa.

Se mai duceau în România, se informau. Lumea știa. Dar era actul acela – Molotov-Ribbentrop – și oamenii chiar fără carte totuși știau că au împărțit de-acum teritoriile! Daaa! Mai încoace s-a aflat despre pactul acela, în 1940, ori mai încoace. Rușii au intrat în iulie la noi, păi până în iulie au știut, nu sunt sigur chiar când. Dar s-a știut că au să vie rușii.

Ocupația sovietică, 1940

În 1940, vă spun că lumea era *trivojită*²⁷ tare. Și noi, băieții mai mărișori și mai mici cu 2-3 ani, și mai mari cu 2-3 ani ne țineam așa împreună, grăiam și noi. Și s-a auzit de la Ruseni, din partea rusănenilor huiet. La noi în sat au fost Două Movile, c-apoi colhozul le-a stricat și de la Două Movile se vedea până la o vale care ieșea din Ruseni. Noi la fugă! S-auzea de-acolo un huiet. Dar de mașini nu se știa! Până-n 1940 nu se știa de mașini. Ne ducem noi toți, cu hurta, la movilele celea, vedem că au apărut două... tancuri. Pe urmă am înțeles că-s tancuri, că nu știam noi ce-i acela tanc! Două mașini au apărut încoace, spre vale, au trecut podul și veneau la noi. Noi am înțeles că-i armată și am fugit în mijlocul satului. Acolo era lume strânsă! Când am căutat, au apărut acele două tancuri, le văd și-amuia: două tancuri, în ele încăpeau patru oameni, doi dinainte și doi din urmă, dar erau numai câte doi. Au intrat în sat, au dat de lume, erau oamenii care grăiau rusește și au grăit cu dânșii: „Unde-i un teritoriu ca să facem *sobranie*²⁸?” Între biserici era un țințirim vechi, lângă el era loc unde se făceau jocuri de Duminica Mare, că era spațiu mare. Dar anunțul era cu o dobă, era unul – că așa-i ziceau Vanea Dobariu – și striga: „Toată lumea la club! Toată lumea la primărie!” Umbla prin sat și oamenii își dau de știre. Noi, ca copiii, hai și noi, nu ne-am mai despărțit. Am dat acolo de sora mamei, Paraschiva, cu o femeie ruscă de prin Carpați veniți, haholi de-aiștia, aceea îi spunea ce zicea rusul. Dar broșuri de-aestea, parcă le văd! Eu n-am luat, că nu știam rusește, dar mulți au luat. Broșuri că o

să fie colhoz, că au să ia pământul de la boieri. Unde e *sahzavodul*²⁹ acum, erau boierii, ș-apoi era unul la Chetroșica Nouă. Erau mai mulți la care le-au luat pământul când au dat *otdelurile*³⁰. Le-au lăsat câte 500 de hectare și restul le-au luat. Ziceau că o să ia pământul acela și o să-l dea la oameni. Adică au liniștit oamenii că o să fie bine. Numai doi primari au fost – Feghia Răzlog și încă unul...; Feghia a fost numai câteva luni.

Eu de rusul cel de la 1940 până la 1941 v-am povestit acum.

Deportările sovietice, 1941

Era, cum v-am spus, lumea speriată. Ședeam grămadă. Asta a fost în *iuni*³¹, știu precis! Noi eram grămadă, băieții, grăiam. Nu știa nimeni de „ridicat”, nu le da în gând. De dimineața ne jucam pe o toloacă acolo. Tata, seara: „Hai la culcare!” Dar șoptea cu mama, șoptea. Dar ce șoptea eu nu auzeam. Ei sus pe cuptior, eu în pat. Când m-am sculat de-acum dimineața, în sat răcneau! Tata de-acum nu era acasă. Întreb de mama: „Mamă, ce se aude? Uite ce plâns mare!” Dar ea: „Tat-tău s-a dus și ne-a spune...” Eu am tăcut, n-am zis nimic și, pe după casă – devale! Când m-am dus, pe moșul lui tata îl ridicau, Dominte Sofroni. Eu ce-am văzut? De-acum să vă spun pe cine-l ridica. Întâi și-ntâi pe dânsul, pe Dominte Sofroni l-am văzut că îl ridicau. Avea o iapă sură și una neagră și i-a înhămat. Copiii erau acolo, și mă-sa, și tat-său. Toți erau în căruță! Dar mâna caii un soldat. I-a mână unde-i *pravlenia*³². Dar noi din urmă, soldații nu ne-au fugărit, ne-au lăsat. Toată mahalaua, tata, toți buluc eram acolo.

Când am cătat – a apărut al doilea, pe care l-am văzut – Alexandru Tica³³. Alexandru Tica – acela n-a venit cu căruță, că n-avea. L-au adus, în spate avea el acolo niște torbe și femeia. Copii (*se îngâdurea*)... el a avut o fată, au adus-o acolo.

Pe urmă, chiar unde-i *pravlenia*, trăiau doi frați, ai lui Pavel Morariu [Fiodor P. Moraru³⁴ și Grigore P. Moraru]³⁵. Ei aveau moară. Acei doi frați aveau cai buni. Gospodari! Cu familiile i-au adus acolo, doi.

Când am văzut, în față vine unul cu un cal de soi, frumos tare! El a fost perceptor, Fusu familia. Lisăi Fusu³⁶. Avea o fată și familia. Ei în trei. I-au adus cu caii ceia.

²⁹ Fabrica de zahăr (rus.)

³⁰ Aici: loturi de pământ (rus.)

³¹ Iunie (rus.)

³² Cârmuirea (rus.)

³³ Tica Alexandru N. (a.n. 1901), membru al Partidului Național-Liberal, fost primar; condamnat în 1941 la 10 ani de detenție într-un lagăr de muncă silnică. Tica Liuba I. (a.n. 1914) – soția, deportată în reg. Novosibirsk, în 1941, reabilitată în 1991 (vezi: *Cartea Memoriei*, vol. II, 2001, p. 217). La fel, a se vedea dosarul intentat pe numele Alexandru Tica (a.n. 1901), s. Parcova, țin. Bălți, r-nul Brătușeni/r-nul Edineț (ANA. DGFA, Fond R-3401, inv. 1, dosar nr. 7580, 89 file).

³⁴ Moraru Fiodor P. (a.n. 1883), membru al Partidului Național-Creștin, condamnat la 10 ani privațiune de libertate (1941) [Moraru Vasilisa I. (a.n. 1896) – soția, Moraru Leonid F. (a.n. 1921) – fiul, Moraru Lidia F. (a.n. 1923) – fiica] (vezi: *Cartea Memoriei*, vol. II, 2001, p. 217). La fel, a se vedea dosarul intentat pe numele Fiodor Morari (a.n. 1883), s. Parcova, țin. Bălți, r-nul Brătușeni/r-nul Edineț (ANA. DGFA, Fond R-3401, inv. 1, dosar nr. 7569, 67 file).

³⁵ Moraru Grigore P. (a.n. 1901), deportat în 1941 în reg. Sverdlovsk, reabilitat în 1990. Moraru Ana [(a.n. 1889) – soția,] deportată în 1941, reabilitată în 1990 (vezi: *Cartea Memoriei*, vol. II, 2001, p. 217).

³⁶ Fusu Elisei M. (a.n. 1900), fost ostaș în Armata Română, supus represiunilor în 1941. Fusu Maria G. (a.n. 1910) – soția, Fusu Nina (a.n. 1928) – fiica, Fusu Lidia (a.n. 1932) – fiica, Fusu Ion (a.n. 1939) – fiul, deportați în 1941, reabilitați în 1989 (vezi: *Cartea Memoriei*, vol. II, 2001, p. 216).

²⁴ Vas pentru pregătirea mâncării, folosit și ca farfurie (rus.)

²⁵ Acumulator (rus.)

²⁶ Aparat de radio (rus.)

²⁷ Îngrijorată (rus.)

²⁸ Adunare (rus.)

Ș-ap pe urmă l-au adus pe unul, dar fără cai l-au adus, tot o moară avea – Afanas Ciolacu³⁷. Moară a avut dinspre Alba acela. Aiștia eu îi țin minte, când i-au ridicat în '41.

„Înhamă caii, fugim acasă, că s-a deschis războiul!”

În 1941, cu frontul, vă spun cum era. Noi aveam beci, atunci tare oameni puțini care aveau beci; aveau chihniță, așa se chema, săpau în pământ. Tata, fiindcă săpa în stâncă, cotileț avea și a făcut beci. Și fratele lui tata, aist' care fără o mână, tot a avut beci. Toți frații lui au avut beci. Și când au intrat românii – că rușii se duceau și românii intrau! – eu eram la tata și dam cu prășitoarea, pământul nostru a fost înspre Ruseni, de-acolo vedeam boambele cum de la Prut bătea șuşă³⁸ spre Bălți. Și tata zice: „Înhamă caii, fugim acasă, că s-a deschis războiul!” Asta a fost la 22 iunie 1941. Știu precis asta! Când ne-am suit pe-un chisc, vedeam cum bătea pe șuşă – șuşă care duce la Bălți. Și două avioane am văzut, *cucuruznice*³⁹, veneau dincolo. Erau, poate, pe lângă Bălți. Când am căutat – un avion nemțesc! S-a dus la unul și l-a aprins, dar celălalt era chiar nu departe de șuşă, la Mihailenii iștia de la șuşă, în dreapta.

Când s-au dus rușii în 1941, tata meu a cântat din *garmoșcă*! Aici s-au retras, de la Prut, de la graniță, au intrat în casă la noi vreo 10 căruțe, să fi fost, ruși de-aceia. Și nu știu cine l-a pârât pe tata că cântă la *garmoșcă*. Eram de-acum mari, tata cu frică, zice: „Ap', nevastă, rămâi sănătoasă, nu știu dacă m-oi întoarce”. El nu știa de ce-l chema! Eu plâng: „Merg și eu, tată.” Ajungem la școală, că nu departe de noi era școala. Ei acolo au tras căruțele și tata, dacă știa rusește, l-au întrebat dacă cântă din *garmoșcă*. Tata zice: „Cânt!” Îi dă tatei o *garmoșcă*, că rușii cântau din *garmoșcă* mulți, și-l pun să cânte, cântece de-ale noastre, moldovenești... Tata le-a cântat. Când s-au dus – de-acum tata ne povestea – i-au dat *garmoșca* ceea lui. I-au zis rușii: „La voi e bine, dar la noi în țară-i război...” și, plângând, s-au dus rușii ceia. Cred că erau grăniceri. Iată asta...

Au intrat românii și nemții. Nemții aparte, românii aparte. Eu i-am văzut, dar tata nu mi-a dat voie să mă duc. Partea ceia de sat au ocupat nemții, partea asta erau românii. O brigadă de ruși, de unde s-a luat și cum s-a luat – că acum e curat, dar era stuhărie! – , a ieșit brigada ceea din stuhărie. Oamenii se duceau la prășit. Noi eram toți în beci. Mama îi zice femeii lui Melinte: „Nu vă duceți nicăieri, că împușcă!” Oamenii se duceau la deal. Aici a ieșit brigada ceea de ruși – n-au fost mulți, ori s-au mai ascuns, că pe mine nu mă lăsa să mă duc să mă uit – au ucis patru români. Nemți n-au ucis, dar cai nemțești de-acei cu copitele așa de mari, erau doi cai morți acolo. A fost *perestrelcă*⁴⁰. Mulți oameni răniți au fost. Și vara asta a mea, care fără picior – acolo a prăpădit piciorul. Erau doi băieți ai lui Chitic, era un băiat al lui Bujor și femeile astea, se duceau la deal și au chicat taman în *pe-restrelecă*. Aceia de-acolo împușcau, aiștia de-aici împușcau. Asta a fost când au intrat ei, dar pe urmă s-au așezat, ședeau la movila ceia. Rușii au fugit, numai acea brigadă a fost.

³⁷ Celac Afanasie I. [a.n. 1885], deportat în 1941 și în 1949, reabilitat în 1991. [Celac Ana (a.n. 1889) – soția, Celac Grigore A. (a.n. 1917) – fiul] (vezi: *Cartea Memoriei*, vol. II, 2001, p. 216). La fel, a se vedea dosarul intentat pe numele Afanas Ciolacu (a.n. 1883), s. Parcovă, țin. Bălți, r-nul Brătușeni/r-nul Edineț (ANA. DGFAG, Fond R-3401, inv. 2, dosar nr. 1430, 20 file).

³⁸ Șosea (rus.)

³⁹ Helicoptere (rus.)

⁴⁰ Schimb de focuri (rus.)

Nemții... Ei jucau *futbol*⁴¹, dar noi alergam după minge. Când bătea cu o bucată de fier la mâncare, calul cela să-l ucizi că nu se mișca din loc. Nouă ne era interesant! Ne duceam și noi, aveam picioarele pline de pușori, negre, murdare, dar el ne făcea într-un *taz*⁴² – că prima dată am văzut *taz*! – și ne punea acolo pe fiecare, ne-a dat câte o bucățiță de săpun – că nu ni l-a luat înapoi, l-am luat acasă – săpun negru-negru, ca pământul. Când a început a da, se lua tocmai pielea, așa ne curăța (*râde!*). După ce ne-am spălat, ne-a pus să citim rugăciunea. Apoi ne-a dat să mâncăm un fel de supă... borș, că nu era acră. Al doilea fel ne-a dat niște... care n-am mâncat niciodată, un fel de... niște crupe, dar gustoase... *cașă*⁴³, să zic așa, ca vreo 150 de grame ne-au dat. Dar la urmă (*se agită*) a luat un *iașci-cuț*⁴⁴, a trântit acolo... marmeladă. Noi n-am mâncat de când suntem (*râde!*)! Iată asta de când au intrat nemții și ce-au făcut. Au șezut mult, ei mântuiaua rezerva, nu aveau ce mânca și veneau în sat. Dacă buhaiul era și-l lua de la bazar, de-o vorbă, cu atâta, el îți plătea îndoit. Întreba: „La bazar cât e buhaiul ista?” El scotea banul și plătea îndoit. Nemții n-au făcut rău deloc. Dar apă nu beau din fântâni, dar la pârău. Aveau un motorăș și se duceau la pârău, aveau vase acolo și bea apă din pârău, nu din fântâni. Au stat multișor, de-atâta știu istoria lor. Cam o lună și ceva. Apoi s-au dus. Când ne-am dus, ei nu mai erau.

Pe evrei la noi în sat i-a împușcat unul din Edineț

Pe evrei la noi în sat i-a împușcat unul din Edineț (*i se întristează vocea*) – Vanea Catrinici. El a scăpat! Cum a scăpat nu ți-o spune. Cu cât a fost judecat tot nu ți-o spune, dar când am venit în Edineț și lucrăm la *zavod*⁴⁵, el a apărut cu o *gruzincă*⁴⁶, urâtă de tot, din lagăr a venit. Femeia lui a rămas, copiii n-a avut. El tare a împușcat pe mulți! În Edineț. Și a venit și la noi în sat. Eu țin minte așa, că noi am trăit la marginea satului. Ei au trecut, evreii din sat, ca cireada! Patru soldați erau: unul într-o parte, unul într-o parte, unul înaintea și unul din urmă. Și Vanea. Erau în formă de români, nu nemți, dar de împușcat – Vanea i-a împușcat. Pe noi nu ne-au lăsat să ne apropiem. Ne-am dus, că acolo este un iaz unde i-au împușcat, noi ne-am dus până lângă iazul cela, că ei tot strigau la noi, dar noi nu ascultam, dar la iazul cela unul a încărcat pușca – că atunci se încărca! – și tot striga: „Dacă nu vă întoarceți înapoi, dau în voi! Și pe câți v-oi împușca – nu știu!” Noi ne-am speriat și la fugă! N-am văzut cum i-au împușcat. Numai am auzit cum i-au împușcat. Numai am auzit, dar de văzut n-am văzut!

Locul îl știu. La Parcovă aista iaz e între apus și miez-noapte. Locul cela tre' să fie de la răsărit. Acolo i-au împușcat. Mi-a zis să mă duc să arăt, dar vă spun drept, nu vreau să mă vâr în politică! I-am spus așa: „Dacă tu cauți ce-a făcut rusul rău, atunci acum ce cauți și ce-a făcut românul rău. Aista-i război!!” Acela-i rău și aista-i rău! Adevărul așa a fost, cum vă spun. Să mă duc să-i arăt unde să pună el o cruce... Eu i-am lămurit că acolo este un izvor, în întâmpinare: aicea-i deal și-apoi este o vâlcică, și de-asupra-i izvor. În vâlcica ceea, ei întâi au făcut groapa și-apoi i-au împușcat, dar cine i-a dat în groapă nu știu! Că s-a dus o femeie din sat de la noi și i-a dezbrăcat! De-atâta de-acum știu că nu i-au

⁴¹ Fotbal (rus.)

⁴² Lighean (rus.)

⁴³ Terci (rus.)

⁴⁴ Ladă mica (rus.)

⁴⁵ Uzină (rus.)

⁴⁶ Georgiană (rus.)

împuşcat și i-au dat în groapă, dar pe urmă i-au dat în groapă, dar cine i-a dat în groapă nu știu. Vedeți că părinții nu ne lăsau tare să umblăm, că era minat, și mama nu ne lăsa.

Au fugit! S-a găsit unul dintre ei care a fugit. Știi, să nu fi fost oamenii fricoși, am fi putut să-i ascundem pe mulți noi. Numai un om s-a găsit în sat la noi care a ascuns. Chiar tata, pe urmă îi părea rău după fetele celea ale lui Chiva frumoase de tot, că umblau cu noi la deal ele, și tata îi zicea mamei: „De ce n-am luat-o noi pe Liuba ceea s-o ținem noi?! O duceam la Edineț, la sor-mea și ședea acolo. Cine a avut să știe cine-i ea!” Tata pe urmă se căia. Dar un om din sat, din mijlocul satului, trăia unul, Tătaru familia, ei au fost trei frați. Gligore Tataru (*bucuros că și-a amintit*)! El trăia cu o femeie fără cununie, dar la români fără cununie nu era voie, popa nu dădea voie. El a luat băiețelul cela, nu era mare, pe-atunci avea poate 6-7 ani ori oleacă mai mult, că de-abia îl țin minte. Pe urmă l-am văzut! Și l-a ținut ascuns, nimeni n-a știut! Și când a intrat rusul a apărut el! Dacă n-a stat în sat, s-auzea că el e un ofițer mare, a învățat, s-a dus în armata rusă și era ofițer. Asta a fost un copil! Dar am putut să salvăm copiii mai mulți! Soacra mea a vrut să ia unul, că trecea coloana de la Briceni, de la Lipcani a luat-o la Zăicani, la Bălți.

De-acasă au venit soldații și i-au luat... Chiva, el era capul familie, avea un băiat Șrulea, o fată Rivca și încă un copil. Acel de devale, Ițic – avea băiatul ista pe care l-au salvat oamenii. Alții nu știu.

În 1941, atunci a fost *pogrom*. Care oameni au fost lacomi, au luat. Dacă pe dânșii i-au arestat și a rămas gospodăria, care și ce-a putut a luat. Dacă a avut cai – a luat cai, vacă... ce a avut. Dacă nu, dinăuntru tot au luat. Tata s-a temut de asta, n-a lăsat-o pe mama, Doamne ferește în sat să se ducă pe vremea ceea! „Nu te du, nu-mi lua nimic!” Oamenii au furat tot, oamenii dinprejur au luat tot, n-a luat statul. Tatălui meu i-au adus o *bocică*⁴⁷, că era ștabul⁴⁸ la noi, au adus o *bocică* de vin, că evreei țineau toți... care crâșmă, care... toți! Și tata le-a zis așa la soldații ceia: „Nu-mi vârați *bocica* în ogradă! Nu-ți dau voie să-mi vâri *bocica* în ogradă! Împuşcă-mă, dar în ogradă nu-ți dau voie!” Dar tata bea cu ofițerii ceia, că noi am avut vie și aveam vin. Tata zice: „Eu am vinul meu! Ce-mi trebuie mie vinul să mi-l aduci tu aicea?” De-acum un ofițer de-aceia a ieșit afară și s-au dus, dar s-au dus nu departe; cum era șanț la șușă, că oamenii făceau să se scurgă apa, s-au dus și au împuşcat *bocica* ceia și care dovedea... soldații ședea acolo și beau vin. Asta eu știu.

Ei numai trei zile aveau voie să împuşte. Tata știa. *Presedateliu*⁴⁹ pe care l-au împuşcat din sat de la noi, l-au adus la noi în casă, că la noi era ștabul. Soldații nu ședea lângă dânșul și tata-i zice: „Măi Feghia! Fugi, măi, în tizicul cela! Eu pun doi strujeni și-o să treacă trei zile și n-o să te împuşte!” Zice: „Totuna o să mă prindă și o să mă împuşte!” Dar tata avea plan: cum numai soldații aveau să iasă, avea să le zică – dar în râpa ceia la noi acum era tot stuh și răciți – că a fugit în râpă. Feghia ista era Feghia Răzlog. Ei erau trei frați în sat: Vanea, Feghia și... Săracul, degeaba! Aceia au fost români! Nu au fost moldoveni. Când s-a dus șeful de post, în 1940, cu tot s-a dus!

Refugiul, 1944

În 1944, românii s-au retras. Rușii au intrat cu o zi înainte. Moșul ista al meu, care fără o mână, a venit la mine și-i zice lui tata: „Măi Vanea, dă-mi băiatul să ne ducă cu

căruța.” Pe amândoi, că mai era unul cu dânșul. Dar tata a zis: „Nimic. Duceți-vă singuri.” Și așa au luat căruța și s-au adus amândoi. La pod nu puteau trece, au venit la Viișoara și pe la Viișoara au trecut. Femeia lui [Elena Bologna] n-a vrut să se ducă. Femeia era ruscă. Tata ei rus, mama moldoveancă. Tat-său era dascăl la biserică. Ei îndreptau mâinile, picioarele, îndreptau tare bine. A zis că „eu știu rusa, eu sunt învățătoare, ce-o să-mi facă rusul?” Lena o chema, era din Edineț. Dar fratele lui tata era din Parcova, avea casă acolo, chiar lângă școală. El s-a dus, ea a rămas. Când a venit el al doilea *raz*, ne-a povestit cum a trecut Prutul pe la Viișoara. Nemții se retrăgeau. Au fugit în Satul Mare, acolo a cumpărat o casă de la un neamț, că neamțul tot era bucuros să vândă și să se ducă. S-a căsătorit acolo cu o fată din sat de la noi, mult mai tânără decât dânșul.

Foametea, 1946–1947

Foametea? Vă spun! Foamea a fost așa: s-a făcut pâinea foarte puțin. Dar foarte puțin! Noi încă mâncam plăcinte, mama cocea, dar megieșii – nimeni nu cocea! Dacă ieșeam afară le dam câte-o bucăciță. De-acum se simțea foamea! Asta a fost în '46 toamna. Se simțea foamea. La mașină de bătut – era cu caii, nu le-ai apucat! – îți lua pâinea toată, îți lăsa numai oleacă. Tata zice: „Dacă ducem pâinea la mașină, are să ne-o ia. Hai să batem cu îmblăciul și să ascundem în cadă.” Că aveam o căsoaie la vie, nu mai facem vin, dar punem pâinea în cadă și-o-ngropăm! Și așa noi am scăpat. Lumea – oameni gospodari! – au murit de foame.

Ce-au făcut? De la mașină cât le-o luat, dar tot le lăsa. Dar întâi așa au făcut, lui tata așa i-au făcut: erai dator să dai 150 de kile de pâine pe hectar. Tata avea 8 hectare, trebuia să ducă pâinea ceia. Dar trebuia tu să i-o duci la gară! Cu vacă, cu ce știi tu! Să te achiți. Noi aveam căruța, am avut soia în anul cela și soia s-a plătit tare scump – trei kile pe o kilă! Am dus soia și ne-am achitat. Dar dacă nu știam legile, ne-am achitat, *selsovietul*⁵⁰ știa că suntem achitați, dar la o bucată vine unul de la raion. Nu știa nimeni cine-i el, vine și zice: „Te-ai achitat cu statul?” Tata zice: „M-am achitat”. Zice: „Dă chitanțele să vad!” Și ia chitanțele, se uită, le pune în buzunar și zice: „Le iau la raion să vad dacă nu-s false.” Și i-a luat chitanțele lui tata. Peste vreo trei zile vine altul. Zice: „Te-ai achitat cu statul?” „M-am achitat! A fost unul de la raion și le-a luat.” „Du și-l cată!” S-a dus tata pe la raion, nu l-a mai găsit cine-i. L-au pus al doilea *raz* să dea pâinea. De-acuma noi aveam oleacă și acasă, tata zice: „Hai și-om scoate, și-om da...” Dar mama plânge și zice: „Am să murim de foame, nu le da nimic. Las-să ne judece!” Tata: „Cum să nu dau?” El a făcut armata la români, era *strogum*. Mama: „Nu da și gata!” Nu ne-a lăsat mama. Tata plângea tocmai: „Cum așa? Au să vină, au să mă aresteze!” N-au dat. La ceilalți așa le-au făcut și au dat al doilea *raz*... Și încă era bine.

N-am apucat al doilea *raz*, că au început a veni și a mătura podurile, au început comsomoliștii a umbla prin sat. De-acum nu mai căutau chitanță, dar scara de la pod. Se suia în pod și căuta pâine. Ce găsea – fasolă... ce-a găsit... tot! Tot lua! Au luat de la oameni tot. A început foamea. Sora lui tata, care ridicată în 1949, ce-a făcut? Avea șuică⁵¹ la casă. Pe-afară șuica se vede, dar prinăuntru cine s-o măsure cât e de lungă? Ea a făcut perete și acolo a ascuns. A avut 12 oameni în casă în foame și n-a murit niciunul. De ce? C-a avut! Dar oameni gospodari, care au avut pământ mult, și 10 hectare sunt care au avut la noi și au murit de foame. Și copiii! Pentru că au măturat. Strica soba! Dacă nu găsea nimic

⁵⁰ Sovietul sătesc (rus.)

⁵¹ Element din construcția casei (rus.)

⁴⁷ Butoi (rus.)

⁴⁸ Comenduirea (rus.)

⁴⁹ Președintele (rus.)

așa-ia – strica soba. La noi n-a stricat soba, dar a stricat ieslea la cai. Aveam iesle, s-au dus și... au strigat la tata să dea barda – că nu erau topoare, era bardă – a luat barda ceea și a stricat toată podeaua. Cine a făcut asta? Tcaciuc! Aista care a făcut colhozul, el era din Brătușeni, Vologhea îl chema. Tot comsomolul lor, toți aiștia care au fost prima dată comsomoliști! Tcaciuc așa i-a instruit că așa erau activi că nu-ți pot spune! Pe urmă de-acum ei s-au înmulțit, comsomoliștii, și-au fost mai domoli, dar de-odată au fost răi toți. Tcaciuc a făcut colhozul. Știi, la noi oamenii au fost cuminți în sat.

Să vă spun o „pătăranie” cu-n băiat de-o samă cu mine. Vine plângând pe drum, răcnind. Mama încheaga, dar eu la cupteraș făceam urdă. El vine la mine plângând: „Grișa mor de foame! Dă-mi ceva să mănânc!” „Măi Agache, n-am nici eu, dar iaca bea urdă. Îți dau.” El a băut, a băut, a mers poate vreo 20 de metri, se ducea acasă, și-a chicat jos. Eu mă uit, pe Agache nu-l văd! La noi drumul e așa lung, dar nu-l văd: Unde-o intrat el? Când mă uit, el în șant șede!! Mă duc la dânsul: „Agache, ce-ai pățit?” „M-am umflat și mor...” Eu mă duc la o megieșă: „Chioche⁵² Sofiică!” Dar ea era așa umflată de foame, așa deformată că tocmai te temeai de dânsa! „Chioche Sofiică, Agache moare! Hai și te-ai uita la dânsul, că moare!” Vine ea, era șchioapă săraca, a prins a-l freca baba – ea nu era babă, eu așa credeam atunci! – îl freca înapoi și el a început a vărsa. Și ea: „Sui, măi, pe pânțele, că totuna o să moară!” În vremea asta umblau cei care căutau morții să-i îngroape, era ca și cum brigadă, că oamenii n-aveau putere să sape, dar erau vreo câțiva oameni din sat, le dădeau oleacă de pâine și ei făceau gropi, și-i îngropau. Umbla căruța, căuta și-i îngropa. L-au luat pe Agache și l-au trântit în căruță! Eu – arestarea, dus... Când am venit din Sibiria, fratele meu zice: „Haidem la bufet cu mine, ai să vezi oamenii.” Ne ducem la bufet, dăm mâna, dar unul roșu la față, zdravăn, tot se uită la mine și râde. Mie nici în minte nu mi-a dat că el poate fi Agache. Dacă l-au trântit în căruța ceia! Dar el unde zice: „Măi Grișa, tu mă cunoști cine-s eu? Eu is Agache Ciobanu!” „Cum? Agache a murit!” „M-au dus la *selsoviet*, dar acolo erau care-i lua la Donbass, care erau mai voinicuți îi prindea și-i lua la Donbass, la șahță⁵³. M-au ținut cinci zile și mi-au dat mâncare, m-au întărit, ne-au pus în tren și ne-au dus la Donbass. Acolo am șezut trei ani de zile.” Iaca așa a fost.

În 1947 au murit cei mai mulți, cam dinspre primăvară. Cam pe la o bucată de iarnă au început, dar mai mulți dinspre primăvară au murit. Unde-i înmormântau? Să-ți spun drept, chiar nu știu. Probabil că în țintirim, că nicăieri n-am văzut să fie mormânt, nu știu... Dar ne-am dus cu tata meu la Hancăuți să cumpere bleah, că vindeau oamenii de pe casă bleah, care și ce avea. Tata, dacă eram de-acum unul, el avea putere, zice: „Hai să cumpărăm bleah și ți-ai face casă...” În Hancăuți, uite vă spun drept, nu era 20 de metri să nu vezi om mort. Tata a întors caii înapoi: „Haidem acasă!” Așa mureau oamenii în Hancăuți!

Foamea s-a terminat și tare puținei oameni au rămas, tare puținei. Au rămas așa: care au avut vacă și n-au dovedit s-o vândă, care au avut oi, care au mai ascuns oleacă. Că tot au mai ascuns, chiar acei de la Stâncă, mulți au dus pâinea-n stâncă și au scăpat. Mahalaua ceea dinspre Stâncă, unul de la altul s-au ajutat. Pe noi ne-a prins vremea că aveam vacă, sora avea vacă, cumnata avea vacă. Și toți aveam oi: noi aveam 7 oi, cumnata avea vreo 12 oi. Le țineam în casă! Le duceam în casa cei mare: vacă, cal, miei. Că se fura! Tata mai mult nu dormea, dormea ziua decât noaptea. Furau, umblau prin sat. Ce să-i faci? Să-l ucizi? În 1947, au scăpat numai schelet, când a ieșit secara-n burduh. Secara și grâul. Făcea oleacă de formă și toată ziua lumea ședea acolo, freca în palmă și mânca. Își

veneau în fire și scăpau, care au dovedit până la vară! Nu se uita că-i a ta, intra și mânca. Ce-ai avut să-i faci? De-acum în 1948 s-a făcut pâinea. S-a făcut chiar bine.

Deportările, 1949

Acum să vă povestesc cum a fost ridicare în 1949. Aveam 20 de ani atunci, de-acum țin minte bine. După aceea m-au arestat pe mine. Pe dânsii i-au luat la 6 iulie, dar pe mine – la 29 august m-au pus la închisoare. Știu bine. În 1949 a fost mai ușor de știut. Eu am fost la o fată – de-acum pe urmă ne-am despărțit! – am ieșit de la fata ceea și văd că dinspre Chetroșica Veche se vedeau lumini. Lumini multe. Intrau mașinile în sat. Mă duc acasă și-i spun lui tata: „Tată, dinspre Chetroșica Veche!” Dar mașini nu prea au fost, n-aveau rușii. Tata: „Cum ai văzut?” Îi spun eu cum: „Multe! Își dau drumul la vale. Era din deal și le vedeam: vine una, ș-apoi vine alta... Nu le-am numărat, că nu mi-a dat în gând să le număr!” Tata zice: „... d-apoi de ce nu le-ai numărat?!” Ne-am culcat noi, dar nu puteam dormi. Tata zice: „Cine ca cine, dar pe sora au s-o ridice...” „De ce, tată?” „Măi, ei cu votarea asta le-au spus că o să-i ducă la urșii albi și are chip să-i ridice.” Și cu asta, ca și cum ne-am culcat, dar mai mult am grăit toată noaptea. Când dimineța, auzim răcnind. Hai, eu la fugă drept la dânsii, la mătușa [Irina Bologa]. Și tata tot acolo. Când ne-am dus, de-acum ei erau arestați. Erau în mașină. Toți! Sora lui tata avea 10 copii. Andrei Bologa⁵⁴, avea o fată, măritată, dar omul s-a retras în România. De la dânsii s-au mai dus încă la o familie, tot cu dânsii în mașină îi puneau, dar aceia oameni, să vă spun așa drept, nu că săraci au fost, dar așa niște oameni decăzuți nici nu aveai cu cine grăi! De ce i-au ridicat, nu știu! Când mai încolo, ne mai ducem, avea un băiat de-o samă cu mine, Costea Bologa⁵⁵. Bologa avea omul acela un băiat și-o fată. Băiatul numai se căsătorise, a avut femeie din Fântâna Albă. Pe femeie n-au luat-o, numai pe dânsii. Când noi am ajuns, ea plângea, mă-sa și cu o fată și cu băiatul, și da! – mai avea un băiat mititel, plângeau în mașină, dar nor-sa plângea jos. Asta am văzut la dânsii.

Unul, Pricoche Lozovanu⁵⁶, aud că-i în mașină: hai la fugă încolo. Apoi pe urmă și pe Tica⁵⁷ l-au luat, era unul la marginea satului, sărac, în 1949. Unul [?] Echim⁵⁸ a fost tot de-acolo, femeia lui cu băiat tot în 1949 a fost ridicată. El tot a fost gradat ori șef de post în Ucraina. I-au dus pe toți acolo, acolo tot satul era! I-am petrecut până la cele Două

⁵⁴ Bologa Andrei I. (a.n. 1899), Bologa Irina S. (a.n. 1902) – soția, Bologa Olga (a.n. 1928) – fiica, Bologa Ion (a.n. 1929) – fiul, Bologa Agafia (a.n. 1933) – fiica, Bologa Grigore (a.n. 1935) – fiul, Bologa Alexandra (a.n. 1936) – fiica, Bologa Elena (a.n. 1938) – fiica, Bologa Zinaida (a.n. 1940) – fiica, Bologa Angelina (a.n. 1942), deportați în reg. Cita (1949) din motive religioase, reabilitați în 1991 (vezi: *Cartea Memoriei*, vol. II, 2001, p. 217).

⁵⁵ Bologa Constantin I. (a.n. 1905), Bologa Varvara A. (a.n. 1907) – soția, Bologa Ivan (a.n. 1929) – fiul, Bologa Lidia (a.n. 1932) – fiica, Bologa Fiodor — fiul (a.n. 1938), deportați în 1949 în reg. Cita, fiind încadrați la „chiaburi” (vezi: *Cartea Memoriei*, vol. II, 2001, p. 217).

⁵⁶ Răzlovan Procopie I. (a.n. 1890), Răzlovan Agafia P. (a.n. 1894), Răzlovan Liuba (a.n. 1931) – fiica, supuși represiunilor în 1949. Motivul: familie de „chiaburi” (vezi: *Cartea Memoriei*, vol. II, 2001, p. 218).

⁵⁷ Tică Eugenia I. (a.n. 1914), Tică Nina V. (a.n. 1929) – fiica, Tică Alexandru V. (a.n. 1937) – fiul, deportați în reg. Cita în 1949 din motive politice, reabilitați în 1991 (vezi: *Cartea Memoriei*, vol. II, 2001, p. 218).

⁵⁸ Iachim Olga A. (a.n. 1920), Iachim Diomid F. (a.n. 1940) – fiul, Iachim Maria (a.n. 1942) – fiica, Iachim Lora (a.n. 1944) – fiica, supuși represiunilor în 1949 din motive politice (vezi: *Cartea Memoriei*, vol. II, 2001, p. 218).

⁵² Tanti (rus.)

⁵³ Mina (rus.)

Mobile, ne-au lăsat. Pe urmă rușii ziceau că împușcă: „Împușcă în voi!” Și apoi de la Două Mobile, care se ducea spre Ruse, mai departe nu ne-am mai dus. Dar până acolo mașina mergea, noi toți la fugă, satul, copchilăraie, mai ales tineri plângând... Asta a fost în 1949. Când ne povesteau! Au mers o lună de zile cu trenul! Nu le-au dat mâncare nimic, ce-au avut de-acasă. Care au avut! Zice: „Mâncam grăunțe, care au dovedit să ia!” Așa de greu a fost!

Colectivizarea, 1949

De la cei ridicaiți a luat colhozul. Dar tata s-a dus la doi băieți alăturați și a zis: „Măi Feghia, hai și-ți lua – că avea o mânăzată a fâta și vacă! – luați mânăzata asta.” De vacă știau, dar de mânăzată cine știe? Băieții au luat mânăzata și au dus-o. Și ce crezi? Au venit și le-au luat mânăzata! Că colhozul se-ncepea și n-aveau!

Arestarea, 29 august 1949

Dar acum vă spun despre arestarea mea. Eu n-am pretenții că m-au luat, că pe mine pe drept m-au judecat: eu n-am vrut să mă duc să fac armata. Dar nu numai eu! Au fost și băieți, necredincioși, care n-au vrut. Am fost vreo 6 băieți, pe care ne-au arestat. Ne-au luat din sat. Pe mine m-au arestat foarte ușor. Un om al verii mele era *miliționar*⁵⁹, de la Cupcini, Sovciuc familia – că ei nu au trăit, numai s-au căsătorit, la o lună s-au despărțit, dar ne știam de la nuntă, știam că o să mă aresteze. Că ultimul *raz* când la *voencomat*⁶⁰ te întreba: „Te duci la armată?” „Nu mă duc! Nu vreau să ucid oameni...” Și știam. Ne-au arestat și ne-au dat în beci, unde era *voencomatul*, la Brătușeni. Ședeam acolo, nu știam ce-o să facem mai departe, a început a însera, vine *storozul*⁶¹: „Măi, da voi ce căutați aici? Ce ședeți aici?” Spunem noi. Zice: „Duceți-vă acasă! Cine-o să vă păzească?” Dar la 29 august m-au arestat. În 1949. Ne-au dus în *KPZ*⁶². Cum să vă spun? Eram 10 oameni, cămeruța tare mică, dormeam unul peste altul. În Șofrâncani erau credincioși și veneau în toată dimineața și-mi aducea mâncare. Venea și tata și-mi aducea mâncare, n-am dus foame, dar greu era. Mi-au făcut *sledstvia*⁶³ și de-acum m-au dus la Bălți. La Bălți tata avea doi frați, ei mi-aduceau mâncare. Unul o zi și altul altă zi: Melinte Frecăuțan și Anton Frecăuțan. De-acum la Chișinău – la *etap*⁶⁴, să ne trimată în lagăr.

În lagăr la Volga-Don

De la Chișinău ne-au scos la peron, ne-au dat *tiulică*⁶⁵ cam vreo kilă, dar apă deloc! Am tras o sete! În drum cam vreo 10 zile. Vagonul era cu patru *nare*, câte două, nu puteai să te sucești. Ne vâram cu picioarele în urmă, ședeai ca capra-n ieszle. Și apă nu ne da. Tot drumul. Suferința a fost tare mare. În drum au murit. Noi am auzit că au murit, dar n-am văzut. Eu am chicat cu unul din Bălți, bătrân, și el plângea: „Nu mai ies eu de-aici...” Și chiar n-a ieșit, a murit săracul. La gară a luat două scânduri, el chiar din Bălți era, l-au prins și i-au dat 7 ani! Care și ce găsea pe drum – să mă scuzați! – pișat de iapă, bea tot!

Dar eu m-am păzit. Când am ajuns în lagăr – drept la cana cu ceai, am băut până m-am săturat. Dar tare mulți au chicat în bolniță și bolnavi, poate pe viață, or fi. Am fost 32 de oameni în vagon din Moldavia, toți cei bătrâni au murit. Niciunul n-a scăpat!

Lagărul se numea «Романовский район, Волга-Дон канал, шлюз №12»⁶⁶. Când ne-au scos noaptea, în Rostov, am văzut un oraș așa de maaare (*amuzat!*), lumini... dar, de fapt, era lagăr.

Dacă am scăpat în lagăr, de-acasă îmi trimiteau în fiecare lună două *posilci*⁶⁷, dar acolo erau bandiți, și-au luat tot, n-ai nimic! Tâlharii iștia și le lua! Și de-acum i-am spus fratelui și surorii: „Nu-mi trimiteți mâncare bună! Trimiteți-mi crupe de porșoi. Ce-mi trimiți slănină, dacă eu numai mă uit la dânsa.” Și de-acum au prins a-mi trimite crupe fel de fel. Aiștia strigau la mine: „Scrie-le să-ți trimată *orehi*⁶⁸!” Ei credeau că *orehile* la noi stau azvârlite.

Am suferit acolo oleacă. Omul tânăr cu 500 de grame duce foame. Iată eu am dus foame din 1949 până la 1950, când am ieșit la *hozrasciot*⁶⁹. Așa îmi era a mânca că numai de mâncare grăiam. De-acum Stalin, în 1950, primăvara a dat *priczaz*⁷⁰, că trebuia Volga-Don să fie dată în exploatație, să treacă la *hozrasciot* lagărele. Eu nu știu – toate au trecut ori numai aiștia cu *stocuri* mai mititele. Dar fiindcă știam tâmplăria, m-am dus și le-am spus că vreau să-mi fac brigadă și ei mi-au dat voie. Mi-am luat brigadă din moldoveni. Că eu de ce grăiesc rău rusește? Eu moldovenește am vorbit tot timpul, acolo cu moldoveni am grăit! Noi am fost în brigadă vreo 30 de oameni. Toți moldoveni. Ne-am împărțit pe *zveno*⁷¹ câte 6 oameni și eu mi-am luat *zveno*.

Au fugit din lagăr, ruși, nu moldoveni.

La noi au fost numai ucrainenii, de la Lvov. Ei au fost înaintea la ai noștri duși acolo. Tare ne-am înțeles noi bine cu dânsii. Muncitori, buni oameni.

Deportările, 1951

Tata a avut doi fini comuniști; tata a avut patru fini, dar aiștia doi au fost comuniști. Unul era Nistor Cojocariu, dar unul era Lupu. Ei erau comsomoliști. Prima dată când au venit rușii, comsomoliștii i-au pus. Cum de i-a cununat tata pe aceștia doi? Ce, el i-a cununat când erau comuniști? Ei erau căsătoriți de când! Și aceia ne-au spus drept: „Nu te uita la Tcaciuc, că el vrea să te scoată!” A avut tata un cal tot de rasă și Tcaciuc acela, când a intrat în sat, el a venit întâi *predsedateliu selsovietului*⁷², a luat calul acela și toată ziua îl călărea, calul era cu pasul lung, și-i zicea lui tata: „Dacă te dai în colhoz, n-am să te ridic, nu te teme!” Și s-a dat tata în colhoz, dar în același an l-au ridicat.

Întâi a venit așa: unul din sat cu soldatul, i-au pus soldatul lui tata în casă și cel de sat de-acum cu altul s-a dus, dar lui tata i l-a lăsat pe-aista. De-acum tata era împachetat și soldatul a văzut că avea *suhari*⁷³, avea carne prăjită, avea tot pregătit. Finii ceia ai lui i-au spus c-au să-l ridice și el avea tot pregătit. Când a venit mașina să-l ia, tot cu unul din

⁶⁶ R-nul Romanovskij, Canalul Volga-Don, poarta nr. 12 (rus.)

⁶⁷ Colete (rus.)

⁶⁸ Nuci (rus.)

⁶⁹ Contabilitate a costurilor (rus.)

⁷⁰ Ordin (rus.)

⁷¹ Unitate de muncă (rus.)

⁷² Președintele sovietului sătesc (rus.)

⁷³ Pesmeți (rus.)

⁵⁹ Milițian (rus.)

⁶⁰ Comenduirea militară (rus.)

⁶¹ Paznicul (rus.)

⁶² Izolator de aflare temporară a arestaților (rus.)

⁶³ Cercetare (rus.)

⁶⁴ Etapă (rus.)

⁶⁵ Pește sărat (rus.)

sat, soldatul i-a spus: „Aista a știut că o să-l ridice”. Acel din sat, dacă-l știa pe tata: „Cine ți-a spus?” „Eu m-am gândit că voi tot vă împiedicați de credincioși și am înțeles că o să ne ridice. Că m-a lua, că nu m-a lua, dar am fost gata.” Și pentru asta nu i-au dat nimic să ia, numai *cemadanul*⁷⁴ cu haine. Mai mult nimic. Când am ieșit la mașină, de-acum megieșii au început care a răcni, care a plânge, care o găină, care-o pâine, care... tata tot timpul o lăuda pe o megieșiță care a venit de la magazin cu zaharul și așa și i l-a zvârlit în mașină, știi? Ei acolo au trăit cu zaharul cela. Când am venit înapoi, tata s-a dus la ea, așa o mănțâneală! Numai cu ceea ce au zvârlit megieșii până la școală au fost. De-acum de la școală mașina mergea repede, gata, n-a zvârlit nimeni nimic. Iată asta! Aista om din sat mi se pare că chiar atunci a murit, nu știu ce-a pățit. Parcă Vasile îl chema, dar știu că Neamțu familia îi era.

De la noi din sat n-au fugit. Chiar când i-au ridicat pe fratele lui tata, pe tata, când i-au ridicat în '51 – aiștia toți au fost bănuși de credincioși. Nu a fugit nimeni. De-acum povestea tata, că eu eram arestat: „Să nu vă vie în gând să fugiți! Ne ducem unde ne-a duce.” Acei din 1949 greutăți mari au tras, dar ai noștri nu! Pentru ai noștri a fost pregătit trenul și la fiecare gară se oprea, acolo le-aducea ceai, le-aducea lapte la copii, venea doctorul și-l întreba dacă-l doare ceva. I-au dus până în Aktjubinsk. Acolo a murit bătrâna mea – Marghioala Frecăușan. Ea n-a mâncat vreo zece zile, era rușinoasă... Ea tren n-a văzut, ea n-a fost nicăieri și, de spaimă, a zis că nu mănâncă și gata. Trebuia să te duci afară la *parașă*⁷⁵! Dar ea femeie bătrână, îi era rușine. Pe drum n-a mâncat, nu s-a dus afară. Daaa... acei bătrâni, fetele mari, săracele!

Regiunea Tomsk, raionul Zyreanskij, sat Bichtuil

În certificatul de reabilitare scrie: tata – Frecăușan Ion, Frecăușan Maria și eu, Grigore. Nu au ținut cont că eu m-am dus după lagăr acolo. Am avut un frate și Valentina sora – ei erau căsătoriți. Cumnatul fusese la război, fratele fusese la război. Numai pe mama și pe tata i-au ridicat. Tata a avut doi frați ridicați. Ei au fost trei odată ridicați. Anton [Frecăușan⁷⁶] și Dumitru [Frecăușan⁷⁷], și tata [Ion Frecăușan]. Și o soră de aici, din Edineț – Alexandra, căsătorită după familia Cristian. Ei s-au ținut toți grămadă: regiunea Tomsk, raion Zyreanskij, sat Bichtuil.

La Bichtuil erau trei barace în care au trăit nemții și evreii, le-au dat la fiecare câte o bucăciță. Acolo au fost nemți și evrei. Nemții de la război din 1914 și evreii erau deportați din Rusia, ridicați din 1932. Când i-au dus pe-ai noștri, de-acum tata povestea, era un sat. Le-au spus la oamenii care vin nu se supun la stat, îs oameni răi! Și oamenii ceia se uitau la dânșii de departe, fugeau în casă, nu se apropiau de noi. Tata știa rusește: „Oameni buni, nu fugiți, că suntem și noi ca și voi!”

⁷⁴ Valiza (rus.)

⁷⁵ Toaletă (rus.)

⁷⁶ Frecăușan Anton S. (a.n. 1913), Frecăușan Elizaveta A. (an. 1913) – soția, Frecăușan Marai A. (a.n. 1934) – fiul, Frecăușan Eftenia F. (a.n. 1871), Bologa Timofei A. (a.n. 1929), deportați în reg. Tomsk în 1951 pentru apartenența la secta „Martorii lui Iehova”, reabilitați în 1990 (vezi: *Cartea Memoriei*, vol. II, 2001, p. 218).

⁷⁷ Frecăușan Dumitru S. (a.n. 1898), Frecăușan Olga L. (a.n. 1901) – soția, Frecăușan Fiodor (a.n. 1936) – fiul, Frecăușan Lidia (a.n. 1938) – fiica, Frecăușan Valentina (a.n. 1947) – fiica, membri ai sectei „Martorii lui Iehova”, deportați în reg. Tomsk (1951), reabilitați în 1990 (vezi: *Cartea Memoriei*, vol. II, 2001, p. 218).

Noi am chicalat foarte bine. Era *LesPromHoz*⁷⁸. Tata meu era tânăr. Tata meu era născut din 1905 și în 1951 l-au luat. El era tânăr. Era voinic, lucra la cale ferată. Eu am lucrat și la *progruzcă*⁷⁹, și la *razgruzcă*⁸⁰, și la cărat și la *stroit*⁸¹, și la făcut sobe. Nu eram sobar, dar mama mea știa a face sobe, că așa era – făceau singuri! – și a venit *nacealnicul* la noi, când m-a văzut: „La *stroitelinii*⁸²!” Nu m-aș fi dus, că mai bine câștigam la făcut sobe. M-a pus cu de-a sila să fac sobe la *stroică*⁸³. Mama mea n-a lucrat acolo. Eu din lagăr le trimiteam bani. Numai tata a lucrat. Îmi oprea pentru că mă păzea, pentru *uborca*⁸⁴, pentru mâncare, dar restul – *lițevoi sciot*⁸⁵. Aveai voie să trimiți în fiecare lună până la 50 ruble. Un an de zile am trimis.

„A murit tovarăș Stalin”

Când a murit Stalin eu eram de-acum acolo! Nu în lagăr. Așa plângeau fetele astea, că erau rusoaice de la *detdom*⁸⁶ aduse acolo. Când împlineau ele 17 ani *detdomul* trebuia să le dea de lucru și le trimitea acolo. Erau niște fete de treabă. Așa plângeau: „A murit tovarăș Stalin!” Dar noi în pădure cântam (râde)! Ucrainenii într-o parte, rușii într-o parte. Toți cântam!

Condițiile sanitare

De-aici au ridicat, din Bădragii Vechi o familie și femeia ceea era felcer. Acolo i-au dat o cameră și ea a deschis un fel de punct medical. Păi ea a ieșit doctor din „mâna” mea! Eu m-am dus la baie cu un ucrainean, Ruffleak îl chema, ne-am opărit și am ieșit afară, era luna mai. Ucraineanul zice: „Нырнем?”⁸⁷ Chiar acolo Bihtuilul. Zic: „Нырнем!”⁸⁸ Și mă duc, vâr piciorul și parcă mi l-a tăiat! Zic: „Nuuu!” Dar el buff! în apă. Eu am luat un *taz* de apă și – pe cap. Am căzut jos fără conștiință. Un văr al meu venea de la grajd și vede la jumătate de deal – eu șezând jos. Vine, m-a luat în spate și hai acasă. Cum era ștergarul în cui – în căldarea cu apă și la pânze! Noi cu copiii n-am fost bolnavi acolo: la buric apă rece cu rachiu ori cu spirt, când se înfierbânta – iar în căldare. Peste un ceas, două mi-am venit în fire. I-a spus mamei să-mi pună așa până mi-a sta temperatura. S-a dus mama și a chemat pe felcerița ceea, ea a venit și căuta temperatura. Am scăpat. Dar Ruffleak, l-au pus în căruță să-l ducă la bolniță și pe drum a murit, n-a scăpat. Eu am scăpat, dar am rămas cu bortă în plămânu drept. După aceea am început a slăbi. Toți se mirau de ce am slăbit. Nu mă durea, dar cam simțeam eu când trăgeam aerul rece. Mă gândeam că așa-i. *Nacealnicul* a văzut și m-a trimis la *raze*⁸⁹ în Zyreanka, în oraș. Când m-am dus acolo, chiar atunci m-au trimis în bolniță. În bolniță era o fată de la noi din sat. Slabăăă! C-a și

⁷⁸ Gospodăria forestieră (rus.)

⁷⁹ Încărcarea lemnului (rus.)

⁸⁰ Descărcarea vagoanelor (rus.)

⁸¹ Domeniul construcțiilor (rus.)

⁸² Construcții (rus.)

⁸³ Construcții (rus.)

⁸⁴ Sezonul de recoltare (rus.)

⁸⁵ Cont în bani (rus.)

⁸⁶ Casă de copii (rus.)

⁸⁷ Ne scufundăm? (rus.)

⁸⁸ Ne scufundăm! (rus.)

⁸⁹ Control cu raze roentgen (rus.)

murit! „Fugi acasă c-ai să mori! N-au nimic aici!” De-acum mi-a povestit cum s-a îmbolnăvit ea de plămâni și zice: „Ftivazid!” Dar ftivazid nu-i! Eu am trimis la frate scrisoare și mi-a trimis, dar nu mi-a ajutat. Un rus ședea alături: „Fugi de-aicea. Eu aș fugi, dar nu mă înghizui să mă duc. Gata...” Zice: „Du-te prin sate, sunt vânători, să-ți aducă untură de bursuc și de urs.” M-am dus la fetele celea la care am dat hainele, le-am spus minciuni și – *hoda*⁹⁰! Am prins-o pe [Maria] Cuțuruba⁹¹, încă nu se ducea acasă...

Peste câteva zile au venit și mi-au adus untură de aceea și de aceea. Moșneagul așa mi-a spus: „Să bei o lingură – lingură rusească, avea cam 100 de grame! – pe nemâncate și o cească de 200 gr de zahăr, în loc de glucoză.” Am venit acasă și nu m-am dus la lucru, că nici nu aveam puteri, am început a bea. Aveam vacă, mama punea laptele în căldare, a făcut bortă în căldare, ședea căldarea de seară pe dimineață, zărul curgea, dar *slivca*⁹² rămânea pe căldare și era o cană de *slivcă*. Asta nu mi-a zis moșneagul, asta mama: „Asta-i dulce, are să fie bună.” Aveam găini, beam ouă. Peste o săptămână și ceva, Cuțuruba vine la noi, nici nu trăiam departe de dansa, și zice: „Grișa, am adus untură de pește.” Dar atunci se vindea peste tot: 20 kile, de 10 kile. Eu mi-am luat una de 20 kile și într-o iarnă l-am băut. Păi vă spun drept: vedeam mai bine ca de tânăr! Ca untura de pește nu-i nimic la văzut. Curăță sângele. Și la două săptămâni m-am dus la lucru.

Se duce unul din sat de la noi la bolniță: „Ia să te duci la *raze* să-mi aduci rezultatul.” Se duce: „Aha! Noi de când îl căutam, trebuie să-l arestăm pe-aista! Încă trăiește?” A fugit acela, că dacă mă căutau să mă aresteze. Al doilea an de-acum mă simțeam bine. Mă cer de la comandant să mă duc să mă caut. Îmi dă document, mă duc acolo la *raze*. I-am spus că am fugit. M-am dus la *glavnii vraci*⁹³ să-mi dea *spravca*⁹⁴ să nu mă puie la lucru greu. Mi-a dat *spravcă* și zice: „Cine te-a vindecat?” „Cuturuba!” O cheamă pe Cuțuruba. Dar eu am venit acasă și i-am spus ce a fost. S-a dus și au trimis-o la cursuri pe Cuțuruba și a ieșit doctoreasă. Iaca asta-i! Al doilea an tre' să fi fost – 1954/55.

Revenirea acasă

Am avut noroc când am venit înapoi, l-am găsit tot pe Tcaciuc *predsedateli*. Când am venit noi, Tcaciuc aista a venit la tata: „*Ghea*⁹⁵ Vanea, nu mă pun în genunchi, dar să mă scuzi, n-am putut să fac nimic... *partia*⁹⁶ este *partie*. Dar îți dau loc unde vrei!” Și tata: „Dă-mi loc pe pământul meu!” La marginea satului unde acuma noi trăim a fost un pământ cumpărat de tata, unde i-a făcut surorii mele casă de fată mare, dar nu era gata când s-a căsătorit. Acolo era colhozul. Îi da loc în sat la oameni prin ogradă, n-a vrut tata. Zice: „Nu!” Și i-a dat loc.

Când am venit din Siberia, în 1966, așa le trebuia un lemnar în colhoz!!! Eu le trebuia. *Predsedateliu* a plâns! Dar a venit de la raion un maior de la KGB și i-a dat 24 de ore ca să ies din sat. Pe tata nu l-au alungat, dar pe mine m-au alungat (*vorbește întristat*). Eu

⁹⁰ Fuga! (rus.)

⁹¹ Dandara Pavel E. (a.n. 1914), Cuțuruba Maria G. – soția (n. 1920), Dandara Cezarina P. (a.n. 1949) – fiica, [Dandara Valentina – fiica], deportați în reg. Tomsk (1951) din motive religioase, reabilitați în 1991 (vezi: *Cartea Memoriei*, vol. II, 2001, p. 167).

⁹² Frișca (rus.)

⁹³ Medical șef (rus.)

⁹⁴ Certificate (rus.)

⁹⁵ Nea (rus.)

⁹⁶ Partidul (rus.)

în 24 de ore ce pot să fac? Unde să mă duc? Aveam un copil... Trebuia să mă duc în Rusia înapoi la casă, că rușii când au văzut că ne dau drumul, nu au vrut să cumpere de la noi nimic: nici vaci, nici casă. Au știut că o să le lepădăm și o să ne ducem... Am venit la un om la Brânzeni, că avea să-mi dea niște ruble. După ce mi-a dat banii, am venit în Edineț să mănânc, asta a fost a doua zi de Paști, în 1966. La dânsul m-am dus cu o *lisapetă*⁹⁷, de la Parcovă la Brânzeni, și el n-a avut ce-mi da mâncare. Săracul, s-a rușinat și zice: „Grișa, crede-mă! Nici eu n-am ce mânca...” Dar bani mi-a dat, a strâns prin mahala și mi-a dat banii. Am venit în Edineț să mănânc aicea devale, o putoare că nu puteai ședea... Îmi spune cineva unde este o *stolovă*⁹⁸ mare, m-am dus, am găsit doi *nacealnici*⁹⁹ într-un ungher, un rus și un evreu, încolo – toți cațapi erau... Mă duc la dânsii, întreb dacă se poate să mănânc aicea, unul a zis că „*mojno*¹⁰⁰”. M-am dus eu și mi-am luat de mâncare și mă-n-treabă ei pe mine: „Cine ești? De unde ești?” Nu le spun, zic: „Nu-mi găsesc de lucru, am venit acum din Rusia și mă duc înapoi.” Mă întrebă de profesie, eu scot *trudovaia*¹⁰¹ și le-o dau și de-acum au început ei între dânsii: unul zicea că mă ia el, altul că mă ia el. În gândul meu: „să știți voi pe cine luați (*râde amuzat*)!” Mă întrebă: „Vii mâine la lucru?” Zic: „Cine mă pune la *uciot*¹⁰², la acela mă duc.” Ei: „Adă pașaportul, mâine să fii aici!” Unul începea să facă țehul¹⁰³ de *stolearie*¹⁰⁴ și avea copchilăraie, dar *stolear*¹⁰⁵ nu avea, că ei în Edineț lucrau particular, câștigau mai bine. Și așa am intrat eu în Edineț. Dar m-a urmărit KGB-ul unde m-am așezat eu! La ATB m-am așezat – afară! La *stolearie* au venit și au zis: „Dați-l afară!” Dar jidanii ceia știau, că eu am intrat în contact cu dânsii bine: „Ia, Grișa, ce zic ei... Dar noi o să-ți găsim un loc de unde n-o să te dea afară!” La școală era un loc de *stolearie*, salariul mic, m-au *stroit* ei acolo la lucru și era un director, Morei, moldovean, i-am făcut uși și ferești... Am șezut eu acolo vreo 4 ani. Era puțin tare, salariul mic. Cât lucram acasă, că de-acolo nu puteai trăi. Aveam doi copii. M-am dus la ATB, era un director rus și m-a primit. Au început să mă trimată în carieră și lucram de-acum foarte bine în carieră. Pe urmă am lucrat 20 de ani la *zavod*. M-a adus unul care i-am făcut casă. Era *glavnii mecanic*¹⁰⁶ și m-a chemat la lucru. Zic: „Cum să mă duc, că de aici încă nu mă dau afară?” De la *raicom*¹⁰⁷ m-a chemat și așa am ajuns la *zavod*. Și iată aiasta-i viața mea!

Vărul meu în America? Vă spun pătrănia de dânsul (*se înviorază*)! Pe dânsul l-au judecat în Țita, i-au dat 25 de ani pentru credință – Grișa Bologa al lui Andrei. El a scris jalobă, a șezut vreo șapte ani. L-au arestat al doilea *raz* și iar i-au dat, 20 de ani. Când a murit Stalin, i-au dat drumul. A venit acasă, se pricepea la tâmplărie, a mai venit la mine, eu i-am mai arătat. În vremea asta, fiindcă a fost două *razuri* arestat, el căuta cum să fugă peste graniță. Era căsătorit, avea o fetiță. I-a spus femeii: „Eu fug în America! Oricum o să mă aresteze!” A luat și s-a dus la Moscova, s-a dus lângă ambasada americană și tot căuta momentul ca să iasă cineva, să fie deschisă poarta, să poată intra. A intrat în amba-

⁹⁷ Bicicletă (rus.)

⁹⁸ Ospătărie (rus.)

⁹⁹ Șefi (rus.)

¹⁰⁰ Se poate (rus.)

¹⁰¹ Carte de muncă (rus.)

¹⁰² Evidență (rus.)

¹⁰³ Atelier (rus.)

¹⁰⁴ Tâmplărie (rus.)

¹⁰⁵ Tâmplar (rus.)

¹⁰⁶ Mecanic șef (rus.)

¹⁰⁷ Comitetul raional (rus.)

sada: „Nu mă duc de-aici până nu-mi dați documente. De două ori am fost judecat și mă urmăresc iar.” Ambasada l-a ținut cam o lună de zile, noi am crezut că l-a prins KGB și l-a ucis. Când cătăm, apare el. Vine la noi: „Eu am scăpat, merg în Israel.” Credința noastră-i legată cu Israel. I-au făcut documente pentru femeie, pentru fetiță. I-au dat voie să șadă două săptămâni. L-am dus cu mașina la Użgorod, de-acolo s-a suit. Prima dată el s-a dus în America. Au trecut 3-4 ani, primesc scrisoare din America. Vă-hă-hă (*se apucă de cap*)! M-au chemat la poștă și-mi dă scrisoarea ceea. Eu vă spun drept: mai bine să fi murit, decât să fi primit scrisoarea ceea! Ce, asta-i șagă?! Șed și mă gândesc: ce să fac eu cu scrisoarea asta? N-o despachetez, dar mă gândesc ce să fac eu cu dânsa? Mă duc la KGB singur și spun că nu știu cine mi-o trimis-o. Nu știu pe nimeni, n-am pe nimeni, dar mi-o trimis o scrisoare. Era unul Gheorghe Ivanovici la KGB. El știa tot. „Am primit o scrisoare pe numele meu și iată ți-am adus-o. Eu nu știu cui și ce, nu știu nimic...” Am început a plânge în fața lui, credeam că mă arestează. Desface scrisoare, dar el știa tot ce-i acolo! Era scris cum a ajuns văru-meu în America, unde a șezut în carantină, nu era nimic nici de credință, nici de politică. Zice: „Du-te acasă...” Mă duc acasă, când caut, acela-mi trimite o *posilcă*!! Măi! Mă duc iar la KGB. El scoate, tot tipărit în limba română. Zice: „N-am voie să ți le dau, dar îmi pare rău de tine. Dar dacă aud că le-ai dat cuiva, te arestez!” „Dacă-i așa, nici nu-mi trebuie să mi le dai! Nu vreau să le iau.” A trecut câțva vreme, îmi trimite scrisoare iar. Vai de capul meu! Ce se ține el de mine!? De la poștă mi-o dă, eu șed în drum și mă gândesc să mă duc sau nu. A dat el peste mine, am citit, nu era nimic. Dar de-acum se slăbea KGB, se vedea bine.

Ne urmărea KGB-ul. Veneam la lucru și îmi spunea că eu îs spion. Dar eu vă spun drept: mie îmi pare rău după *poreadca*¹⁰⁸ care a fost. Nu îmi pare rău după rus, ei au făcut numai rău, bine n-au făcut deloc, unde au intrat numai au rupt, au rupt, au rupt!

Summary. The memory of Stalinist deportations is a complex and multifaceted subject, reflecting both personal and collective traumas experienced by the victims and their descendants. Oral history testimonies, corroborated with archive documents and other relevant historical sources, bring a substantial contribution at recovering the dramatic events of Soviet occupation in the Moldavian SSR. The paper presents the testimonies of two inhabitants of village Parcova, Edineț district, relating important insights about the dramatic history of this rural community as part of the 20th century history, to highlight the key themes in studying the memory of Stalinist deportations and underscoring the importance of ongoing research and remembrance efforts. The scientific documentation of these testimonies expands the horizon of historical knowledge, with the power of an act of symbolic justice for those who perished without a trace in the Soviet Gulag.

* Articolul este realizat în cadrul Proiectului instituțional „Patrimoniul istorico-arheologic muzeal: sistematizare și valorificare științifico-culturală” (cifrul: 180101).

Fig. 1-2. Carnet de identitate pe numele Alexandru Tica, caporal în Regimentul 4 de jandarmi, 1925–1926, România.

Fig. 3. Alexandru și Elizaveta Tica cu fiii Anatol și Alexandru și cu fiica Nina, RASS Kazahă, 1955.

¹⁰⁸ Ordine (rus.)

Fig. 4. Fiica lui Alexandru Tica – Nina Jitaru-Tica, în timpul interviului de istorie orală, com. Parcovă, r-nul Edineț, august 2020.

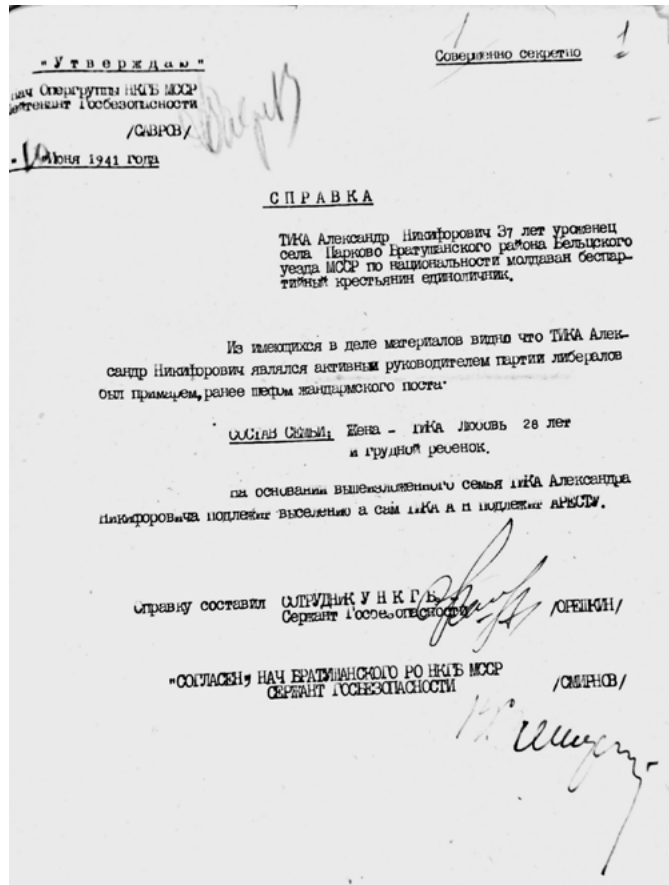

Fig. 5. Coperta dosarului intentat de structurile NKVD reg. Sverdlovsk pe numele Tica Alexandru, în temeiul art. 58-13 al CP al RSFSR, 13.07.1941 (ANA. DGFAG, Fond R-3401, inv. 1, dosar nr. 7580, 85 file).

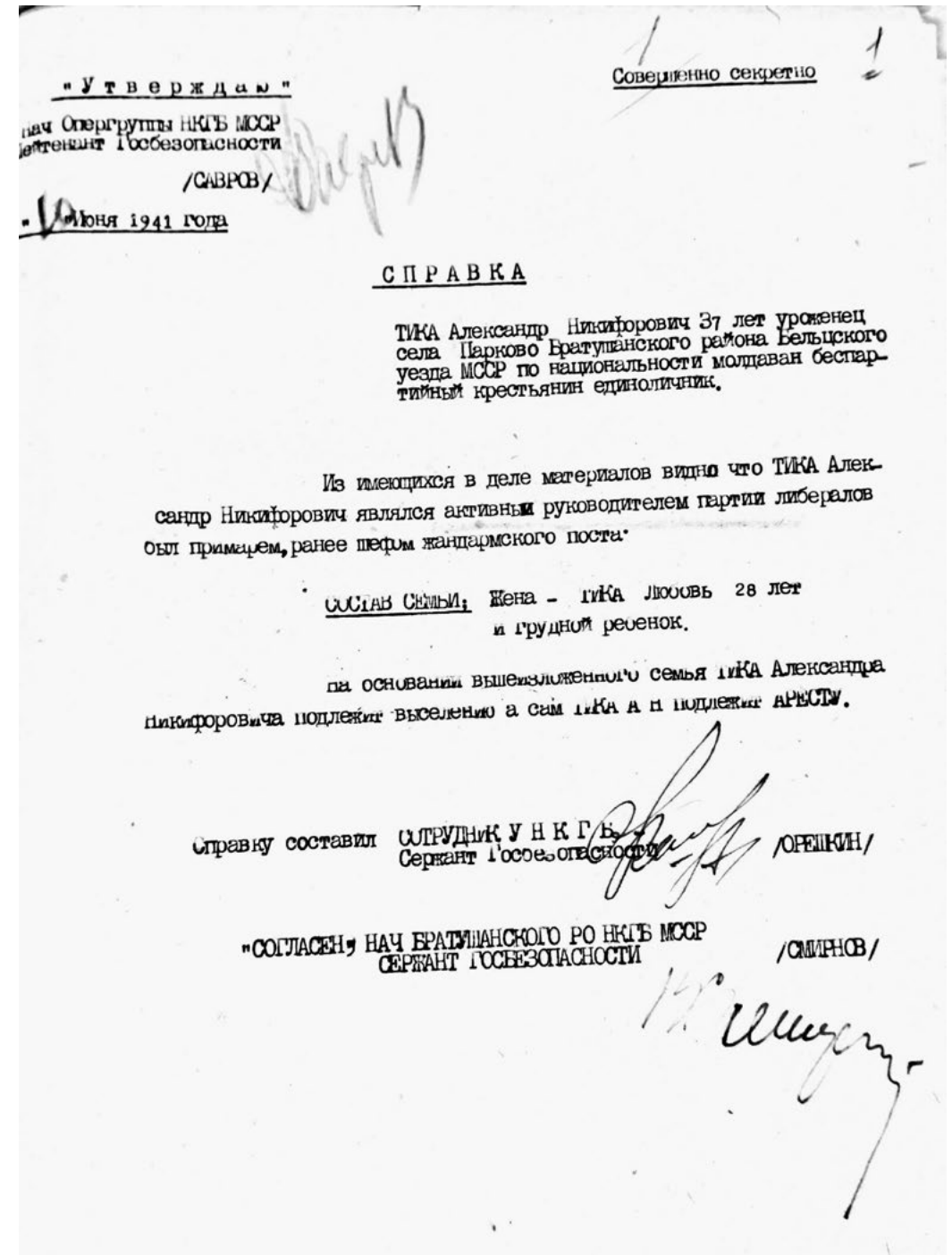

Fig. 6. Certificat emis de structurile NKVD privind deportarea familiei lui Alexandru Tica și arestarea lui Alexandru Tica, 10.06.1941 (ANA. DGFAG, Fond R-3401, inv. 1, dosar nr. 7580, fila 1).

Справка характеристика
 выдана Советом Паркова на
 имени Семья Паркова Тика. Алек
 сандру Никифоровичу, лет 37-38 про
 исходя из семьи бедняков. До при
 хода Красной армии был при ма
 шин на протяжении года, осужден
 его в 1938 году в Москве в
 связи с тем. Будучи приехал в
 руководителем Мобрасом пар
 тии, ранее был в ссылке в
 связи с тем в Ленинграде где
 был в ссылке. Семья его состоит из
 сына Любови лет 28 и грудной ребеноч
 основан на семейной работе с
 сезонной 1 до 3 человек в день.
 Продалась Артуровичу
 1941

Fig. 7. Certificat-caracteristică emis de sovietul sătesc Parcova pe numele lui Alexandru Tica. Semnat de președintele sovietului sătesc, Răzlog, 10.06.1941 (ANA. DGFAG, Fond R-3401, inv. 1, dosar nr. 7580, fila 5).

Выписка из протокола № 15-м
 Особого Совещания при Народном Комиссаре Внутренних Дел СССР
 от 12 марта 1942 г.

СЛУШАЛИ	ПОСТАНОВИЛИ
519. Дело Р-03421/НКВД Молдавской ССР, по обвин. ТИКА Александра Никифоровича, 1901г.р., ур. Броту-манского р-на, МССР, молдаванин, гр. СССР.	ТИКА Александра Никифоровича, за активную борьбу против революцион ного движения - заключить в исправительно-трудовой лагерь сроком на десять лет, считая срок с 13 июня 1941 года. УНКВД Свердловск № 8/3167 от 7/12/1942 года Шелестова

Нач. Секретариата Особого Совещания при Народном Комиссаре Внутренних Дел СССР

Fig. 8. Extras din procesul-verbal nr. 15-m al Ședinței speciale a NKVD privind condamnarea lui Alexandru Tica la 10 ani de aflare în lagărul de muncă corecțională, începând cu data de 13.06.1941. NKVD Sverdlovsk, 12.03.1942 (ANA. DGFAG, Fond R-3401, inv. 1, dosar nr. 7580, fila 18).

Министерство Финансов РСФСР
 Секция Районной Финансовой Отдела
 СПРАВКА
 26 ноября 1966 г.

Дана гр. ТИКА Александру Никифоровичу в том, что проданный ему дом, сарай, погреб находящийся в с. Парково объемом 189 куб.м., состоит на учет в Единецком райфинотделе. Продажная стоимость его составляет 713 руб. (семьсот тринадцать рублей).

Справка дана для представления в нотариальную контору.

Зав. Единецким райфинотделом /Н. Хабешеску/
 Ст. экономист ФНХ /От Горностаева/

Fig. 9. Certificat eliberat de Secția Raională de Finanțe Edineț pe numele Alexandru Tica, privind proprietate din s. Parcova, 26.11.1966.

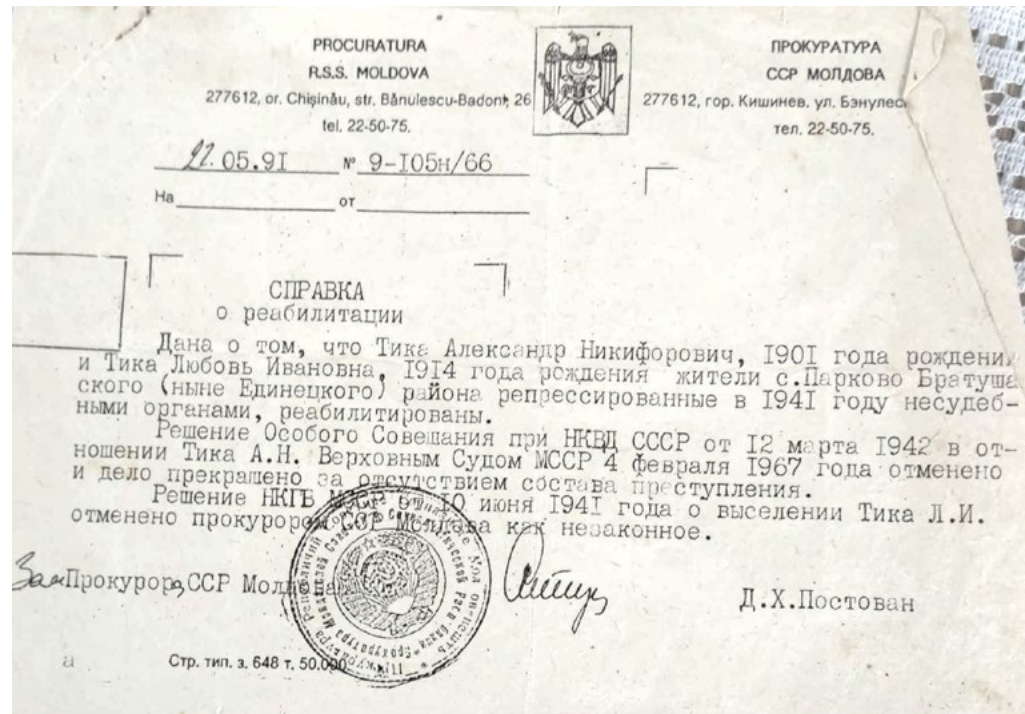

Fig. 10. Certificat de reabilitare eliberat de Procuratura RSSM pe numele Tica Alexandru (a.n. 1901) și Liubovi Tica (a.n. 1914), 22.05.1991.

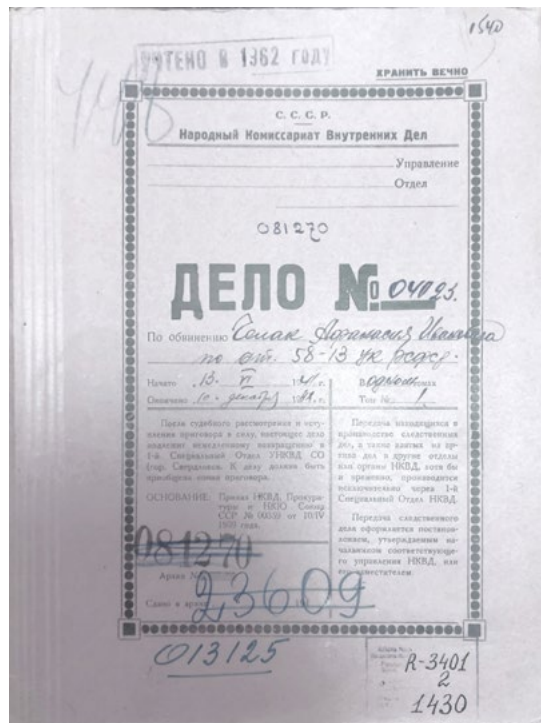

Fig. 11. Coperta dosarului Celac Afanasie I., intentat în data de 13.06.1941 (ANA. DGFA, Fond R-3401, inv. 2, dosar nr. 1430, 20 file).

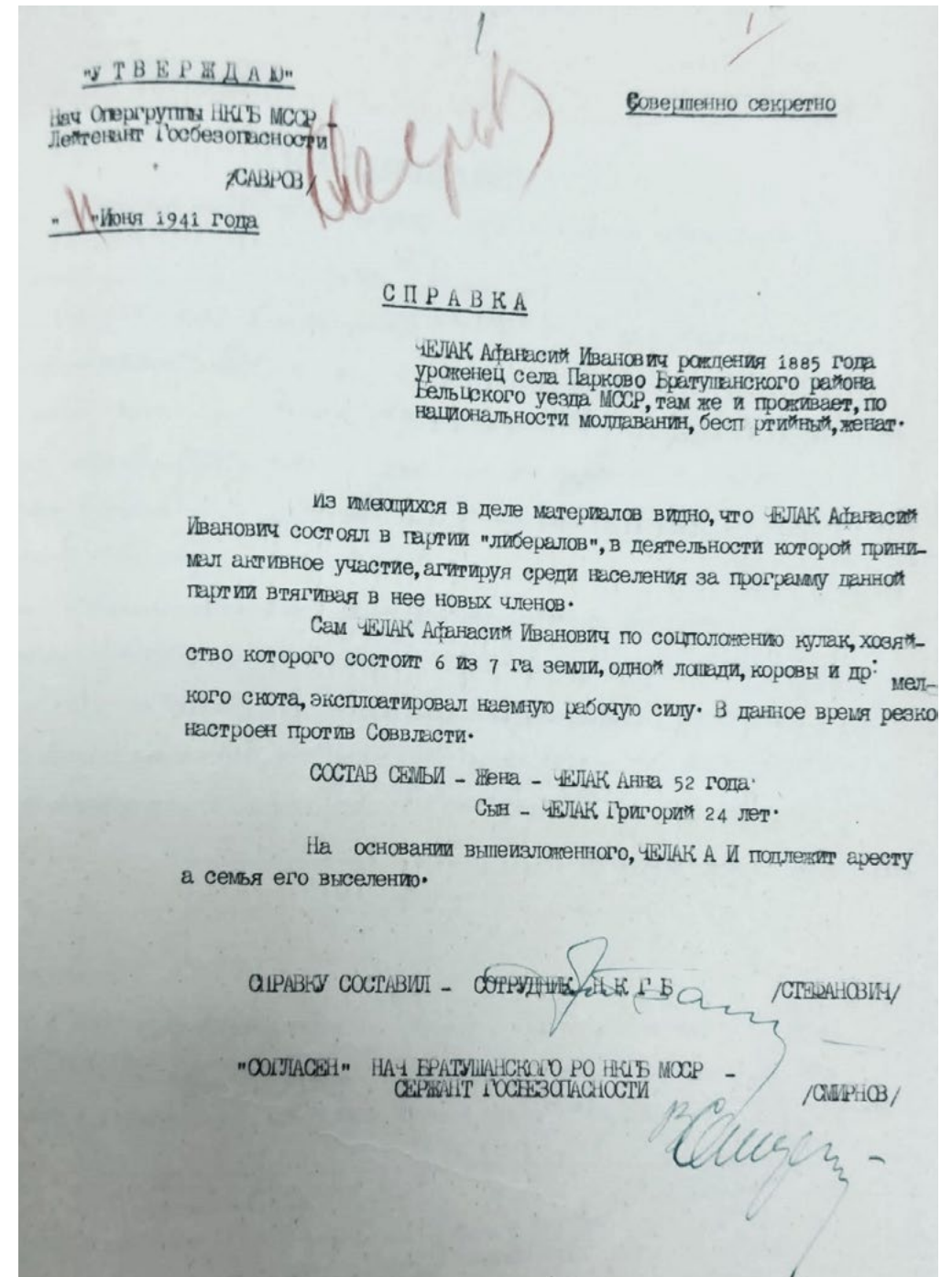

Fig. 12. Certificat privind deportarea familiei Celac din com. Parcova, r-nul Brătușeni (azi, r-nul Edineț) (ANA. DGFA, Fond R-3401, inv. 2, dosar nr. 1430, fila 1^a).

Список
 на внос в список кулаков по селу Керова
 Челак Афанасий Иванович
 Кулаков - ж во членов семьи 2 чел.
 Недружески настроен.
 Имеет собственный дом.
 До прихода Сов. власти имел
 пахотной земли - 7 га
 После ареста осталось - 5 га земли
 лошадей - 1 гол.
 Коровы - 1
 Учено риночных орудий - 25 руб.
 Неземледельческие - 2000 р.
 Домашнее ск. - 446 р.
 Имеет семью,
 Армирован полевой и домашней орудия
 В 1941 году включен в список кулаков.
 I. Зав. Районо Афанасий /Кулак/

Fig. 13. Certificat privind introducerea lui Celac Aфанасие I. în lista de culaci, 1941 (ANA. DGFAG, Fond R-3401, inv. 2, dosar nr. 1430, fila 6).

ед. **Выписка из протокола № 15-м.**
 Особого Совещания при Народном Комиссаре Внутренних Дел СССР
 от 12 марта 1942 г.

СЛУШАЛИ	ПОСТАНОВИЛИ
48: Дело № 04023/НКВД МССР, по обвинению ЧЕЛАК Афанасия Ивановича, 1885 г.р., урож. Бельцкого уезда МССР, молдаванин, гр. СССР.	ЧЕЛАК Афанасия Ивановича за участие в контрреволюционной партии сослать в Красноярский край сроком на ПЯТЬ лет, считая срок с 10 июня 1941 г. УНКВД Свердловск № 813087 от 5/11/42 Красноярск Зав. Районо

Нач. Секретариата Особого Совещания при Народном Комиссаре Внутренних Дел СССР

Fig. 14. Extras din procesul-verbal nr. 15 al Şedinţei speciale a NKVD din URSS din 12.03.1942, privind condamnarea lui Aфанасие Celac la 5 ani de deportare în ţin. Krasnojarsk (ANA. DGFAG, Fond R-3401, inv. 2, dosar nr. 1430, fila 7).

СССР
 Н. К. В. Д.
 УПРАВЛЕНИЕ ПО СВЕРДЛОВСКОЙ ОБЛАСТИ
 УЧТЕНО В 1962 году 745

ДЕЛО № 0418-20
 Ф. Ф. Морари
 Арестован 13.06.1941
 по ст. 58-10, 11, 12 УК РСФСР

№ 09619

КОМПЬЮТЕРНОЕ ПОДСЧЕТНОЕ ЛИСТ
 КОМПЬЮТЕРНОЕ ПОДСЧЕТНОЕ ЛИСТ
 КОМПЬЮТЕРНОЕ ПОДСЧЕТНОЕ ЛИСТ

Fig. 15. Coperta dosarului intentat de NKVD al URSS pe numele Fiodor Morari, 13.06.1941 (ANA. DGFAG, Fond R-3401, inv. 1, dosar nr. 7569, 67 file).

Справка.
 Морар Федор Павлович.
 Совладелец имения. Член семьи Чанкова.
 прихода Советской власти имения:
 пашенной земли — 14 1/2 га,
 сада — 1/8 га,
 виноградника — 0,04 га.
 лошадей — 2 гол.
 коровы — 1 г.
 свиней — 10 шт.
 годовых доходов — 5500 рублей.
 имущественный — 1000 рублей.
 налог — 1345 рублей.
 имения постоянный во сезонный наемный
 труд от 5-6 человек.
 имения Вулацкая се-в Вулацкая в 1941 г.
 Зав. Районо — [подпись]

Fig. 16. Certificat privind introducerea lui Fiodor Morari în lista de culaci, 1941 (ANA. DGFAG, Fond R-3401, inv. 1, dosar nr. 7569, fila 14).

3 1/2

УТВЕРЖДАЮ
 НАЧ ОПЕРРУПЦЫ НКГБ МССР
 ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ
 /САВРОВ/
 10 июня 1941 года

СПРАВКА

МОРАР Федор Павлович, 50 лет, уроженец и житель села Паркова, Братушанского р-на, Бельцкого уезда, МССР, по национальности молдаванин, из крестьян-кулаков.

По имеющимся в деле материалам видно, что МОРАР Федор Павлович являлся организатором партии куластов, активно выступал в защиту румынско-королевских порядков, спо собствовал вынуждению налогов с крестьян при румынском правительстве.

МОРАР Федор Павлович имел кулацкое хозяйство 14,5 га земли, 2 лошади, 1 корову, 20 голов мелкого скота, 2 дома. В хозяйстве применял постоянный и сезонно наемный труд от 5-6 чел.

СОСТАВ СЕМЬИ: Жена - МОРАР Василиса Ивановна, 45 лет.
 Сын - Леонид Федорович 20 лет.
 Дочь - Лидия Федоровна, 18 лет.

На основании изложенного МОРАР Федор Павлович подлежит аресту, а его семья выселению.

СПРАВКУ СОСТАВИЛ: СОТРУДНИК НКГБ
 МЛ. ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ
 /МАКЛЮКОВ/

"СОГЛАСЕН" НАЧ БРАТУШАНСКОГО РО НКГБ МССР
 СЕРЖАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ /СМИРН/

Fig. 17. Certificat privind deportarea familiei lui Fiodor Morari din com. Parcova, r-nul Brătușeni (azi, r-nul Edineț) (ANA. DGFAG, Fond R-3401, inv. 1, dosar nr. 7569, fila 3).

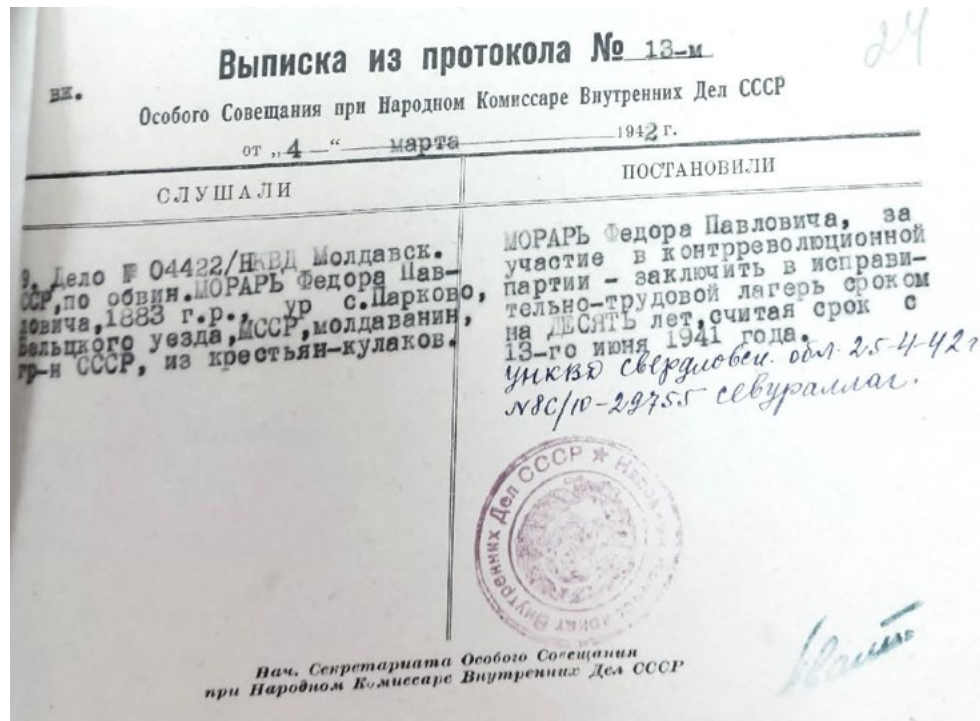

Fig. 18. Extras din procesul-verbal nr. 13 al Ședinței speciale a NKVD din URSS din 4.03.1942, privind condamnarea lui Fiodor Morari la 10 ani de privațiune de libertate prin aflare în lagărul de corecție prin muncă (ANA. DGFAG, Fond R-3401, inv. 1, dosar nr. 7569, fila 24).

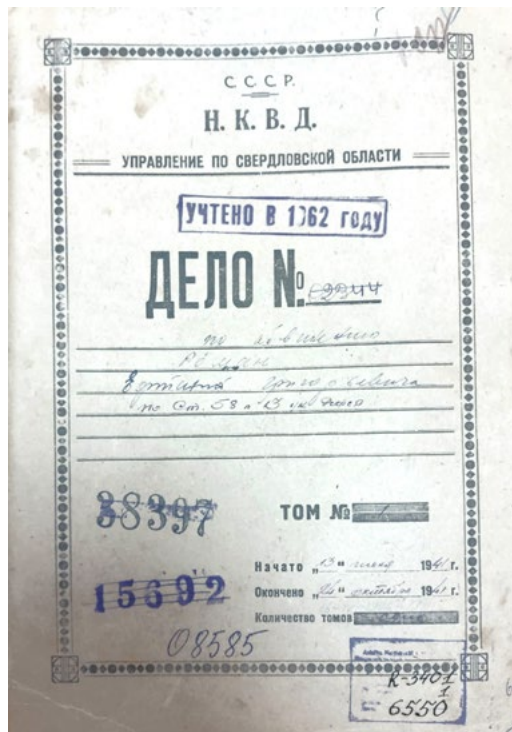

Fig. 19. Coperta dosarului intentat de NKVD al URSS pe numele Efimie Gr. Roman, 13.06.1941 (ANA. DGFAG, Fond R-3401, inv. 1, dosar nr. 6550, 21 file).

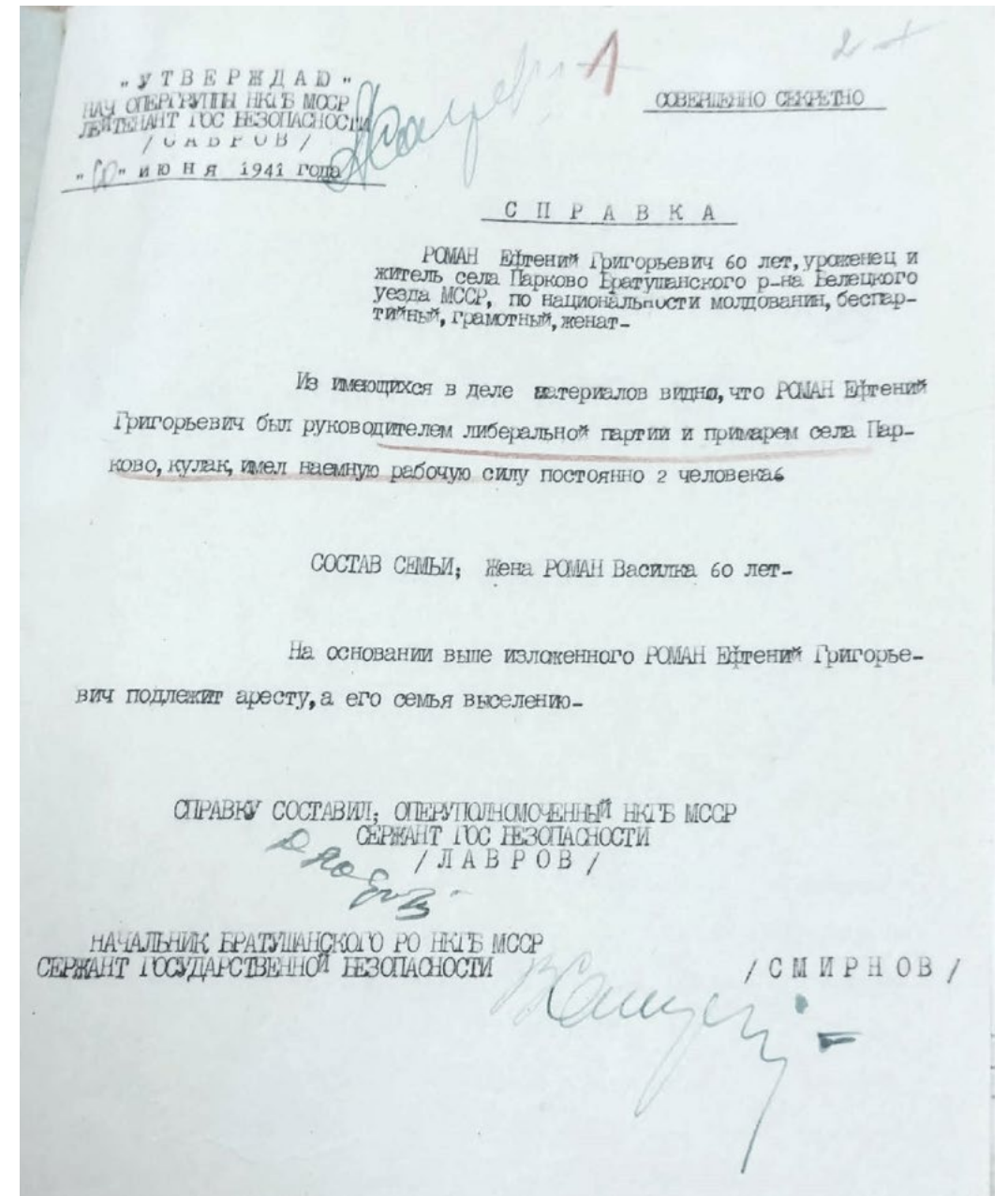

Fig. 20. Certificat privind deportarea familiei lui Efimie Gr. Roman (ANA. DGFAG, Fond R-3401, inv. 1, dosar nr. 6550, fila 1).

Список
 Железнодорожные посылки
 Роман Ефимий Григорьевич
 Кулеуков ж-во: член в семье - 3г.
 Недружескослужащий - 1 человек.
 До прихода Сов. Власти имел:
 Некротной завил - 8, 5г.
 Сады - 0, 5г.
 Стоящих - 2 год.
 Карова - 1 год.
 Свиней - 3
 Овец - 28 шт.
 Учено рымочных - 5477р.
 Неземледельческая - 60г.
 Плечиско сн - 843р.
 Армишей посылки на ширину
 сн и сн от 4-5 км
 на работы в условиях
 1941/2. Включ. в список к-т.
 И. В. Райко - Р. М. / К. М.

Fig. 21. Certificat privind introducerea lui Efimie Gr. Roman în lista de culaci (ANA. DGFAG, Fond R-3401, inv. 1, dosar nr. 6550, fila 6).

ПОСТАНОВЛЕНИЕ
 (о предъявлении обвинения)
 Город Ивдел 1941 г. 24 октября / 3 дня
 Прокурор Ивделского района НКВД СССР
 Ивделский районный отдел НКВД СССР
 Рассмотрев следственный материал по делу № _____ и приняв во внимание, что Роман Ефимий Григорьевич 1870 г. р. уроженец и житель с. Тарково Браншманского р-на Великопольского уезда имел точно изобличается в том, что имел незаконное хозяйство, эксплуатировал чужой труд, хранил агитационные материалы Кр буржуазной партии и др., работал припарком села.

Fig. 22. Hotărârea privind învinuirea lui Efimie Gr. Roman și aflarea în Ivdel, 24.10.1941 (ANA. DGFAG, Fond R-3401, inv. 1, dosar nr. 6550, fila 7).

ПОСТАНОВЛЕНИЕ
 о прекращении уголовного преследования
 Город Свердловск, 1942 года, апреля 11-го дня.
 И. С. Сидоров - Прокурор
 Рассмотрев материалы уголовного дела № 19111 по обвинению Романа Ефимия Григорьевича
 НА ИМЯ:
 В связи с тем, что в 1941 году, на основании директивы НКВД СССР об отмене наказания в отношении осужденных в период Великой Отечественной войны, был освобожден Роман Ефимий Григорьевич, который во время пребывания в лагере находился под охраной в Свердловском НКВД СССР с 4/11/1942 года и не р. а потому руководствуясь ст. 4 п.1 УПК РСФСР -
 ПОСТАНОВИЛИ:
 Уголовное преследование в отношении Романа Ефимия Григорьевича ПРЕКРАТИТЬ.
 Следственное дело № 19111 сдать для хранения в архив 1-го Свердловского УНКВД по Свердловской области.
 СЛЕДОВАТЕЛЬ СЛЕДСТВЕННОГО УЧРЕЖДЕНИЯ ПО СОС. БЕЗОПАСНОСТИ
 СОГЛАСЕН: НАЧ. СЛЕДСТВЕННОГО УЧРЕЖДЕНИЯ ПО СОС. БЕЗОПАСНОСТИ
 КАРНОВ

Fig. 23. Hotărârea privind încetarea învinuirii lui Efimie Gr. Roman pe motivul decesului din 4.03.1942. Ivdel, 6.04.1942 (ANA. DGFAG, Fond R-3401, inv. 1, dosar nr. 6550, fila 19).

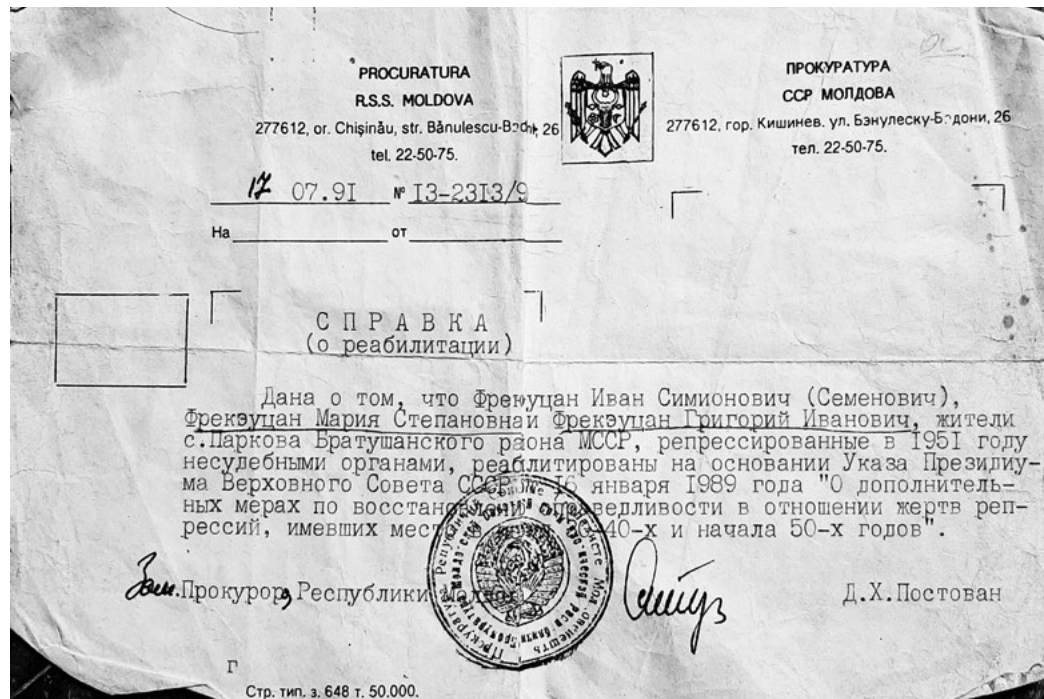

Fig. 24. Certificat de rehabilitare eliberat pe numele lui Ion Frecăuțan, Maria Frecăuțan și Grigore Frecăuțan, locuitori ai com. Parcova, r-nul Brătușeni (azi, r-nul Edineț), represați în 1951, de către Procuratura RSSM, 17.02.1991.

LOCUITORII S. STOIANOVCA, RAIONUL CANTEMIR, ÎN CEL DE-AL DOILEA VAL AL DEPORTĂRILOR DIN RSS MOLDOVENEASCĂ (5-6 IULIE 1949). STUDIU DE CAZ

DOI: 10.5281/zenodo.12540857

CZU: 94(478-22):323.281

Marina MIRON

Dr. în istorie, Universitatea de Stat din Moldova

ORCID: 0000-0002-9855-8461

E-mail: office.adtm@gmail.com

Urmare a studierii documentelor de arhivă (Agenția Națională a Arhivelor, Direcția Generală a Fondului Arhivistic Guvernamental / ANA, DGFAG; Ministerul Afacerilor Interne), am acumulat mai multe informații referitor la deportarea locuitorilor din s. Stoianovca, r-nul Cantemir (pe atunci, r-nul Baimaclia) în cadrul celui de al doilea val al deportărilor staliniste. Fiind un sat populat de etnici bulgari, care trăiau din roada muncilor agricole, mai multe familii din această localitate erau suficient de înstărite spre anul 1940. Odată cu instaurarea puterii sovietice, acestea au fost învinuite de lipsă de loialitate față de noua administrație și, ca urmare, cca 10% din locuitorii satului (inclusiv, copii și bătrâni) au fost condamnați la deportare în timpul celor două valuri de deportări. Cel mai mare număr de persoane ridicate a fost atestat pentru al doilea val de deportări din 5-6 iulie 1949, fiind strămutate forțat în RASS Bureat-Mongolă. Ultimul val de deportări organizate a avut loc în 1951.

Primele cercetări științifice pe bază de materiale de arhivă, interviuri cu persoanele care au rezistat deportărilor în masă, articole dedicate unor cazuri private au apărut abia după prăbușirea sistemului sovietic și scoaterea tabu-ului de pe acest subiect. Este o muncă grea din punct de vedere emoțional, încă sunt în viața martorii acestor evenimente, dar și urmașii celor, care au fost implicați în acest proces puternic ideologizat. Autoarea volumului dedicat în întregime subiectului deportărilor Viorica Olaru-Cemîrtan susține că la începutul procesului de cercetare au stat jurnaliștii care cumva au stimulat interesul cercetătorilor și în sfârșit istoriile celor care au fost ridicați, ani de zile spuse pe șoptite ori erau puse la index cu parafa „strict secret” au căpătat viață și au văzut lumina zilei printr-o serie de articole inserate în paginile unor publicații periodice de mare tiraj¹. Subiectul istoriografiei problemei în detaliu este analizat în lucrarea sus menționată² dar și în volumul realizat în cadrul programului de stat „Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din RSS Moldovenească în perioada

¹ Viorica Olaru-Cemîrtan, *Deportările din Basarabia 1940–1941, 1944–1956*, Chișinău: Ed. Pontos, 2013, p. 25.

² Viorica Olaru-Cemîrtan, *Deportările din Basarabia 1940–1941, 1944–1956*, Chișinău: Ed. Pontos, 2013. 548 p.

anilor 1940–1941, 1944–1953” (director: prof. univ., dr. hab. Anatol Petrencu)³, lucrul care cu mult ușurează munca cercetătorilor care își îndreaptă interesul științific spre acest subiect. Cu siguranță conținutul volumelor menționate mai sus a contribuit mult și la elaborarea articolului de față, oferind cunoștințe despre contextul general al evenimentelor tragice din istoria noastră.

Așadar, arestările și represaliile staliniste zilnice nu puteau „curăți” societatea de „elementele ostile” și crea într-un termen scurt baza socială a noului regim sovietic, susținute cercetătoarea V. Olaru-Cemîrtan⁴. „Deportarea, formă a terorii staliniste, folosită imediat ce a fost instaurat regimul sovietic, a fost analizată în anii 1941–1944 de autoritățile române, fiind apreciată ca un «mijloc de represiune contra burgheziei». NKVD (structurile raionale și republicane) decidea cine sunt persoanele indezirabile puterii, aceștia fiind supuși deportării administrative. În cazul în care «bănuitului» nu i se putea imputa nimic, dar acesta era totuși trecut pe lista proscrisilor, asemenea individ se deporta spre alte locuri depărtate ale statului rus. Asemenea deportațiuni s-au făcut cu întreaga familie”⁵. Această luptă cu cei nesupuși puterii sovietice a continuat și imediat după al Doilea Război mondial când „reocupând Basarabia, regimul comunist s-a concentrat pe lupta de clasă, care, potrivit unei teze enunțate de Stalin în 1928, se intensifică pe măsura construcției socialismului. Conform doctrinei staliniste, lichidarea chiaburimii ca clasă, într-un anumit spațiu geografic, are loc nu în oricare împrejurări, ci în condiții speciale, când «mișcarea colhoznică tinde spre colectivizarea generală». Și deoarece colectivizarea benevolă în Basarabia decurgea foarte lent, s-a recurs la una dintre metodele care avea să aducă rezultatul scontat: deportarea masivă a așa-zisilor chiaburi și foști moșieri”⁶. Conform opiniei cercetătorului S. Cornea, în februarie 1949, avusese loc congresul al II-lea republican al partidului comunist din RSSM, care a luat decizia de colectivizare generală în domeniul agriculturii. Puțin mai târziu, a fost emisă hotărârea specială nr. 509 „Cu privire la deportarea din RSSM a familiilor de chiaburi, foști moșieri și de mari comercianți”, iar în lista spre deportare au fost incluse 11.212 de familii din RSSM⁷. Cercetătorul conchide că din cele șase raioane ale județului Cahul (din care făcea parte și s. Stoianovca, pe atunci, r-nul Baimaclia – n.n.) au fost deportate 1.183 de familii care cuprindeau 4.527 de persoane (1.180 bărbați, 1.701 femei și 1.646 copii)⁸.

Eliberarea în anii 1956–1958 din așezările speciale a persoanelor care au supraviețuit anii de deportare nu a însemnat și permisiunea autorităților oficiale de a reveni în localitatea de baștină.

În articolul de față ne propunem să elucidăm mai multe aspecte legate de perioada aflării în deportare forțată a familiilor ridicate din satul Stoianovca, contribuind la cunoașterea istoriei și memoriei victimelor deportărilor staliniste din s. Stoianovca în perioada regimului totalitar-comunist din RSS Moldovenească și la completarea petelor albe din aceste pagini tragice de istorie comună.

³ *Deportările din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească: Bibliografie* (coord.: Ion Valer Xenofontov), Chișinău: Tipografia Centrală, 2018. 169 p.

⁴ Viorica Olaru-Cemîrtan, *Deportările din Basarabia 1940–1941, 1944–1956*, pp. 78-79.

⁵ Ibidem, p. 79.

⁶ Ibidem, p. 100.

⁷ Sergiu Cornea, *Deportările din 6 iulie 1949 în raionul Cahul*, in: *Analele științifice ale Universității de Stat „B.P. Hasdeu” din Cahul*, vol. IV, 2008, p. 122.

⁸ Ibidem, p. 124.

Precum și în primul val de deportări care a dus din sat în stepa Kazahstanului 4 familii formate din 27 de persoane, cei mai înstăriți proprietari țărani ai satului au fost din nou reprimați și exilați de data această în RSSA Bureat-Mongolă și în alte regiuni îndepărtate ale „vastei patrii”. Au fost deportați nu doar proprietarii direcți ai pământului, ci și familiile acestora. De asemenea, puterea sovietică nu au „uitat” de familiile acelor țărani înstăriți care fuseseră întemnițați cu câțiva ani mai devreme sau a căror deportare era planificată înainte de începerea războiului – au fost și ei deportați. Unii dintre cei ridicați din s. Stoianovca nu au ajuns niciodată la destinație, alții nu au fost sortiți să se întoarcă în satul natal, au rămas pentru totdeauna în stepele Kazahstanului sau în pământul rece al RSSA Bureat-Mongolă. Dar cel mai mult au suferit copiii duși cu părinții în părți străine. Ar fi dificil să redăm în câteva pagini de articol sorțile celor condamnați să trăiască ani grei departe de patria lor. Aici vom elucida doar câteva aspecte care reflectă trăirile celor deportați din s. Stoianovca în cel de-al doilea val de deportări în RSSA Bureat-Mongolă în perioada regimului stalinist.

Capi de familie care au fost condamnați în 1945 și își ispășeau pedeapsa aparte de familie. Pregătirea deportărilor, care s-au desfășurat între 5-6 iulie 1949 cu siguranță a început mult mai devreme, imediat cu instalarea regimului sovietic pe acest teritoriu. În perioada 1944–1945 au fost întreprinse activități de reținere și judecată a celor persoane, care, în opinia autorităților, au fost cele mai active în perioada interbelică. Informații despre aceste procese de judecată și soarta persoanelor supuse acestui proces deținem în proporții diferite, dacă ne referim la fiecare persoană aparte.

Ormanji Gheorghe Semion, fiind în perioada interbelică viceprimarul comunei Țiganca, județul Cahul, responsabil pentru s. Stoianovca din componența acestei comune, a fost arestat în 1944. Nu dispunem de materialele dosarului acestuia. În perioada până 1949 familia lui cunoștea doar că el a decedat în închisoarea din or. Bender până să fie etapat pentru ispășirea pedepsei în Siberia. Despre deces întâmplător a aflat ginerele lui, Ivan Caradjov, în drum spre școală de fabrică (Ф30) din Donbas⁹. Mai multe informații aflăm din documentele păstrate în dosarul soției sale Ormanji Stepanida. Potrivit profilului deportatei, soțul ei și capul familiei, Ormanji Gheorghe, a fost membru activ al Partidului Liberal al Regatului României din 1934 până în 1940. Din 1942 până în 1944 a lucrat ca primar în satul natal. Odată cu instalarea puterii sovietice, a fost arestat de MGB în 1944 și condamnat în temeiul articolului 54-1 „a” din Codul penal al RSS Ucrainei¹⁰. Cu toate acestea, datele diferă de la unele documente la altele. Dintr-un alt interogatoriu rezultă că „soțul, Ormanji Gheorghii Semion, a fost arestat de MGB în 1945 și a murit în 1946”¹¹.

Descoperit în arhiva MAI, dosarul lui *Tanurcov Zahar Vasile* ne asigură informații despre procesul de judecată organizat împotriva încă 3 locuitori ai s. Stoianovca. Potrivit verdictului din 16 iunie 1945 al Tribunalului Militar al NKVD al RSSM, în orașul Cahul a fost judecat cazul „de acuzație unui grup de cetățeni – Tanurcov Nicolae Afanasie,

⁹ Respondent Caradjov Ivan Vasile, 1925 a.n., s. Stoianovca, r-nul Cantemir.

¹⁰ Trădarea Patriei, adică acțiunile comise de cetățenii URSS în detrimentul puterii militare a URSS, a independenței sale de stat sau a inviolabilității teritoriului său, cum ar fi spionajul, trădarea secretelor militare sau de stat, dezertarea la inamic, fuga sau fuga în străinătate, sunt se pedepsește cu pedeapsa capitală – prin executare cu confiscarea tuturor bunurilor, iar în circumstanțe atenuante – închisoare pe un termen de 10 ani cu confiscarea tuturor bunurilor (art. 54-1 „a” din Codul penal al RSS Ucrainei aici și încă în câteva cazuri).

¹¹ Arhiva MAI, dosar nr. 3636, ff. 5, 5 verso, 14.

născut în 1906, Ialamov Vasili Nicolae, născut în 1885, inclusiv Tanurkov Zahar Vasile, născut în 1897, în satul Chiriutnea (Corten), raionul Congaz, județul Cahul, locuitor al satului Stoianovca, din chiaburi, bulgar după naționalitate, fără de partid, cu studii de două clase, căsătorit, cu 6 copii cu vârsta cuprinsă între 7 și 29 de ani, nejudecat până acum, pentru săvârșirea unei infracțiuni conform art. 54-1 „a” din Codul penal al RSS Ucrainei¹². Tribunalul a constatat că membrii acestui grup „au stabilit o relație strânsă cu jandarmaria română și, fiind nemulțumiți de regimul sovietic, s-au angajat în activități de trădare <...>”¹². Pe baza argumentelor standard prezentate, tribunalul militar i-a condamnat pe toți cei trei inculpați, inclusiv pe Tanurkov Zahar, în baza art. 54-1 „a” din Codul penal al RSS Ucrainei, pasibili de închisoare și ispășire într-un lagăr de corecție prin muncă pe o perioadă de 10 ani, cu pierderea drepturilor prevăzute la alin. „a”, „b”, „c” art. 29 din Codul penal al RSS Ucrainei pe o perioadă de 5 ani fiecare cu confiscarea bunurilor personale. Termenul de executare a pedepsei cu credit pentru arestarea preventivă se calculează de la 18 februarie 1945¹³. Din materialele, ce se conțin în dosarul familiei Z. Tanurcov cunoaștem soarta lui de mai departe, aflăm despre faptul că până la urma el va reuși să se reunească cu familia sa în deportare, iar apoi să revină în patria sa, doar că nu în satul Stoianovca, dar în satul vecin Taraclia, unde locuiau cu familiile lor feciorii și una din fiicile acestuia. Despre soarta lui Tanurcov Nicolae Afanasie și Ialamov Vasili Nicolae nu cunoaștem nimic. Se știe doar că înainte de arestare ambii aveau familii și câte trei copii. N.A. Tanurkov avea copii de la 4 la 15 ani, iar V.N. Ialamov – între 23 și 25 de ani¹⁴.

Dintr-un alt dosar (cel personal al Sofiei Obretenova) aflăm că soțul ei, Dmitrii Obretenov a fost arestat în 1948 pentru „deținere ilegală a armelor” și condamnat în temeiul art. 196 pentru 5 ani de detenție și și-a ispășit pedeapsa lucrând la construcția Canalului Volga-Don „V.I. Lenin”. A fost eliberat din detenție în rezultatul amnistiei din 27 martie 1953 și i s-a permis plecarea la familia sa în RSSA Bureat-Mongolă, raionul Horinsk, sovietul sătesc Hasurta¹⁵.

Familii despărțite. Alte familii și alte întâmplări tragice în viața acestora. Capii de familie precum Crestincov Peotr Harlampie și Dan Ivan Gheorghe la momentul acțiunilor de deportare din 5-6 iulie 1949 erau plecați la muncă în localitatea Timireazev din r-nul Criuleni și familiile acestora au fost deportate în RSSA Bureat-Mongolă fără ei. În aceeași zi, 6 iulie 1949, a fost transmis un mesaj telefonic șefului secției raionale MGB din Criuleni ca „să fie ridicați: 1) Dan Iv. G. născut în 1902 și Crestincov P. Harl., locuitorii orașelului Timireazev, raionul Criuleni. Familiile lor au fost deja deportate”. Pe document se păstrează și o inscripție de mână „încărcare ca singuratici”. Am analizat dosarele ambelor familii și am depistat că ambii bărbați au fost inițial trimiși nu la familiile lor din RSSA Bureat-Mongolă, ci și la o gospodărie de stat Krasnoorlovskaya, raionul Armizon, regiunea Tiumeni. Ca urmare a unei serii de comunicații în scris, păstrate în dosarul lui Crestincov P., constatăm că la 22 aprilie 1950 autoritățile de resort au fost informate „că deportatului, Dan I.G., i s-a permis să plece pentru a se alătura familiei sale în raionul Horinsk din RSSA Bureat-Mongolă, dar plecarea nu a avut loc și, prin urmare, secțiunea Ministerului Afacerilor Interne din raionul Armizon a solicitat permisiunea de a asigura călătoria în comun pentru Iv. Dan și P. Crestincov pe motiv că ambele familii locuiesc în

raionul Horinsk din RSSA Bureat-Mongolă¹⁶. Până la urmă ambii au reușit să ajungă în sovietul sătesc Hasurta, raionul Horinsk din RSSA Bureat-Mongolă.

Familii care au fost deportate din satul natal în alte sate până la deportare. Două din acele opt familii ce au suferit în al doilea val de deportare au fost ridicate în primăvara 1949 și trimise în alte localități din raionul vecin Leova. Din extrasul întocmit de șeful adjunct al Departamentului raional Baimaclia al Ministerului Afacerilor Interne al RSSM din 25 aprilie 1949 rezultă că familia lui Mitcov Gheorghe Nicolae a fost strămutată din satul Stoianovca în s. Iargara, raionul Leova¹⁷. Potrivit unui certificat întocmit de Departamentul raional Baimaclia al Ministerului Afacerilor Interne al RSSM din 17 mai 1949, la momentul pregătirii dosarelor personale ale cetățenilor supuși deportării, familia lui Tanurcov Zahar Vasile (care deja era condamnat și își ispășea pedeapsa în locul de detenție) fusese evacuată din s. Stoianovca în primăvară și trăia „la gospodăria sovietică (sovhoz) Sărata-Nova, raionul Leova din RSSM”, iar soția sa, Tanurcova Stefanida Savelievna, lucra ca „muncitor” la gospodăria menționată¹⁸.

Recrutarea din rândul deportaților a agenților loiali regimului sovietic. La mai puțin de un an de la deportare, și anume pe 11 aprilie 1950, a fost inițiat un proces de verificare lui Haralambie Crestincov, feciorul lui Crestincov P. Harl., în scopul recrutării¹⁹. Astfel, șeful Departamentului raional Baimaclia al Ministerului Afacerilor Interne al RSSM a fost trimisă o solicitare pentru a „verifica și raporta disponibilitatea materialelor incriminatoare pentru persoana verificată, precum și asupra rudelor sale”²⁰. Singura dovadă compromițătoare a fost faptul că „a fost expulzat ca fiu al unui chiabur”, exact acesta a fost răspunsul transmis la 2 iunie 1950²¹.

La fel a fost încercată recrutarea lui Ormanji Semion, însă el s-a dovedit a fi în opinia autorităților, „o persoană care nu insuflează încredere”.

Persoane, care nu au revenit acasă. Munca grea, la care au fost supuse persoanele deportate a fost nemiloasă cu mulți din cei, care au fost ridicați. În special au suferit femeile mai în vârstă pentru care condițiile drastice de muncă și trai au fost dăunătoare și au influențat puternic starea de sănătate a acestora. Tanurcova Stefanida Savelie, soția condamnatului Tanurcov Zahar Vasile a murit la 17 decembrie 1949 conform unui certificat eliberat la 21 septembrie 1956²², lăsând singure în fața sistemului pe fiica sa Prascovia și nora Maria.

O altă familie și alt caz tragic. Bazvolev Ivan Procopie a fost ridicat și dus în Siberia împreună cu soția sa, Bezvoleva Xenia C., fiica Nina de 4 ani și fiul Victor în vârstă de 16 ani. Însă condițiile de trai puțin prielnice au provocat tragedie adevărată în familia lor. Unicul fiu Victor Bezvolev nu a ajuns să-și vadă eliberarea din așezarea specială, a murit la 16 ianuarie 1956 și a fost înmormântat în s. Hasurta, raionul Horinsk, RSSA Bureat-Mongolă²³. Moartea acestuia a fost provocată de boala cardiacă (cardiopatie combi-

¹⁶ Arhiva MAI, dosar nr. 3619, ff. 9-10.

¹⁷ Arhiva MAI, dosar nr. 545, ff. 8, 9.

¹⁸ Arhiva MAI, dosar nr. 11034, f. 3.

¹⁹ Arhiva MAI, dosar nr. 1339, f. 9.

²⁰ Arhiva MAI, dosar nr. 1339, f. 10.

²¹ Arhiva MAI, dosar nr. 1339, f. 10 verso.

²² Arhiva MAI, dosar nr. 11034, f. 132.

²³ Arhiva MAI, dosar nr. 3585, f. 41.

¹² Arhiva MAI, dosar nr. 11034, f. 1.

¹³ Arhiva MAI, dosar nr. 11034, f. 2.

¹⁴ Arhiva MAI, dosar nr. 11034, f. 1.

¹⁵ Arhiva MAI, dosar nr. 3635, f. 5, 6.

nată, decompensare gradul II) care a rezultat din climatul nefavorabil la locul de reședință forțată. Certificatul de deces a fost eliberat sub nr. 045562 din 18 ianuarie 1956²⁴.

Familia Ormanji, precum și celelalte familii deportate, scria diverse solicitări pentru revizuirea dosarului de deportare. Însă în timp ce cererea lui Ormanji Semion Gheorghe (fiul condamnatului și decedatului Gheorghe Ormanji) era analizată, mama acestuia, Ormanji Stepanida Vasile, care din 1949 era bolnavă de tuberculoză pulmonară și avea nevoie urgentă de schimbarea locului de trai, a murit, fapt dovedit de avizul de eliberare, care indică data decesului – 10 februarie 1956. Certificatul de deces este eliberat din 29 februarie 1956²⁵, exact cu doi ani înaintea deciziei autorităților de eliberare a acestei familii din așezarea specială.

Copiii, care s-au născut în deportare. Anii de deportare au fost foarte complicați pentru cei care s-au obișnuit să trăiască în condiții climatice mult mai favorabile, decât condițiile Siberiei. Însă viața ca de obicei a învins toate obstacolele ce apăreau în drumul oamenilor, deportați și lăsați fără case, rude, prieteni. În anii de aflare în așezările speciale unele familii au crescut, fapt dovedit de materialele dosarelor. Așadar în trei din cele opt familii, care au fost deportate din s. Stoianovca în cel de-al doilea val de deportări, s-au născut în total cinci copii. Pe lângă fiul, care a fost deportat împreună cu părinții și bunica, în familia lui Ormanji Semion și Ana s-au născut încă doi băieți – Vasili (1952) și Zahar (1 martie 1955). În timpul aflării în așezarea specială în familia lui Mitcov Gheorghe și Ecaterina s-a născut la 1 ianuarie 1950 fiul Grigore (conform unei copii a certificatului de naștere).²⁶ Două fete – Ana și Vasilisa (Valentina) au apărut în familia lui Petrov Miron (Mihail) și Ecaterina.

Familii, cărora le-au permis să se întoarcă în sat. Eliberarea din locurile de ședere specială pentru familiile deportate în 5-6 iulie 1949 a avut loc în diferiți ani, plecarea nu însemna permisul de întoarcere în satul natal, iar revenirea mult râvnită în locurile mult dorite nu le oferea condiții de trai, deoarece proprietățile acestor familii demult erau în mâniile statului sau repartizate altor consăteni. Au urmat din nou scrisori și solicitări să le fie oferit dreptul de a reveni în satul natal. Din cele opt familii ridicate din s. Stoianovca în cel de-al doilea val de deportări staliniste au obținut acel drept de revenire doar cinci familii.

Fiind eliberați din locul de ședere specială la 27 august 1956, familia lui Bezvolev Ivan Procopie a obținut permisiunea autorităților de revenire în s. Stoianovca abia în 1957. Însă nu au reușit să se bucure mult timp de revenire acasă. Capul familiei a decedat în 1959; soția sa Xenia C. a trăit doar până în 1964.

Familia lui Dan Ivan Gh. a fost eliberată din așezarea specială în 1956, avizele de plecare au fost semnate la 25 aprilie de către Stepanida P. Dan și la 17 mai de către Ivan Gh. Dan²⁷. Acestei familii i sa permis revenirea în satul natal, dar fără ca să fie întoarse proprietățile, de aceea au fost nevoiți cu ajutorul rudelor, copiilor să-și construiască din nou casa, să-și organizeze viața de la început.

Familia lui Dmitri și Sofia Obretenov a fost eliberată din așezarea specială la 10 septembrie 1956 în conformitate cu ordinul Ministerului Afacerilor Interne al URSS nr. 0580-55g și rezoluției Ministerului Afacerilor Interne al RSSA BM din 27 august 1956²⁸.

După ce au părăsit așezarea specială, s-au întors la Stoianovca, dar proprietatea nu le-a fost restituită.

Familia Petrov a fost eliberată din așezarea specială la 11 aprilie 1956 și în luna mai a aceluiși an s-a întors în satul natal Stoianovca, raionul Leova. Cel mai probabil că la revenirea în RSSM, capul familiei, constituite din 7 persoane (2 părinți și 5 copii), a solicitat restituirea imobilului, însă, la 5 iulie 1956, s-a eliberat o adeverință de la Consiliul de Miniștri al RSSM privind refuzul de a restitui bunurile către Miron Petrov²⁹. Din informațiile obținute de autor în perioada actuală, aflăm că ajutorul rudelor pentru această familie revenită s-a remarcat prin construirea unei alte case³⁰.

Inițial eliberarea familiei Crestincov a avut loc fără drept de ședere în RSSM, „pentru a obține dreptul de a se întoarce la locul de domiciliu anterior, ei trebuiau să se adreseze Consiliului de Miniștri al RSSM”. Radierea din evidență în localitatea specială a avut loc la 16.06.1958. Abia la 11 iulie 1961, pe baza cererii cetățenilor eliberați din așezarea specială, Consiliul de Miniștri al RSSM a permis familiei Crestincov să locuiască la adresa din raionul Leova, satul Țiganca³¹.

Familii, cărora le-a fost refuzată așezarea în satul natal. Însă fiul lui Piotr Harl. și Maria Harl. Crestincov – Haralambie Crestincov nu a fost admis să se stabilească în satul natal și el împreună cu familia sa (s-a căsătorit în perioada când a fost în RSSA Bureat-Mongolă cu cetățeanca Ianicova Anfisa Procopievna și a avut un fecior născut tot acolo în sovietul sătesc Hasurta)³² s-a stabilit în orașelul Vulcănești, unde a trăit toată viața.

Familia lui Ormanji Semion a fost eliberată din așezarea specială abia în 1958, prin Decretul Prezidiului Sovietului Suprem al URSS din 19 mai 1958, fără drept de ședere pe teritoriul RSSM, care le-a fost adus la cunoștință la 16 iunie 1958³³. Judecând după dovezi indirecte, familia Ormanji s-a stabilit inițial în stanița Mingrelskaya, st. Embankment 51, fermă colectivă din Kirov, raionul Abinsk, regiunea Krasnodar, dar de acolo Semion Gheorghievici a continuat să trimită cereri către diferite instanțe, solicitând respectarea dreptului său de a se întoarce în RSSM. Cazul a fost trimis spre examinare la 22 iulie 1959 la parchetul RSSM; cel mai probabil, întoarcerea familiei Ormanji a fost în cele din urmă permisă, deoarece astăzi descendenții lui Semeon Gheorghievici și Anna Zaharovna locuiesc în orașul Ciadîr-Lunga, precum și în or. Cricova, o suburbie a Chișinăului³⁴.

Permisul de plecare din așezare specială pentru Tanurcov Zahar Vasile și fiica sa Prascovia a fost eliberat la 1 iulie 1958. Se cunoaște că fiind deja în vârstă avansată, restul vieții el a trăit în s. Taraclia, pe atunci raionul Leova, unde locuiau trei fii ai acestuia și o fiică. Din informațiile obținute deja mai târziu reiese că fiica sa mezina Prascovia (sau mai altfel Polina) a rămas în Rusia fiind căsătorită acolo.

Familia Mitcov a fost eliberată din așezarea specială la 16 iunie 1958, în conformitate cu Decretul Prezidiului Sovietului Suprem al URSS nr. 103/15 din 19 mai 1958. Cu toate acestea, la sosire în patrie, nu li s-a permis să se întoarcă în satul natal și ei s-au stabilit în orașul Tarutino, regiunea Odesa, acum statul independent Ucraina.

²⁹ Arhiva MAI, dosar nr. 3639, f. 34.

³⁰ Respondent Maria Dan-Taucci, 1948 a.n., locuitoarea s. Stoianovca.

³¹ Arhiva MAI, dosar nr. 3619, f. 35.

³² Arhiva MAI, dosar nr. 3619, f. 22-23.

³³ Arhiva MAI, dosar nr. 3636, f. 37.

³⁴ Arhiva MAI, dosar nr. 3636, f. 49.

²⁴ Arhiva MAI, dosar nr. 3585, f. 42.

²⁵ Arhiva MAI, dosar nr. 3636, f. 28.

²⁶ Arhiva MAI, dosar nr. 545, f. 41.

²⁷ Arhiva MAI, dosar nr. 3609, f. 20-21.

²⁸ Arhiva MAI, dosar nr. 3635, f. 29-30.

Așadar, din s. Stoianovca au fost ridicate în noaptea din 5 spre 6 iulie 1949 și deportate în regiuni îndepărtate ale URSS cel puțin opt familii. În același timp, avem informații indirecte neconfirmate prin materiale din dosare personale despre cel puțin încă două familii ridicate din s. Stoianovca. Nu este clar ce s-a întâmplat cu familiile lui Tanurcov Nicolae Afanasie, născut în 1906, Ialamov Vasili Nicolae, născut în 1885, judecați în 1945 împreună cu Tanurcov Zahar Vasile.

Procesul de dezrădăcinarea a celor care au fost împotriva puterii sovietice a fost luat imediat după încheierea celui de-al doilea război mondial. Ca urmare, cel puțin cinci bărbați din s. Stoianovca au fost condamnați în urma proceselor fabricate imediat după „eliberarea” de către puterea sovietică și formarea RSSM.

La unele familii fiind considerate mari moșieri sau comercianți au fost expropriate absolut toate proprietățile și le-a fost interzis traiul în satul natal. Ca urmare, cel puțin două familii, a lui Mitcov Gheorghe și Tanurcov Zahar, au trăit dublul calvar al deportării din satul natal – întâi ei au fost strămutați în două localități precum Sărata Nouă și Iargara din raionul vecin Leova, în rezultat administrația sovietică să considere măsura dată insuficientă și să fie trimiși cu al doilea val de deportări staliniste mai departe în RSSA Bureat-Mongolă.

Trei persoane, dintre care două femei vârstnice și un tânăr de 23 de ani, au decedat în urma bolilor cronice sau bolilor apărute în condițiile de trai neprielnice pentru organismul uman și au rămas în pământul rece al RSSA Bureat-Mongolă pentru întotdeauna.

Unele familii au crescut în timp ce se aflau în așezările speciale din RSSA Bureat-Mongolă. După eliberarea din așezările speciale, trei familii au revenit în patrie într-o componență mai largă: familia Petrov cu cinci fete (au fost deportați cu trei fiice una dintre ele fiind născută la 2 iulie 1949, cu trei zile înainte de operațiunea „Iug”), familia Ormanji – cu trei băieți (fiind deportați cu un singur băiat născut în 1948), iar familia Mitcov – cu doi băieți și o fiică (mezinul Grigorie s-a născut în RSSA Bureat-Mongolă). Tânărul Crestincov Harlampie s-a căsătorit și a revenit în RSSM împreună cu soția și feciorul său.

Fiind ridicați împreună din satul natal, eliberarea familiilor din locul de „ispășire a pedepsei”, altfel acest lucru nu poate fi numit, a avut loc diferit. Unor familii li s-a permis plecarea în 1956 altor – în 1958. La trei familii din opt le-a fost interzisă revenirea în satul natal, ei fiind nevoiți să se lupte pentru dreptul să revină în RSSM sau republica vecină RSSU. Nici una dintre familiile ridicate nu i-au fost restituite bunurile și proprietățile, ei fiind nevoiți să-și înceapă viața de la început după revenirea din locurile de deportare stalinistă.

Tabel. Lista familiilor, deportate din s. Stoianovca în 5-6 iulie 1949

	<i>Nume, prenume, patronimic, anul de naștere</i>	<i>Descriere</i>
1	Tanurcov Zahar Vasile (<i>Cartea memoriei. Catalog al victimelor totalitarismului comunist. Vol. 1, Chișinău, 1999, p. 352.</i>)	Condamnat în 1945 la 5 ani de muncă silnică, fiind acuzat de „colaborare” în perioada interbelică

2.	Tanurcova Stefanida Savelie – soția (1890 a.n.) (<i>Cartea memoriei. Catalog al victimelor totalitarismului comunist. Vol. 1, p. 353.</i>)	Familia a fost inclusă în categoria „chiaburi”, mai întâi evacuată la gospodăria de stat din s. Sarata-Nouă, raionul Leova, apoi deportată în 1949 în RSSA Bureat-Mongolă
3.	Tanurcova Maria Vasile – nora (1925 a.n.) (ANA, DGFAG, Fond 3397, inv. 4, unit. de dep. 192, f. 21; <i>Cartea memoriei. Catalog al victimelor totalitarismului comunist. Vol. 3, Chișinău, 2003, p. 23.</i>)	
4.	Tanurcova Prascovia Zahar – fiica (1934 ori 1936 – a.n.)	
5.	Malcova Alexandra Vasile, 1895 a.n., sora lui Tanurcov Zahar	Nu se cunoaște cum a ajuns în deportare, ultimii ani a locuit împreună cu familia nepoatei sale Ormanji Ana Zahar.
6.	Bezvolev Ivan Procopie (1902 r.p.), capul familiei (ANA, DGFAG, F. 3397, inv. 4, d. 192, f. 13.)	Familia a fost inclusă în categoria „chiaburi”, deportată în 1949. Fiica Bezvoleva Maria Ivan, născută în 1931, nu a fost ridicată și transmisă la punctul de încărcare, deoarece la 23 mai 1949, s-a căsătorit cu Mumji, Matvei Nicolae, locuitor al s. Stoianovca.
7.	Bezvoleva Xenia Constantin – soția (1906 (5) a.n.)	
8.	Bezvolev Victor Ivan – fiul (1933 a.n.)	
9.	Bezvoleva Nina Ivan – fiica (1945 a.n.)	
10.	Crestincov (Cristenco în documentele de arhivă – n.n.) Peotr Harlampie (1902 a.n.)	În iunie 1949 pleacă la lucru în orașul Timireazev, raionul Criuleni, RSSM.
11.	Crestincova Maria Harlampie – soția (1899 a.n.), cap de familie în dosarul de deportare (ANA, DGFAG, F. 3397, inv. 4, d. 192, f. 18.)	Familia a fost inclusă în categoria „chiaburi”, deportată în 1949 în RSSA Bureat-Mongolă.
12.	Crestincov Harlampie Peotr – fiul (1924 a.n.)	
13.	Dan Ivan Gheorghe (1904 a.n.)	În iunie 1949 pleacă la lucru în orașul Timireazev, r-nul Criuleni, RSSM.
14.	Dan Stepanida Peotr, soția, cap de familie (1904 a.n.) (ANA, DGFAG, F. 3397, inv. 4, unit. de dep. 192, f. 9.)	Familia a fost inclusă în categoria „chiaburi”, deportată în 1949 în RSSA Bureat-Mongolă. Fiica Dan Vasilisa Ivan, născută în 1930 la 15 noiembrie 1948 s-a căsătorit cu Gheorghe Putarev, locuitor al s. Stoianovca. Ceilalți doi fii deja erau călătoriți și trăiau cu familiile lor separat de familia tatălui său.
15.	Dan Nicolae Ivan, fiul (1939 a.n.)	
16.	Dan Maria Ivan, fiica (1944 a.n.)	
17.	Dan Elena Ivan, fiica (1947 a.n.)	
18.	Obretenova Sofia Nicolae (1896 (7) a.n.) (ANA, DGFAG, F. 3397, inv. 4, d. 192, f. 13.)	Soția lui Dm. Obretenov a fost inclusă în categoria „chiaburi”, deportată în 1949 în RSSA Bureat-Mongolă.

19.	Obretenov Dmitri Vasile	Arestat în 1948 pentru deținere ilegală a armelor, condamnat la 5 ani de detenție și și-a ispășit pedeapsa lucrând la construcția Canalului Volga-Don „V.I. Lenin”.
20.	Ormanji Stepanida Vasile (1890 a.n.), cap de familie (ANA, DGFAG, F. 3397, inv. 4, d. 192, f. 10.)	Familia a fost inclusă în categoria „chiaburi”, deportată în 1949 în RSSA Bureat-Mongolă.
21.	Ormanji Semion Gheorghe, fiul (1930 a.n.)	
22.	Ormanji (Tanurcova) Anna Zahar, nora (1928 a.n.)	
23.	Ormanji Gheorghe Semion, nepot (1948 a.n.)	
24.	Ormanji Vasile Semion, nepot (1952 a.n.)	
25.	Ormanji Zahar Semion, nepot (1955 a.n.)	Născut deja în deportare
26.	Ormanji Gheorghe Semion	A fost arestat odată cu instalarea puterii sovietice, a murit în închisoare din or. Bender (Tighina), cel mai probabil în anul 1946. Despre acesta a aflat ginerele său Ivan Vasile Caradjov aflat în drum spre așa-numitul „front al muncii” din Donbass (Respondent Caradjov Ivan Vas., 1925 a.n., s. Stoianovca, r-nul Cantemir.)
27.	Petrov Miron (Mihail) Vasile, 1913 a.n., cap de familie (ANA, DGFAG, F. 3397, inv. 4, d. 192, f. 9.)	Familia a fost inclusă în categoria „chiaburi”, deportată în 1949 în RSSA Bureat-Mongolă.
28.	Petrova (Tauci) Ecaterina Vasile, 1914 a.n., soția	
29.	Petrova Maria Miron, fiica (1939 a.n.)	
30.	Petrova Aculina Miron, fiica (1947 a.n.)	
31.	Petrova Tatiana Miron, fiica (1949 a.n.)	
32.	Petrova Anna Miron, fiica	
33.	Petrova Valentina (Vasilisa) Miron, fiica	
34.	Mitcov Gheorghe Nicolae (1918 a.n.), cap de familie (ANA, DGFAG, Fond 3397, inv. 4, unit. de dep. 192, f. 23; <i>Cartea memoriei. Catalog al victimelor totalitarismului comunist</i> . Vol. 3, Chișinău, 2003, p. 18.)	Familia a fost inclusă în categoria „chiaburi”, deportată în 1949 în RSSA Bureat-Mongolă.
35.	Mitcova Elena Vasile (1876 a.n.), maica sa	
36.	Mitcova Ecaterina Peotr (1917 a.n.), soția	
37.	Mitcova (Ianceva) Elena Gheorghe (1938 a.n.), fiica	
39.	Mitcov Nicolae Gheorghe (1940 a.n.), fiul	Ridicați din s. Stoianovca în iunie 1949 și trimiși cu traiul în s. Iargara, r-nul Leova.
40.	Mitcov Grigore Gheorghe (01.01.1950 a.n.), fiul	

Sursa: Tabelul este alcătuit de autor.

Summary. Following the study of archive documents, we propose to elucidate the deportation of the inhabitants of the village of Stoianovca, Cantemir district (at that time, Baimaclia district) within the second wave of the Stalinist deportations. Being a village populated by ethnic Bulgarians, who lived off the results of agricultural labor, many families from this locality became wealthier around 1940. With the establishment of Soviet power, they were accused of disloyalty to the new administration and, as a result, about 10% of the village's inhabitants were sentenced to deportation. Most of these people were deported in the second wave of deportations, July 5-6, 1949, being forcibly relocated to the Bureat-Mongolian ASSR. The release in 1956–1958 from the special settlements of those who survived the years of deportation did not mean the permission of the official authorities to return to their home settlement. The author aims to elucidate all these aspects, contributing to the knowledge of the history and memory of the victims of the Stalinist deportations from the village of Stoianovca, during the totalitarian-communist regime of the Moldavian SSR.

* Articolul a fost elaborat în cadrul proiectului științific „Cultură și politică în contextul schimbărilor regimurilor politice: de la Basarabia românească la Republica Moldova” (codul 010402)

Fig. 1. Fotografia comună a familiilor deportate din s. Stoianovca, din arhiva familiei Mariei Mumji (născută Bezvoleva), s. Stoianovca, r-nul Cantemir.

Fig. 2. Familia Ormaji, din arhiva familiei Marinei Caradjova (născută Ormanji), s. Stoianovca, r-nul Cantemir.

Fig. 3. Familia Ormaji și familiei Tanurcov, din arhiva familiei Marinei Caradjova (născută Ormanji), s. Stoianovca, r-nul Cantemir.

Fig. 4. Cele mai vârstnice femei, deportate din s. Stoianovca, din arhiva familiei Marinei Caradjova (născută Ormanji), s. Stoianovca, r-nul Cantemir.

Fig. 5. Familia Mitcovi, din arhiva familiei Elenei Gh. Ianceva (născută Mitcova), s. Stoianovca, r-nul Cantemir.

Fig. 6. Copiii deportați, din arhiva familiei Marinei Caradjova (născută Ormanji), s. Stoianovca, r-nul Cantemir.

LIBERTATEA ÎN CREAȚIE ȘI VALOAREA INCOMENSURABILĂ A OPEREI ARTISTULUI PLASTIC ELENA BONTEA

DOI: 10.5281/zenodo.12540892

CZU: 75.03.071.1(478)

Liliana CONDRATICOVA

Dr. hab. în studiul artelor, dr. hab. în istorie, Academia de Științe a Moldovei

ORCID: 0000-0002-8735-3364

E-mail: condaticova.asm@gmail.com

Libertatea este esențială în creație!
Elena Bontea, 15 noiembrie 2023, Chișinău

Fișier biografic: Elena Bontea, artist plastic și critic de artă, s-a născut la 10 noiembrie 1933 la Drăgănești, județul Bălți, actualmente raionul Sângerei. A absolvit în anul 1957 Școala Republicană de Arte Plastice „I. Repin” (reorganizată în anul 1991 în Colegiul de Arte Plastice „Alexandru Plămădeală”), apoi și-a continuat studiile la Institutul de Arte Plastice „Ilia Repin” din Sankt Petersburg, Facultatea de Istoria și Teoria Artei (1966). Din anul 1965 este membru al Uniunii Artiștilor Plastici din Moldova, secția pictură. Între 1968 și 1972 a profesat la Școala de Pictură pentru copii (azi Școala de Arte Plastice) „Alexei Șciusev” din Chișinău.

Începând cu anul 1960, Elena Bontea participă la expoziții de grup: Tokio (1964, 1975), București (1969), Berlin (1972), Polonia (1975), Mongolia (1985), Lituania (1988), „Saloanele Moldovei” (Chișinău–Bacău), Bienala Internațională de Pictură (2009–2013). A realizat expoziții personale la Chișinău (1985, 1986, 1996, 2005, 2013, 2021–2022, 2023), Bamaco (Republica Mali, 1988), Neusiedler (Austria, 1995)¹.

Lucrările Elenei Bontea se păstrează în colecții publice: Muzeul Național de Artă al Moldovei; Fondul UAP; Muzeul Literaturii Române „Mihail Kogălniceanu”; Muzeul Prado, Madrid, Spania; Muzeul de Artă Bacău, România; Muzeul de Artă Kasteev Alma-Ata, Kazahstan; Muzeul de Artă, Odesa, Ucraina, în colecții private din Republica Moldova, România, Franța, Germania, Italia, Letonia, Lituania, Estonia, Suedia, Marea Britanie, Turcia, Israel, SUA, Republica Mali.

Creația sa multidimensională, de cca 68 de ani de slujire pe altarul artelor plastice, a fost înalt apreciată, fiindu-i conferite Premiul de Stat al Republicii Moldova pentru *Opera Omnia* (1996), Ordinul „Gloria Muncii” și Medalia „Meritul Civic” (1996), Maestru în Artă (2001), Premiul Uniunii Artiștilor Plastici pentru Excelență în Artă (2002, 2005), „Ordinul de Onoare” (2013), medalia Academiei de Științe a Moldovei „Nicolae Milescu Spătarul” (2022), medalia „Mihail Grecu” a Uniunii Artiștilor Plastici (2023).

¹ Elena Bontea [online]. <https://www.arta.md/ro/member/bontea-elena> (consultat 20.06.2023).

„Libertatea este esențială în creație”, a consemnat artistul plastic Elena Bontea la vernisarea expoziției personale „Elena Bontea–90” la cea de-a 90-a aniversare din ziua nașterii. În mesajul său domnia sa a subliniat că vrea să transmită tinerilor „să prețuiască Libertatea și să fie uniți, să fim toți uniți! Fără Unire, noi n-o să facem nimic, Unire în suflet și în gând!”². De altfel, sub ideea Libertății și al Unirii, sub semnul divin al inspirației, și-a desfășurat întreaga activitate Elena Bontea, supranumită de colegi „Regina Culoarii” – de la primul tablou, datat în anul 1955 până la cele mai recente lucrări, parcurgând o remarcabilă carieră artistică, axată pe dialogul dintre tradiție și inovație, punând în valoare patrimoniul cultural al țării. Cu un deosebit simț al rafinamentului și naturalei, vibrație a culorii și magie a luminii, cu un dor necurmat de Libertate, Elena Bontea s-a remarcat consecvent în critica de artă și s-a afirmat printr-o deosebită sensibilitate și eleganță nobilă în arta plastică națională³. Elena Bontea, după cum afirmă dr. Ludmila Toma „se încadrează în evoluția picturii naționale din anii '60 ai secolului trecut, aderând la tradițiile postimpresioniste și foviste în sinteză cu bazele creației populare”⁴. De asemenea, Elena Bontea a intrat cu o deosebită feminitate în pleiada doamnelor care au dezvoltat o traiectorie creativă individuală în arta plastică națională din a doua jumătate a secolului al XX-lea și începutul secolului al XXI-lea⁵.

Expoziția aniversară deschisă la 15 noiembrie 2023 a integrat lucrări din patrimoniul Muzeului Național de Artă al Moldovei și din colecția personală a artistei. Totodată, expoziția a impulsionat căutările, devenind un excepțional prilej de a re(găsi) și de a re(întâlni) o celebră creatoare cu un impact substanțial asupra artelor plastice din secolul al XX-lea și începutul secolului al XXI-lea, precum și de a re(aminti) contribuțiile Elenei Bontea în promovarea tezaurului național și dezvoltarea patrimoniului cultural. Inaugurarea expoziției, marcată de fascinația și vibrația culorilor, a avut loc la Muzeul Național de Artă al Moldovei, instituție de care a fost legată activitatea Elenei Bontea mai bine de un deceniu, între 1957 și 1967, și despre care ea amintește că „Muzeul (pe atunci cu sediul în vila urbană V. Herța de pe bd. Ștefan cel Mare și Sfânt 115 – n.a.) era cea mai frumoasă clădire din Chișinău, și alături, casa lui Kligman, tot foarte bine păstrată”.

La Muzeul de Artă din Chișinău a legat o prietenie de durată cu criticul de artă Ludmila Toma, care a examinat creația colegei sale în mai multe studii științifice, inclusiv despre perioada timpurie de creație a Elenei Bontea⁶. Frumoasa colaborare ne-a păstrat și

² Elena Bontea: „Libertatea este esențială în creație. Îndemn tinereții s-o prețuiască și s-o apere!”, [online], <https://moldova1.md/p/19757/elena-bontea--libertatea-este-esentiala-in-creatie-in-demn-tinerii-s-o-pretuiasca-si-s-o-apere-> (consultat 12.12.2023).

³ Anatol Petrencu, Studiu de caz Elena Bontea: „Libertatea este cel mai scump lucru pe lumea asta”, in: *Români în Gulag. Studii, mărturii, documente*, (editori) A. Petrencu, L. Cojocar, L. Pădureac, vol. II, Chișinău: Ed. Balacron, 2015, pp. 97-114.

⁴ Ludmila Toma, Portretul Elenei Bontea în peisajul picturii basarabene, in: *Literatura și Arta*, nr. 51, 16 decembrie 1993, p. 6.

⁵ Rodica Ursachi, Creația feminină în determinarea profilului artistic din Republica Moldova, in: *Patrimoniul de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine*. Iași-Chișinău: 2021, Vol. II, editor Liliana Condraticova, pp. 37-50.

⁶ Ludmila Toma, La început de cale, in: *Femeia Moldovei*. 1965. Nr. 7, p. 13; Ludmila Toma, Svoya intonatsiya, in: *Tvorchestvo*, 1986, nr. 12, p. 26; Ludmila Toma, Universul creat de Elena Bontea, in: *Columna*, 1990, nr. 12, pp. 50-55; Ludmila Toma, Calea de creație a Elenei Bontea, in: *ARTA*, Chișinău: Litera, 1993, pp. 164-175; *Chișinăul în pictură (peisaje, portrete)*. Biblioteca Municipală „B.P. Hasdeu”, Centrul de informare și documentare Chișinău. Catalog-bibliografie.

câteva momente fotografice, datate în anul 1957, în care au fost immortalizate Elena Bontea, colegul de grupă pictorul Vasile Toma, criticul de artă Ludmila Toma, artistul plastic Eleonora Romanescu, directorul Muzeului de Artă Ion Jumații ș.a.⁷

Activând practic un deceniu în calitate de colaborator științific la Muzeul de Artă din Chișinău, Elena Bontea face cunoștință cu lucrările artiștilor plastici, aflate în custodia muzeului; elaborează mai multe texte cognitiv-informative, într-o manieră inedită, proprie, ghidând zi de zi câte 8-9 grupuri de vizitatori ai expozițiilor muzeale, și venea acasă „fără voce”, după cum mărturisește artista. Cu certitudine, cursurile teoretice de istoria artelor, ținute de remarcabilul profesor Ada Zevin, și-au adus contribuția la formarea mai multor generații de artiști, printre discipoli numărându-se și Elena Bontea, alături de Mihai Țăruș, Ludmila Țoncev, Dmitri Peicev, Inesa Țîpin ș.a.⁸

Am avut marea șansă, în septembrie 2014, să vizitez atelierul doamnei Elena Bontea, domnia sa relatând mai multe fațete din viața și creația sa, impactul deportării familiei și șederea la mătușa sa la mănăstirea Tabăra, venirea la Chișinău, inspirația și metamorfozele prin care trece lumina și culoarea în lucrările sale care ne fascinează prin semnificația mesajului adânc încifrat. În acest atelier de pe strada Dîmo, Elena Bontea are spațiul de creație și meditație chiar de la darea în exploatare a clădirii, prin 1975, care a fost construită special pentru pictori și sculptori.

Demersul de față l-am centrat pe câteva aspecte de importanță majoră: activitatea la Muzeul Național de Artă al Moldovei, portretul în creația artistului plastic Elena Bontea și destinul omului de artă, opere de valoare care au marcat arta națională și au devenit veritabile manuale de studiere a artei, prin simbolismul și metafora ce le poartă. În pofida tuturor cumpenelor prin care a trecut, rămasă singură la vârsta de 17 ani după deportarea familiei, Elena Bontea a păstrat de-a lungul anilor o excepțională cumsecădenie și agerime atât în profunzimea ochilor care revarsă un ocean de blândețe și pasiune energizantă, cât și în eleganța aristocratică a lucrărilor sale, fie portret, natură statică sau un peisaj.

Elena Bontea s-a format ca artist plastic în anii șaizeci, traversând, în opinia criticului de artă Ludmila Toma, aceleași etape de creație ca și Mihai Greco, Valentina Rusu-Ciobanu, Ada Zevin. Este perioada interesului pentru figurativ, pentru proiecția în creație a culturii tradiționale, readuse din neant și motivate prin traiul în satul Tabăra din raionul Strășeni. Elena Bontea povestește că trăia „la o mătușă în raionul Orhei, acolo era o fabrică de covoare și o tabără, iar mătușa mea era acolo – ea era croitoreasă tare vestită. Și veneau acolo pictorii din Chișinău: Serghei Ciocolov, Ana Baranovici”⁹. Amintim că la mănăstirea de maici Tabăra cu hramul Adormirea Maicii Domnului activau cele mai iscusite meșterițe în domeniul țesutului covoarelor, care după lichidarea mănăstirii (1959) au fost impuse să se încadreze în atelierul de covoare de la Tabăra, iar apoi și la Fabrica de covoare de la Strășeni¹⁰. De altfel, peste câțiva ani, Elena Bontea a scădat în culoare Alcătuitori: Taisia Foiu, Ludmila Toma. Chișinău: 2012, 92 p.

⁷ *Tradiție și contemporaneitate în artele vizuale și culturologie. Studii interdisciplinare*. În onoare doctorului în studiul artelor Ludmila Toma. Culegere de articole. Editor: Liliana Condraticova. Iași-Chișinău: 2020, p. 52.

⁸ Liliana Condraticova; Natalia Procop, Fenomenul Ada Zevin în arta națională, in: *Akados*, 2018, nr. 3, pp. 145-149.

⁹ Familia mea a fost deportată în Bureația, Mongolia, eu am rămas singură [online] <https://moldova.revistatimpul.ro/familia-mea-a-fost-deportata-in-bureatia-mongolia-eu-am-ramas-singura/> (consultat 24.06.2023).

¹⁰ Liliana Condraticova, Mănăstirea de maici Tabăra – destin sub soviete, in: *Magazin istoric*,

și emoții lăcașul sfânt care i-a devenit refugiu pentru o bună perioadă de timp, pictând „Mănăstirea Tabăra” (1969, ulei, carton). Subiectul spiritualității revine în atenția artistei într-o diafană și pioasă „Ctitorie” (1989, u/p. 35×27 cm), apoi către anul 1990, cu lucrarea profund simbolică „Revelație” (u/p.) și, ulterior, în 2015, când a pictat o sublimă lucrare „Evocare. Butuceni” (ulei, carton), plină de lumină, credință și rafinament, de parcă inspirată și protejată de aripa îngerilor.

În perioada dominației ideologiei sovietice, a implicării politicului în artă, este lesne de înțeles că mai multe opere semnate de Elena Bontea nu au fost apreciate la justa valoare, artista sfidând în peisaje și naturi statice canoanele realismului socialist. Deși aparent genuri nu atât de mult consacrate politic, spre deosebire de arta angajată, peisajele și naturile statice promovau semnificații ascunse, fiind o chemare la meditație, deopotrivă cu contemplarea mixajului culorii, formei și luminii. Noile condiții de activitate ale artiștilor, după 1989/1991, au contribuit substanțial la deschiderea și exprimarea potențialului artistic, al elanului creator, transformările la nivel socio-uman din societate regăsindu-se și în opera Elenei Bontea.

Artista povestește că a venit pentru prima dată la Chișinău în anul 1945, având 13 ani. Relatările sale foarte atente și pot servi drept o ilustrare detaliată a vechiului oraș Chișinău, Elena Bontea având un spirit de observație de cronicar, demn de invidiat. Dorința de a picta, posibil, a fost modelată și de mama artistei, care a învățat la Chișinău, la o Școală de Fete, unde au studiat Valentina Rusu-Ciobanu și Eleonora Romanescu. La Școala de arte plastice (pe atunci Școala de pictură era pe str. Serghei Lazo) Elena Bontea a învățat într-o grupă cu Elena Rotaru (1938–2018), una dintre cele mai talentate reprezentante a tapiseriei moderne basarabene. Ca mentori, i-a avut pe Vladimir Ocușco, apoi la anul trei vine din Odesa Rodion Alexeevici, pe care l-a urmat Alexandru Klimașevski, fapt care nu a putut să nu influențeze maniera de creație, mentalitatea și limbajul plastic al tinerei pictorițe.

Printre primele lucrări ale Elenei Bontea vom menționa „Țăran fumând” (1955, ulei, carton), un excepțional peisaj scăldat în nuanțe de galben și verde, plin de soare, având în centrul compoziției chipul unui țăran degajat. O lucrare cu totul diferită ca concept și limbaj plastic este „Pomul” (1981, ulei/carton, 16×23,5 cm), peisajul „Seara la liman” (2001, u/p.), marcat prin fâșii difuze orizontale, inspirate și ele din covorul tradițional sau din frumusețea câmpurilor moldovenești. În aceeași ordine de idei se înscrie și peisajul „Insulă”, realizat în 2015 (ulei, carton) – o lucrare diafană, cu treceri subtile cromatice, motive ornamentale sugestive, care reflectă pe de o parte singurătatea, pe de altă parte integrarea optimă în ambianța complexă a lumii. Cu totul altă abordare, un limbaj plastic și mijloace expresive distincte, întruchipează lucrarea „Pământ fertil” (2019, u/p.), una din recente opere din colecția Elenei Bontea care exprimă o maturitate profesională deosebită și profunzime a simbolurilor, o textură, culoare vibrantă ce te duce cu gândul la soarta acestei palme de pământ, adineaori mândră de fertilitatea solului ce îi revenise.

Deși la timpul său Elena Bontea a subliniat că „peisajul urban nu este subiectul meu. Prefer spațiile deschise, natura, care îmi dă posibilitatea de inspirație”¹¹, totuși, prin măiestria sa Elena Bontea a immortalizat Chișinăul prin personalitățile sale notorii – scriitori și savanți.

2013, nr. 6, pp. 10-12.

¹¹ Chișinăul anilor '50 în amintirile pictoriței Elena Bontea, o consemnată de Taisia Foiu [online] <https://chisinauorasulmeu.com/2022/06/27/chisinaul-anilor-50-in-amintirile-pictoritei-elena-bontea/> (consultat 12.06.2023).

Pe parcursul a patru decenii, Elena Bontea a realizat mai multe portrete, care au fost prezentate în decembrie 2021 – februarie 2022 la expoziția de (c)Arte „Elena Bontea: Portrete de scriitori” de la Muzeul Literaturii Române¹². În colecțiile Muzeului Literaturii Române sunt 16 lucrări realizate de Elena Bontea, dintre care compoziția Balada „Miorița” și „Lucașfăru”, precum și 14 portrete ale scriitorilor – Mihail Sadoveanu, Ramil Portnoi, Victor Cabac, Nichita Marcov, Andrei Burac, Emilian Bucov „Portretul poetului Em. Bucov” (1968, u/p., 95×70 cm.), „Portretul Elenei Damian” (1974, u/p., 100×80 cm), „Portretul scriitorului Nicolai Costenco” (1972, u/p., 130×90 cm)¹³, „Portretul scriitorului Petru Cărare” (1979, u/p., 90×75 cm) [18]¹⁴, „Portretul scriitorului Anatol Codru” (1988, u/p., 99×79,5 cm)¹⁵, „Portretul lui Mihail Gh. Cibotaru” (1985, u/p., 100×80 cm), „Portretul lui Arhip Cibotaru” (1970, u/p., 105×80 cm), „Portretul scriitorului Nicolae Esinencu” (1978, u/p., 90×70 cm)¹⁶, „Poetul Ion Vatamanu” (1981, u/p., 90×64 cm), genul portretistic condiționând dezvoltarea lumii interioare atât a protagonistului, cât și a artistului plastic, reușind a fi un liant special al celor doi actanți. De altfel, Ion Vatamanu ajungând sufletul boemei literare a Chișinăului, în portretul realizat de Elena Bontea apare într-o izbitoare asemănare cu Byron, după cum a sesizat Arcadie Suceveanu, scăldat în toate culorile Soarelui¹⁷.

Deopotrivă cu portretele scriitorilor, Elena Bontea a realizat și portretul savantului matematician, academicianul Petru Soltan, lucrare ce se păstrează actualmente într-o colecție privată. În cazul personalităților artistice neordinare, Elena Bontea a reușit în portretele sale să redea spiritul epocii, trăsăturile individuale, personalitatea, portretul fiind și el un anumit refugiu de la tematica angajată, ideologică, dictată în perioada sovietică. „Portretul arhitectului” (1968, u/p., 70×50 cm), „Portretul învățătoarei emerite C. Văcarova” (1972, u/p., 129×84) și, ulterior, „Portret” datat în anul 2000 (u/p., 41×33 cm) relevă foarte elocvent căutările personajului și ale artistei, mijloacele plastice redând expresiv lupta internă, căutarea „eu-lui” în vâltoarea evenimentelor de atunci, fragmentarea personalității umane, a destinului și a societății per ansamblu.

Practic, nu există artist plastic care să nu tatoneze oportunitatea realizării unui autportret. Nu a fost străină și Elena Bontea, care a prezentat într-o manieră expresionistă „Portretul artistei” (1980, 70×50 cm). În colecția personală a artistei găsim și un „Autoportret”, datat în anul 1985 (carton, ulei, 49×39 cm)¹⁸.

¹² Expoziție inedită inaugurată la Muzeul Național de Literatură „Mihail Kogălniceanu” [online] <https://trm.md/ro/cultura/expozitie-inedita-inaugurata-la-muzeul-national-de-literatura-mihail-kogalniceanu> (consultat 12.12.2023); Vernisarea expoziției de (c)Arte Elena Bontea: portrete de scriitori [online] <https://mnl.md/2021/12/06/vernizarea-expozitiei-de-carte-elena-bontea-portrete-de-scriitori/> (consultat 12.12.2023).

¹³ Mihaela Perciun, Un portret enorm [online] <https://gazetadechisinau.md/2022/08/05/un-portret-enorm/> (consultat 10.12.2023).

¹⁴ Mihaela Perciun, SĂGEȚI din/în toate direcțiile [online] <https://gazetadechisinau.md/2023/09/12/sageti-din-in-toate-directiile/> (consultat 10.12.2023).

¹⁵ Mihaela Perciun, Soarta lumii umblă cu cămașa ruptă [online] <https://gazetadechisinau.md/2023/08/01/soarta-lumii-umbla-cu-camasa-rupta/> (consultat 10.12.2023).

¹⁶ Mihaela Perciun, Arhiplină de dragoste – viața lor [online] <https://gazetadechisinau.md/2023/01/03/arhiplina-de-dragoste-viata-lor/> (consultat 10.12.2023).

¹⁷ Arcadie Suceveanu, Câtă literatură, atâta viață, Ion Vatamanu. 80 de ani de la naștere, in: Revista Literară, Chișinău, 2017, nr. 5, p. 14; Mihaela Perciun, În toate culorile Soarelui [online] <https://gazetadechisinau.md/2022/08/22/in-toate-culorile-soarelui/> (consultat 10.12.2023).

¹⁸ Chișinăul în pictură (peisaje, portrete). Biblioteca Municipală „B.P. Hasdeu”, Centrul de in-

Un loc distinct ocupă în creația Elenei Bontea copilul – îl vedem pictat cu o deosebită dragoste maternă și fermitate în mijloace expresive utilizate în portretul feciorului „Dan” (1972, tempera, pânză), în „Minge nouă” (1979, u/p.), miracolul poveștilor înfățișat în „Călătorie în basm” (1981, u/p.) sau „Maternitate” (1985, u/p.), ce accentuează toată puterea și dragostea maternă, protecția și căldura oferite de inima de mamă.

O delicatețe feminină transpare din portretul unei femei ucrainence, pictată în 1972 (pastel, hârtie), folosind o gamă subtilă de culoare, jucând cu nuanțele pentru a reda trăirile suflate ale protagonistei.

Expoziția portretelor semnate de Elena Bontea a fost un prilej pentru pictor de a-și depăna amintirile, de a evoca în detalii cum a fost realizat portretul lui Anatol Codru sau cel al lui Nicolae Costenco, despre care amintea că „Cupa care o ține în mână simbolizează întreaga lui viață care a trăit-o în zbucium. A fost luat în Siberia din '40 și cu mare greu s-a întors”¹⁹. Fiecare portret este un destin aparte, în care au fost reflectate trăirile emoționale ale protagonistului, revărsate sentimentele artistei și deschis întreg potențialul artistic. Monumentalismul unor chipuri portretistice este armonizat prin pete de culoare și linii expresive, unicitatea gesturilor și plastica mișcărilor, trăsăturile sugestive ale feței și individualismul personalității. Artista folosește, deopotrivă cu culoarea, lumina și mult soare (atât în sensul luminozității, cât și sub aspect emoțional), simbolistica puternică a obiectelor pentru a accentua anumite aspecte și destine omenești, pentru a experimenta, după cum menționase criticul de artă Eleonora Brigalda, că „Picturile Elenei Bontea emoționează, sensibilizează și, în același timp, provoacă la meditație”²⁰. Ar putea fi că acea cupă simbolică pe care o ține Nicolae Costenco atât de grijuliu în mână, să fie și o extrapolare la nivelul subconștientului pentru destinul deloc simplu al Elenei Bontea. Amintim că familia artistei a fost deportată în Buriatia, Mongolia în acea tragică zi de 5 spre 6 iulie 1949, când basarabienii au suportat din plin tragedia deportărilor în frigidurile siberiene, cel mai mare val al deportărilor a schimbat destinul a circa 35 de mii de persoane din Basarabia și Nordul Bucovinei²¹. „În noaptea când au fost deportările, eu nu eram acasă, eram la o mătușă în vizită, am stat două zile acolo, și în timpul ăsta i-au deportat pe mama, bunica, fratele mai mic, sora mai mare și alta mai mică decât mine, sora mamei. Toți au fost deportați. Anul 1949. Dar eu am rămas. Aveam 17 ani. Rudele se temeau să mă țină, să nu-i ducă și pe ei în Siberia, și doi ani eu am umblat așa, fugară”, își amintește cu durere pictorița²².

formare și documentare Chișinău. Catalog-bibliografie. Alcătuitori: Taisia Foiu, Ludmila Toma. Chișinău: 2012, 92 p.

¹⁹ Expoziție inedită inaugurată la Muzeul Național de Literatură „Mihail Kogălniceanu” [online] <https://trm.md/ro/cultura/expozitie-inedita-inaugurata-la-muzeul-national-de-literatura-mihail-kogalniceanu> (consultat 12.12.2023); Vernisarea expoziției de (c)Arte Elena Bontea: portrete de scriitori [online] <https://mnl.md/2021/12/06/vernizarea-expozitiei-de-carte-elena-bontea-portrete-de-scriitori/> (consultat 12.12.2023).

²⁰ Eleonora Brigalda, Elena Bontea – o pictoriță a discreției și a rafinamentului, in: *ARTA*, 2016, nr. 1, pp. 154-155.

²¹ Viorica Olaru-Cemîrtan, *Deportările din Basarabia: 1940–1941 / 1944–1956*. Chișinău: Pontos, 2013, 548 p.

²² Familia mea a fost deportată în Bureatia, Mongolia, eu am rămas singură [online] <https://moldova.revistatimpul.ro/familia-mea-a-fost-deportata-in-bureatia-mongolia-eu-am-ramas-singura/> (consultat 24.06.2023).

Viața și activitatea artistului plastic Elena Bontea este un model de rezistență, memoriile domniei sale fiind cutremurătoare: „Dar la școală nici nu știau că ai mei sunt deportați. Nu se putea de spus așa ceva. Dacă vorbeam despre așa ceva, atunci puteau să mă trimită în Siberia”, își amintește Elena Bontea²³. Este bine de știut că urmând „Cartea Foamei” de criticul teatral Larisa Turea, a fost montat spectacolul „1946”, premiera căruia a avut loc pe 2 și 3 decembrie 2023. Acest spectacol de teatru, un veritabil documentar despre anii premergători deportării basarabenilor înstăriți în vara lui 1949, dezvăluie fapte dureroase, destine, tragedii de familie, cu un impact puternic până în prezent.

De-a lungul anilor, opera Elenei Bontea a avut parte de aprecierea criticilor de artă²⁴ și recunoașterea tuturor amatorilor de frumos, iar în 1996 pentru întreaga operă i-a fost conferit Premiul de Stat²⁵. Vom consemna doar câteva din cele mai recente aprecieri ale creației domniei sale – „Elena Bontea este un vârf al picturii naționale... O artistă cu o sensibilitate rară, care a optat întotdeauna pentru experiment. A mers în permanență pe propria sa cale în pictură. S-a aflat în fruntea mișcării artistice de la noi” (directorul MNAM Tudor Zbârnea); „Îi suntem recunoscători pentru tot patrimoniul, toată bogăția pe care a creat-o pentru Republica Moldova” (Ministrul Culturii Sergiu Prodan); „O expoziție prin care Elena Bontea a reușit perfect să combine elemente postmoderne cu elemente din stilul tradițional” (doctor în studiul artelor Natalia Procop); „O cunosc pe doamna Bontea din copilărie pentru că mama mea a fost învățătoarea doamnei. Creația Elenei Bontea e foarte fină” (acad. Leonid Culiuc)²⁶; „Multe dintre lucrările Elenei Bontea, care au multiplicat faima școlii moldovenești de pictură, nu au fost prețuite pe timpuri pentru că sfidau canoanele realismului socialist” (doctor în studiul artelor Ludmila Toma); „Există ceva

²³ Familia mea a fost deportată în Bureatia, Mongolia, eu am rămas singură [online] <https://moldova.revistatimpul.ro/familia-mea-a-fost-deportata-in-bureatia-mongolia-eu-am-ramas-singura/> (consultat 24.06.2023).

²⁴ Gheorghe Mardare, Raporturi de culoare în pictura Elenei Bontea, in: *Literatura și arta*, 1983, 1 decembrie, p. 6; Elena Bontea, Expoziție de lucrări: Catalogul lucrărilor, pref.: Gh. Mardare, Chișinău: Timpul, 1985, 32 p.; Elena Bontea, in: *Femei din Moldova: enciclopedie*. Coordonator Colesnic Iurie. Chișinău: Museum, 2000, p. 51; Elena Bontea: [album] / *Elena Bontea*; pref. de Vladimir Bulat; trad. în engl.: Iulian Robu; red. pentru textele în engl.: Zinaida Plămădeală; imagini: Iurie Foca; prez. grafică: Mihai Bacinschi. Chișinău: ARC, 2005, 48 p.; Vasile Ciobanu, Casa cea Mare a pictoriței Elena Bontea, in: *Literatura și arta*, 2005, 30 iunie, p. 6; Aurelia Calinin, Călătorie în basm, in: *Capitala*, 2005, 25 mai, p. 8; Vladimir Bulat, Pictura sfioasă, in: *Limba română*, 2006, nr. 11-12(138), pp. 252-253; Anastasia Rusu-Haraba. O împătimită de lumină, in: *Moldova: serie nouă*, 2006, Nr 3, pp. 49-53; Vlad Pohilă, „...Împătimită de vibrația coloristică, de armonie, de echilibru, de texturi plastice”, in: *BiblioPolis*, 2008, Vol. 27, Nr. 3, pp. 85-87; Efimia Țopa, O artistă a tradiției, in: *Literatura și Arta*, 2008, 1 mai, p. 6; Iraida Ciobanu, Odă florilor – motivul predominant în creația Elenei Bontea, in: *Creativitate, tehnologie, marketing*, 2014, Chișinău: UTM, pp. 53-56; Elena Bontea, in: Bulat Vladimir. O antologie a picturii moldovenești 1939–2015 / An Anthology of Moldavian Painting. Chișinău: Nova Imprim, 2015, pp. 79-88; Iraida Ciobanu, Natura statică în artele plastice din Republica Moldova. Teză de doctor în studiul artelor. Chișinău, 2018, 190 p.

²⁵ Eleonora Barbas, O lume de basm: pictorul Elena Bontea este propusă la Premiul Național al Republicii Moldova pe anul 1996, in: *Flux*, 1996, 9 august.

²⁶ O expoziție aniversară a pictoriței Elena Bontea a fost vernisată la Muzeul Național de Artă [online] <https://www.moldpres.md/news/2023/11/15/23009201> (consultat 12.12.2023); Elena Bontea: „Libertatea este esențială în creație. Îndemn tinerii s-o prețuiască și s-o apere!” [online] <https://www.youtube.com/watch?v=7U3Afmt0LA0> (consultat 11.12.2023).

care apropie natura percepției sale artistice de abordarea creatoare a artiștilor populari: în pictura sa domină deopotrivă aspirația nestrămutată spre simplitate, sensibilitatea față de material și tendința de respingere a exceselor” (critic de artă, artist plastic Ada Zevin)²⁷; „Demersul Elenei Bontea creează o reușită echilibrare între vocația unei formulări plastice de cerebrală coerență și liberul flux al visărilor interioare...” (doctor în studiul artelor, profesor Eleonora Brigalda)²⁸; „Privită în ansamblul său, pictura Elenei Bontea vădește o coerență circulară, programatică. Artista face parte din acea tagmă de creatori care nu afirmă răspicat că au găsit definitiv și indubitabil calea, ci o caută continuu. Consecvent. Căutarea aceasta, tenace și mereu surprinzătoare, punctează un traseu artistic perfect recognoscibil. Bontea și-a găsit „tema” și „laimotivul” parcă dintru început” (criticul de artă Vladimir Bulat)²⁹. Toate aprecierile creației Elenei Bontea subliniază modalitatea încântătoare și aparent simplul algoritm de a expune portretul, peisajul, natura statică într-o manieră inedită, cu vibrație cromatică diafană și o avalanșă de sincere emoții și trăiri sufletești.

În circa șapte decenii de creație, Elena Bontea a realizat numeroase lucrări, inspirate din arta tradițională și înțelepciunea poporului, conjugate armonios cu tendințele actuale în domeniul artelor. Asemenea lucrări ca „Natură statică pe covor vechi” (1964, u/p), teatrul popular „Malanca” (1972) (fiind o tratare diferită a subiectului comparativ cu „Malanca” de Nely Sajin, din 1967 sau „Malanca” de Silvia Vrînceanu, din 1971), „Balada Miorița” (1977) (subiect tratat și în tapiseria cu același titlu de Elena Rotaru, realizată în 1988), celebra lucrare „Luceafărul” (1989, u/p.), „Sărbătoare” (1982, u/p.), „Dansul zestreii la Camenca” (1987, u/p.), fac parte din fondul de aur al artei naționale, din patrimoniul cultural al țării, fiind o viziune a artistului asupra tradițiilor și obiceiurilor poporului nostru (nunta, împodobirea miresei, sărbătorile de iarnă ș.a.).

Artista își amintește că pentru ea „a fost o piatră de încercare această Mioriță. Ziua făceam schițe, seara citeam Eminescu. Miorița, eu cred ca este codul nostru genetic și dacă Eminescu a apărut – el nu a apărut de nicăieri, el a apărut de la codul genetic al Mioriței”³⁰. Anume păstrarea legăturii cu arta populară a condus spre vocația deosebită a Elenei Bontea, care a devenit un pictor de referință din stânga Prutului. Amintim aici relația domniei sale cu meșterițele în țesutul covoarelor de la mănăstirea de maici Tabăra, tapiseria artistică pe care a practicat-o, precum și studiile sale critice despre covorul moldovenesc ridicat la rang de obiect de artă³¹.

Compozițiile bine gândite și arhitectonic echilibrate ne conduc spre copilăria fără tristețe, până în 1949, casa părintească, căldura și energia obiectelor, a covoarelor din casă, care o vor însoți practic în toată creația, fiecare avându-și locul său premeditat cu o adâncă semnificație. Dorul covoarelor tradiționale, acea interdependență strânsă cu rădăcinile poporului, se regăsesc în mai multe lucrări precum „Natură statică cu covor vechi” (1964, 97×77 cm) ș.a. Chiar și în peisajele sale Elena Bontea rămâne fidelă artei străbune, redând cu dragoste porțile vechi, cum ar fi cea din lucrarea „Peisaj cu poartă galbenă”

(1967, ulei, carton). Vechile căsuțe sunt redată discret și în alte lucrări semnate de Elena Bontea, cum ar fi „Peisaj” (1998, u/p.).

Naturile statice cu flori ocupă un locul de frunte în creația Elenei Bontea, fiind un mesaj subtil la transformările de ordin social și ideologic din țară. Cromatica vibrantă, mixajul culorilor și lumina solară sunt mesagerii trăirilor sufletești ale plasticienii, pe care le revarsă cu atâta dragoste și pietate în pânzele sale eterne, realizate într-o manieră stilistică proprie și inconfundabilă. Putem vorbi despre o veritabilă odă a florilor adusă de Elena Bontea³², care și acum își aduce aminte că „Erau foarte multe flori în Chișinău. Te dogorea mireasma lor”, astfel ca florile pictate ajung să fie un fel de confesiune a artistei³³.

Perioadă decorativă în creația sa, cea folclorică, bazată pe simbolism, se remarcă prin pete plate, pe care le admirăm în „Natură statică cu floarea-soarelui” (1965, u/p, 48×65 cm) sau în natura statică „Crini oranj” (1967, u/carton, 70×50 cm), realizate într-o manieră complet decorativă, într-o manieră pointilistă fiind realizate petele de culoare ce acordă o deosebită frumusețe încântătoare acestor naturi statice. Un alt covor moldovenesc îl găsim ca fundal în tabloul „Natură statică” (1972, MNAM), care reprezintă două vase de ceramică cu floarea-soarelui și cârciumărese. Armonie, ritm, echilibru, pete de culoare sunt celea care domină tablourile și atrag atenția privitorului, naturile statice ale Elenei Bontea fiind un argument temeinic de a considera acest gen de pictură drept artă adevărată, inspirate din cotidianitate. Covorul cu fundalul său devine sursa de inspirație pentru naturile statice, amalgamându-se cu buchetele de flori sau alte obiecte pictate, jucând un rol principal sau complementar, în funcție de mesajul tainic al lucrării. Mai multe naturi statice, buchete de fructe sau flori, relevă natura organică cu tradiția și arta populară, aceste impresii fiind regăsite atât în pictură, cât și în studiile despre covorul moldovenesc, despre arta veche³⁴. Într-o altă lucrare „Crini regali” (1999, 40×50 cm), care sunt, de altfel, floarea preferată a artistei (consemnăm aici una dintre primele lucrări „Buchet de crini”, 1956, u/p.), descoperim maniera de lucru prin pete calde pe un fundal de gri pal spre albastru³⁵. Menționăm aici și lucrarea „Crini de august” (2004, u/p., 39×47 cm). Vorbim, în sensul larg al cuvântului, de o expresivitate muzicală a naturilor statice redată printr-o plasticitate și vibrație coloristică individuală, ce face distinct stilul de creație al Elenei Bontea și o deosebește de alți pictori care au ales de-a lungul carierei sale să picteze natură statică. Naturile statice cu flori, cu fructe („Natură statică cu fructe, 1985, u/c., 50×70 cm), cu obiecte prinse din viața cotidiană, cu covoare populare ca fundal sunt adevărate spectacole coloristice bine regizate și cu mesaje adânc încifrate, vibrând armonios între tradițional și modern în arta națională. În pofida numărului impresionant de naturi statice, Elena Bontea nu rămâne autorul unei lucrări sau captiv al stilului său de lucru, fiind într-o căutare permanentă, din care rațiune de fiecare dată descoperim o altă Elena Bontea. Un exemplu sugestiv este lucrarea „Fără titlu” din 1976 (pânză, ulei, colaj) – un model de stilizare, de geometrizare a lumii obiectuale, care ne arată un pictor matur, în procesul de căutare, de metamorfozare. Iar lucrarea „Buchet” din 1990 (u/p.) prin mij-

³² Iraida Ciobanu, Odă florilor – motivul predominant în creația Elenei Bontea, in: *Creativitate, tehnologie, marketing*, 2014, Chișinău: UTM, pp. 53-56.

³³ Chișinăul anilor '50 în amintirile pictoriței Elena Bontea [online] <https://chisinauorasulmeu.com/2022/06/27/chisinaul-anilor-50-in-amintirile-pictoritei-elena-bontea/> (consultat 12.12.2023).

³⁴ Elena Bontea, Renaștea arta străbună, in: *Cultura Moldovei*. 1960, nr. 37, p. 3.

³⁵ Iraida Ciobanu, Odă florilor – motivul predominant în creația Elenei Bontea, in: *Creativitate, tehnologie, marketing*, 2014, Chișinău: UTM, pp. 53-56.

²⁷ Ludmila Toma, Elena Bontea și magia luminii, in: *AKADEMOS*, 2009, nr. 4, pp. 124-125.

²⁸ Eleonora Brigalda, Elena Bontea – o pictoriță a discreției și a rafinamentului, in: *ARTA*, 2016, nr. 1, pp. 154-155.

²⁹ Vladimir Bulat, Pictura sfioasă, in: *Contrafort*, 2005, Iulie-August (Nr. 7/8), p. 19.

³⁰ Expoziție inedită inaugurată la Muzeul Național de Literatură „Mihail Kogălniceanu” [online] <https://trm.md/ro/cultura/expozitie-inedita-inaugurata-la-muzeul-national-de-literatura-mihail-kogalniceanu> (consultat 12.12.2023).

³¹ Elena Bontea, Covorul – obiect de artă, in: *Cultura Moldovei*, 1962, 2 decembrie, p. 4.

loacele expresive utilizate și culorile contrastante redă frământările sociale și culturale ale societății în perioada de tranziție.

În „Motiv popular” (1988, u/p.) ornamentarea covorului devine obiect independent, subliniind interesul și căutările sale spre tratarea individuală a obiectelor, a lumii înconjurătoare, fără a ceda în fața tendințelor abstractizării ale vremii. Naturile statice sunt adesea un model de ritm, de culoare și lumină, de integritate și o bună meditare a compoziției pentru a defini o lucrare complexă, culoarea devenind un element constructiv, esențial, în creația Elenei Bontea, deschisă către experimente, cu o voință de libertate în creație și o feminitate distinctă.

Chipurile tipice din popor au fost redade de Elena Bontea cu o deosebită blândete și tandrețe, aceste lucrări reflectând amplitudinea tradițiilor, folclorul, ritualurile și sărbătorile poporului. Le regăsim în compoziția Teatrul popular „Malanca” (1971, tempera, pânză), „Balada Miorița” (1978), o lucrare profund simbolică și emoțională „Amintiri...” (1981, u/p.), „Sărbătoare” (1982, u/p.), „Dansul zestrei la Camenca” (1987, u/p.), grupul de cântărețe (șase figuri de femei) înveșmântate în port tradițional în lucrarea „Cântec” (1984, u/p.) ș.a. Lucrarea „Motiv popular” (1988, u/p, 60×60 cm) este mai degrabă un simbol complex ce așteaptă descifrarea semnelor înscrise într-o compoziție bine gândită și foarte sugestivă. Creația Elenei Bontea este plină de vibrație coloristică, armonie, ceea ce putem observa în reflectarea costumelor și măștilor populare, în dansul nuntașilor care păstrează și transmite datinile strămoșești, în forțele naturii transpuse cu o deosebită putere de convingere și fermitate în utilizarea mijloacelor de expresie, neconformându-se cerințelor realismului socialist, din care considerente adesea uitată, minimalizată de criticii de artă și curatorii expozițiilor de artă națională. Elena Bontea a reușit să nu banalizeze subiectele legate de roadă, ospitalitate, deși se considerau tematici angajate. „Sărbătoarea roadei” (1968), „Cântec de toamnă” (1985) redau compoziții muzicale transpuse în culoare și lumină, în pete diafane de culoare și mândrie pentru roadă, fără un pic de ideologie.

În concluzie vom menționa că peisajele, natura moartă, universul obiectelor cotidiene (vase, ulcele, flori, țesături vechi), portretele scriitorilor și oamenilor de artă, lucrările inspirate din tradiția populară, exprimă cele mai subtile trăiri și emoții ale pictorului, care a consemnat în picturile sale o adevărată istorie a evoluției artei naționale, a mentalității omului, a tuturor stărilor sufletești ale omului.

În domeniul artelor plastice s-au manifestat mai multe plasticiene, care și-au început activitatea artistică în perioada postbelică, dominată de rigorile uniformității stilistice, a „realismului socialist”, dar toate au avut curajul pentru a excela în drumul său liber de creație – Valentina Rusu-Ciobanu, Ada Zevin, Eleonora Romanescu, un loc aparte revenind Elenei Bontea, care a îmbinat armonios limbajul plastic cu influențe stilistice din arta europeană și tradițiile artei vechi, fiind alimentată de filonul artei populare. Astfel, genul naturii statice a fost practicat de aproape toate plasticienele, fiecare uzitând de un limbaj propriu și mijloace expresive aparte pentru a reda emoțiile, sentimentele, culoarea, forma, simbolul.

Creația Elenei Bontea în cei practic 70 de ani este de o eleganță sublimă și rafinement deosebit, formând o operă inegalabilă și o imagine excepțională, vibrantă, diafană, solară. Pășind ferm în tagma nonagenarilor, Elena Bontea, critic de artă și artist plastic remarcabil al școlii moldovenești de artă, este și rămâne a fi un simbol al nonconformismului, un model demn de urmat, un mentor al generațiilor de pictori, care îmbină armonios tradiția și avangardismul. Elena Bontea se înscrie în istoria artelor naționale drept un artist plastic cu un distinct spirit de libertate, de căutare, cu un stil unic, o mare personalitate

și mentor. Lucrările sale nu s-au încadrat în cerințele realismului socialist, natura statică oferind oportunitatea de a experimenta și a se exprima, în pofida subiectelor „banale” sau „triviale”, cum se credea a fi natura statică sau peisajul. Fiind dintr-o familie de deportați, totdeauna a știut să păstreze tradiția, arta străbună, echilibrul, creația sa fiind un mesaj substanțial pentru eternitate. Lumina solară, vibrația cromatică, lumea obiectelor cotidiene se înscriu optim în naturile statice sau în portretele sale, amalgamând cu succes tradiția și actualitatea, cultura picturală franceză și estetica artei populare, ceea ce face ca opera Elenei Bontea prin limbajul său metaforic să înscrie o filă importantă în cultura țării, în patrimoniul artistic din spațiul românesc. La cei 90 de ani, artistul plastic Elena Bontea, cu toată înțelepciunea și noblețea ce o definesc, ne îndeamnă să avem și să păstrăm „Unire în suflet și în gând”.

Summary. The present approach is a tribute and a return to the attention of art critics and lovers of beauty the multidimensional life and creation of plastic artist Elena Bontea, who is an integral part of the Moldovan school of painting, along with Ada Zevin, Valentina Rusu-Ciobanu, Ludmila Țoncev, Inessa Țipin et al. Despite the fact that Elena Bontea's work has benefited from several critical notes and analyzes by specialists in the field, signed by Ludmila Toma, Eleonora Brigalda, Vladimir Bulat and others, the anniversary exhibition on the occasion of the 90th anniversary of her birth put in evidence the immeasurable value of the creation of the „Queen of Color” over seven decades. Our attention has come to such aspects as the favorite genres of art (still life, portrait, landscape) and the most fundamental works signed by Elena Bontea, the contributions of her reign to the development of national art and the promotion of cultural heritage, but also the relentless destiny of the human being. art marked by the second wave of deportations of wealthy Bessarabians, on the night of July 5 to 6, 1949. The artistic path followed by Elena Bontea is marked by search, nonconformity despite social and ideological turbulence, professionalism and individuality, stylization and metamorphosis, light, chromatic dynamics, embracing a solar, diaphanous, strongly emotional and soulful painting.

Elena Bontea. Artist plastic. Expoziția personală la 90 de ani de la naștere. Muzeul Național de Artă al Moldovei, 15 noiembrie 2023

Elena Bontea. „Amintiri”, 1981

Elena Bontea. „Mănăstirea Tabăra” (1969)

Artistul plastic Elena Bontea și criticul de artă dr. Ludmila Toma, aniversarea a 90-a, MNAM, 15 noiembrie 2023

Elena Bontea. „Peisaj cu poartă galbenă” (1967)

Elena Bontea. „Copacul”

MEMORII DE NEUITAT: DEPORTAREA ÎN MASĂ A BASARABENILOR ÎN SIBERIA (AL DOILEA VAL, 5-6 IULIE 1949)

DOI: 10.5281/ZENODO.12540937

CZU: (478):323.281”1949”

Anatol PETRENCU

Prof. univ., dr. hab. în istorie, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău

Membru de onoare al Academiei Oamenilor de Știință din România

ORCID: 0000-0002-5449-1023

E-mail: anatol_petrencu@yahoo.com

În pofida semnării Cartei Organizației Națiunilor Unite (26 iunie 1946), a Declarației Universale a Drepturilor Omului (10 decembrie 1948), altor documente internaționale în care părțile semnatare s-au obligat oficial să respecte cu strictețe drepturile omului (dreptul la viață și libertate, la securitatea persoanei etc.), conducerea URSS a încălcat repetat, în mod cinic și grosolan, angajamentele luate. Represiunile politice au continuat și după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial, în anii așa-numitului „stalinism tardiv”. Datorită politicii antiomane de rechiziționare a produselor alimentare, promovate de Statul sovietic, în anii 1946–1947, populația RSS Moldovenești a trecut printr-o Foamete de groază, care a dus la decesul a 200 000 de oameni (sau 10 % din populație). De parcă suferințele oamenilor ar fi fost minore, iată că în noaptea de la 5 spre 6 iulie 1949 Kremlinul a organizat un nou val de deportare în masă (al doilea, primul fiind cel din 12 spre 13 iunie 1941). Din RSSM în adâncurile Siberiei au fost trimise 11 293 de familii, ceea ce a constituit 35 796 persoane, dintre care 9 864 – bărbați, 14 033 – femei și 11 033 copii¹. Deportarea s-a realizat în mod secret, acțiunea având codul „Operațiunea *Iug (Sud)*”, asemănător operațiunilor militare sovietice.

Foarte mult timp (prea mult!) abuzurile autorităților locale la întocmirea listelor celor supuși deportării, luarea prin surprindere în momentul deportării (noaptea cu pricina) care a fost ținut în cel mai mare secret, fărâdelegile comise de activiștii de partid și ai consiliilor satești, de militarii concentrați la realizarea „operațiunii”, condițiile insalubre din vagoanele cu care au fost duși basarabeni în Siberia, alte fapte de neuitat de cei „ridicați” au fost trecute sub tăcere. Chiar și în anii „dezghețului hrușciovian”, autoritățile sovietice au interzis discuțiile pe teme de deportări, subiectul fiind „tabu”.

Abia în anii *Transparenței*, promovate de Mihail Gorbaciov, dar mai ales după destrămarea URSS, oamenii supuși represiunilor, inclusiv cei deportați acum 75 de ani, au putut povesti drama prin care au trecut. În activitatea de recuperare a memoriilor celor deportați, în studierea documentelor de arhivă etc., s-au implicat istoricii din Republica

¹ 6 iulie 1949 – al doilea val de deportări din Basarabia. Zi de doliu în Republica Moldova [online] <https://tvrmdova.md/actualitate/6-iulie-1949-al-doilea-val-de-deportari-din-basarabia-zi-de-doliu-in-republica-moldova/> (consultat 22 iunie 2024)

Moldova. În rezultatul muncii lor au fost date publicității documente ale organelor de stat ținute în secret², documente referitoare la organizarea și realizarea celor trei valuri de deportări din numita RSS Moldovenească (1941, 1949, 1951).

În ultimii ani ai secolului al XX-lea și primii ani ai secolului al XXI-lea istoricii, supraviețuitorii Gulagului, oamenii de bună credință, au publicat noi culegeri de documente, memorii³, studii⁴. De menționat studiile recente, realizate la Chișinău. În anul 2023, Maria Zinovii-Gogu a susținut teza de doctor în istorie, având ca subiect de cercetare munca persoanelor deportate din RASSM și din RSSM pe șantierul Gulagului⁵, autoarea tezei participând la două expediții, conduse de conf. univ. dr. Octavian Țăcu. Prin teza de doctor habilitat, susținută de Zinaida Bolea⁶, știința istorică a mai făcut un pas înainte: autoarea a studiat starea psihologică a supraviețuitorilor deportărilor atunci când își aminteau coșmarurile prin care au trecut.

În 2014, Centrul de Excelență INIS „ProMemoria” din cadrul Universității de Stat din Moldova, a obținut susținerea Academiei de Științe a Moldovei în vederea realizării Programului de Stat „Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din RSS Moldovenească (anii 1940–1941, 1944–1953)”. Scopul Programului de Stat a fost recuperarea și cercetarea istorică a memoriei colective privind perioada de instaurare și constituire a regimului totalitar comunist în RSS Moldovenească în perioada anilor 1940–1941, 1944–1953 (represiuni politice, foamete provocată, deportări și muncă forțată, colectivizare) prin colectarea și digitalizarea mărturiilor, interviurilor, valorificarea științifică, publicarea și punerea lor în discuție în mijloacele de informare în masă.

În rezultatul muncii depuse, la sfârșitul anului 2016 au fost scoase de sub tipar primele trei volume ale „Arhivelor Memoriei”, realizate în cadrul Programului⁷. Mărturiile

² Vezi, de exemplu: Valeriu Pasat, *Трудные страницы истории Молдовы. 1940–1950-е годы. [Pagini dificile ale istoriei Moldovei, anii 1940–1950]*, Moscova: Ed. Terra, 1994, 800 p.; Alexandru Moraru (editor). *Victimele terorii comuniste în Basarabia. Rezistență ocupanților, arestări, torturi, întemnițări, uciși. Documente secrete sovietice, 1944–1954*, vol. I, Chișinău: Ed. Iulian, 2010, 393 p. + Anexe.

³ Margareta Cemârțan-Spănu, *Lupii. Amintiri din copilărie*, Chișinău, S.n., 2006, 284 p.; Boris Vasiliev, *Stalin mi-a furat copilăria*, ediția a doua, Chișinău: Ed. Litera, 2012, 472 p. etc.

⁴ Valeriu Pasat, *Calvarul. Documentarul deportărilor de pe teritoriul RSS Moldovenești. 1940–1950*, Moscova, Ed. Rosspen, 2006, 456 p.; Viorica Olaru-Cemârțan, *Deportările din Basarabia. 1940–1941, 1944–1956*, Chișinău, Ed. Pontos, 2013, 548 p.; *Moldovenii sub teroarea bolșevică. Sinteze elaborate în baza materialelor Comisiei pentru studierea și aprecierea regimului comunist totalitar din Republica Moldova*, Chișinău, Ed. Serebia, 2010, 144 p., etc.

⁵ Maria Zinovii, *Locuitori din RASSM (1924–1940) și RSSM (1940–1941, 1944–1956) pe șantierul Gulagului*. Rezumatul tezei de doctor în istorie, Chișinău, 2023, 31 p.

⁶ Zinaida Bolea, *Dimensiuni psihosociale și psihanalitice ale fenomenului deportărilor din RSSM*. Rezumatul tezei de doctor habilitat în psihologie, Chișinău, 2024, 50 p.

⁷ Ludmila Cojocar (editor). *Arhivele Memoriei. Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Memorii, documente, studii de caz. Vol. I: Cercetări realizate în localitățile din centrul Republicii Moldova*, tom I, Chișinău, Ed. Balacron, 2016, 336 p.; Elena Postică (editor). *Arhivele Memoriei. Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Memorii, documente, studii de caz. Vol. II: Cercetări realizate în localitățile din sudul Republicii Moldova*, tom I, Chișinău, Ed. Balacron, 2016, 334 p.; Lidia Pădureac (editor). *Arhivele Memoriei. Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Memorii,*

persoanelor deportate în Siberia, în 1949, permit reconstituirea dramei prin care au trecut numeroasele familii basarabene. În cele ce urmează vom aduce câteva exemple de memorii ce au contribuit la cunoașterea mai complexă a dramei din vara anului 1949.

După Foamea, provocată de autoritățile sovietice în 1946–1947, în localitățile rurale din Republica Moldova nu au existat chiaburi în sensul dat de bolșevici acestei noțiuni. Având scopul creării infrastructurii viitoarelor gospodării agricole colective (colhozuri), activiștii comuniști ai satelor au început întocmirea listelor acelor săteni, care prezentau interes material pentru colhozuri. Drept pretexte pentru includerea în listele deportaților serveau informațiile, obținute de la persoane anonime, care relatau cum că în perioada interbelică sau în anii 1941–1944 respectivii „chiaburi” au folosit mașini-unelte în agricultură, au avut un magazin, oloiniță sau atelier meșteșugăresc și cum că ar fi folosit munca altor oameni; formal s-a aplicat parafa „exploatarea omului de către om”. În realitate, oamenii trecuți pe listele „chiaburilor” erau gospodari ai satelor, mai înstăriți în comparație cu consătenii datorită muncii familiilor lor. Dar șicanele au început înainte de deportarea propriu-zisă. Pavel Curoș își amintea:

„Din 1945, de când mă țin minte, de când rușii [sovieticii] s-au reinstalat în Basarabia, a început perceperea *postăvcii*⁸, *zaimurilor*⁹. Eu țin minte aceste momente pentru că vorbeau părinții despre asta, despre situația creată. Eu țin minte, că mama avea așa un clit de *zaimuri*! În acei ani, după război, erau greutăți mari și statul a recurs la împrumuturi [de la populație]. Împrumutul de stat nu a fost legitim, pentru că [perceptorii] veneau la cei înstăriți, dar cereau [bani] și de la cei săraci. De la cei săraci ce puteai lua și atunci [autoritățile] s-au concentrat asupra familiilor înstărite. Veneau unul după altul: *zaim, zaim, zaim, postavka*. Politica promovată de sovietici a fost de a mătura podurile din casele oamenilor. Tata zice: „Ei nu au dreptul să-mi ia semințele cu care trebuie să însămânțez câmpul de cinci deseatine!” Dar oare mai erau atunci *drepturi*? Ne-au lăsat fără nimic, fără un grăunte, au măturat podurile, ne-au luat absolut totul. [Perceptorii] veneau și ziceau: „Dă *zaimul*!” Da’ de unde să-l dea? Nu-i de unde! Ce făceau părinții? Au vândut vaca și au dat *zaimul*, apoi au vândut calul și au dat *zaimul*, înțelegeți? A fost un dezastru extraordinar! Consider, că a fost o crimă [comisă de autorități]”¹⁰.

După întocmirea listelor cu deportații, autoritățile au pregătit minuțios operațiunea de ridicare a oamenilor. Totul s-a desfășurat noaptea, când, după o zi de muncă, oamenii dormeau fără a bănui ceva rău. Activiștii satelor, însoțiți de militari cu arme, au mers pe la casele celor incluși în liste, i-au ridicat cu strigăte, cu trageri de arme (în unele localități au fost împușcați câinii, care lătrau puternic), ceea ce a fost un șoc.

Vom cita din amintirile Marinei Acopyani (numele de domnișoară – Holban). Memorialista povestește cum mama dumneai, Zenovia Holban, era acasă cu copiii. Fratele

documente, studii de caz. Vol. III: Cercetări realizate în localitățile din nordul Republicii Moldova, tom I, Chișinău: Ed. Balacron, 2016, 336 p.

⁸ Cote obligatorii (trad. din rusă)

⁹ Împrumuturi de stat (trad. din rusă)

¹⁰ Ludmila Cojocar (editor). *Arhivele Memoriei. Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Memorii, documente, studii de caz. Vol. I: Cercetări realizate în localitățile din centrul Republicii Moldova*, tom I, pp. 276-277.

Marinei, Grigore, era bolnav, avea febră și Zenovia l-a tratat, culcându-se mai târziu ca de obicei. După miezul nopții, în curtea gospodăriei au intrat militari, însoțiți de activiștii de partid locali. Au intrat cu camionul. Iritați de lătratul câinelui, militarii l-au împușcat. În urma împușcării și gălăgiei din cartea casei sale, Zenovia s-a trezit. Văzând camionul și oameni înarmați, Zenovia a leșinat.

„În primul rând, [militarii sovietici] au venit noaptea, înainte de zori, când toți oamenii dormeau. Mai târziu mama mi-a spus, că lui Grișa, fratele meu mai mare cu patru ani, Grigorie, născut în 1939, i se făcuse rău. Mama i-a făcut frecție, i-a pus ventuze, copilul a adormit. Desigur, ea a obosit, s-a culcat târziu. Noi dormeam, când deodată am auzit gălăgie, câinii lătrau. Îmi amintesc lătratul câinilor și zgomotul mașinii. Ce, știam eu oare atunci [ceva] despre mașini? A fost un camion mare, cu roți mari. Mama avea vârsta de 36 de ani. Era o femeie tânără, aptă de muncă. Când au venit să ne ridice, mama a leșinat. Soldații au intrat brusc în casă și imediat au început percheziția. Au fost luate documente, fotografii, ei căutau pretutindeni, totul fusese răscolită. Probabil, părinții au pus ceva de o parte, dar [în astfel de condiții] mama nu-și putea aminti ce și unde a pus. Mama a leșinat”¹¹.

La auzul gălăgiei din curte, s-au trezit și copiii. Văzând pentru prima dată un mare camion, cu oameni străini în curte și în casă, Marina a pierdut darul vorbirii:

„În acea noapte, când am fost ridicați, eu am pierdut darul vorbirii, am tăcut. Și [oamenii] o întrebau [pe mama]: „Ce-i cu fata asta a ta, e mută?” Pe mine mă întrebau: „Cum te cheamă? Unde-i mama, unde-i tata?”. Iar eu tăceam. Acea stinghereală, acel stres, mi-a fost foarte greu să-l depășesc. Când am mers la școală [în Siberia], mi-a fost foarte greu. Eu o înțelegeam pe învățătoare, însă atunci când trebuia să scriu niște linioare ș.a., eu le scriam mai prost decât alți elevi...”¹²

Deportații au fost urcați în vagoane de transportat marfă, fără a fi amenajate pentru transportul oamenilor. În vagoane au fost urcate mai multe familii, înghesuiala era mare. Fiecare s-a acomodat așa cum a putut. De exemplu, în vagon familia Holban avea un cu-făr mic, pe care stătea culcată bunica, Maria Moraru. Zenovia și copiii ei s-au stabilit pe podeaua vagonului, alături de Maria. Copiii le-a poruncit sever să stea alături de bunica. Marina Holban despre supraviețuirea din tren:

„Atât timp cât am mers cu trenul, în cazurile când eșalonul se oprea pentru a lăsa să treacă trenurile din direcția opusă, tinerii se repezeau în stații. În fond, reușeau să ia căldărușele și să le umple cu apă potabilă, iar acolo unde se putea – luat apă clocotindă, în care aruncau făină de popușoi și mâncau. Ulterior mama mi-a povestit: acei [deportați] care au reușit să ia cu dâșii produse din carne [au greșit], deoarece carnea s-a alterat în vagoane. Iar acei [deportați], care au reușit să ia cu dâșii hrană rece mai ușor s-au descurcat; hrana era înmuiată în apă și consumată. Altfel spus, pe noi ne-a salvat făina de foamete. Pâinea asigură [prelungeste] viața mai bine decât carnea”¹³.

Ajunși la locul deportării, basarabeni au fost luați de șefii întreprinderilor agricole din Siberia. „Le-a mers” acelor basarabeni, care aveau familiile întregite: soțul, soția,

copiii, buneii. Bărbații au fost solicitați în câmpul muncii. Cazul familiei Curoș este unul „fericit”:

„Am trecut munții Ural prin tunel și am ajuns în Kurgan. Familiile deportaților au fost împărțiți pe raioane. Noi am nimerit la Makușino, acolo era stație de cale ferată. Ne-au dat jos pe rampă, unde se încărcau vagoanele, și de acolo ne-au dus într-o sală mare. Din cele 60 vagoane, mulți deportați au fost repartizați în raionul Makușino. În sală așteptam să vedem ce va fi mai departe. Ca azi țin minte foarte bine un om îmbrăcat în *gimnastiorkă*¹⁴ militară care umbla prin sală și striga: „Среди вас есть кузнецы, мастера?”¹⁵. Tata l-a auzit și s-a apropiat: „Eu sunt fierar!” Omul acela a chemat imediat o mașină și ne-a luat în sovhoz”¹⁶.

La noul loc de muncă, împreună cu feciorii, Petru Curoș a reparat mașinile întreprinderii agricole de stat (sovhoz), căruțele, alte utilaje. Datorită muncii basarabenilor, pentru prima dată în istoria sovhozului dat, în 1949, au fost adunate fără pierderi culturile cerealiere și tot pentru prima dată vitele au avut suficient nutreț toată iarna. În anii următori, împreună cu alți basarabeni, Petru Curoș a construit o stație electrică, care alimenta cu energie elevatorul din localitate, școala, primăria, casele localnicilor.

Dar nu la toți „le-a mers”. Au fost cazuri când în Siberia au ajuns femei fără soți și cu mulți copii minori. Din mărturisirile deportaților constatăm că atitudinea localnicilor față de noii veniți era diferită. În unele locuri, unde cu câțiva zeci de ani în urmă fuseseră trimiși opozanți ai Puterii sovietice (anii 20–30 ai secolului al XX-lea), „băștinașii” au avut o atitudine binevoitoare față de basarabeni. Dar nu peste tot. În multe alte locuri, în special – administrația, i-a considerat „dușmani ai poporului”, „fasciști” etc.

Pentru a supraviețui, lumea a fost nevoită să se încadreze în câmpul muncii chiar din momentul sosirii în locurile noi. De exemplu, localitatea, unde a fost repartizată familia Holban se numește Sosnovka, stația de cale ferată Zavodoukovskaia, regiunea Tiumen. Alături de alte femei, Zenovia Holban a fost trimisă la construirea căii ferate, cu ecartament îngust. Scopul construirii acelei căi ferate – tăierea pădurii și scoaterea lemnului pentru valorificare. Marina Holban arată documentele doveditoare:

„Iată cărticica de muncă a mamei: e scris – „muncitoare la căile ferate, 15 martie 1950”. Noi am venit acolo în 1949, iar documentele au fost întocmite [și eliberate] în 1950. Iată aici: „Direcția de construcții Zavodoukovsk. Admisă [la lucru în calitate de] muncitoare la construirea sectorului de cale ferată”. În continuare: „Trecută la [alt] lucru, în cadrul Direcției Sosnovsk-Tap a căii ferate”. Este înscrisul din 1958. Deci, ea a lucrat aici 8 ani. La 8 ianuarie 1959 [mama] a fost transferată pe un alt sector, de asemenea muncitoare. A fost disponibilizată de la lucru, din proprie dorință, la 23 iulie 1959”¹⁷.

Din povestirile Marinei Holban (Acopyani) aflăm că în Siberia familia Holban nu a primit o casă individuală, ci un loc în baracă. Până a fi aduși aici basarabeni, barăcile

¹⁴ Tunică (trad. din rusă)

¹⁵ Sunt printre voi fierari, meșteri? (trad. din rusă)

¹⁶ Ludmila Cojocar (editor). *Arhivele Memoriei. Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Memorii, documente, studii de caz*. Vol. I: Cercetări realizate în localitățile din centrul Republicii Moldova, tom I, pp. 281-282.

¹⁷ Ibidem, p. 133.

¹¹ Ibidem, p. 131.

¹² Ibidem, p. 135.

¹³ Ibidem.

fusese locuite de alți condamnați. „Norocul” basarabenilor deportați a fost că au ajuns la locul destinației în timp de vară și au putut să se adapteze condițiilor climaterice de acolo. Bărbații au reușit să repare barăcile, acolo unde era nevoie. Am întrebat-o pe Marina Holban ce prezenta o baracă?

„Iată ce-mi mai amintesc. Pe noi ne-au deportat în vara anului 1949. [În localitatea în care am fost aduși] era un sistem de barăci. Într-o baracă erau mai multe familii. Erau niște camere lungi, în care locuiau câteva familii. Era o cameră mare, erau paturi etajate din scânduri, iar jos, țin minte, era sobița. Noi am făcut repede paturi din scânduri, am ajustat cuferele. În cameră locuiau trei-patru familii; camera nu era împărțită pentru fiecare familie aparte. Maturii și copiii dormeau la un loc, cum altfel? Astfel noi ne încălzeam. Iată, de pildă, la minus 40-45 de grade, pe interiorul pereților se forma pojghiță de gheață. Pereții erau acoperiți cu te miri ce, dar, țin minte că bunica ne învelea, iar noaptea ne schimba cu locurile: cel care era lângă perete era înlocuit cu altcineva care încă nu fusese. Mama nu-și făcea griji pentru noi: cu noi era bunica și ea putea lucra liniștită. În iarna anului 1950, de postul mare, prin luna martie, a murit bunica. Aceasta a fost mama mamei, Moraru Mărioara [Maria]. Nu am documente referitoare la moartea ei. Ea a fost înmormântată în pădure”¹⁸.

Marina Holban spune că în locul deportării părinții nu le vorbeau copiilor despre cauzele trimiterii lor în Siberia, nu discutau subiecte politice. Dna Holban nu știe ce discutau maturii între ei, dar afirmă că între ei deportații nu vorbeau. Asta pentru că totul era supravegheat și se raporta autorităților locale. Între deportați erau turnători, care raportau și obțineau în schimb anumite avantaje, un loc de lucru mai ușor sau bani. Deportații din localitățile speciale, pentru lucrul prestat, primeau sume infime de bani (ruble). Situația reală îi făcea pe oameni să împartă de nevoie acești bani cu administrația lagărelor. Era una din metodele de „îmbunare” a șefilor.

În pofida condițiile extreme, copiii deportaților au fost educați de părinți și de școală (învățătorii și profesorii erau și ei deportați) în spiritul muncii și unui comportament civilizat.

În condițiile Siberiei regimul bolșevic a avut grijă de tânăra generație. Ea trebuia educată în spiritul devotamentului față de conducătorii URSS, față de cauza comunismului. În pofida discursului ideologic oficial, totuși profesorii din școala de cultură generală, pe care a frecventat-o Marina Holban, au avut o atitudine grijulie față de copiii „dușmanilor poporului”. Marina Holban:

„Mai târziu am conștientizat: profesorii noștri, în primul rând, au fost oameni instruiți, în al doilea rând, probabil, erau descendenți ai decembriștilor, ai deportaților. Știți, ei ne iubeau, ei ne simțeau; nu ne întărâtau pe unii împotriva altora, ei ne susțineau și ne stimulau. Ei se străduiau să dezvolte în noi niște calități. Se desfășurau diverse activități, ne-au primit în rândul organizației de pioneri, practicam jocuri pentru copii, petreceam sărbătorile, erau respectate anumite ritualuri și ne era interesant. A fost totul bine până la decesul lui Stalin. După moartea lui Stalin totul s-a schimbat, totul a încremenit. Profesorii au plecat, fără ei era trist. Ceva brusc s-a schimbat. Până atunci lumea trăia „liniștit”, lucra, se nășteau copii și-i educam cum puteam”¹⁹.

După reabilitarea deportaților problemele lor nu au dispărut. Documentele pe care le posedă Marina Holban demonstrează cât de greu a fost drumul de la declararea reabilitării până la intrarea în drepturi depline cetățenești.

Revenirea în Patria mică (RSS Moldovenească) a fost plină de dificultăți. În primul rând, era nevoie de bani pentru bilete. Basarabienii au vândut o parte din lucrurile, cumpărate în anii de surghiun siberian, dar nici pe departe pe toate. A urmat apoi drumul anevoios spre Moldova, cu copii și bagaje. În satele natale foștii deportați au fost întâlniți cu compasiune de unii, dar destul de ostil de alții, în special – de activiștii comuniști din sat. Despre restituirea averii, confiscate abuziv – nici vorbă. De exemplu, Marina Holban povestește cum familia, întoarsă din Siberia, a fost nevoită să trăiască în gazdă la sora mai mică a mamei, Agripina, și cum în fiecare săptămână venea milițianul de sector și le cerea să plece din sat. A fost nevoie de noi demersuri la adresa autorităților republicane, pentru ca, în sfârșit, pe data de 17 februarie 1960, Consiliul de Miniștri al RSSM să adopte o decizie prin care le-a permis „cetățenilor Golban Maria Alexandrovna, mamei acesteia, Golban Zinovia Vasilievna și fratelui ei, Golban Grigorii Alexandrovici să locuiască în RSS Moldovenească”. În condițiile stresante, create de autoritățile locale, au apărut certuri în familia Agripinei. Zinovia a insistat în fața consiliului local și a obținut un teren, pe care a ridicat o nouă casă.

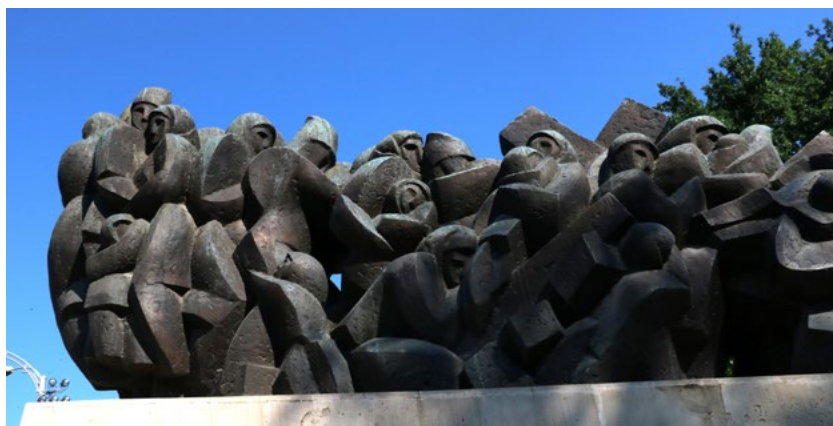
Așadar, Puterea sovietică, stabilită cu forța armelor în Basarabia, a promovat consecvent politicile de inginerie socială, elaborate și practicate de Kremlin în URSS până în 1940. După încheierea celui de-al Doilea Război Mondial și restabilirea sovietelor în numita RSS Moldovenească, politicile bolșevice au fost promovate cu energii sporite. Pentru a forma baza materială a viitoarelor gospodării colective (colhozuri) autoritățile comuniste au inventat noțiunea de „chiaburi”, adică om înstărit care a exploatat munca altor oameni în scopul îmbogățirii. Istoria dramatică a familiilor deportate demonstrează cu lux de amănunte că autoritățile au lovit în oamenii gospodari care și-au format o avere destul de modestă prin muncă proprie. Soarta celor deportați a fost cumplită: au trecut prin friguri, boli, munci extenuante, umilințe. Exemplul deportaților demonstrează că și în condițiile severe ale regimului totalitar sovietic românii basarabeni și-au păstrat spiritul gospodăresc, demnitatea umană, conștiința națională.

Summary. Despite the signing of the UN Charter (June 26, 1945) and the Universal Declaration of Human Rights (December 10, 1948), fundamental documents by which the signatory parties solemnly undertook to respect human rights to life and liberty, the leadership of the USSR cynically, systematically violated and roughly the commitments made. Political repression continued in the post-war years (the period of late Stalinism, 1945–1953), including in the SSR. 200,000 people. And on the night of July 5 to 6, 1949, the Soviets organized a new deportation to Siberia. The inhumane conditions of deportation, the attitude of party activists and the military towards the people subject to deportation, the unsanitary conditions, etc. – these and many others remained in the memory of the survivors of the deportation of 1949. We will refer to some of these memories in this article dedicated to the 75th anniversary of the great tragedy of the Bessarabians.

¹⁸ Ibidem, p. 134.

¹⁹ Ibidem, pp. 135-136.

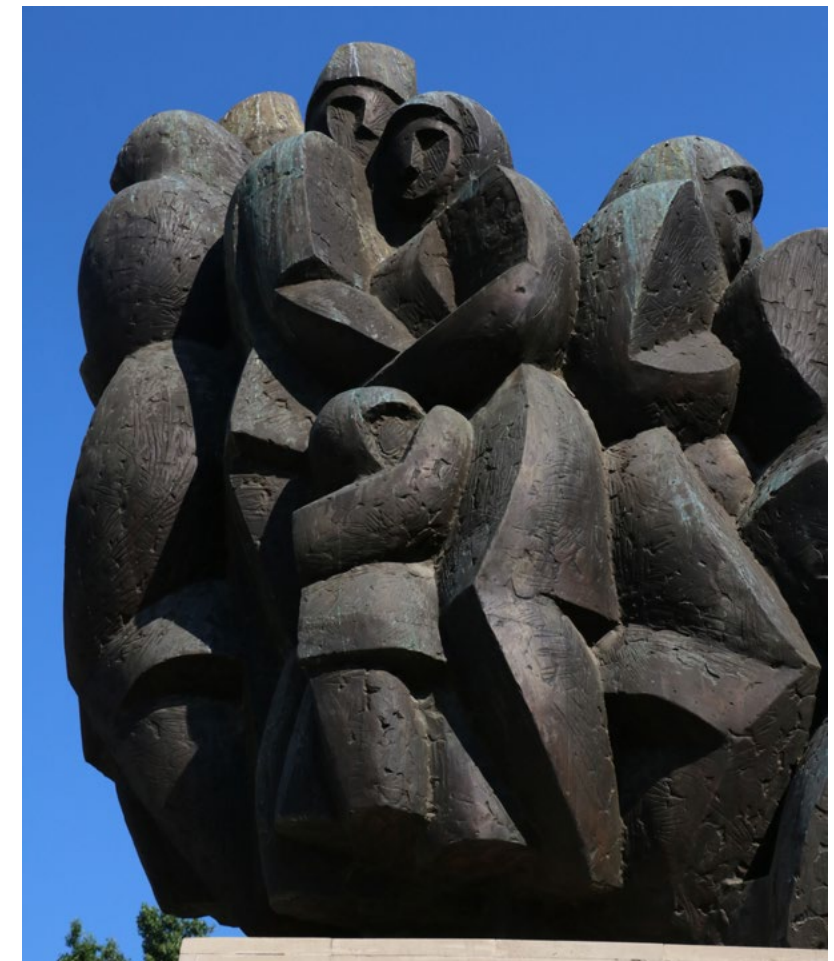
Monumentul în memoria victimelor deportărilor regimului comunist

„Monumentul în memoria victimelor deportărilor regimului comunist” (neoficial, denumit și „Trenul durerii”), este un monument comemorativ dedicat zecilor de mii de basarabeni deportați în anii 1940–1953 în timpul regimului comunist¹.

Amplasarea monumentului în scuarul Gării feroviare din Chișinău poartă o conotație specială: anume de aici au fost duși cu forța cei mai mulți dintre basarabeni, în Siberia și Kazahstan. Materialele documentare despre persoanele deportate și familiile acestora sunt incluse în patru volume ale *Cărții Memoriei*. Volumele conțin date privind persoanele supuse represiunilor (numele, prenumele reprimatului, anul nașterii, localitatea de origine, anul și motivul represiunii, locul detenției (deportării), date cu privire la reabilitare) din municipiile și raioanele Republicii Moldova de până la 12.11.1998. În cadrul raionului, materialele sunt repartizate pe comune, în cadrul comunei – în ordine alfabetică și respectând cronologia represiunilor. Pentru a-i asigura accesibilitate maximă, Cartea Memoriei a fost digitizată și codată într-un Cod QR.

Monumentul este realizat de sculptorul Iurie Platon. Inaugurarea monumentului a avut loc la 23 august 2013. Sculptura în bronz are o înălțime de 3 metri, 12 metri lungime și cântărește 15 tone.

¹ „Trenul durerii” [online] https://www.nationalmuseum.md/ro/the_train_of_pain/

Organizatori & Parteneri

 ACADEMIA ROMÂNĂ
Institutul de Istorie Nicolae Iorga

